

Az általam (ikertestvéremmel, Kovács Viktorral közösen) írt tanulmány a 255. oldalon kezdődik, a 257. oldalig tart.

Névtani Értesítő

40.

**Budapest
2018**

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

A Magyar Nyelvtudományi Társaság és az ELTE Eötvös Loránd
Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetének
lektorált folyóirata

Felelős szerkesztő: FARKAS TAMÁS (ELTE)

Szerkesztő: SLÍZ MARIANN (ELTE)

Szerkesztőbizottság:

BAUKO JÁNOS (UKF), BÖLCSKEI ANDREA (KRE), FÁBIÁN ZSUZSANNA (ELTE),
GERSTNER KÁROLY (MTA), HEGEDŰS ATTILA (PPKE), HOFFMANN ISTVÁN (DE),
JUHÁSZ DEZSŐ (ELTE), LACZKÓ KRISZTINA (ELTE), TÓTH VALÉRIA (DE)

A szerkesztőség címe:

ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/A – Telefon: (36-1) 411-6500/5353
Postacím: 1364 Budapest, Pf. 107 – E-mail: nevtert@btk.elte.hu

Internetes elérhetőség: <http://nevtert.elte.hu>

ISSN 0139-2190 (nyomtatott) – ISSN 2064-7484 (online)

40. szám

Budapest, 2018

A kötet megjelentetését támogatta:

ELTE BTK HÖK

és N. Fodor János

TARTALOM

TANULMÁNYOK

KECSKÉS JUDIT: Név tudományi ismeretek az újgenerációs, 5–12. osztályos Magyar nyelv tankönyvekben. Az újratervezés lehetőségei a nemzeti alaptanterv tervezete tükrében	13
N. FODOR JÁNOS: Szempontok és módszerek a személynév és etnikum összefüggésének vizsgálatához	29
SLÍZ MARIANN – P. TÓTH TEODÓRA – FARKAS TAMÁS: Családnév és etnikai kategorizáció. A magyar családnév kategóriája az anyaországban és kisebbségi helyzetben	53
TAKÁCS JUDIT: Személynév – etnikai sztereotípiák – előítéletek. Egy vizsgálat háttere és tanulságai	77
SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA: A kisbányai cigányság helynévismerete	91
BÖLCSKEI ANDREA – GERCSÁK GÁBOR – MIKESY GÁBOR: Hol van Abbázia? Egy kérdőíves felmérés tanulságai	103
BENYOVSZKY KRISZTIÁN: Szerepjáték, álnévhasználat és irodalmi fikció	119
BERECZ ÁGOSTON: Haszonállatok hívónevének kölcsönzése román, magyar és német anyanyelvű állattartók között a 20. század második feléig	129

MŰHELY

SZABÓ PANNA: Névkezelési szabályok a magyar könyvtári feldolgozásban	139
HOFFMANN ISTVÁN: A Kiss Lajos-díj 2018. évi nyertese: dr. Györfly Erzsébet	155
GYÖRFFY ERZSÉBET: Elmélet és empiria a helynévhasználat vizsgálatában. Habilitációs értekezés összefoglalója	157
BAUKO JÁNOS: Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában. Habilitációs értekezés összefoglalója	163
A doktori iskolákban megvédett névtani témájú disszertációk 2017-ben: VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT: Az írói névadás sajátosságai. Karinthy Frigyes művei alapján bemutatva; BERECZ ÁGOSTON: Chapters from the Political Life of Names. The Nationalisation of Names and Naming in Dualist Hungary [Fejezetek a nevek politikai életéből: A nevek és a névadás nemzetiesülése a dualista Magyarországon]	167

KÖNYVSZEMLE

FARKAS TAMÁS: Carole Hough ed.: The Oxford Handbook of Names and Naming [Oxford kézikönyv a nevekről és a névadásról]	177
RESZEGI KATALIN: Oliviu Felecan ed.: Name and Naming. Sacred and Profane in Onomastics. Proceedings of the Fourth „Name and Naming” International Conference on Onomastics. September 5–7, 2017 [Név és névadás. Szent és profán a nevekben. A IV. „Név és Névadás” Nemzetközi Névtani Konferencia előadásai. 2017. szeptember 5–7.]	185

BENCZE NORBERT: Terhi Ainiala – Jan-Ola Östman eds.: Socio-onomastics. The pragmatics of names [Szocioonomasztika. A nevek pragmatikája]	189
CONSTANTINOVITS MILÁN: Star Medzerian Vanguri ed.: Rhetorics of Names and Naming [A nevek és a névadás retorikája]	192
SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ: Bölcskei Andrea – Farkas Tamás – Slíz Mariann szerk.: Magyar és nemzetközi névtani terminológia / Hungarian and International Onomastic Terminology	196
FARKAS TAMÁS: Újabb kötetek a magyar névkutatásról – angol nyelven (Katalin Reszegi: The History of Onomastic Research in Debrecen [A debreceni névtani kutatások története]; Éva Kovács ed.: A Survey of Historical Toponomastics [Mutatvány a történeti helynévkutatás újabb eredményeiből]; Edit Hlavacska – Éva Kovács eds.: Selected Bibliography of the Onomastics of the Hungarian Language 2000–2016 [A magyar névkutatás válogatott bibliográfiája 2000–2016]. Onomastica Uralica 9)	199
BÁTORI GYOPÁR: Vörös Ferenc szerk.: A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VIII. A nyelvterület keleti peremén. A 2017. május 30–31-i kolozsvári névföldrajzi tanácskozás előadásai	203
SLÍZ MARIANN: Patrick Hanks – Kate Hardcastle – Flavia Hodges: A Dictionary of First Names [Egyénnevek szótára]	205
BAUKO JÁNOS: Fercsik Erzsébet – Raátz Judit: Örök névnapár. A mai magyar keresztnévek legteljesebb gyűjteménye	209
ZELLIGER ERZSÉBET: Vörös Ferenc: Kárpát-medencei történeti családnévatalasz	211
CSÁSZÁRI ÉVA: Két kiadvány a magyarországi szlovákok családnéveiről (Tünde Tušková szerk.: Čabianske priezviská [Csabai családnévek]; Tünde Tušková szerk.: Komlósske priezviská [Komlósi családnévek])	215
HAUBER KITTI: Kanizsai Mária: Nevek, nyelvek, sorsok. Személynévvizsgálatok a Mura menti horvátok körében 1794-től 1998-ig	218
FARKAS TAMÁS: Szoták Szilvia szerk.: Órvidéki házinevek	220
PÓCZOS RITA: Gabriele Rodríguez: Namen machen Leute. Wie Vornamen unser Leben beeinflussen [A név teszi az embert. Hogyan befolyásolják az egyénnevek az életünket?]	223
KOROMPAY ESZTER: Nikoletta Kanavou: The Names of Homeric Heroes. Problems and Interpretations [A homéroszi hősök nevei. Problémák és interpretációk]	226
SZARVAS ANGÉLA: Marcienne Martin: A Name To Exist. The Example of the Pseudonym on the Internet [Egy név a létezésért. Az internetes álnév példája]	230
B. GERGELY PIROSKA: Tóth Valéria: Személynévi helynévadás az ómagyar korban	231
PRESINSZKY KÁROLY: Ditrói Eszter: Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben	238
HANKUSZ ÉVA: Kocán Béla: Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében	240
PELCZÉDER KATALIN: Sebestyén Zsolt: A Felső-Tisza-vidék folyóvíznevei	244
JOSEF SCHWING: Harald Bichlmeier Hrsg.: Germanen, Mars und Schotter. Das Geheimnis des Namens Merseburg [Germánok, Mars és sóder. Merseburg nevének titka]	246
OLÁH BENCE ATTILA: Peter Jordan – Paul Woodman eds.: Place-Name Changes. Proceedings of the Symposium in Rome, 17–18 November 2014 [Helynévváltozások. A 2014. november 17–18-án Rómában tartott szimpózium előadásai]	249

SZABÓ T. ANNAMÁRIA ULLA: Jonas Löfström – Betina Schnabel-Le Corre eds.: Challenges in Synchronic Toponymy. Structure, Context and Use / Défis de la toponymie synchronique. Structures, contextes et usages [A szinkrón névföldrajz kihívásai. Rendszer, kontextus és használat]	252
KOVÁCS VIKTOR – KOVÁCS DOMINIK: Gwilym Lucas Eades: The Geography of Names. Indigenous to post-foundational [A nevek földrajza. Ősi és kései]	255
A Névtani Értesítő szerkesztőségébe 2018-ban beérkezett magyar névtani kiadványok.....	257

FOLYÓIRATSZEMLE

SEBESTYÉN ZSOLT: Helynévtörténeti Tanulmányok 13. (2017)	259
SZÓKE MELINDA: Onoma 48. (2013)	260
PÓCZOS RITA: Namenkundliche Informationen 109–110. (2017)	263
FÁBIÁN ZSUZSANNA: Rivista Italiana di Onomastica 23. (2017)	266
KENYHERCZ RÓBERT: Onomastica 61. (2017)	269
ANGYAL LÁSZLÓ: Acta onomastica 58. (2017)	273
GALAC ÁDÁM: Вопросы Ономастики 14. (2017)	274
GYÖRFFY ERZSÉBET: Namn och bygd 105. (2017)	278
GYÖRFFY ERZSÉBET: Ortnamnssällskapet i Uppsala Årsskrift (2017)	280

MEGEMLÉKEZÉS

BAUKO JÁNOS: Milan Majtán (1934–2018)	283
---	-----

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe	285
Számunk szerzői	290

CONTENTS

ARTICLES

KECSKÉS, JUDIT: Onomastic knowledge in Textbooks on Hungarian Grammar for secondary schools: possibilities of redesigning in the light of the draft version of the National Curriculum	13
N. FODOR, JÁNOS: Aspects and methods for examining the connection between personal names and ethnicity	29
SLÍZ, MARIANN – P. TÓTH, TEODÓRA – FARKAS, TAMÁS: Surnames and ethnic categorization. The category of “Hungarian surname” in Hungary and in minority status	53
TAKÁCS, JUDIT: Personal name – ethnic stereotypes – prejudices. Findings of an examination	77
SZILÁGYI-VARGA, ZSUZSA: Knowledge of place names in the Roma community of Kisbábony (Băbești, Romania)	91
BÖLCSKEI, ANDREA – GERCSÁK, GÁBOR – MIKESY, GÁBOR: Where is Abbázia? Results of a questionnaire survey on the use of Hungarian exonyms	103
BENYOVSZKY, KRISZTIÁN: Role-playing games, the use of pseudonyms and literary fiction	119
BERECZ, ÁGOSTON: Borrowing of names for domestic animals among Romanian-, Hungarian- and German-speaking livestock farmers until the second half of the 20th century	129

ONOMASTICS AND EVENTS

SZABÓ, PANNA: Rules of name management in Hungarian library processes	139
HOFFMANN, ISTVÁN: Winner of the 2018 Lajos Kiss Prize: Dr Erzsébet Gyórfy	155
GYÓRFFY, ERZSÉBET: Elmélet és empiria a helynévhasználat vizsgálatában. Habilitációs értekezés összefoglalója [Theory and empirical findings in the research of place-name use. A summary of a habilitation dissertation]	157
BAUKO, JÁNOS: Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában. Habilitációs értekezés összefoglalója [Society and name use. Hungarian onomastic research projects in Slovakia. A summary of a habilitation dissertation]	163
PhD theses on Onomastics defended in 2017: VÁCZINÉ TAKÁCS, EDIT: Az írói névadás sajátosságai. Karinthy Frigyes művei alapján bemutatva [Specifics of writers’ name-giving as reflected in the works of Frigyes Karinthy]; BERECZ, ÁGOSTON: Chapters from the Political Life of Names. The Nationalisation of Names and Naming in Dualist Hungary	167

BOOK REVIEWS

FARKAS, TAMÁS: Carole Hough ed.: The Oxford Handbook of Names and Naming	177
RESZEGI, KATALIN: Oliviu Felecan ed.: Name and Naming. Sacred and Profane in Onomastics. Proceedings of the Fourth „Name and Naming” International Conference on Onomastics. September 5–7, 2017	185

BENCZE, NORBERT: Terhi Ainiala – Jan-Ola Östman eds.: Socio-onomastics. The pragmatics of names.....	189
CONSTANTINOVITS, MILÁN: Star Medzerian Vanguri ed.: Rhetorics of Names and Naming.....	192
SZILÁGYI-KÓSA, ANIKÓ: Andrea Bölcskei – Tamás Farkas – Mariann Slíz eds.: Magyar és nemzetközi névtani terminológia / Hungarian and International Onomastic Terminology.....	196
FARKAS, TAMÁS: New volumes on Hungarian onomastics – in English (Katalin Reszegi: The History of Onomastic Research in Debrecen; Éva Kovács ed.: A Survey of Historical Toponomastics; Edit Hlavacska – Éva Kovács eds.: Selected Bibliography of the Onomastics of the Hungarian Language 2000–2016. Onomastica Uralica 9).....	199
BÁTORI, GYOPÁR: Ferenc Vörös ed.: A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VIII. A nyelvterület keleti peremén. A 2017. május 30–31-i kolozsvári névföldrajzi tanácskozás előadásai [From geolinguistics to name geography VIII. On the eastern edge of the language area. Proceedings of an onomastic discussion, 30–31 May 2017, Cluj-Napoca]	203
SLÍZ, MARIANN: Patrick Hanks – Kate Hardcastle – Flavia Hodges: A Dictionary of First Names	205
BAUKO, JÁNOS: Erzsébet Fercsik – Judit Raátz: Örök névnapár. A mai magyar keresztnévek legteljesebb gyűjteménye [Perpetual name calendar. The most complete collection of contemporary Christian names]	209
ZELLIGER, ERZSÉBET: Ferenc Vörös: Kárpát-medencei történeti családnévatalasz [Atlas of the historical surnames of the Carpathian Basin]	211
CSÁSZÁRI, ÉVA: Two books on the surnames of Slovaks in Hungary (Tünde Tušková ed.: Čabianske priezviská [Surnames in the town of Csaba]; Tünde Tušková ed.: Komlósske priezviská [Surnames in the town of Komlós])	215
HAUBER, KITTI: Mária Kanizsai: Nevek, nyelvek, sorsok. Személynévvizsgálatok a Mura menti horvátok körében 1794-től 1998-ig [Names, languages, lives. Studies on the personal names of the Croats living near the Mura river between 1794 and 1998]	218
FARKAS, TAMÁS: Szilvia Szoták ed.: Örvidéki házinevek [Bynames from Burgenland]	220
PÓCZOS, RITA: Gabriele Rodríguez: Namen machen Leute. Wie Vornamen unser Leben beeinflussen [Names make people. How can given names influence our lives?].....	223
KOROMPAY, ESZTER: Nikoletta Kanavou: The Names of Homeric Heroes. Problems and Interpretations	226
SZARVAS, ANGÉLA: Marcienne Martin: A Name To Exist. The Example of the Pseudonym on the Internet.....	230
B. GERGELY, PIROSKA: Valéria Tóth: Személynévi helynévadás az ómagyar korban [Creating place names from personal names in the Old Hungarian Age]	231
PRESINSZKY, KÁROLY: Eszter Ditrói: Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben [Model-based analysis of toponymic systems. A comparative analysis of toponymic patterns adopting a statistic approach]	238

HANKUSZ, ÉVA: Béla Kocán: Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében [Studies on historical toponyms from the former Ugocsa county]	240
PELCZÉDER, KATALIN: Zsolt Sebestyén: A Felső-Tisza-vidék folyóvíznevei [River names in the Upper Tisza Region]	244
SCHWING, JOSEF: Harald Bichlmeier Hrsg.: Germanen, Mars und Schotter. Das Geheimnis des Namens Merseburg [Germans, Mars and Gravel. The secret of the name of Merseburg].....	246
OLÁH, BENCE ATTILA: Peter Jordan – Paul Woodman eds.: Place-Name Changes. Proceedings of the Symposium in Rome, 17–18 November 2014	249
SZABÓ T., ANNAMÁRIA ULLA: Jonas Löfström – Betina Schnabel-Le Corre eds.: Challenges in Synchronic Toponymy. Structure, Context and Use / Défis de la toponymie synchronique. Structures, contextes et usages	252
KOVÁCS, VIKTOR – KOVÁCS, DOMINIK: Gwilym Lucas Eades: The Geography of Names. Indigenous to post-foundational	255
Publications on Hungarian onomastics received in 2018.....	257

REVIEWS ON PERIODICALS

SEBESTYÉN, ZSOLT: Helynévtörténeti Tanulmányok 13. (2017)	259
SZŐKE, MELINDA: Onoma 48. (2013)	260
PÓCZOS, RITA: Namenkundliche Informationen 109–110. (2017)	263
FÁBIÁN, ZSUZSANNA: Rivista Italiana di Onomastica 23. (2017)	266
KENYHERCZ, RÓBERT: Onomastica 61. (2017)	269
ANGYAL, LÁSZLÓ: Acta onomastica 58. (2017).....	273
GALAC, ÁDÁM: Вопросы Ономастики 14. (2017)	274
GYÖRFFY, ERZSÉBET: Namn och bygd 105. (2017).....	278
GYÖRFFY, ERZSÉBET: Ortnamnssällskapet i Uppsala Årsskrift (2017)	280

IN MEMORIAM

BAUKO, JÁNOS: Milan Majtán (1934–2018).....	283
---	-----

INFORMATION

To our authors	285
Contributors of this issue	290

TANULMÁNYOK

Névtudományi ismeretek az újgenerációs, 5–12. osztályos Magyar nyelv tankönyvekben Az újratervezés lehetőségei a nemzeti alaptanterv tervezete tükrében

1. Bevezetés. Az alkalmazott névkutatásnak a – RAÁTZ JUDIT szavaival élve – név és iskola címmel megjelölhető területéről választottam témámat. E területet maga a szerző is némi bizonytalansággal írta körül: „A pedagógia és a névtan közös vizsgálati területe lehet a névtan oktatásának a kérdése (név és iskola)” (RAÁTZ 2015: 231). E terület pozícióját a 21. századi névkutatásban alapvetően az határozza meg, hogy „a névtan oktatása a hazai iskolarendszerben sajnálatosan csak indirekt módon kap teret” (RAÁTZ 2015: 238). Így azok a kutatások (RAÁTZ 1994, LISZKA 1997, FERCSIK 1999, GELEGONYÁNÉ KATONA 2015, F. LÁNCZ 2016, ZÁNTÓ 2018), amelyek rávilágítanak arra, hogy az általános és középiskolás diákok onomasztikai tájékozottsága mennyire hiányos, szükségessé, az új nemzeti alaptanterv tervezési folyamata pedig lehetővé teheti számunkra a névtan újrapozicionálását a közoktatásban. Az a törekvés, hogy a névtannak helye legyen a nemzeti alaptantervben, ellenirányúnak tűnik a jelenlegi átalakítási folyamattal, amely a kötelező óraszámokat csökkenti, reagálni kívánva a tanárok és a diákok azon igényére, hogy a tananyagok korszerűsítése ne mennyiségileg hozzáadott új tartalmakat jelentsen.

Az onomasztika tantervi megjelenítésének a legfőbb indoka a tantárgyi korszerűsítés. Diszciplináris oldalról a magyar nyelv tantárgy anyaga a nyelvtudomány részrendszereinek és tudományterületeinek bemutatására épül, amelynek belső differenciálódása az utóbbi bő fél évszázadban – ahogyan azt HOFFMANN ISTVÁN (2015) is kiemelte – különösképpen felgyorsult. A nyelvtudományban a történeti és a leíró szemlélet szétválását követően „az egyes nyelvi összetevők, szintek szerinti részrendszerek (fonológia, morfológia, szintaxis, lexikológia, részben a szemantika és a szövegten stb.) kutatása különült el egymástól, majd a különböző vizsgálati nézőpontok előtérbe állításával olyan területek kristályosodtak ki, mint a dialektológia, a nyelvföldrajz, a szociolingvisztika, a pszicho- és neurolingvisztika, a kognitív nyelvészet, a pragmatika stb. [...] A nyelvtudománynak ebbe a belső tudományági szerkezetébe illeszkedik az onomasztika is” (HOFFMANN I. 2015: 14). Az egymást váltó nemzeti alaptantervek tükrözik e diszciplináris változást. Az 1995-ös alaptantervben (NAT 1995) a szociolingvisztika még nincs nevesítve, csak gyakorlati szempontként jelenik meg (pl. a köznyelv és szaknyelv megkülönböztetésében), s egy altémakör (a nyelv rétegződése: nyelvjárások, rétegnyelvek) reprezentálta. A 2003-as alaptantervben viszont már tudományterületként megnevezve van jelen: „a nyelvhasználat társadalmi jelenségeként való (szociolingvisztikai) szemlélete” (NAT 2003: 32). A névtan a 20. század második felében kiforrott új részdiszciplína, amely a nemzetközi és hazai tudományos életben ma már egyaránt jól kiforrott szakterületként van jelen (FARKAS 2015,

HOFFMANN I. 2015, JUHÁSZ 2015). Így időszzerűvé vált a megjelenítése a nyelvtudomány diszciplináris sajátosságait tükröző korszerű nemzeti alaptantervben is.

Pedagógiai oldalról az onomasztika megjelenítésének legfőbb érve az interdiszciplináritás. A névtan tudományterületeket, tantárgyakat kapcsol össze, komplex ismereteket közvetít (VARGA 2011: 21, JUHÁSZ 2015: 58), így teljes mértékig illeszkedik a jelenlegi nemzeti alaptanterv kompetenciafejlesztésének azon felfogásához, amely „több kompetencia egymásba fonódására” épül (NAT 2012: 10652). Kiválóan támogatja a „tudásterületeken belüli összefüggésekben tárgyalt ismereteket, a tantárgyak egymáshoz kapcsolható tanítását vagy a tantárgyi ismeretek integrációját”, amit a Nemzeti alaptanterv tervezete (NAT-terv 2018: 15) hangsúlyoz. Jelen időszakra tehát diszciplináris nézőpontból és pedagógiaiilag is egyaránt indokolható az onomasztikai szempont bevezetése az új alaptantervbe.

Írásomban arra vállalkoztam, hogy röviden összegezzem azokat a problémákat és útkereséseket, amelyek a névtan tantervi kéréseivel függnek össze, s a jelenleg érvényes Nemzeti alaptantervre és a kapcsolódó kerettantervekre (2012) vonatkoznak. Bemutatom az ún. újgenerációs tankönyvcsalád 5–12. évfolyamokon használt tankönyveiben és munkafüzeteiben megjelenő névtudományi ismereteket, s végül a névtan szemszögéből áttekin-tem a NAT tervezetét. A problémák, útkeresések felvázolása adja a tankönyvcsalád elemzésének szempontjait, illetve az útkeresések felvillantása adja az összehasonlítási alapot ahhoz, hogy a tankönyvírók milyen megoldásokat választottak a tulajdonnévhez kapcsolódó ismeretek közvetítésére. A tankönyvkutatással céloom továbbá feltárni mindazon névtani ismereteket, amelyek már beépültek a tananyagokba, amelyekre tehát már építhet a jelenlegi oktatás. A NAT tervezetében pedig a továbblépés lehetőségeit keresem.

Kutatási korpuszként azért az újgenerációs tankönyvcsaládot választottam, mert a jelenlegi köznevelési rendszerben a magyar nyelv tanításában széleskörűen alkalmazott kiadvány, illeszkedik a különböző típusú gimnáziumi magyarnyelv-tantervekhez és az általános iskolai tantervhez is. Az oktatásban jelenleg hagyományos tankönyvi formában használják, de okostankönyvi fejlesztése is zajlik (l. <https://portal.nkp.hu/>). Digitális változata átszerkeszthető, a kiadó célja szerint a digitális felületen az új alaptantervhez is hozzáigazíthatóvá válik. A tankönyvcsalád 2016–2017-ben szakmai korrekción esett át, így a frissített tananyagról még nem készült névtani tekintetben felmérés. Vizsgálatom épít a korábbi tankönyvelemzések eredményeire (FERCSIK 1999), de a közoktatásban jelenleg választható tankönyvcsaládokkal való összevetésre nem vállalkozik.

2. Problémák és útkeresések. A tulajdonnév a magyar nyelv tananyagának része több évfolyamon, több (pl. helyesírási, szófajtani, alaktani) szempontból. Közoktatási vonatkozásait az 1980-as évektől folyamatosan érinti a névtani szakirodalom (RÁCZ 1981, MÁTÉ 1983, OROSZ 1983), s a módszertani cikkekkel egymásba fonódva közvetítette a magyar nyelv tanításához kapcsolódó problémákat, reagált a közoktatási struktúra változására, s utakat keresett az onomasztikai ismereteknek a tantervekbe. Az alább kiemelt problémák a 90-es évektől fennállnak, és a jelenlegi alaptantervet is érintik (jóllehet négyszer változott a NAT).

2.1. A névtanra fordítható idő. A tantervi időkeret problémáját folyamatosan közvetíti a szakirodalom (LISZKA 1996, F. LÁNCZ 2016). Az órahiány ellenében az útkeresések két irányban körvonalazódtak. A névtan interdiszciplináris jellegéből fakadóan az onomasztikai ismeretek más tantárgyakra való kiterjesztését javasolta például HOFFMANN

OTTÓ (1994), míg a tantárgyon belüli vagy szakköri lehetőségeket kereste legutóbb F. LÁNCZ ÉVA (2016).

2.2. A névtani ismeretek helye a tananyagban. Az időkerettel összefügg a tulajdonnévre vonatkozó ismeretek tankönyvi elhelyezésének a problémája is: önállóan vagy a grammatika részeként jelenjen-e meg a névtan? Önálló (tan)könyvben először HAJDÚ MIHÁLY (1994), később FERCSIK ERZSÉBET (2014) gondolkodott. Ők nem szigorúan a tanórai keretek között, de a nyelvtan tanításához illeszkedően helyezték el a névtani ismereteket. Újabb irányvonalnak mutatkozik a névtani kiadványok beemelése a közoktatásba: újabban VÖRÖS FERENC (2015) és ZÁNTÓ EDINA (2018) mutatta be, hogyan hasznosítható a névtani szakirodalom a nyelvtanórákon vagy szakkörökön. A két lehetséges útvonal között lényegi eltérés, hogy az önálló (tan)könyvek nyelvezete megfelel a korosztály életkori sajátosságainak, így azok önállóan is feldolgozhatóak, míg a névtani szakkiadványok deskriptív szövegtípusa, tudományos nyelvezete igényli a tanári átadást, így csak a magasabb évfolyamokon alkalmazhatóak önállóan.

A közoktatás fő iránya azonban az, hogy a tulajdonnévre vonatkozó ismeretek beépüljenek a magyar nyelv-tankönyvekbe. Helyüket és tartalmukat azonban nem a NAT 2012 jelöli ki – a tulajdonnév fogalomszerűen nem is szerepel benne –, hanem a kapcsolódó kerettantervek. Közülük is csak a nyolcosztályos gimnáziumi oktatást szabályozó kerettanterv [51/2012 (XII. 21.) EMMI rendelet 5. melléklet] két témakörében jelenik meg a tulajdonnév. Az 5–6. évfolyam helyesírási témakörében „A tulajdonnév értelemtükröztető helyesírási alapjainak megismerése”, valamint a nyelv szerkezete témakörben „A főnevek kategóriái, a tulajdonnevek néhány tipikus fajtája, szerkezete”. Ugyanakkor a NAT 2012 és a kerettantervek is megjelölnek olyan tartalmakat, összefüggéseket, amelyek névtani szempontból speciálisak, vagy tulajdonnévi példákkal gazdagítva is kifejezhetők lennének. Így az 5–8. évfolyamon „a hazánkban élő nemzetiségek nyelve, nyelvhasználat”, „a szavak hangalakjának és jelentésének kapcsolata, az állandósult szókapcsolatok”, „a szókincs változása” (NAT 2012: 10673); a 9–12. évfolyamon „a személyközi kommunikáció”, „a nemzetiségi nyelvhasználat és kultúra”, a „stíluselemek, stílusesszók a köznyelvi és művészi szövegekben”, a „főbb nyelvtörténeti korszakok és a legfontosabb nyelvemlékek” és a „nyelvi tervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés” (NAT 2012: 10676). E felsorolás is mutatja, hogy a névtani ismeretek elhelyezését csak kis mértékben határozzák meg a közoktatási szabályzók, viszont számos lehetőséget kínálnak a tankönyvírók számára.

2.3. A tulajdonnév szófajiságának problémája. A névtani szakirodalomban folyamatos diskurzus alakítja a tulajdonnév meghatározását a szófaji rendszeren belül vagy azon kívül (l. pl. BARABÁS – KÁLMÁN C. – NÁDASDY 1977; FABÓ 1980; RÁCZ 1981; NYÍRKOS 1989; HEGEDŰS 1997; HAJDÚ 1998, 2003; VÁRNAI 2005; TOLCSVAI NAGY 2008; HOFFMANN 2014; RESZEGI 2017). Ugyanakkor a NAT 2012 szófajtani elméleti hátterében a 2000-ben kiadott Magyar grammatika áll, amely az alapszófajok > tulajdonképeni alapszófajok (ige, főnév, melléknév, határozószó) felosztást tartalmazza, és a szófaji rendszeren belül a konkrét főnevek alkategóriájaként tekint a tulajdonnévre (KESZLER 2000: 69). Az apró betűs része felhívja a figyelmet arra, hogy „az utóbbi években több kutató is megjegyzi, hogy ezt a kategóriát nem kellene külön szófaji csoportnak tekinteni, mivel a név elsősorban nem nyelvi kritériumok, hanem pszichológiai és szociokulturális

körülmények révén lesz név” (BALOGH 2000: 127). A tankönyvírók számára kihívás, hogyan lehet korszerű névtani ismereteket átadni a NAT 2012 szófaji keretrendszerében, miközben a névtani szakirodalom eljutott a klasszikus grammatikák szófaji hagyományaitól (amelyben a főnév alkategóriája a tulajdonnév) a formalista szemléleten át (amely még a nyelvi rendszerből is kiveszi a tulajdonnevet) a funkcionalista, konnekcionista, pszicholingvisztikai modellekig (SLÍZ 2015: 96, RESZEGI 2017: 21). Ezek az olykor merőben eltérő definíciók tükrözik az onomasztika részdiszciplínává formálódását, de vajon tükröződniük kell-e a tankönyvekben? A közoktatás lassan ugyan, de követi a tudományterületi változásokat, az alacsonyabb évfolyamokon általában funkcionális megközelítésű, s jellemzően a magasabb évfolyamokon (9–12. osztályban) villantja fel a diszciplináris problémákat (pl. a számnév helye a szófaji rendszerben; a birtokos névmás léte a névmási rendszerben). Így a tulajdonnevet érintő eltérő nézetek megjelenítése is helyénvaló a felsőbb tananyagokban.

2.4. A tananyag és a névtani ismeretek tárgyalásmódja. A tankönyvek pusztán leíró tárgyalásmódjával szemben a gyermek nevére vonatkozó ismereteket hiányolta 1994-ben RAÁTZ JUDIT, s tankönyvi szerzőpárjával (ANTALNÉ SZABÓ ÁGNESSEL) elindították a magyar nyelv tankönyvekben a kognitív fordulatot. Az általuk írt Magyar nyelv és kommunikáció, valamint az ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA és FERCSIK ERZSÉBET által készített Édes anyanyelvünk című tankönyvcsalád a tanuló ismereteiből kiinduló névtani feladatokat tartalmazott, és számos indirekt módon ható, onomasztikával foglalkozó szöveget kínált a névtan népszerűsítésére. Kognitív szemléletű a NAT 2012 is: módszertani alapelvei a belső motivációt, a kooperatív és a differenciált tanítási technikák alkalmazását, a tanulói cselekvésre épülő ismeretszerzést hangsúlyozzák (NAT 2012: 10645). A 21. század új kihívása azonban a digitális technológia, amely szükségszerűen át fogja alakítani a tananyagok tárgyalásmódját – hiszen más a Z generáció olvasási stratégiája –, s a digitális névtani forrásoknak is új utat nyithat a magyar nyelvű órákon, ahogyan erre már F. LÁNCZ ÉVA (2016: 47) felhívta a figyelmet.

2.5. Az onomasztikai ismeretek hiánya. A NAT 2012 időszakából több cikk is beszámol arról, hogy hiányosak a különböző korosztályhoz tartozó diákok onomasztikai ismeretei. Utóbb GELEGONYÁNÉ KATONA ÁGNES (2015) és SCHIRM ANITA (2016) tanulmánya hívta fel erre a figyelmet. Az útkeresés lehetséges módja azonban nemcsak a hiányok feltérképezése, hanem a tankönyvcsaládokban megjelenő névtani ismeretek feltárása is, ahogyan azt a korábbi alaptantervhez kapcsolódó egyik tankönyvcsaláddal FERCSIK ERZSÉBET (1999) tette. Hasonló cikk nincs a jelenlegi tankönyvekre vonatkozóan, így hiánypótlásként is vállalkoztam arra, hogy a következő részben az újgenerációs tankönyvcsalád névtani ismereteit mutatom be. Módszerem némiképpen eltér FERCSIKÉTŐL, mert a tananyaghoz illeszkedő névtani témák leírásán túl a tulajdonnevekre irányuló feladatok statisztikai arányait, típusait is vizsgáltam.

3. Tulajdonnevekre vonatkozó ismeretek az újgenerációs, 5–12. osztályos magyar nyelv-tanesczközökben. A tankönyvcsalád a cselekvő ismeretszerzésre és a feladatokra helyezi a hangsúlyt. A leckék általában egy motivációs kérdéssel (ún. gondolatébresztővel) indulnak, ezt a tananyag leíró része követi, amelyet a feldolgozást segítő négy-tíz feladat zár. A feladatok után kap helyet a Gyakorlás című rész, amely a leckében tanultak

adaptációját kívánja meg, s általában újabb egy-két kérdés kapcsolódik hozzá. Az alacsonyabb évfolyamokon (5.-től 8.-ig) a játékos tanulás elve szerint a Gyakorlás helyett Gondolatgyűjtő, Szókincsgyarapító, Társasjáték, Projektfeladat, Játékos anyanyelvünk és Talentum című feladat segíti az adaptációs készség kialakulását, a leckében tanultak elmélyítését vagy összekapcsolását a hétköznapi tapasztalatokkal. A munkafüzetekben minden tananyaghoz további négy-nyolc feladat tartozik. A tankönyvcsalád gyakorlatorientáltsága miatt kerestem új szempontokat a névtani elemek bemutatására, ezért különválasztottam a leckék leíró részétől a feladatok elemzését. Ez utóbbiakban arra kerestem a választ, hogy milyen, névtani ismeretekkel kapcsolatos feladatok vannak jelen a taneszközben, és milyen arányban szerepelnek az egyes feladattípusok.

3.1. Milyen típusú névtani feladatok vannak jelen a taneszközökben? A kutatás elején szembesültem azzal, hogy a feladatok sokféle ismeretet közvetítenek, amelyek a tulajdonnévre vonatkozó információktól a névtudományi kutatási szempontokig széles skálán mozognak. Belátható, hogy ezek a feladatok nem azonos szintű névtani ismereteket terjesztenek: míg az előbbieket például egy névközösségről szerzett kulturális ismeret gyarapítanak, addig az utóbbiak a diszciplináris tudást alapozzák meg. Ezért három feladattípust különítettem el.

A) Onomasztikai feladat: a leírásban névtani terminussal meghatározott valamely névtípusra és/vagy a névtani kutatások egyik alpműveletére irányul. Névtani alpműveletnek tekintem a névgyakoriságra, néveredetre, névadási motivációra, névízlésre, névhasználati szokásokra, a névtípusok funkcionális, stilisztikai, morfológiai és rendszertani vizsgálatára vonatkozó műveleteket.

Pl. Mf. 7: 4/2:¹

„Nézz utána, hogy az utóneved megtalálható-e más nyelvekben is, ha igen, milyen változatban használatos!

a) Ha lehet, sorold fel három alakját! Ha le tudod írni helyesen, azt is próbáld meg!

Pl. *Ferenc* – *Francisco* (spanyol) – *Franz* (német) – *François* (francia) – stb.

b) Tudod-e[,] milyen eredete, jelentése van a nevednek, vagy milyen szófaji változáson ment át?

Pl. a *Vera* latin eredetű név, jelentése: igazság.

c) Írd le, hogyan becézik a nevedet! Milyen képzőkkel?”

Pl. Mf. 12: 26/5:

„a) Milyen változások figyelhetők meg a névadásban? Szilágyi Ferenc a következőképpen fogalmazta meg ezt a kérdést....

b) Gyűjts példákat a névadásra három generációra visszamenően a családotban és az ismerőseid körében! Megfigyeléseid foglald táblázatba, majd fogalmazd meg hat-nyolc mondatba[n] a füzetben!

c) Tájékozódj a magyarnevek.hu/nevek/utonevstatisztika oldalon! A leggyakoribb névelőfordulásokat ábrázold kördiagramon!”

¹ A rövidítés feloldása: 7. évfolyamos munkafüzet, 4. oldal, 2. feladat.

Az első példában a feladat az utónévre irányul, a terminus az instrukcióban is szerepel; a további részek pedig valamely névtani alapismerethez kötődnek: a) az alakvariánsokra, b) a néveredetre, jelentésre; c) a morfológiai sajátosságokra vonatkoznak a korosztály tudásához igazított kérdéssel. A második példa jól tükrözi, hogy magasabb évfolyamon helye van a névtani terminusok (*névadás, névelőfordulás*) és kutatási módszerek (névstatistika) megjelenítésének is.

B) Tulajdonnévre vonatkozó ismereteket bővítő feladat: a leírásban csak névegyeddel megjelenített valamely névtípusra irányul; a fókuszában nem szükségszerűen névtani alapismeret áll. Az első példában a feladatvégzés egy családnévre irányul, amely névtani terminussal nincs megjelölve, csak névegyeddel (*Széchenyi*), de a feladat fókuszába egy névtani alapműveletet állít (névváltoztatás). A második példa fókuszában a betűrendbe sorolás áll, amely nem névtani alapművelet, de a feladatot tulajdonneveken kell végrehajtania a tanulónak, ezért a sikeres megoldáshoz értelmeznie kell a tulajdonnév speciális tulajdonságaiból adódó mögöttes problémát, hogy a tulajdonnév több szóból is állhat, ezeket nagybetűvel kezdjük, de a szóhatárokat nem vesszük figyelembe a betűrendbe soroláskor.

Pl. Tk. 10: 81/2:

„1822 óta *Széchenyi István* nem két é-vel írta a nevét. Döntését az 1860-as években írt cikkek szerzői is figyelembe vették?”

Pl. Tk. 5: 48/4:

„A következő tanulók osztálytársak. Állítsd betűrendbe a diákok nevét!

Nagy Jenő, Nagy Márton, Nagy Balázs, Nagyfi Bella, Nagy Márta, Nagy Béla”

C) Tulajdonneveket tartalmazó egyéb feladat: a fókuszában nem valamely névtípus, névegyed vagy névtani alapművelet áll, de a feladat tartalmaz olyan nyelvi egységet, amelyet a megoldás során tulajdonnévként ismerünk fel. Az alábbi példa fókuszában az állítmány kijelölése áll. A mondatokban az állítmányt akkor lehet helyesen meghatározni, ha azonosítani tudjuk a tulajdonnevet, amely az alany funkcióját tölti be.

Pl. Mf 7: 49/2:

„a) Húzd alá az állítmányt a mondatokban!

b) Nevezd meg, milyen állítmány szerepel a mondatokban!

Jancsi katona.

Pali sose hiú.

Annamária szebb lett.”

A három típus közül az A feladattípus a diszciplináris tudást alapozhatja meg, s ha jelenleg nincs is az alaptantervben névtan, e feladatok közvetítik a tudományterület terminusait. A diszciplína szempontjából azonban akkor hasznosulnának a terminusok, ha a tanár és a diák számára valamilyen módon összegződnenek az évfolyamon tanult névtani ismeretek, például direkt módon összegező, év végi összefoglaló anyagban/táblázatban. A B feladattípus magában hordozza a diszciplináris tudás közvetítésének lehetőségét. A névtani ismeretekben jártas pedagógus beemelheti a feladatmegoldáskor a névtani alapművelet megnevezését vagy a névtani terminust. Jelenleg azonban csak egy adott tulajdonnévről

(pl. *Széchenyi*) vagy egy tulajdonnévi csoportról szerzett ismeretét gazdagítja a tanulónak. A C feladattípus nem a névtani ismereteket bővíti, csupán esetlegesen a tanuló által ismert névegyedek számát, illetve gazdagíthatja a névhez tartozó egyéb információkat a szöveg-összefüggés által. E feladattípus is hasznos lehet a névízlés formálására, a hazánkban élő kisebbségek névhasználatának bemutatására vagy más kultúrák névkincse iránti érdeklődés felkeltésére, a tulajdonnévi alapú hátrányos megkülönböztetés csökkentésére.

3.2. Milyen arányban szerepelnek az egyes feladattípusok a taneszközökben? Az 1. táblázat tartalmazza a tankönyvi fejezetek tartalmát, a tankönyv és a munkafüzet összesített feladatainak számát, s a különböző névtani feladattípusok arányát.

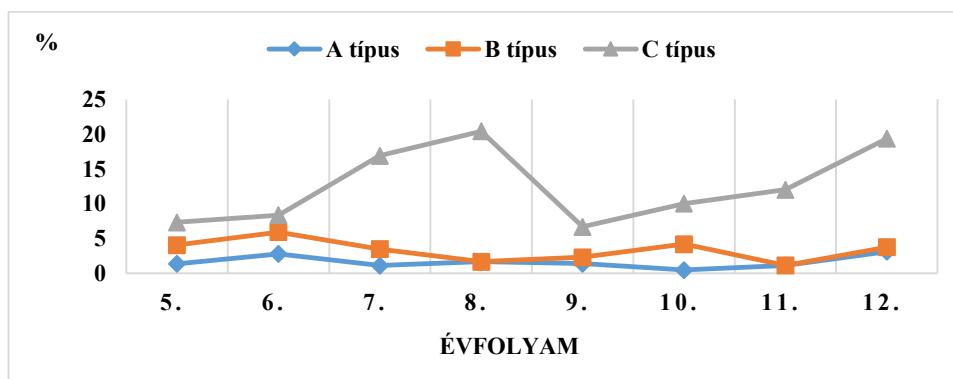
1. táblázat: Témakörök és névtani feladatok aránya az újgenerációs magyarnyelv-tankönyvekben és -munkafüzetekben

Évf.	Tananyag / fejezetek	Feladattípusok				
		Össz.	A (%)	B (%)	C (%)	A–C (%)
5.	Kommunikáció; Beszédhangok és betűk; A szavak szerkezete; A magyar helyesírás alapelvei; A szavak jelentése	518	1,35	4,05	7,33	12,73
6.	Élőbeszéd – Írott szó; A névszók és határozószók; A névmások; Az ige és az igenevek; A viszonyítók és a mondatszók; Az internet és a sajtó világa	574	2,78	5,92	8,36	17,06
7.	Ismétlés; A szószerkezetek; Mondatok, mondatrészek: A, Á, T; Mondatok, mondatrészek: H, J; Kommunikáció és tömegkommunikáció	544	1,10	3,49	16,91	21,5
8.	Ismétlő; Dolgozzunk szövegekkel; A szóalkotási módok; Az összetett mondat; A nyelv változása; Beszéljessünk a nyelvhasználatáról	484	1,65	1,65	20,45	23,75
9.	Jelek és jelrendszerek; Beszédhangok, szóelemek, szavak, mondatok; Kommunikáció	433	1,38	2,30	6,69	10,37
10.	Szövegtan; Stilisztika; Helyesírás	429	0,46	4,19	10,02	14,67
11.	Ember és nyelv; Beszédhelyzetek; Média, nyilvánosság, retorika	357	1,12	1,12	12,04	14,28
12.	A magyar nyelv története; Nyelv és társadalom; Készüljünk az érettségire	320	3,12	3,75	19,73	26,24

A feladatok összesített aránya 10–26% között mozog a vizsgált korpuszban. Azonban minden évfolyamon a fentebbi C típusba sorolható feladatok aránya a legnagyobb, míg a szigorúan vett névtani ismereteket átadó feladatok aránya a legkevesebb, alig éri el az A–C összesített feladatok 10%-át. Az összegző kép mögött azonban érdemes az egyes típusok belső dinamikájára is figyelni (vö. 1. ábra). Az A típusú feladatok legnagyobb arányban a

12. évfolyamon fordultak elő, amelyet a 6. évfolyam, majd a 9. követ. A feladatok aránya: $3,12\% > 2,78\% > 1,38\%$. A 12. évfolyamon a Nyelv és társadalom című fejezetben szereplő négy leckéhez (Nyelvpolitika; Nyelvi tervezés, nyelvművelés; A magyarországi nemzeti kisebbségek nyelvhasználata; A magyar nyelv helyzete a szomszédos országokban) társítottak a szerzők onomasztikai feladatokat, míg a 6. és 9. évfolyamon egyértelműen a szófajtani fejezetekben jelentek meg az A típusú feladatok. Érdekes megjegyezni, hogy a 6.-os anyagban négy önálló leckét kapott a tulajdonnév, a 9. évfolyamon pedig a Beszédhangok, szóelemek, szavak, mondatok témakörben három szófajtani, ismétlődő lecke van. Az A típusú feladatok aránya arra hívja fel a figyelmet, hogy bár a tulajdonnév szófajtani leírása kiemelt kérdés a leíró nyelvészetben és a névtanban is, a tankönyvírók névtanos „befolyásoltsága” is meghatározó lehet abban, hogy milyen arányban kap teret a részdiszciplináris ismeret (a 12.-es tankönyv szerzője ugyanis többek között BALÁZS GÉZA és HEGEDŰS ATTILA).

1. ábra: A névtani feladattípusok belső aránya az új generációs magyarnyelv-tankönyvekben és -munkafüzetekben

Az A típusú feladatok legnagyobb arányban a 12. évfolyamon fordultak elő, amelyet a 6. évfolyam, majd a 9. követ. A feladatok aránya: $3,12\% > 2,78\% > 1,38\%$. A 12. évfolyamon a Nyelv és társadalom című fejezetben szereplő négy leckéhez (Nyelvpolitika; Nyelvi tervezés, nyelvművelés; A magyarországi nemzeti kisebbségek nyelvhasználata; A magyar nyelv helyzete a szomszédos országokban) társítottak a szerzők onomasztikai feladatokat, míg a 6. és 9. évfolyamon egyértelműen a szófajtani fejezetekben jelentek meg az A típusú feladatok. Érdekes megjegyezni, hogy a 6.-os anyagban négy önálló leckét kapott a tulajdonnév, a 9. évfolyamon pedig a Beszédhangok, szóelemek, szavak, mondatok témakörben három szófajtani, ismétlődő lecke van. Az A típusú feladatok aránya arra hívja fel a figyelmet, hogy bár a tulajdonnév szófajtani leírása kiemelt kérdés a leíró nyelvészetben és a névtanban is, a tankönyvírók névtanos „befolyásoltsága” is meghatározó lehet abban, hogy milyen arányban kap teret a részdiszciplináris ismeret (a 12.-es tankönyv szerzője ugyanis többek között BALÁZS GÉZA és HEGEDŰS ATTILA).

A B típusú feladatok a 6. > 10. > 5. évfolyamon kapnak nagyobb teret ($5,29\% > 4,19\% > 4,05\%$). A 6. évfolyamon a szófajtani és Az internet és sajtó világa című fejezetben a műfaji sajátosságoknak megfelelően sok névegyed fordul elő, így rájuk épülnek e feladatok,

ahogyan a 10. évfolyamos tananyag szövegtani leckéiben is. Továbbá a 10. évfolyamon újból előkerül a Helyesírás témakör, amelyre újabb B típusú feladatokat írtak a szerzők. Az 5. évfolyamon a helyesírási alapelvek tanításához szintén gazdag példatár tartozik, és a jelentéstani lecke feladataiban is kiaknázzák a szerzők a tulajdonnév : köznév eltérő jelentésbeli vonatkozásait. Összegezve: a B típusú feladatokról megállapítható, hogy a kerettantervi témakörökön túl a tulajdonnév szövegtani, jelentéstani sajátosságára világítanak rá általuk a szerzők.

A C típusú feladatok dinamikája eltér az előbbi típusokétól. A legtöbbjük a 8. osztályos anyagban található (20,45%), hasonlóan sok névegyedet tartalmaz a 12.-es tananyag (19,43%), és alig marad el tőlük a 7. osztályos (16, 91%). A 8. évfolyamon a szövegértés fejlesztésére és a szövegterre helyezett hangsúly, valamint a szóalkotási módok közül a képzésnek és a mozaikszók alkotásának a tárgyalása miatt jelentékeny e feladattípus aránya. A 12. évfolyamon ezzel szemben a tanulókat az érettségire felkészítő információsűrítés, illetve a tudományos szövegek nagyobb aránya idézte elő gyakoriságukat. A 7.-es tankönyv eltér a tankönyvcsalád többi tagjától abból a szempontból, hogy két állandó szereplőnek, Annamarinak és Zalánnak, valamint a barátaiknak a története köré fonódik a nyelvtani tananyag. Ennek az idegennyelv-tankönyvekben is alkalmazott megoldásnak köszönhetően a nyelvtani témakörtől függetlenül fordul elő a sok tulajdonnév. S miközben a központi szereplőkkel, élethelyzeteikkel való azonosulás lehetősége pedagógiailag elősegíti a tananyag befogadását, a mese szála névtani szempontból is tanulságos, mivel közvetíti a mai magyar névhasználati szokásokat (a jelenlegi névdivatot, a történetileg kialakult családneveket, földrajzi neveket, az osztálytermi kommunikációban jellemző becézőneveket).

E vizsgálat rávilágított arra, hogy a szigorúan vett névtani ismereteket tartalmazó direkt feladatok aránya (A típus) a tankönyvcsaládban csekély. Minden évfolyamon vannak onomasztikai feladatok, de a horizontálisan elhelyezkedő ismeretek nem kapcsolódnak össze, így a feladatokban megjelenő névtani tartalmak nem tudnak egymásra épülni sem az egyes taneszközökben, sem az egymást követő évfolyamokon.

3.3. A tulajdonnév szófajisága a tankönyvcsaládban. A szófajtani ismeretek a kerettantervnek megfelelően dominánsan az 5–6. évfolyamon jelentkeznek. A 2016-ban kiadott 6.-os tankönyv a főnév egyik csoportjaként tárgyalja a tulajdonnevet (Tk. 6: 50). A névszók és határozószók című fejezetben négy önálló leckét is kap a tulajdonnév, amelyek vezérfonala a helyesírás (A tulajdonnevek csoportjai; A személynevek és helyesírásuk; A földrajzi nevek és helyesírásuk; A melléknévvé váló tulajdonnevek helyesírása). A szófaji rendszerben való elhelyezés a KESZLER-féle keretrendszeren nyugszik, az ismeretítés pedig leginkább HAJDÚRA (2003: 129) alapozott.

„A tulajdonnév különleges része a nyelvnek, valójában nem főnév, csak főnévként viselkedik. Mit jelent ez? Ha megnézed a tulajdonneveket, találsz köztük több szóból állókat, pl. *Magyar Nemzeti Bank*, *Széchenyi István Általános Iskola*, sőt mondat szerűeket is, pl. *A Birodalom visszavág*. Furcsa lenne azt állítani, hogy a *Nemzeti* vagy a *visszavág* valójában főnevek. Amikor azonban ezek a szerkezetek mondatba kerülnek, egy szóként viselkednek, hiszen toldalékokat mindig csak az utolsó részükre tehetsz. Pl. *Bemegyek a Magyar Nemzeti Bankba*. – Láttad *„A Birodalom visszavág”*-ot? – *A Széchenyi István Általános Iskolát felújítják*. Azt is megfigyelhetjük, hogy a nevek főnévként viselkednek, hiszen főnévi toldalékok kapcsolódnak hozzájuk akkor is, ha utolsó tagjuk (elvileg) nem főnév” (Tk. 6: 54).

A 9. évfolyamon újból előkerülő szófajtani leckék szempontot váltanak: elsődlegesen a morfológia felől közelítik meg a főnévi kategóriát. S noha ez jó lehetőséget kínálna a 6.-ban megkezdett rendszertani problémák magasabb szintű ismétlő kifejtésére, továbbépítésére, nem élnek a lehetőséggel a szerzők, nincs definíciós rész benne (vagy definíciós problémáról szó). Ez a tananyag is a főnév alcsoportjaként tekint a tulajdonnévre. A fejezet kognitív irányultságára a mentális lexikon (Tk. 9: 47) bemutatásából következtethetünk.

3.4. A tananyag és a névtani ismeretek tárgyalásmódja. A szerzők minden évfolyamon a diákok tapasztalataiból kiindulva magyarázzák a tulajdonnevekhez kapcsolódó ismereteket. A 6. évfolyamos A személynevek és helyesírásuk című lecke gondolatébresztő (motivációs) feladata az osztály tanulóinak névviselésére fókuszál: kinek van csak egy, és kinek két keresztnéve; hogyan viszonyulnak a diákok a saját kettős keresztnevükhöz. A lecke a tanuló nevére vonatkozó adatgyűjtéssel indul – „írd le a saját neveidet, amivel meg szoktak szólítani az iskolában, otthon, a barátaid között” –, így készítve elő az egyes névtípusok bemutatását (Tk. 6: 56). Hasonlóképpen a tanuló földrajzi, térképismereti tapasztalatából indul ki a földrajzi neveket és helyesírásukat tárgyaló lecke (Tk. 6: 59). E tekintetben építenek a szerzők a 90-es években bevezetett kognitív fordulatra. Az indirekt módon ható, a névtani ismeretek népszerűsítésére alkalmas indukciós szövegek aránya az alsóbb évfolyamokon – talán a gyakorlatorientáltság miatt is – rendkívül alacsony. Az első példa a névváltoztatás folyamatát közvetíti indirekt módon, míg a második a családnevek eredete iránti érdeklődést kívánja felkelteni.

Pl. Tk. 7: 52:²

„1632-ben születtem York városában. Családom idegen eredetű volt. Apám Brémából származott ide [...]. Kereskedéssel szép vagyonhoz jutott [...], és Yorkba költözött. Itt vette el anyámat a *Robinsonok* családjából. Ezért nevezték engem *Robinson Kreutznaerne*k. Mivel azonban Angliában a neveket rendesen eltorzítják, rám ragadt a *Crusoe* név. Társaim is mindig így nevezték.”

Pl. Tk. 6: 58/Kitekintő:

„Bizonyára ismersz *Varga, Kádár, Molnár, Kolompár* nevű embereket. Kutass utána, hogy milyen régi foglalkozást takarnak ezek a nevek! Tudod-e, milyen tulajdonságra utal a gyakori *Balog, Balogh* vezetéknev?”

Magasabb évfolyamokon növekszik a tudományos ismeretterjesztő szövegek aránya, szisztematikusan szerepel a *Nyelv és élet* című szövegrész, benne a nyelvészeti probléma-érzékenységet fejlesztő cikkek részletei (pl. Gósy Máriától, Kenesei Istvántól, Nádasy Ádámától). De csak a 12. osztályos tankönyvben találtam névtani szempontból hasznosítható részletet (Tk. 12: 52/Haladóknak), amely az asszonynévformák választásáról szól. S noha a két nyelvű helységnévtáblákkal (pl. *Vecsés : Wetschech*, Tk. 12: 70; *Crișeni : Kőrispatak*, Tk. 12: 86) illusztrálja a tankönyv a nyelvpolitika, a nyelvi tolerancia és diszkrimináció leckéit, a nyelvpolitika tulajdonnevekre gyakorolt hatása nincs kifejtve, a

² Nem minden feladatnak van száma. A jelen példához hasonlóan ilyenkor a kettőspont után csak oldalszám, máskor pedig – ha van ilyen – az oldalszám utáni /-et követően a feladat címe áll (pl. Kitekintő).

névpolitika műszó sem jelenik meg benne. Kifejezetten hiányérzetet kelt a 11.-es tananyagban a nyelvi identitás és a többnyelvű környezet tárgyalásakor (Tk. 11: 11–28), hogy a szerzők ezek tulajdonnévi vonatkozásaira nem tértek ki. Ahogyan 6. évfolyamon az írott és online kiadványokat tárgyaló részekben sem használták ki a szerzők a névtani ismeretterjesztés lehetőségeit, jóllehet a Tinta Könyvkiadó bemutatásához (pl. Tk. 6: 159) kiválóan illeszthető lett volna, hiszen a kiadó névszótárai minden bizonnyal felkeltették volna a tanulók érdeklődését.

4. Az újratervezés lehetőségei

4.1. A nyelvtanórák száma. A Nemzeti alaptanterv tervezetében a magyar nyelv és irodalom tantárgy kötelező alapóraszám a jelenleginél is kevesebb: az eddigi heti négy óra helyett 9.-ben és 11. osztályban már csak heti három kötelező órát tartalmaz a tervezet (l. NAT-terv 2018: 37). A névtanra fordítható idő a tantárgyi keretek között így a jövőben sem fog növekedni. Ez azonban nem mond ellent annak, hogy kiegészítő tananyagként bekerülhessen az onomasztika a magyar nyelv tananyagába a szabadon tervezhető órakeret-höz ajánlottan.

4.2. A névtani ismeretek helye a tananyagban. A tervezetben az Anyanyelvi kommunikáció és irodalmi műveltség című tanulási terület felfrissült, de a nyelvtudomány újabb differenciálódását nem mutatja. A magyar nyelv és irodalom tantárgyi tartalom fő témaköreiben van némi változás, de az onomasztika nem jelenik meg sem önálló témakörként, sem altémakörként bennük. A tantárgy specifikus jellemzőinek leírásában, a fejlesztési területeken és az eredménycélokban sem tükröződik e részdiszciplína. A tervezetet követő szakmai diskurzus még nyitott; kérdés, hogy a szociolingvisztikához hasonló, fokozatos tantervi megjelenésre a névtan mikor kap, illetve kap-e lehetőséget.

4.3. A tulajdonnév szófajiságának problémája. A tervezetben nincs kiemelten kezelve a főnév és a tulajdonnév, csupán az eredménycélokban megfogalmazott szófajtani szempont: „szövegben felismer és funkciójuk alapján azonosít alapvető és gyakori, tanult szó szerkezeteket, szófajokat, szövelemeket” (NAT-terv 2018: 53). Ez a szempont a tulajdonnév funkcionális meghatározásának kedvez. Azonban a kerettantervek még ezután készülnek, így ha a szakma javaslatot tudna kialakítani a tulajdonnév tárgyalásmódjára a szófaji rendszerben az alacsonyabb és a magasabb évfolyamokon, az még beépíthetővé válna a NAT-nál alacsonyabb szintű szabályzóba.

4.4. A tananyag és a névtani ismeretek tárgyalásmódja. A jelenlegi NAT kulcskompetenciáit átszervezték a tervezetben. Ez a változtatás legfőképpen a magyar nyelv és irodalom tárgyat érinti, hiszen a magyar nyelvtanhoz kapcsolódó anyanyelvi kommunikáció kulcskompetencia az idegen nyelvvel összevonva bekerül a kommunikációs kompetenciák alá (NAT-terv 2018: 30). A kompetenciák összevonása ugyanakkor kedvezhet az általános névtani ismeretek nagyobb arányú beépítésének a tankönyvekbe, hiszen minden évfolyamon hangsúlyos az anyanyelv és a tanult idegen nyelv közötti párhuzamok és különbségek felismertetése, amelyet nemcsak a közszavakon, hanem a tulajdonnévi példákön keresztül is bemutathatnak a tankönyvírók.

Az új alaptanterv tervezetében mégis „a tantárgyközi, multidiszciplináris témák, jelenség-alapú tanulásszervezés, projektek és témahetek” (NAT-terv 2018: 38) jelentik az onomasztika számára a legnagyobb lehetőséget. A névtani feladatok magukban hordozzák a tantárgyközi-séget: multidiszciplináris témák, így projektfeladatokként feldolgozhatók. A tulajdonnév lehet a fókusza egy multidiszciplináris témának, amelybe minden tantárgy bekapcsolható, így illeszthető a tervezet által is ajánlott témahetekhez (pl. Közösség, kezdeményezés, felelősség). A jelenlegi tankönyvek azonban nem tartalmazzák a tanárok számára kész „tananyagot”. Az újgenerációs tankönyvek digitális változatában sincs a tulajdonnév köré szervezett projekt; a jelenleg elérhetők közt is csupán egy tér ki a téma tulajdonnévi vonatkozásaira (l. Aki előttünk járt³). Nagyon is hiányolható egy, a FERCSIK–RAÁTZ-féle Névtani foglalkozásokhoz (1995, 1996) hasonló digitális feladattár; legfőképpen azért, mert a pedagógusoknak nem feltétlenül van névtani előképzettségük, hogy szakmailag kompetens névtani projekteket alkossanak, vagy az előző részben tárgyalt B feladattípusokat névtani szempontból kiaknázzák. Ezért az elődök (pl. ÖRDÖG 1983: 90–100) nyomdokain célszerű lenne az osztatlan tanárképzésben a szakpártól függetlenül is elérhető névtani kurzusok hirdetése, hogy ne csak a magyar szakosok ismerjék meg a névtan hasznosíthatóságát tantárgyaikban. A tantárgyon kívüli megjelenés is erősödhetne, hiszen a névtan önálló szakkör vagy más szakkör része (pl. a honismereti szakkörök egy-egy témaköre) lehet.

A tervezet által hangsúlyozott „jelenség-alapú tanulásszervezés” lehetőséget teremt a különböző évfolyamokon már eddig is meglévő névtani ismeretek összekapcsolására. Például az újgenerációs tankönyv A típusú feladatait kiemelve – ami egy digitális változatban technikailag is könnyen megoldható – a tanuló a névtan több műszaváról, műveletéről szerezne ismeretet, ami önmagában kialakíthatja a részdiszciplína képét.

5. Végkövetkeztetések. Az onomasztikai ismeretek hiányának hangsúlyozása helyett összegzésként álljon itt ezen ismeretek tanításának indokoltsága. A bevezetésben írt legfőbb diszciplináris és pedagógiai érveket továbbiak támogatják; ezeket a NAT 2012 előtt VARGA JÓZSEFNÉ (2011) cikke gyűjtötte össze. S mivel megállapításai az új NAT tervezetéhez is illeszkednek, érveit kiegészítve ajánlom az alábbiakat a tervezetet követő diszkurzus résztvevőinek figyelmébe.

A névtan interdiszciplinaritásánál fogva komplex ismereteket közvetít, és az összefüggések felismerését segíti: azt a holisztikus látásmódot erősíti, amelyet az új tanterv is célloz. Emellett elmélyíti a nyelvészeti (szófajtani, alaktani, jelentéstani, nyelvtörténeti, szociolingvisztikai, dialektológiai) ismereteket. Tárgya, a tulajdonnév a diák által tanult idegen nyelveknek is része, így a fordításban megjelenő transzformációs problémáinak feltárása segíti az idegen nyelv tanulását. A névnek az identitástudat alakításában kiemelkedő szerepe van, ezért a családhoz, szülőföldhöz kötődés tantervi nevelési céljaihoz is illeszkedik: közvetíti közösségek névhasználati szokásait, értékrendjét; támogatja Magyarország vallási arculatának megértését, a tanuló felekezeti gyökereinek ismeretét; segíti a magyarországi etnikai változások nyomon követését, szélesíti a hazánkban élő nemzetiségekről szerzett ismeretet. Más népek névhasználati szokásait tanulmányozva a tanulók interkulturális ismeretei is bővülnek. A névtani ismereteknek továbbá kiemelkedő szerepük van a tulajdonnévi alapú diszkrimináció csökkentésében, fejlesztik a kommunikációs és szociális kompetenciát, és felkeltik, fenntartják a tanulási motivációt, tantárgytól függetlenül.

³ <https://portal.nkp.hu/Search?keyword=Aki%20el%C5%91tt%C3%BCnk%20j%C3%A1rt>

Hivatkozott források

- Kerettantervek = A kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről szóló 51/2012. (XII.21.) EMMI rendelet 3., 4., 5. mellékletei. <http://kerettanterv.ofi.hu/>
- Mf. 5. = BALOGHNÉ BÍRÓ MÁRIA – POBOZSNYI ILONA 2016. *Magyar nyelv. Munkafüzet 5.* OFI, Budapest.
- Mf. 6. = BALOGHNÉ BÍRÓ MÁRIA – BARANYAI KATALIN 2016. *Magyar nyelv. Munkafüzet 6.* EKE OFI, Eger.
- Mf. 7. = BARANYAI KATALIN 2017. *Magyar nyelv. Munkafüzet 7.* EKE OFI, Eger.
- Mf. 8. = MÉHES EDIT – THOMÁN ANGÉLA – TOMCSÁNYINÉ KOVÁCS ÁGNES 2017. *Magyar nyelv. Munkafüzet 8.* EKE OFI, Eger.
- Mf. 9. = FORRÓ ORSOLYA 2016. *Magyar nyelv. Munkafüzet 9.* OFI, Budapest.
- Mf. 10. = FORRÓ ORSOLYA – TÓTH LÁSZLÓ 2016. *Magyar nyelv. Munkafüzet 10.* EKE OFI, Eger.
- Mf. 11. = FORRÓ ORSOLYA – HEGEDŰS ATTILA – PELCZER KATALIN 2017. *Magyar nyelv. Munkafüzet 11.* EKE OFI, Eger.
- Mf. 12. = FORRÓ ORSOLYA – PELCZER KATALIN 2017. *Magyar nyelv. Munkafüzet 12.* EKE OFI, Eger.
- NAT 1995 = <http://www.nefmi.gov.hu/kozoktatasi/archivum/nemzeti-alaptanterv>
- NAT 2003 = http://nefmi.gov.hu/letolt/kozoktatasi/nat_070926.pdf
- NAT 2012 = Nemzeti alaptanterv. *Magyar Közlöny* 2012/66: 10639–10847.
- NAT-terv 2018. = A nemzeti alaptanterv tervezete. https://www.oktatas2030.hu/wp-content/uploads/2018/08/a-nemzeti-alaptanterv-tervezete_2018.08.31.pdf
- Tk. 5. = BALOGHNÉ BÍRÓ MÁRIA – BARANYAI KATALIN – TÓTH LÁSZLÓ 2016. *Magyar nyelv 5.* OFI, Budapest.
- Tk. 6. = BALOGHNÉ BÍRÓ MÁRIA – BARANYAI KATALIN – FORRÓ ORSOLYA 2016. *Magyar nyelv 6.* EKE OFI, Eger.
- Tk. 7. = THOMÁN ANGÉLA 2017. *Magyar nyelv 7.* EKE OFI, Eger.
- Tk. 8. = HEGEDŰS ATTILA – MÉHES EDIT 2017. *Magyar nyelv 8.* EKE OFI, Eger.
- Tk. 9. = FORRÓ ORSOLYA – HEGEDŰS ATTILA – SZ. HEGEDŰS RITA – SZERECZ GYÖRGY 2016. *Magyar nyelv 9.* OFI, Budapest.
- Tk. 10. = FORRÓ ORSOLYA – HEGEDŰS ATTILA 2016. *Magyar nyelv 10.* EKE OFI, Eger.
- Tk. 11. = ACZÉL PETRA – FORRÓ ORSOLYA – HEGEDŰS ATTILA – PELCZER KATALIN 2017. *Magyar nyelv 11.* EKE OFI, Eger.
- Tk. 12. = BALÁZS GÉZA – FORRÓ ORSOLYA – HEGEDŰS ATTILA – SZOTÁK SZILVIA 2017. *Magyar nyelv 12.* EKE OFI, Eger.

Hivatkozott irodalom

- BALOGH JUDIT 2000. A főnév. In: KESZLER BORBÁLA szerk., *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 127–141.
- BARABÁS ANDRÁS – KÁLMÁN C. GYÖRGY – NÁDASDY ÁDÁM 1977. Van-e a magyarban tulajdonnév? *Nyelvtudományi Közlemények* 79: 135–155.
- FABÓ KINGA 1980. A tulajdonnév–köznév szófajváltásokról. *Névtani Értesítő* 4: 49–55.
- FARKAS TAMÁS 2015. A nemzetközi névkutatás és magyar kapcsolatai. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 23–48.

- FERCSIK ERZSÉBET 1999. Nem lehet elég korán kezdeni – névtani ismertek egy anyanyelvi tankönyv-családban. *Névtani Értesítő* 21: 310–313.
- FERCSIK ERZSÉBET 2014. *Keresztnevek. Munkafüzet a Tinta Könyvkiadó Keresztnevek enciklopédiája című kiadványához.* Anyanyelvi Kompetenciafejlesztő Munkafüzetek 3. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT 1995. Névtani foglalkozások I. *Magyartanítás* 36/5: 41–46.
- FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT 1996. Névtani foglalkozások II. *Magyartanítás* 37/1: 34–38.
- GELEGONYÁNÉ KATONA ÁGNES 2015. Gimnazisták névtani tájékozottsága. Anyanyelv-pedagógia 8/3. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=582>
- HAJDÚ MIHÁLY 1994. *Magyar tulajdonnevek.* Szende Aladár: A magyar nyelv tankönyve középis-kolásoknak című könyv tematikus füzetek 3. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 1998. A tulajdonnév „meghatározása”. *Névtani Értesítő* 20: 5–12.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek.* Osiris Kiadó, Budapest.
- HEGEDŰS ATTILA 1997. Mi a tulajdonnév? *Névtani Értesítő* 19: 5–8.
- HOFFMANN ISTVÁN 2014. Név és jelentés. In: BAUKÓ JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk., *A nevek szemiotikája.* Nyitra Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest. 5–21.
- HOFFMANN ISTVÁN 2015. A névtan és a társtudományok. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején.* Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 11–22.
- HOFFMANN OTTÓ 1994. Kalandozások a nevek birodalmában. *Magyartanítás* 35/4: 27–30.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2015. A magyar névkutatás tudományos fórumai, intézményei, társadalmi jelenléte. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején.* Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 49–62.
- KESZLER BORBÁLA 2000. A mai magyar nyelv szófaji rendszere. In: KESZLER BORBÁLA szerk., *Magyar grammatika.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 67–76.
- F. LÁNCZ ÉVA 2016. Névtudományi ismeretek a magyar nyelvi órán. *Anyanyelv-pedagógia* 9/4: 47–61. <http://dx.doi.org/10.21030/anyp.2016.4.4>
- LISZKA GÁBOR 1997. A névtan a nyolcosztályos gimnáziumokban. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. aug. 28–30)* 1–2. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem, Budapest–Miskolc. 2: 513–518.
- MÁTÉ JÓZSEF 1983. Névtan a gimnáziumokban. *Névtani Értesítő* 9: 101–103.
- NYÍRKOS ISTVÁN 1989. A tulajdonnevek szófaji besorolásának kérdéséhez. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series* 24: 57–65.
- OROSZ BÉLA 1983. A névtan az általános iskolai anyanyelvi nevelés szolgálatában és az új tanterv. *Névtani Értesítő* 8: 104–108.
- ÖRDÖG FERENC 1983. A „Bevezetés a személynevek vizsgálatába” című speciális kollégium programja és tapasztalatai az ELTE Bölcsészettudományi Karán. *Névtani Értesítő* 8: 90–100.
- RAÁTZ JUDIT 1994. Az általános iskolai tanulók névtani ismeretei egy felmérés tükrében. *Magyartanítás* 35/5: 14–18.
- RAÁTZ JUDIT 2015. Alkalmazott névtan. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején.* Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 227–247.
- RÁCZ ENDRE 1981. A tulajdonnevek grammatikája. *Névtani Értesítő* 6: 55–59.

- RESZEGI KATALIN 2017. Pszicholingvisztika, neurolingvisztika és névkutatás. *Névtani Értesítő* 39: 13–32.
- SCHIRM ANITA 2016. Adalékok a nyelvhasználók családnevekkel kapcsolatos ismeretéhez. *Névtani Értesítő* 38: 67–78.
- SLÍZ MARIANN 2015. Általános névtani kérdések. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 93–114.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest. 30–41.
- VARGA JÓZSEFNÉ 2011. Interkulturalitás a névtan tanításában. In: KOVÁTS-NÉMETH MÁRIA szerk., *Globális problémák – alternatív megoldások határon innen és túl*. Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Győr. 21–29.
- VÁRNASI JUDIT SZILVIA 2005. *Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 42. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- VÖRÖS FERENC 2015. Névtani Értesítő. Miként taníthatók a *Névtani Értesítő* tanulmányai a magyartanításban? *Anyanyelv-pedagógia* 8/3. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=585>
- ZÁNTÓ EDINA 2018. Farkas Tamás – Slíz Mariann (szerk.): Magyar névkutatás a 21. század elején. Hajdú Mihály emlékére. Hogyan használható egy névtani kötet a középiskolai tanításban? *Anyanyelv-pedagógia* 11/1: 64–70. <https://doi.org/10.21030/anyp.2018.1.6>

KECSKÉS JUDIT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7463-4952>

Miskolci Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

JUDIT KECSKÉS, Onomastic knowledge in Textbooks on Hungarian Grammar for secondary schools: possibilities of redesigning in the light of the draft version of the National Curriculum

The insufficiencies of pupils' onomastic knowledge at several levels of public education have been continually reported in Hungarian articles on Onomastics. In the current process of redesigning the National Core Curriculum, it is time to review why the onomastic exercises in the present textbooks on Hungarian Grammar prove to be inefficient, and what opportunities the draft of the National Core Curriculum may provide to improve onomastic knowledge. The paper first discusses the problems of teaching Onomastics in accordance with the present National Core Curriculum. The second part of the paper presents the results of a survey on onomastic knowledge (the types and rates of the tasks) in the latest textbooks on Hungarian Grammar for grades 5 to 12. The paper also attempts to define the types of tasks, such as onomastic tasks, tasks for widening onomastic knowledge and tasks for widening knowledge on proper names. Finally, the paper explores new possibilities in the draft for moving forward.

Szempontok és módszerek a személynév és etnikum összefüggésének vizsgálatához*

1. A tulajdonnevek történettudományi forrásértékéről. A tulajdonnevek kiemelt történettudományi forrásértékét (főként a magyar írásbeliség korai időszakát illetően) tudománytörténeti jelentőségű munkák sora igazolja (MELICH 1925–1929, KNIEZSA 1938; az utóbbi évtizedekből pl. KRISTÓ 2000, BENKŐ 2002). A vizsgálatok között – érthető módon – kiemelt figyelmet kapott a Kárpát-medence korai ómagyar kori etnikai összetételének meghatározása. Az etnikai rekonstrukcióhoz felhasznált tulajdonnévfajták közül a korai idősokra vonatkozólag a helynevek élveztek elsőbbséget a személynévvel szemben (az előbbieket kutatástörténeti áttekintésére l. pl. PÓCZOS 2010: 11–34). A helynév-rekonstrukció eredményeire épülő népiségtörténeti következtetések azonban HOFFMANN ISTVÁN, illetve munkatársai szerint módszertani szempontból alapvető pontokon szorulnak felülvizsgálatra, így ezeket jelenleg erős kritikával kell kezelnünk (HOFFMANN 2007, l. még HOFFMANN–TÓTH 2016, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 459–470).

A személynévek háttérbe szorulásának okaként KRISTÓ GYULA a kora Árpád-korra nézve az adatok gyér volta mellett a névdivat hatását jelöli meg, amelyek nagymértékben korlátozzák és bizonytalanná teszik az etnikai háttér feltárását (KRISTÓ 2000: 30), ugyanakkor elfogadhatónak tartja FEHÉRTÓI KATALIN 12–13. századi adatokra épülő rekonstrukciós eljárását (FEHÉRTÓI 1997), melynek révén az alsóbb társadalmi rétegek személynéveinek eredete alapján következtet a korabeli etnikai arányokra. TÓTH VALÉRIA és HOFFMANN ISTVÁN szerint azonban „a személynévek nyelvi eredete, etimológiai származása nem kapcsolható közvetlenül, mechanikusan össze a kérdéses nevet viselő személy nyelvi-etnikai hovatartozásával. **A személynévkincsnek közvetlen nyelvi-etnikai forrásértéke aligha lehet**” (HOFFMANN–TÓTH 2015: 15; kiemelés tőlem; l. még HOFFMANN 2010: 55–56, TÓTH 2013: 247). Ez a megállapítás nem sok reményt ígér a személynévi alapú etnikai rekonstrukció eredményességére nézve. Véleményem szerint azonban a kijelentés – azon túl, hogy fokozott óvatosságra inti a kutatót – általános érvénnyel nem vonatkoztatható a személynévtörténet teljes szakaszára. Más módszertani követelményeket kell ugyanis szem előtt tartani az egytagú (egyelemű, egybázisú, egyrészes) névrendszer korai adatai, illetve a családnevek 14–15. századi kialakulásával kezdődő időszak forrásainak elemzése során.

Tanulmányomban a családnevek hivatalossá válását megelőző időszak forrásanyagának nyelvi-etnikai célú felhasználásához kívánok elemzési szempontokat adni. A felső időhatár megvonását az indokolja, hogy a családnevek etnikumjelző funkciójára a családnév-változtatások alapvető hatást gyakoroltak: a közösségi alapú spontán névváltozások helyébe

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja és a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) 116414. nyilvántartási számú szerződése támogatásával készült.

ugyanis az egyéntől származtatható, tudatos névváltoztatások léptek. A névváltoztatók pedig sok esetben a modern nemzetfogalom szerinti identitásvállalás kifejező jegyeként tekintettek a családnévre (erre l. bővebben pl. FARKAS 2009a, 2009b).

2. Személynév, nyelv és etnikum összefüggése. Annak megválaszolása érdekében, hogy milyen szerepet játszanak a vizsgált időszak történeti személynevei az etnikai rekonstrukcióban, egyrészt magát az etnikum (ethnosz) fogalmát szükséges definiálnunk, megkeresve a nyelv helyét a meghatározásában. Másrészt arra a kérdésre kell válaszolnunk, hogy milyen következtetéseket vonhatunk le a személynév alapján a nyelvre vonatkozóan, azaz milyen forrásértékük lehet az egyes személynévfajtáknak a nyelvi rekonstrukcióban, illetőleg a „beazonosított” nyelv hogyan kapcsolódik a névadói-névhasználói közegehez.

2.1. Az etnikum fogalma. Elsőként tehát arra a kérdésre keressük a választ, hogy miként határozható meg az etnikum fogalma, illetve hogy a nyelv milyen módon kapcsolódik az etnikumhoz.

RÓNA-TAS ANDRÁS szerint „népnek (vagy idegen szóval ethnosznak) azt a történetileg kialakult embercsoportot nevezzük, amelynek közös a **kulturális jelrendszere**, amely tudatosan **megkülönbözteti magát más népektől**, s amelynek **saját, tartós önelnevezése van**” (RÓNA-TAS 1996: 24; kiemelés tőlem). Azt, hogy mi tartozhat a kulturális jelrendszerbe, egy 6. századi bizánci forrásból is tudjuk: e szerint egy sztyeppeti türk nép (utrigur) azért nem támadott meg egy másik türk népet (a kutrigurokat), mert „azok velük azonos néphez tartoznak, velük közös nyelvet beszélnek, lakásaik, ruházatuk és életmódjuk hasonló az övékhez és azonos a leszármazásuk is, noha más fejedelmeknek engedelmeskednek” (RÓNA-TAS 1996: 23). RÁCZ ANITA a fogalom magyarázatainak tudománytörténeti áttekintésében az etnikumjelölő kritériumok között a közös szemiotikai rendszert (pl. nyelv, tárgyi kultúra, viselet), a közös származástudatot, a közös földrajzi és politikai keretet, a csoport antropológiai sajátosságait, a „mi-tudatot” és a népnevet (önelnevezést) sorolja fel (RÁCZ 2016: 15–24). (A fogalom bővebb magyarázatára l. még RÓNA-TAS 1997, BÁLINT 2006, RÁCZ 2013.) Ebben a meghatározásban a közös kulturális jelrendszer összetett fogalomként értelmezendő, amelynek a közös nyelv csak az egyik alkotóeleme.

Az etnicitás többdimenziós fogalomként, hasonló összetevőkkel jelenik meg a személynevek és az etnikum összefüggésével foglalkozó külföldi szakmunkákban is (vö. pl. BHOPAL 2004: 442, MATEOS 2014: 103). MARTIN BULMER (1996) szerint az etnikai csoporthoz tartozóknak valódi vagy feltételezett közös ősei vannak, a közös múlt emlékeit hordozzák, és egy vagy több szimbolikus elem határozza meg a csoportot. Az utóbbiak közé a vallást, a nyelvet, a közös területet és a fizikai megjelenést sorolja (BULMER 1996: 35). RAJ BHOPAL (2004) szerint az etnicitás kritériumai közé bizonyos közös jellemzők, például a földrajzi eredet, a származás, a kulturális hagyományok és a nyelv tartoznak. Kiemeli, hogy ezek a jellemzők nem állandóak (képlékenyek), ezért nehezen mérhetők (BHOPAL 2004: 441–442). A csoportidentitást általában a kulturális szempontból eltérőnek tartott csoporttal szembeni önmeghatározás hozza létre, ehhez pedig rendszeres kapcsolatra van szükség az érintett csoportok között: ennek révén válhat világossá

a kulturális különbözőség (ERIKSEN 2002: 12). Az etnikai csoport létrejöttét pedig leg-
egyértelműbben az önelnevezés (népnév, etnonima) szimbolizálja.¹

Az etnicitással kapcsolatos problematika összetettségét és bizonytalanságát tovább
fokozza az egyéni identitások szempontjainak figyelembevétele. Az egyéni azonosság-
tudat ugyanis nem feltétlenül egyezik meg a csoportidentitás felsorolt jellemző kritériu-
maival: lehet például a jellemző jegyek valamelyikét (vagy szélsőséges esetben: mind-
egyikét) nélkülöző egyéni vállalás és meggyőződés eredménye is. Nem feltétlenül szük-
séges például az etnikummal való azonosuláshoz a genetikai kapcsolat vagy a fizikai
hasonlóság megléte (MATEOS 2014: 14). Végso soron tehát az etnikum fogalmának közép-
pontjában az egyén identitásának kérdése áll, amelyet azok az etnikai csoporthoz kapcsolo-
dó sajátosságok határoznak meg, melyeket az egyén magára vonatkozóan tekint (erre
l. pl. PEACH ed. 1996). Ez a meghatározás különbséget tesz a csoportazonosság jegyei-
nek kollektív meghatározása és az egyén identitásvállalása között. Az utóbbit az egyéni
szubjektum olyan mértékben befolyásolja, hogy feltárása csak az egyén közreműködésé-
vel (saját nyilatkozata révén) lehetséges;² erre azonban a történetiségben már nincs lehe-
tőség, napjainkban is csak korlátozottan.

A fent elmondottak szerint a népi önazonosság-tudatot összetett viszonyrendszer ha-
tározza meg, amely a közös nyelvet ugyan jellemzőnek, de nem kizárólagosnak tartja az
etnicitás fogalmának meghatározásakor. „Ha ebből a bonyolult viszonyrendszerből egy-
egy összetevőt kiemelünk és megvizsgálunk, azt annak tudatában tehetjük csak, hogy ál-
tala nem a maga komplexitásában adunk képet az etnikumról, hanem csupán az egyik
jellemzőnek tekintett jegyét ismerhetjük meg ezzel a módszerrel” (HOFFMANN–RÁCZ–
TÓTH 2018: 459). Ismerünk olyan jelenkori és történeti példákat, amelyekben azonos
nyelvet beszélő, különböző népeket tudunk elkülöníteni, ugyanakkor vannak magukat
azonos etnikumhoz tartozónak valló, de különböző nyelveket használó csoportok.

Nem vitatva ugyan, hogy nyelv és etnikum közé egyenlőségjelet tenni a fentiek miatt
nem lehet, a túlzott óvatosság követése két okból sem tűnik célszerűnek. Egyrészt ha az

¹ A Kárpát-medencében megtelepedő különböző etnikai csoportok korai elkülönítését és azo-
nosítását jól jelzik a tulajdonnévi funkcióban megjelenő, etnikai csoportokra történő utalások (a
helynévi példákra l. RÁCZ 2011). A korai családnévi adatok szintén egyértelműen igazolják, hogy
a leíró személynévadás egyik gyakori módja volt az etnikumra (népnévvel) történő utalás már e
személynév-fajta kialakulásától kezdődően. (Megjegyzem, hogy ez akkor is igaz, ha bizonyos ese-
tekben a népnév más sajátosságjegyeket, például tulajdonságot, eseményt is kifejezhetett.) A Felső-
Tisza-vidék 15. századi magyar családnévanyagának gyakorisági listájában például két etnonima is
előkelő helyen szerepel: a *Tót* az első helyen (3,38%-os, nagyon magas aránnyal), a nyolcadikon
pedig az *Oláh* (N. FODOR 2010: 97). Arra, hogy a népnévi személynévadás általánosan elterjedt
volt az egész Kárpát-medencében, a mai névgyakoriság is egyértelműen utal. 2007-ben Magyaror-
szágon a harmadik leggyakoribb családnév a *Tót* (2,17%), az ötödik a *Horvát* (1,99%), a kilence-
dik a *Német* (0,95%), a tizennyolcadik az *Oláh* (0,38%) volt (N. FODOR 2010: 102, l. még FARKAS
2013: 505–506). Az is tény, hogy Európa más részein a népnévi eredetű családnév jóval ritkább
(pl. Olaszországban az első 50 családnévben nincs etnonima), aminek történelmi és kulturális okai
egyaránt lehetnek (FARKAS 2013: 507).

² A kérdést tovább bonyolítja az, hogy az egyéni kettős vagy többes identitás sem példa nélküli.

egyes, általunk vizsgált (Kárpát-medencei) népeket nézzük, akkor talán a szláv nyelvű csoportok elkülöníthetőségének nehézségeit, illetőleg a magyarságba olvadt, nyelvcsere áttesett népeket leszámítva egyéb (a 18. század elején releváns) esetekben egyértelműnek tűnik a nyelv és az etnikum összefüggése. Másrészt a tudományos kutatás lehetőségeit számba véve – KRISTÓhoz hasonlóan – arra a következtetésre juthatnunk, hogy az „etnikumokat elválasztó ismérvek közül a legtöbbnek nincs forrásos bázisa, ennél fogva kívül esnek a tudományos vizsgálódás határain” (KRISTÓ 2000: 11, l. még HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 460). Azaz ha a korábbi századok etnikai viszonyait kívánjuk feltárni minél nagyobb területre vonatkozóan, kénytelenek vagyunk ezt elsődlegesen a tulajdonnevek, a későbbi századokra nézve pedig egyre hangsúlyosabban a személynévek felhasználásával megtenni. További megoldásként csupán a szörványos történeti adatok figyelembevétele kínálkozik, vagy pedig teljesen le kell mondanunk az etnikai alapú vizsgálati lehetőségről.

Továbbra is kérdés marad ugyanakkor, hogy hogyan viszonyuljunk az egyéni nyelvhasználatnak (bizonyos esetekben) a kollektív kritériumoktól eltérő sajátosságaihoz. Az ellentmondás abban áll, hogy noha az etnikumtörténeti vizsgálatok is a közös nyelv tanulságaira építenek, az utóbbi meghatározása az egyénhez kapcsolható információk (pl. a személy elnevezése) alapján történik. (A 4. pontban majd ennek az ellentmondásnak a feloldására teszek javaslatot.)

2.2. Személynéveredet és etnikai rekonstrukció. A továbbiakban röviden szükséges kitérnünk a személynév etnikai rekonstrukciós forrásértékére, és arra, hogy mit tükröz valójában a név nyelvi eredete: a névviselő vagy a névadó környezet nyelvi-népi hovatartozását.

A személynév bizonyos típusainak (elsődlegesen a természetes módon keletkező leíró neveknek, például a mindenkori ragadványneveknek) van a legszorosabb kapcsolatuk a nyelvi rendszerrel, annak szóképzletéből, saját szabályai szerint (névalkotással) jönnek létre és változnak. Más személynév-fajták (pl. a referáló típusú egyénnevek) viszont a külső tényezők (a kultúra, divat stb.) változásának vannak jobban kitéve, ezért számos jövevényelemet tartalmaznak (az elkülönítésre l. pl. TÓTH 2016). Mint láttuk, az utóbbi csoport felhasználhatósága a fenti sajátosságjegyek miatt megkérdőjeleződött a korai idősokra vonatkozó etnikai vizsgálatokban. A későbbiekben arra is kitérek, hogy erről a forráscsoportról sem kell az etnikai célú vizsgálatoknak teljesen lemondaniuk, de ezt megelőzően szükséges a természetes módon keletkező családnév(előzmény)ek jellemző sajátosságainak az áttekintése.

A magyar személynévtörténetben a családnévek kialakulásának kezdete a 14. századra tehető. A kéttagú (kétbázisú, kételemű, kétrészes) névrendszer általánossá válásának folyamata viszonylag gyorsan, egy-másfél évszázad alatt végbement. A Felső-Tisza vidékén például az 1401–1526 közötti időszakban már a névviselők 82,2%-ának volt valamilyen megkülönböztető másodlagos neve az egyénnevük (keresztnevük) mellett, 15,1%-ot körülíró névszerkezettel jelöltek, és mindössze 2,7% volt az egytagú névvel feljegyzettek aránya (vö. FTSznSz. 14). Általánosan elfogadott tény, hogy a természetes névadásban – ide sorolhatók az egyén sajátosságjegyeit tükröző családnévelőzmények is – az elnevező

maga a közösség³, amely a maga anyanyelvén nevezi meg az együvé tartozókat vagy az oda újonnan érkező egyént, akkor is, ha az egy másik etnikumból származik (erre l. a népnévi eredetű családnevek tanulságait). Ez pedig azt eredményezi, hogy a név nyelvi eredete és az elnevezett egyén etnikuma közé nem lehet egyértelműen egyenlőségjelet tenni már a névkeletkezés pillanatában sem. A későbbiek során azonban – amennyiben nem tömeges betelepedésről van szó – feltételezhető, hogy az elnevezett egyén asszimilálódik a környezetéhez.

A török hódítás századaiban a belső migráció felerősödésével kell számolnunk, amely a Kárpát-medencei névrendszerek egymásra hatásának fokozódását eredményezi. Az idegen nyelvi környezetbe kerülő, majd egy-két generáció alatt asszimilálódó család esetében a magukkal hozott családnév utóélete kétféleképpen alakulhat: egyrészt (a néviselés hivatalossá tételéig) spontán módon megváltozhat immár az új környezet nyelve szerinti névformára (névasszimiláció),⁴ másrészt az egyéni (családi) asszimiláció az eredeti családnév fennmaradásával történik meg. (A téma szakirodalmából l. FARKAS 2009b, SZENTGYÖRGYI 2012, TÓTH 2016: 69–71.)

Az egyéni identitás és a nyelv problematikája mellé az identitás és név összefüggésének bizonytalanságai társulnak. Itt sem mondhatunk mást, csak hogy akkor járunk el helyesen, ha nem az egyes nevek mögötti néviselők etnikai hovatarozására, hanem a tágabb környezet (falu, járás, tájegység), illetve közösség nyelvi és erre épülő etnikai rekonstrukciójára helyezük a hangsúlyt, azaz az adatok összességéből vonunk le általános következtetést; az egyén etnikumhoz kapcsolása ugyanis a név alapján nem mindig vezet eredményre. Az alábbiakban amellet kívánok érvelni, hogy mindezek ismeretében a személynévi adatokat (bizonyos kritériumok mentén) felhasználhatjuk az etnikai elemzésekhez.

3. A Kárpát-medencei etnikai térszerkezet kutatása a személynévek alapján. A történettudományi kutatások természetesen nemcsak a Kárpát-medence honfoglalás kori és kora Árpád-kori népi viszonyainak feltárására irányultak, hanem a későbbi évszázadok etnikai térszerkezetének változását is igyekeztek megismerni (bővebben l. alább). Az etnikumra (vagy nemzetiségre) közvetlenül utaló népesség-összeírások azonban csak a 19. századtól kezdődően készültek, ezért a korábbi időszak vonatkozásában a beszélt nyelvet települési szinten rögzítő összeírásokat lehet csupán vallatóra fogni. A beszélt nyelvek falvankénti legkorábbi jegyzékét az 1787-ben készült *Lexicon locorum* tartalmazza. Az ezt megelőző korszakból nincsenek olyan, az egész Kárpát-medencére (elsődlegesen a

³ A közösség meghatározása általában a lakóhely alapján történhet, de természetesen egyéb közösségek (a középkorban például a céhek, a közműltből a katonaság, az iskola, a munkahely stb.) természetes névadó tevékenységéről is beszélhetünk.

⁴ Itt jegyzem meg, hogy bár az idő múlásával a családnevek kései ómagyar kori névadó közösségeitől egyre messzebb kerülünk, a spontán névváltozás továbbra is lehetővé teszi a mindenkori névhasználók nyelvi sajátosságainak érvényesülését. Emellet szól az is, hogy nagyon ritka az olyan falu, ahol a teljes közösség családnévanyagának nyelvi eredete teljesen eltér a használt nyelvtől. (A vegyes lakosságú és kétnyelvű közösségek esetei természetesen külön megítélés alá esnek.)

Magyar Királyságra és Erdélyre) kiterjedő átfogó jellegű forrásaink, amelyek akár csak a nyelvhasználat segítségével közvetett módon utalnának az etnikai viszonyokra, ezért felértékelődnek azok az összeírások, amelyek a társadalom bizonyos csoportjai, főként az adózó népesség személyneveit tömegesen tartalmazzák. Abból kiindulva, hogy a családnevek utalnak a nyelvi háttérre, a nyelv alapján pedig közvetve az etnikumra, járható útnak tűnt a személynevek (főként a családnevek) etnikai célú elemzése.

Az első, nagy területre kiterjedő országos összeírás Erdélyben 1713-ban, a Magyar Királyság területén pedig 1715-ben készült. Ezek és a későbbi censzusok a vagyoni helyzetre utaló adatok mellett csupán az adófizetők nevét tartalmazzák, nemzetiségre csak a legkritikább esetben utalnak, ezért esetükben leginkább a névelemzés módszerével lehetséges a csoportidentitásra való következtetés.

A személynévi alapú etnikai rekonstrukció elsősorban a történettudomány, azon belül a népiségtörténet, a történeti demográfia és a társadalomtörténet számára jelent fontos elemzési lehetőséget. A nyelvtudomány és a névtan segédtudományi szerepben szervesen és megkerülhetetlenül kapcsolódik a kérdéskörhöz. A tulajdonnév nyelvi eredetének a meghatározása nyelvtudományi (etimológiai) feladat, melynek módszertani szabályai a történettudomány számára sem hagyhatók figyelmen kívül.

3.1. Népiségtörténeti kutatási program. A személynevek felhasználása az etnikai viszonyok feltárásához a programszerűen MÁLYUSZ ELEMÉR kezdeményezésére és irányításával létrejött népiségtörténeti kutatási program keretében kezdődött el a két világháború közötti időszakban. A program az egyes közigazgatási egységek (főként az elcsatolt vármegyék) etnikai összetételének korszakokon átívelő, átfogó vizsgálatát tűzte ki célul, melyhez a nyelvtudomány módszereit és eszköztárát hívta segítségül. Az alkalmazott névelemzési eljárás kidolgozását a szlavista nyelvész, KNIEZSA ISTVÁN végezte el (1934/1965/2003). Lényegét SZABÓ ISTVÁN (1937) ekképpen foglalta össze Ugocsa megyéről írt monográfiája előszavában: „Az összegyűjtött neveket nyelvi hovatartozandóság szerint osztályoztuk. Bár a nevek nyelvenkénti minősítésével nem többet, csak a név nyelvi alakját óhajtjuk kifejezni, mivel mégis **e nyelvi minősítés alapján egy-egy közösség nyelvi jellegére s ennek alapján nemzetiségére vontunk le következtetéseket**, szükségesnek láttuk, hogy azokat a neveket, melyek nyelvi alakja s tartalma között a nemzetiség tekintetében ellentmondás mutatkozik vagy ellentmondás lehetősége lapang, a határozott nyelvi alak dacára is bizonytalanoknak tekintsük” (SZABÓ 1937: 5; kiemelés tőlem; a módszerre l. még KNIEZSA 1941).

Nem célom a népiségtörténeti iskola tudománytörténeti értékelése (erre l. pl. ERŐS 2013, nyelvészeti szempontból N. FODOR 2015), csupán a nyelvészeti alapú módszer egyes, figyelemre méltó elemeit emelem ki. A népiségtörténet kutatóinak óvatos eljárása szerint bizonytalan kategóriában kaptak helyet: 1. az etnonimák (*Orosz, Lengyel, Muszka, Német, Török, Zsidó* stb.), kivéve a nyelvileg megegyezőket (*Magyar, Székely* = magyar; *Litva, Ruszki* = szláv); 2. olyan helységnévből keletkezett családnevek, melyek nyelvi alakja nem felel meg a névadó település nemzetiségének (pl. a *Bródi* magyar névadással keletkezett, de Bródon ruszinok éltek); 3. a vegyes lakosságú megyék és tájegységek nevei; 4. olyan foglalkozásnevek, amelyek több nyelven is azonos vagy hasonló alakban fordulnak elő (pl. *Kovács, Bodnár, Takács*); 5. a közszei átvételek (l. pl. a magyar eredetű, de a ruszinban és a románban is meglévő *huszár, hajdú, puskás, kocsis* szavakból keletkezett neveket); 6. az olyan keresztnévi eredetű családnevek, amelyek több nyelvben is

hasznos alakban léteznek (pl. magyar–román–szláv: *Adam, Damjan, Daniel, Kozma* vagy *Cosma*). (A módszer alkalmazására l. pl. ICZKOVITS 1939, JAKÓ 1940, BÉLAY 1943, ILA 1944–1976.)

A népiségtörténeti kutatási módszert kétségtelen érdemei mellett (ti. kellő óvatossággal járt el a nevek minősítésekor) a szempontunkból mindenképpen kritika illetheti amiatt, hogy nem választotta szét egyértelműen a nyelvi eredetet („nyelvi alkatot”) és az ebből levont etnikai alapú következtetéseket. Továbbá amellett, hogy a közösség nyelviségét hangsúlyozza, mégis az egyén származását próbálja feltárni (l. pl. az etnonimák és helységnevek kapcsán alkalmazott eljárást).⁵

3.2. Történeti demográfiai vizsgálatok. A programszerű népiségtörténeti kutatásokat megelőzően már történetek kísérletek a személynévek etnikai rekonstrukciós célú felhasználására, a második világháborút követő hosszabb szünet után pedig néhány évtizede ismét egyre nagyobb figyelem irányul erre a témára.

3.2.1. A történeti demográfiai vizsgálatok keretén belül – tudomásom szerint – ACSÁDY IGNÁC (1896) alkalmazta elsőként a névelemzés módszerét a 18. század eleji Magyarország etnikai viszonyainak a feltárásához. A név és etnikum összefüggése kapcsán ACSÁDY felteszi a kérdést, hogy „lehet-e valakinek vezetéknévéből következtetést vonni a nemzetiségére” (ACSÁDY 1896: 46), s az igenlő választ statisztikai számításokkal adja meg. Az 1715-ös és 1720-as országos összeírásokra támaszkodva területi egységenként mutatja be a személynévek nyelvi arányait. Módszeréről az alábbi idézetek nyújtanak eligazítást. A táblázatok rovatai „nem szorosan a nemzetiségi megoszlást akarják feltüntetni, hanem csupán azt, mennyi a név szerint felsorolt lakosságból magyar, német, tót, vagy ruthén, szerb-horvát és oláh nevű. [...] A fentebbi összesítésben azonban **a név már azonosítva van a nemzetiséggel**, de tisztán csak a rövidség okáért, technikai szempontból” (ACSÁDY 1896: 48; kiemelés tőlem). Arról, hogy az egyes nevek nyelvekhez rendelése hogyan történt, ezt olvashatjuk: „a nevek megállapítása az egyes községekben előítélet és irányzatosság nélkül történt a szerint, a mint a nevek hangzanak vagy olvashatók voltak” (ACSÁDY 1896: 48). A fentiekhez hasonlóan arról sem kapunk pontos információt, hogy az eredet szerinti besorolásnál a szerző a családneveken túl figyelembe vette-e a keresztnévek tanulságait. Ugyanakkor megjegyzi, hogy bizonyos falvakat, amelyekben a lakosok magyar nevet viselnek, az összeírók ruszinként vagy románként írnak le. Ezekben az esetekben módosította az etnikai megoszlás statisztikai adatait.

⁵ BAGDI RÓBERT és DEMETER GÁBOR szerint „bár a »névvegyelemzésnek« a 20. században szomorú következményei voltak, a statisztikai kimutatások megjelenéséig, mint munkamódszer nem hagyható figyelmen kívül” (BAGDI–DEMETER 2004: 361). A szerzők a népiségtörténeti iskola műveit (l. fenn) adják meg a kijelentés hivatkozásaként mint a munkamódszer korai példáit. A „szomorú következmények” kapcsán kifejtetlenül is nyilvánvalóan azokra az esetekre céloztak, amikor a nevek alapján erőszakos identitásváltásra kényszerítettek nem magyar nevű, de magyar etnikumú személyeket (l. pl. a „reszlovakizáció” eseteit), vagy a családnévedet alapján tekintettek valakit németnek, és hurcolták el vagy telepítették ki.

ACSÁDY eljárásának szakszerűségét megkérdőjelezi, hogy kivétel nélkül minden családnevet valamelyik nyelvhez hozzá tudott kapcsolni.⁶ Módszertanilag ugyanis nehezen elképzelhető, hogy ne maradtának bizonytalan vagy többes besorolású nevek egy nagyobb névanyag etimológiai elemzésekor.

3.2.2. Az újabb (az 1980-as évektől kezdődő) történeti demográfiai jellegű vizsgálatok szintén nagy mértékben támaszkodnak a névelemzés módszerére a 19. századot megelőző időszak csoportidentitásainak meghatározásában. DÁVID ZOLTÁN 17. századi dézsmajegyzékek névadatai alapján vont le következtetéseket a szlovák–magyar nyelvhatár elhelyezkedésére, a későbbi összeírások felhasználásával pedig az etnikai összetétel változására nézve (DÁVID 1993, 1995). Módszere annyiban tér el a népiségtörténeti iskola eljárásától, hogy elveti a nevek egyenkénti vizsgálatát, arra hivatkozva, hogy „a különböző névalakok minősítése, nemzetiség szerinti szétválasztása nem mindig lehetséges” (DÁVID 1993: 11). A bizonytalan besorolású nevek között a több nyelvhez kapcsolhatókat és a népnévi eredetű neveket emeli ki. Az előbbieket kapcsán nem tartja elfogadható eljárásnak sem valamelyik nyelvhez való önkényes rendelésüket, sem pedig bizonytalan kategóriába sorolásukat. Véleménye szerint a népesség nemzetiségét a családnevek alapján nem lehet számszerűen meghatározni.⁷ A minősítés alapjául ezért a „helység névanyagának általános jellege” szolgál, azaz a többségi néveredet alapján tekint egy települést szlovák vagy magyar lakosságúnak. DÁVID szerint a többségtől eltérő, egy-két bizonytalan vagy más nyelvhez kapcsolható alakok a falu etnikai besorolásán nem változtatnak (DÁVID 1993: 11). Az azonban továbbra is kérdés, hogy mikortól tekinthetünk egy települést egyértelműen egy adott nemzetiséghez tartozónak, azaz hol (mennyi kivétel esetén) kezdődik a vegyes lakosságú települések kategóriája.

3.2.3. A történeti demográfusok a személynévi alapú rekonstrukciós eljárás megbízhatóságát egy kontrollvizsgálattal igyekeztek alátámasztani. A Somogy vármegyei inszurgens lovasság (nemesi felkelők) 1744. évi összeírásában a katonák nevén kívül a születési helyük és az önbevallás alapján rögzített anyanyelvük is szerepel, ezáltal legalább a személynév és a nyelv összefüggésébe betekintést nyerhetünk (DEMETER 2009: 5–6). A két adatsor eredményeit összevetve (1. táblázat) látható, hogy az egyes nyelvek teljes anyaghoz viszonyított eltérése (hibahatára) 5% alatt marad. A különbség a szlovák nyelv esetében a legnagyobb: kétszer annyian vallják anyanyelvüknek a szlovákot, mint

⁶ Néhány esetben az adózó háztartások és az osztályozott családnevek száma nem fedi egymást, mert az előbbibe a név nélkül felsorolt, adózási szempontból nem egyértelmű besorolású csoportok (pl. kereskedők, mesteremberek) is belekerültek (ACSÁDY 1896: 46).

⁷ DÁVID az elutasítást az alábbiakkal indokolja: „Nem vagyok tehát híve az aprólékos méríc-kelésnek, nem kívánom egy-egy falu nemzetiségi összetételét a családnevek alapján szám szerint megállapítani – nemcsak, mert nem vagyok nyelvész, s mert a defterekben leírt nevek nem mindig teljesen követik az eredeti nyelvformát és olvasatukba is csúszhattak be hibák (a török írásjelek különböző hangokat jelölhetnek) – hanem mert a népesség nemzetiségét a családnevek alapján nem lehet pontosan, számszerűen kifejezni” (DÁVID 1993: 11).

ahányan szlovák eredetű nevet viselnek. Az eltérések az egyéb kategóriában szereplő bizonytalan etimonú nevek megfejtésével bizonyára csökkenthetők lennének.

1. táblázat: Somogy vármegye 1744. évi insurgens lovasságának anyanyelve és családnévük eredet szerinti megoszlása⁸

	Anyanyelv		Családnéveredet		Eltérés
	Adat	%	Adat	%	
Magyar	78	76,47	74	72,55	-3,92
Német	2	1,96	2	1,96	0,00
Horvát	12	11,76	15	14,71	+2,95
Szlovák	10	9,80	5	4,90	-4,90
Egyéb	–	–	6	5,88	+5,88
Összesen	102	100,00	102	100,00	0,00

A vizsgálat további tanulsága, hogy ha az egyes eseteket nézzük, akkor azt látjuk, hogy például a *Horváth* családnévűek közül négyen magyar, hárman pedig horvát nyelvűnek vallották magukat. Pintér Pál szlovák, Molnár János és Kovács János horvát, míg Szedlák György, Subassics György, Gyurinecz Márton a magyar nyelvűek között szerepel. Megállapítható tehát, hogy „individuális vizsgálatokra a névelemzés valóban alkalmazatlan. Ha azonban a statisztikai sokaságot vizsgáljuk, akkor az ilyen »hibák« kioltják egymást.” A regionális vizsgálatoknál nagy mennyiségű adat esetében az alkalmazott névelemzés DEMETER GÁBOR szerint használható (DEMETER 2009: 6).⁹

DEMETERék a nevek azonosításában a korábbi népiségtörténeti iskola módszerét (l. fenn) követték, de például a népnévi eredetű családnéveket nem a bizonytalanok közé, hanem a közsői jelentésüknek megfelelő kategóriába sorolták. „Tóth István például lehet magyar identitású, neve alapján mégis a szlávok közé került besorolásra – holott Szilágyban nem sok szláv élt. Erre a magyar nemzetiségűek túlbecslésének elkerülése érdekében volt szükség: így a magyarok számát 6–10%-kal is redukálhattuk, ennyi volt a szláv vezetéknévűek aránya.” (DEMETER–BAGDI 2009a: 28.)

A másik eltérés a keresztnév felhasználása terén mutatkozik. „Az 1715-ös összeírás esetében számos alkalommal találkozhatunk magyar család- és román keresztnévvel. Ezeket a személyeket, akik zömmel görögkatolikusok voltak, anyanyelv szempontjából románként tekintettük: Ion Csordás, Kihor Sipos, Kosztin Sánta, Teodor Fekete, Teodor Bíró, Teodor Ravasz. Álláspontunk szerint a **vallási alapon adott keresztnév** hordozza az **aktuális identitást**, míg a **családnév** a **korábbi identitásra** – a felmenőkére – utal” (DEMETER–BAGDI 2009b: 13; kiemelés tőlem). „Más esetekben a név alapján – pl. Lakatos Mihály, Pap Dániel (Sz. solymos) – nem sorolható be a személy az egyik csoportba sem teljes bizonyossággal, hiszen románok között ugyanúgy előfordulhatnak ilyen nevek (Mihai Lacatus, Daniel Pop), mint a magyarok között” (DEMETER–BAGDI 2009a: 28).

⁸ Az adatok forrása: DEMETER 2009: 6.

⁹ Hasonló megállapításra jutott SZENTGYÖRGYI RUDOLF is a 17. századi boszorkányperekben szereplő személyek neve és megnyilatkozásaik tanulmányozásakor (2012).

A történeti demográfiai elemzések tehát – ugyan különböző mértékben és módszert követve – alkalmasnak tartották/tartják a személyneveket egy terület etnikai összetételének a feltárásához azokban az időszakokban, amelyekből más (az etnikumra egyértelműbben utaló) források még nem állnak rendelkezésünkre. Tapasztalataik, meglátásaik és módszereik bizonyos elemei nem hagyhatók figyelmen kívül egy nyelvészeti alapú etnikai rekonstrukciós modell kidolgozása esetén sem.

4. A személynévi alapú etnikai rekonstrukció egy lehetséges módszeréről. A kutatástörténeti áttekintés után a továbbiakban rátérek a személynévi alapú etnikai rekonstrukció többszintes modelljének bemutatására. A módszer abban tér el a történettudományi előzményektől, hogy igyekszik szétválasztani a néveredet meghatározását az etnikai hovatartozástól, külön szinten helyezve el az egyes vizsgálati célokat. (1) Az első szinten kizárólag a nyelvészeti szempontok figyelembevételével, az etimológiai és névtani kutatás szabályai szerint történik meg a **családnéveredet** meghatározása, a név nyelvi hátterének feltárása.¹⁰ Az így kapott eredmény a nyelvtudomány, illetve a névtan számára önmagában is értékelhető, és fontos alapot jelent a további nyelvészeti és névtani vizsgálatokhoz. Az interdiszciplináris tudományos igény azonban nem teszi megkerülhetővé annak az egyértelműsítését, hogy a nyelvi adatok felhasználhatók-e egyáltalán a Kárpát-medence etnikai összetételének vizsgálatában, és ha igen, milyen módszer alapján. (2) Az **etnikai rekonstrukció** vizsgálati szintjének két, egymásra épülő (szorosabban vett névtani és interdiszciplináris alapú) részét különítem el. (2a) Az előbbi esetben az egyénnevek (keresztnevek, referáló nevek) tanulságait vesszük alapul, (2b) a második esetben pedig azokat az egyéb információkat, amelyek közvetlenül vagy közvetve az etnikai háttérre utalnak.

4.1. A családnevek nyelvi eredete. A családnevek nyelvi hovatartozásának (eredetének) a nyelvészeti-névtani vizsgálata számos olyan kérdést és szempontot vet fel, amelyek alapvetően befolyásolhatják a kapott eredményeket. A névanalízis (már korábban is érintett) korlátai mellett mindenekelőtt a névélettani, névszociológiai és névpragmatikai kritériumok érdemelnek kiemelt figyelmet a nyelvi-etnikai rekonstrukciós forrásérték megállapításakor. E szempontok között említhető például a lejegyzési mód, a fennmaradási forma, a lejegyző személye és a névhasználati gyakorlat. A probléma összetett és szerteágazó volta miatt részletes elemzésre ezúttal nem vállalkozhatok, itt csupán néhány, a témához szorosan kapcsolódó szempontot kívánok kiemelni.

A családnevek nyelvi rekonstrukciójában módszertani szempontból két alapvető mozzanatot tudunk elkülöníteni: az egyik az adat nyelvhez kapcsolása, a másik a névetimon meghatározása. A kettő általában szorosan összefügg, időben is egyszerre történik. Vannak azonban olyan esetek, amikor a nyelvi azonosítást a pontos etimológiai magyarázat nem feltétlenül követi vagy előzi meg. Ez azt jelenti, hogy úgy kapcsoljuk a családnevet egy adott nyelvhez, hogy a név pontos etimológiai magyarázatával, illetve az erre épülő névadási háttér feltárásával adósak maradunk. Az utóbbi főként az idegen

¹⁰ Vö. „Az etnikai célú nyelvi rekonstrukció legfőbb eszköze maga a helynévetimológia, amely eredendően arra kíváncsi, hogy a név milyen nyelvi közegben jött létre” (HOFFMANN 2007: 14).

eredetű nevek azonosításakor alkalmazott, általános eljárás. A nagy névadatbázisok elemzésekor az egyenkénti névfeltérítés rendkívül időigényes kutatómunkája helyett olyan sajátosságokat kell segítségül hívnunk, amelyekkel pontos etimon ismerete nélkül is meghatározható a név nyelvi háttere. Erre a legjobb példát a nyelvspecifikus morfológiai kritériumok szolgáltatják. Közismert, hogy bizonyos névformánsok meghatározott nyelvek családnéveinek létrehozásában vesznek részt (pl. az *-er* német, az *-ul/-uj* román, a *-sky* szláv¹¹). Ezek általában a nyelvhasználók számára is felismerhetőek, a laikus nyelvi-etnikai kategorizáció alapjául szolgálhatnak (vö. SLÍZ – P. TÓTH – FARKAS 2018: 44–46). Szintén használható eljárás a fonetikai-fonológiai és lexikális sajátosságok figyelembevétele. A fonémaállomány esetében például a névben szereplő palatális labiális magánhangzók kizárják a román vagy szláv eredetet. Továbbá bizonyos gyakori névelemek (pl. német *-man[n]*, *-berg*) és fonémakombinációk (pl. német *-nkl-*, *-ing-*, szláv *-ina-*) szintén segítik a nyelvi azonosítást. Természetesen ez az eljárás sem abszolút érvényű, szükséges a kódolás utólagos ellenőrzése. Részben ezt a tulajdonságot használják ki az újabb személynévelemző programok is (pl. MATEOS 2007, LEE et al. 2017; l. még FARKAS 2015, VÖRÖS 2016).

Minden névanyagban vannak olyan nevek, amelyek egyfajta interlingvális „homonimaként” egyszerre több névrendszerben is jelen vannak. Magyar és szláv (szlovák) megfelelések például a *Kovács ~ Kováč*, *Mocsár ~ Močiar*, *Bojtár ~ Bojtár*, *Horvát ~ Horvat*, *Kocsis ~ Kočis*, *Gazda ~ Gazda*, *Szabó ~ Sabov/Sabol*, *Fullajtár ~ Fulajtár* stb. (vö. KNEZSA 1934/1965/2003: 348–349). Azokban az esetekben, amikor a helyesírás nem segít az egyes nevek nyelvekhez kapcsolásában (sajnos ilyenek az adóösszeírások is), e nevek kategorizációja a következőképpen történhet: 1. megadjuk az összes figyelembe vehető magyarázati lehetőséget (pl. a *Kovács ~ Kováč* magyar és szláv minősítést is kap), vagy 2. az összes előfordulást a bizonytalan eredetű nevek kategóriájába soroljuk,¹² vagy 3. a települési (esetleg járási) többségi arányok szerint adjuk meg a többes besorolású nevek eredetét.

Nézzük meg röviden ezek mindegyikének az előnyeit és hátrányait. Az első esetben az összes lehetséges magyarázatot megadva járunk el, figyelembe véve annak a lehetőségét is, hogy az egyik névelőfordulás az egyik nyelvből, a másik a másiktól eredeztethető. Így viszont a statisztikai számításnál az arányok torzulására lehet számítani a többes besorolású nevek többszöri felvétele miatt (erre l. pl. N. FODOR 2010: 92–94). A második esetben nem vállaljuk a valószínűsíthető névetimonnak az adott névelőforduláshoz való kapcsolását, hanem a bizonytalan nevek közé soroljuk ezeket az eseteket is. Ennek

¹¹ A szláv nyelvi adatok belső elkülönítése, egyes szláv nyelvekhez rendelése szlavisztikai ismeretek nélkül minden kétséget kizáróan nem végezhető el, ennek hiányában csupán a *szláv* gyűjtőnév alá tudjuk rendelni a névadatokat. A TMCsA. névanyagának elemzésekor magam is ezt a szükségszerű megoldást alkalmaztam. (Hasonló eljárásra l. VÖRÖS 2018 is.) ACSÁDYNÁL (1896) a szláv nyelvek két csoportra osztva: „tót vagy rutén” és „szerb-horvát” kategóriában találhatók.

¹² Ennek a megoldásnak egyfajta altípusaként lehet említeni VÖRÖS FERENC (2018) eljárását, miszerint a többes besorolású nevek arányait külön-külön csoportban adja meg, így a déli területek névanyagának alakotani sajátosságaira épülő elemzésében magyar, szláv, német, német–magyar és szláv–magyar csoportokat különít el.

a nyelvészeti szempontból szintén indokolható eljárásnak azonban az a hátránya, hogy bizonyos produktív családneveket kihagyva a számításból nem feltétlenül kapunk hiteles számokat például a családnévtípusoknak a névanyagban képviselt arányáról.¹³ Harmadik megoldásként, úgy vélem, nincs okunk bizonytalannak minősíteni azokat a neveket, amelyeknek a nyelvi környezete egyértelműen meghatározható, azaz az etnikailag homogénnek tekinthető területeken azt a magyarázatot kell figyelembe vennünk, amely a többség nyelvi eredetével megegyező. Saját számításaim szerint például a feldolgozott adóösszeírások szerint Trencsén megye családneveinek 94%-a szláv nyelvi hátteret mutat a vizsgált időszakban, csupán elvétve találunk német és magyar eredetű neveket, 2–2% körüli arányban. Nyilvánvalóan ebben az esetben a 65 trencségi *Kovács* családnévnek a szláv eredetű nevek közé sorolása könnyen indokolható, főként ha az előfordulások helyeire (településekre) lebontva is megvizsgáljuk a kérdéses nevek környezetét. Így ugyanis még egyértelműbb kategorizáció végezhető el: például a Trencsén megyei *Sztranzszi* nevű település 22 családnévi adata szláv eredetű, ebből következően a 23. névelőfordulásnak, a *Kovács*-nak a szláv nyelvi kategóriához való kapcsolása sem lehet kérdéses. Hasonlóan járunk el más (pl. német, román, magyar) nyelvi közegben felbukkanó többes besorolású családnevek esetében is.¹⁴ A módszer alkalmazhatósága mellett szól az előbbi megoldásoknál jóval kisebb aránybeli eltérés (hibahatár) is.¹⁵ További problémát a vegyes lakosságú területek neveinek etimológiai minősítése okoz, hiszen például a nyelvhatár sávjában vagy a vegyes lakosságú falvakban a többféle nyelvi magyarázati lehetőséggel bíró neveket (egyéb információ híján) nagyon nehéz egyik vagy másik nyelvhez kötni. E nevek ezért szükségszerűen az etimológiai minősítéskor (kódolásnál) megkapják az összes lehetséges magyarázat kódját, viszont az etnikai minősítésük bizonytalan lesz.

További problémát eredményeznek a különböző adóösszeírásokban tapasztalható névtorzulások, névfordítások és névmegfeleltetések esetei is. A párhuzamos összeírások példái azt mutatják, hogy olykor az összeírást végző megbízott a számára ismeretlen nevet saját anyanyelvi kompetenciája szerint alakítja át: 1. „értelmesíti” (pl. *Drobus* > *Darabos*, *Brad* > *Baráth*); 2. (főként a keresztnévek, illetve a keresztnévi eredetű családnevek esetében) a saját anyanyelvének megfelelőt névalakkal helyettesíti (pl. *Blas* > *Balázs*,

¹³ Az 1721–1722-es erdélyi adatokkal részben kiegészített 1720-as magyarországi adóösszeírás névadatbázisában leggyakoribb névként szereplő *Kovács* családnévlemma például 3340 adattal a teljes névanyag 1,78%-át teszi ki. A többféleképpen eredeztethető nevek aránya együttesen elérheti akár a 10%-ot is. Ez elég magas arány ahhoz, hogy a következtetések nagy hibahatárát eredményezzék. Többek között erre hivatkozva nem tartotta megfelelő eljárásnak DÁVID ZOLTÁN a bizonytalan nevek kategóriájának elkülönítését (l. fenn).

¹⁴ Az ismertetett módszer kapcsán párhuzamot lehet vonni a helynévrekonstruktív eljárással, amely szerint az adathoz kapcsolható különböző nyelvi magyarázatok közötti döntést névföldrajzi, névszociológiai és névtipológiai stb. szempontok figyelembevétele segítheti (vö. HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 461).

¹⁵ Itt arra gondolunk, hogy ha az így minősített nevek között mégis lennének a belső migráció révén a korábbi névadó közegetől eltérő nyelvi környezetbe kerülő családnevek, ez fordítva is feltételezhető, így a teljes anyag esetében a végső arányokat a plusz-mínusz eltérések nem befolyásolhatják számottevő mértékben (hasonló véleményre l. DEMETER 2009: 6).

Mihaila > *Mihály*, *Moka Sziminik* > *Simon Moka*); 3. „lefordítja” (pl. *Erdellan Juon* > *Erdélyi János*, *Albus Juvon* > *Fehér Jancsi*) (l. bővebben N. FODOR 2015a, 2015b; SLÍZ 2014, 2017: 142–157). Az utóbbi esetében nem zárhatjuk ki a párhuzamos személynév-adást, illetve névhasználatot sem, de ezek csak a vegyes lakosságú falvakban szolgálhatnak magyarázatul.

A szakirodalomban háromféle magyarázat született erre a jelenségre. Ezek szerint a *Mlynár* ~ *Molnár*, *Erdellan* ~ *Erdélyi* stb. típusú névpárok a két- vagy többnyelvű közegben 1. egymástól függetlenül, de azonos szemlélet alapján keletkeztek; 2. az egyik név másodlagos, a névadó etnikum által korábban létrehozott név másik nyelvnek megfeleltetett, természetes fordítása; 3. a lejegyző írnok által, az élőnyelvben használt név alapján tükörfordítással kreált, a valóságban nem létező név. (A párhuzamos személynévadás problematikájának legutóbbi összefoglalását l. TÓTH 2016: 69–71.) A kérdés azért is lényeges, mert alapvetően megkérdőjelezheti bizonyos források (pl. a tárgyalt conscriptiók) megbízhatóságát a nyelvi és főként az etnikai rekonstrukciós elemzésekben. Általában arra hivatkozva szokták bizonyos (főként környező országokbeli) kutatók elvetni az összeírások felhasználhatóságát, hogy a magyar anyanyelvű írnokok a saját anyanyelvükre fordították le a nem magyar családneveket. SLÍZ MARIANN ugyanakkor a hazai, középkori német és cseh nyelvű oklevelekben talált olyan, vélhetően magyar etnikumú személyeket, akiknek családnevét németül vagy csehül rögzítették a scriptorok (SLÍZ 2017: 135–140). A jelenség tehát nem kizárólag magyar sajátosság volt, és semmiképpen sem volt mögötte az etnikai arányok tudatos eltorzításának a szándéka. Azt, hogy ez az eljárás inkább szórványosnak tekinthető, jól igazolja az is, hogy számtalan nem magyar családnév került be ennek ellenére az összeírásokba, illetőleg sok esetben a keresztnéveket is az élő nyelvi alaknak megfelelően rögzítették a latinosítás általános szokása és gyakorlata ellenére.¹⁶

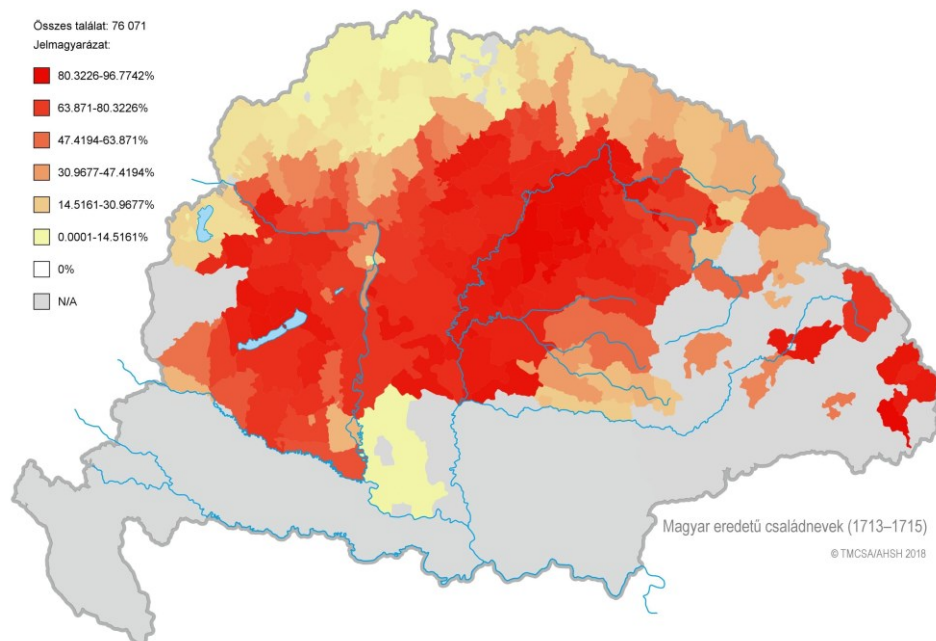
Le kell szögeznünk, hogy az adóösszeírások készítésének célja az adózó népesség minél teljesebb körű felmérése volt, melyhez alapelveként szorosan kapcsolódott a személyek későbbi azonosíthatóságának igénye és szükségyszerűsége. Így ez a jogi műveleti jelleg – egyes vélemények szerint – „aligha tette megengedhetővé, hogy az adózó azonosítására [...] »konstruált«, fiktív nevet rögzítsenek” (TÓTH 2016: 69; l. még KÁZMÉR 1981: 46 is). Véleményem szerint azonban joggal feltételezhetjük, hogy bizonyos névhiányos

¹⁶ A Szabo Gabrilla, Madarászi Ignát, Mihály Grigori, Piros Toma, Gyarmaty Petrul stb. nevek példái mutatják, hogy az írnokok sokszor a könnyen fordítható egyénneveket is változatlanul megtartották. Ezekben az esetekben az, hogy a magyar családnevek fordítás eredményei lennének, teljesen kizárható. Az erdélyi összeírásokban jóval ritkábban előfordulhatott természetesen az is, hogy az egyénnevek „uniformizálása” nem latinul, hanem magyar nyelvi megfelelőik alapján történt (leggyakrabban például a *János*, *György*, *Simon*, *Mihály* és *Demeter* esetében). Ezek a keresztnévek magyar családnévvel együtt állva valóban csak korlátozottan, egyéb tényezők (pl. a névkörnyezet) ismeretében lehetnek alkalmasak az etnikai háttér meghatározására a vegyes lakosságú területeken.

esetekben¹⁷ éppen az azonosíthatóság érdekében maga az összeíró alkotott megkülönböztető nevet az elnevezett etnikuma (pl. *Oláh*), foglalkozása (pl. *Késcsináló*) vagy a társadalmi státusza (pl. *Szabados*) alapján. Nyelvi szempontból az ilyen nevek minősítése nem térhet el a tényektől, viszont a név mögötti valóságos etnikai hovatartozás megállapításakor a fenti információkat már nem hagyhatjuk figyelmen kívül.

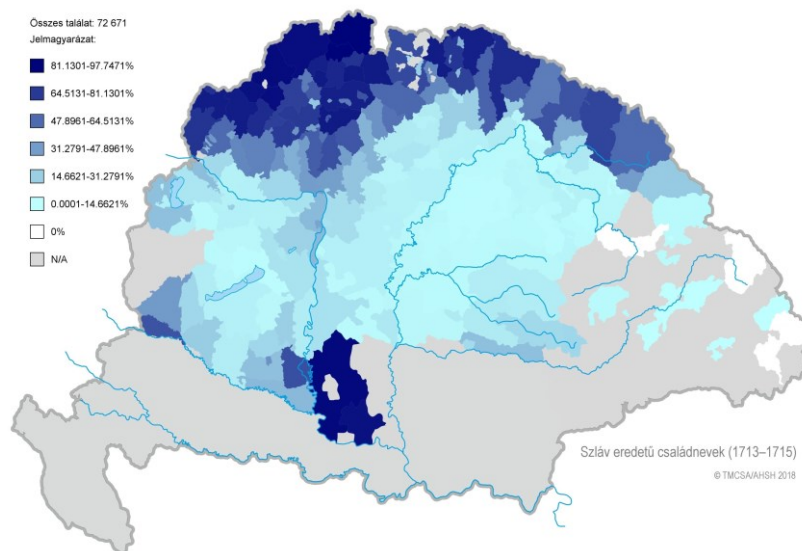
A családnevek etimológiai elemzésén alapuló számítások lehetővé teszik az adatok térképes megjelenítését. A TMCsA. 1715-ös magyarországi, Erdély bizonyos 1713-as adataival kibővített adatbázisából az alábbiakban a magyar, szláv és német eredetű családnevek területi kiterjedését mutatom be (1–3. ábra). (Ezúttal a háttéradatok közlésétől és a részletes elemzéstől terjedelmi okokból eltekintek.)

1. ábra: Magyar eredetű családnevek területi megoszlása a Kárpát-medencében a 18. század elején (járási felosztás) (TMCsA. 1713–1715)

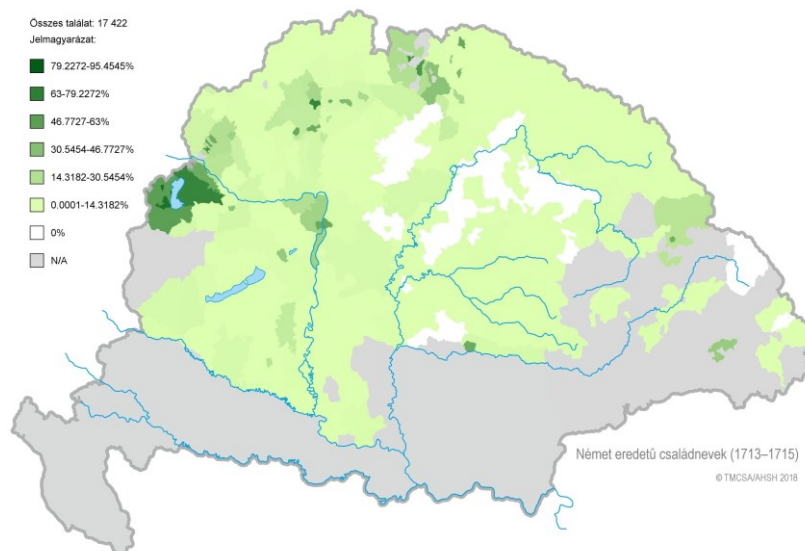

¹⁷ A 18. század eleji erdélyi adatok azt mutatják, hogy a románoknak – főként a Moldvából és Havasalföldről újonnan betelepülőknek – még nem minden esetben volt családnevük (bővebben l. N. FODOR 2016).

2. ábra: Szláv eredetű családnevek területi megoszlása a Kárpát-medencében a 18. század elején (járási felosztás) (TMCsA. 1715)

3. ábra: Német eredetű családnevek területi megoszlása a Kárpát-medencében a 18. század elején (járási felosztás) (TMCsA. 1715)

4.2. A felekezetspecifikus keresztnévek és egyéb források tanulságai. Az ismertett, személynévi alapú etnikai rekonstrukciós eljárás második szintjén a keresztnévanyag tanulságainak feltárása és felhasználása történik. Az egyénnévhasználat szorosan összefügg nyelvi, vallási, nemzeti, földrajzi, antropológiai, migrációs, regionális és egyéb kulturális identitásokkal, amelyek befolyásolják az egyéni nevek szülők általi választását (vö. MATEOS 2014: 40). Éppen a „kulturális lenyomat” miatt tartják többen is alkalmasnak az egyénneveket az etnikai és migrációs célú vizsgálatokhoz (vö. FARKAS 2015). Történeti és Kárpát-medencei aspektusban azt mondhatjuk, hogy a felsorolt tényezők közül a nyelv mellett leginkább a vallás hagy nyomot a névhasználaton. Elsődlegesen a nyugati és a keleti egyház névadási gyakorlata között húzódik látható választóvonal (vö. DEMETER–BAGDI 2009b: 13). A nyugati kereszténységhez tartozó felekezetek névadási szokásaiban főként névgyakoriság alapján érzékelünk különbséget, míg a keleti egyház nevei a kétféle névanyagban kimutatható átfedések (közös elemek) mellett markáns eltéréseket is hordoznak.

A névanalízis komplex módszerét a továbbiakban a TMCsA. Erdélyre vonatkozó adatbázisából vett példákkal mutatom be. A Kárpát-medencei névrendszerek közötti évszázados kölcsönhatásra a soknemzetiségű Erdély névanyaga számos példát szolgáltat, ezért a módszer teszteléséhez a régió négy, különböző etnikai összetételű területi egységének a tanulságait hívom segítségül.¹⁸

Besztercevidék és a Királyföldhöz tartozó Kőhalomszék jelentős szász népességgel rendelkezett, míg Torda területén a román, Belső-Szolnok vármegyében pedig a magyar lakosság lehetett a legnagyobb számú a 18. század elején. Míg a magyarok és a románok jelenléte mindegyik vizsgált területen jelentős, addig a németeké az utóbbi két helyen elenyésző volt, többséget a szász kiváltsággal bíró területen sem adtak (1. részletesen a 2. és 3. táblázat adatait).

2. táblázat: Családnévetimonok eredet szerinti megoszlása (1713)

	Magyar		Román		Német		Egyéb		Összesen
	Adat	%	Adat	%	Adat	%	Adat	%	
Belső-Szolnok	337	59,33	218	38,38	3	0,53	10	1,76	568
Besztercevidék	984	32,93	1117	37,38	740	24,77	147	4,92	2988
Kőhalomszék	1156	51,91	232	10,42	662	29,73	177	7,95	2227
Torda	829	46,16	848	47,22	14	0,78	105	5,85	1796
Összesen	3306	43,62	2415	31,86	1419	18,72	439	5,79	7579

¹⁸ A felhasznált források hivatkozása: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára F 49. 4/7. Belső-Szolnok Alsó járás; 5/15. Kőhalomszék; 4/2. Torda Alsó járás; 5/14. Besztercevidék. A forrásanyag digitalizálása és elektronikus rögzítése az NKFIH 116414. számú szerződése támogatásával készült.

3. táblázat: Etnikai arányok az egyénnevek alapján (1713)

	Magyar		Román		Német		Egyéb		Összesen
	Adat	%	Adat	%	Adat	%	Adat	%	
Belső-Szolnok	293	51,58	270	47,54	1	0,18	4	0,70	568
Besztercevidék	857	28,68	1327	44,41	734	24,56	70	2,34	2988
Kóhalomszék	1102	49,48	319	14,32	691	31,03	115	5,16	2227
Torda	721	40,14	1050	58,46	2	0,11	23	1,28	1796
Összesen	2973	39,23	2966	39,13	1428	18,84	212	2,80	7579
Eltérés ¹⁹		-4,39		+7,27		+0,12		-2,99	

4.2.1. Az erdélyi adóösszeírások lejegyzői a névalírásuk és a szöveges település-leírások nyelve alapján többnyire magyar etnikumúak voltak, vagy legalábbis tudtak magyarul. A nevek feljegyzésekor azt az általános gyakorlatot követték, hogy a magyarok és a németek keresztnévét latinosított (ritkábban anyanyelvi) alakban, míg a románokét többnyire eredeti (élőnyelvi) román formájukban (ritkábban magyarul) jegyezték fel. Az élőnyelvi névalak írásbeli rögzítése nyilván összefügg azzal a tényezővel, hogy a latin nyelvi megfeleltetés az írnok számára nem volt mindig magától értetődő és egyszerű az ortodox és a görögkatolikus keresztnévek esetében.²⁰

A fenti eredmények egyértelműen jelzik az elemzési módszer kétféle számítása közötti aránybeli eltéréseket (vö. 2. és 3. táblázat, ill. 1. a 3. táblázat utolsó sorában). Míg a magyar eredetű családnevek a vizsgált anyagban 43,62%-os arányt, addig a keresztnévek nyelvi eredete alapján kikövetkeztetett etnikai arány már csak 39,23%-ot mutat, azaz a magyar eredetű családnevek átlagosan 4,39%-a mellett nem magyar keresztnév áll. A román keresztnévek viszont a családnévetimonhoz képest 7,27%-os többletet mutatnak, amely a magyar és a bizonytalan családnevek csoportjából adódik össze. (A német név-eredet és az etnikai rekonstrukció számadatai között jelentős eltérés nem tapasztalható a fenti számítás szerint.) Az etnikai rekonstrukció tanulsága, hogy a román etnikum feltételezett jelenléte a vizsgált megyékben a magyarsághoz hasonló arányt (39,13%-ot) jelez a nyelv- és vallásspecifikus keresztnévek alapján. A magyar családnév + román keresztnév kombináció létrejötte mögött a már fent említett okok (asszimiláció, az írнок „magyarítása”) mellett egy harmadikat is meg kell említenünk. Egy kétnyelvű környezetben sokszor a feltett kérdés nyelve dönti el a névhasználatot, ezért bizonyos esetekben nem alaptalan azt feltételeznünk, hogy a magyar nyelvű írнокok a kétnyelvű nyelvhasználók kérdésre adott spontán névfordításait jegyezték fel „hiteles” névadatként (vö. DEMETER 2014: 85). Ez is növelhette a magyar családnevek arányát.

Ha megnézzük az egyes területi egységeket, akkor azt látjuk, hogy a magyar családnevekhez képest a magyar etnikum feltételezett számaránya mindenhol 2,43–7,75% közötti

¹⁹ A családnévetimonok eredet szerinti megoszlása és az etnikumspecifikus keresztnévek segítségével kikövetkeztetett etnikai arányok közötti eltérés.

²⁰ Tipikus román egyházi keresztnévek (forrásbeli helyesírással): *Togyer, Illia, Aleksza, Vállján, Onesztin, Pintye, Onya, Vaszij, Iszai, Jonask, Kosztin, Marian, Akim, Makavej, Timote, Flore, Nuczul* stb.

mértékű csökkenést mutat. Torda megye adatainál a csökkenés megközelíti a 8%-ot, ami már elég jelentősnek mondható; ugyanitt a románok aránya 11,4%-kal nőtt a névetimonhoz képest.

Az anyanyelvi alakú (nem latinosított) keresztnévek tehát segítségünkre lehetnek az aktuális nyelv (identitás?) feltárásában. Sajnos a 18. század eleji összeírások esetében ezzel a módszerrel csak az adatok egy kisebb hányadában tudunk élni, mert az esetek nagy részében a kor hivatalos írásbeliségének megfelelően az egyénneveket latin alakjukban rögzítették, így élőnyelvi-etnikai szempontból semlegesekké váltak. Ebben az esetben sem kell azonban feltétlenül a keresztnévek tanulságairól lemondanunk, hiszen bizonyos nevek gyakorisága nyelvspecifikus sajátosságot hordozhat. Eltérő lehet ugyanis két nyelv referáló vagy listaneveinek összetétele akkor is, ha történetesen ugyanazon felekezethez tartoznak (erre l. pl. N. FODOR 2014: 35–38).²¹ Ez az eltérés pedig a különböző kulturális jegyek hagyományozódásával magyarázható.

4.2.2. Az így kapott arányok kétségtelenül már hitelesebb és árnyaltabb képet rajzolnak a feltételezett etnikai megoszlásról, mint ha erre pusztán a családnévetimonokból akarnánk következtetni, de a tényleges etnikai megoszlásról teljes bizonyosságot továbbra sem adnak. Az etnikai rekonstrukció következő lépéseként szükséges (amennyiben a forrás lehetővé teszi) az egyéb adatokat és a névszociológiai tényezőket is figyelembe venni. Az ehhez kapcsolódó eljárást az alábbi példával illusztrálom.

A szász kiváltságokkal rendelkező Köhalomszéken található Halmágy településen 1713-ban 95 személyt írtak össze, akiket két társadalmi csoportba soroltak: „[Nomina] *incolorum*” ’lakosok [neve]’, „valachi” ’oláhok’. Az előbbi csoportban 89, az utóbbiban 6 személy szerepel.²² Az adófizető lakosok családnévei között mindössze két nem magyar eredetű található (a román *Moldován* és a német *Gotsman*) 3 előfordulással. A többi családnév kétségtelen magyar eredete alapján joggal következtethetünk arra, hogy a népes település lakosságának döntő többségét a magyarok adták a 18. század elején. A magyar nevek között feltűnő, velük egy társadalmi rétegbe sorolt idegen eredetű családnevek viselőiről pedig azt feltételezhetjük, hogy már asszimilálódtak a magyar többséghez. Erre utal az is, hogy keresztnévük (*Johannes, Stephanus, Michaelis*) ugyanúgy latinosított alakban szerepel a forrásban, mint a magyaroké.²³ Az etnikai jelleg kiemelésével megkülönböztetett új lakosok nevei azonban teljesen román névalakban lettek feljegyezve. Tehát a települési szintű mikrovizsgálat során olyan tényezők (társadalmi állás, etnikumra történő

²¹ Pl. a német keresztnévek gyakorisági listájában a *Christianus* 169, *Tobias* 87, *Fridericus* 63, *Ferdinandus* 51 előfordulással az első 30 között szerepel, míg a magyar listában alig van néhány bizonytalan adatuk (1–10 előfordulás).

²² Halmágy családnévei 1713-ban (az előfordulás számával): *Török* 10, *Jakab* 8, *Geréb* 7, *Demeter* 5, *Szabó* 4, *Gergely* 4, *Zilahi* 4, *Bakó* 4, *Benkő* 4, *Lukács* 3, *Fogarasi* 3, *Márkus* 2, *Kádár* 2, *Pap* 2, *Orbán* 2, *Kelemen* 2, *Bálint* 2, *Lokodi* 2, *Barta* 2, *Varga* 2, *Kis* 2, *Moldován* 2, *Balog* 1, *Antal* 1, *Andor* 1, *Balázs* 1, *Boldizsár* 1, *Csoba* 1, *Kerekes* 1, *Pál* 1, *Benedek* 1, *Gotsman* 1, *Szűcs* 1. Valachi: *Many Boras*, *Juon Livoje*, *Joun Kota*, *Bukur Rusalja*, *Raduly Olah*, *Sztan Komsa*.

²³ Ez az eljárás a DÁVID ZOLTÁN által alkalmazott általános etnikai rekonstrukciós módszerrel mutat rokon vonásokat, melynek alapja nem az egyén, hanem a település etnikai vetülete (l. fenn).

közvetlen utalás stb.) is figyelembe vehetők, amelyek a családnevek etimológiai és az egyénnevek etnikai rekonstrukciós célú elemzésével sem válnak nyilvánvalóvá.

A vizsgált anyag 7434 névadatában azonban mindössze 243 személynél (3,27%) találunk etnikumra történő utalást („Valachi”, „Oláh”, „Oláh Lakos”). Tanulságos azonban, hogy közöttük csupán hat olyan személy van (2,47%), akinek a személynéve ellentmond az etnikai minősítésnek.²⁴ A többi esetben a családnévetimon, a keresztnév nyelvi alkata vagy mindkettő együttesen alátámasztja és visszaigazolja az etnikai besorolás helyességét, és egyúttal a módszer alkalmazhatóságát is.

A társadalmi kategorizáció sokszor konkrét etnikai utalás nélkül is segítségünkre lehet. Erdélyben például általánosan jellemző bizonyos területeken, hogy az alsóbb társadalmi rétegekhez tartozók (pl. zsellérek, csavargók), illetve egyes foglalkozásokat űzők (pl. pásztorok) között nagyobb számban találunk román nevűeket, mint az adófizető jobbágyok vagy a szász és székely székek kiváltságos tagjai között (vö. N. FODOR 2016). Ennek az ismerete is hozzájárulhat a bizonytalan nevek azonosításához.

Számos tanulságot hordoznak az etnikai hovatartozás feltárásában azok a nem összeírás jellegű források is, amelyek a beszélt nyelvre az egyéni interakció szintjén utalnak. Itt elsősorban a boszorkányperekre és az úriszéki periratokra kell gondolnunk. Segítségükkel a per résztvevői (vádottak, tanúk) megnyilatkozásainak a nyelve és nevük eredete közötti összefüggés kontrollvizsgálata történhet meg. (Ilyen jellegű elemzésre l. SZENTGYÖRGYI 2012, HAUBER megj e.).

5. Összegzés. Tanulmányomban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a személynévek lehetne-e az etnikai rekonstrukció forrásai a családnevek kialakulása és a hivatalos családnévhasználat törvényi szabályozása közötti időszakra vonatkozóan.

Az etnikai rekonstrukciós vizsgálatok elsődlegesen a történettudomány és a társadalomföldrajz határterületén elhelyezkedő történeti földrajz érdeklődési körébe tartoznak. Bemutattam azokat a vizsgálati módokat, amelyekben a személynévek jelentették az elsődleges forrást a történeti etnikai vizsgálatokban. Habár a kutatók sok szempontból bizonytalanannak tartják a személynévek etnikai forrásértékét, jobb híján mégis felhasználják a személynévek nyelvi sajátosságait a korai csoportidentitások feltárásához. Elemzésükhöz különböző módszereket dolgoztak ki, amelyek között azonban több vitatható megoldást is láthattunk.

Véleményem szerint a személynévi adatok megbízhatósága kapcsán megfogalmazott negatív vélemények felülvizsgálatra szorulnak, mert a kétségtelenül létező névtorzulások és az írnok általi névfordítások esetei csak elenyésző hányadát képviselik egy adott névanyagnak; az eljárás mögött általános gyakorlat semmiképpen sem feltételezhető. Ennek az ugyanazon írnok feljegyzéseiben szereplő nem magyar nyelvi adatok tömege mond ellent legegyszerűbben. Meggyőződésem, hogy nincs okunk ezt a rendkívül fontos forráscsoportot kirekeszteni sem a nyelvészeti, sem pedig a történettudományi vizsgálatokból.

²⁴ Hiller Mátyásné, Kadar Mihály, Bürkös György, Stephanus Sonkolly, Balint János, Johannes Késcsináló.

A tanulmányban a személynévi alapú etnikai rekonstrukció többszintes vizsgálati módjára tettem javaslatot, melynek lényege a nyelvészeti-névtani és a történettudományi elemzési szempontok és célok egyértelmű elkülönítése. Az eljárás tehát egyértelműen elválasztja a családnéveredet meghatározását a névviselő egyén etnikai hovatartozásától. Az első szinten kizárólag az etimológiai és névtani kutatás szabályai szerint történik meg a családnéveredet meghatározása, azaz a név nyelvi hátterének feltárása. A másodikon az etnikai összetételre történő utalás valósul meg, melyhez két, egymásra épülő szempontot különítettem el. Egyrészt bizonyos esetekben az egyénnevek nyelvi tanulságait (élőnyelvi adatait) hívhatjuk segítségül, majd azokat az egyéb információkat (pl. társadalmi állás, többségi lakosság nyelvi hovatartozása, más típusú források tanulságai) vonjuk be a vizsgálatba, amelyek közvetlenül vagy közvetve az etnikai háttérre utalnak. Ez ugyan több és hosszabb elemzés elvégzését kívánja meg, viszont ezáltal a szempontkeveredés elkerülhető, így a kapott eredmények is megbízhatóbbá válnak.

Hivatkozott irodalom

- ACSÁDY IGNÁC 1896. *Magyarország a Pragmatica Sanctio korában. 1720–1721.* Magyar Statisztikai Közlemények Új Folyam 12. Athenaum R. Társulat, Budapest.
- BAGDI RÓBERT – DEMETER GÁBOR 2004. Nyelvhatár-változás, asszimilációs helyzetek és a statisztika megbízhatósága Zemplén megye példáján. *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok évkönyve* 14: 359–383.
- BÁLINT CSANÁD 2006. Az ethnosz a kora középkorban. A kutatás lehetőségei és korlátai. *Századok* 140: 277–347.
- BÉLAY VILMOS 1943. *Máramaros megye társadalmi és nemzetiségi. A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig.* Település- és Népiségtörténeti Értekezések 7. Sylvester Nyomda R-T., Budapest.
- BENKŐ LORÁND 2002. *Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Perújítás Dél-Erdély korai Árpád-kori történetéről.* Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 29. MTA Történettudományi Intézet, Budapest.
- BHOPAL, RAJ 2004. Glossary of terms relating to ethnicity and race: for reflection and debate. *Journal of Epidemiology and Community Health* 58: 441–445. <http://doi.org/10.1136/jech.2003.013466>
- BULMER, MARTIN 1996. The ethnic group question in the 1991 Census of population. In: COLEMAN, DAVID – SALT, JOHN eds., *Ethnicity in the 1991 Census. Vol. I. Demographic characteristics of the ethnic minority populations.* Office for National Statistics, HMSO, London. 33–62.
- DÁVID ZOLTÁN 1993. A magyar-szlovák nyelvhatár 1664-ben az Érsekújvári ejalet területén. *Történeti Demográfiai Füzetek* 12: 9–31.
- DÁVID ZOLTÁN 1995. Sáros vármegye magyar településeinek pusztulása. *Történeti Demográfiai Füzetek* 14: 144–180.
- DEMETER GÁBOR 2009. A névelemzés: divat vagy történeti rekonstrukciós módszer? Kísérlet a XVIII. századi összeírások migrációs és asszimilációs célú felhasználására. In: DEMETER GÁBOR – BAGDI RÓBERT szerk., *Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban 1715–1992.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 5–11.
- DEMETER GÁBOR – BAGDI RÓBERT 2009a. A migráció és asszimiláció a Partiumban 1715–1910. In: DEMETER GÁBOR – BAGDI RÓBERT szerk., *Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban 1715–1992.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 24–32.

- DEMETER GÁBOR – BAGDI RÓBERT 2009b. A migráció és a telepítéspolitika hatása Szatmár megye etnikai és demográfiai szerkezetére 1715–1992. In: DEMETER GÁBOR – BAGDI RÓBERT szerk., *Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban 1715–1992*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 12–23.
- ERIKSEN, THOMAS HYLLAND 2002². *Ethnicity and nationalism. Anthropological Perspectives*. Pluto Press, London.
- ERŐS VILMOS 2013. Utak a „Népiségtörténet”-hez. Mályusz Elemér és Szabó István. *Századok* 147: 33–62.
- FARKAS TAMÁS 2009a. *Családnév-változtatás Magyarországon. A névváltoztatások tényezői és története a 20. század második felében*. Nyelvtudományi Értekezések 159. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FARKAS TAMÁS 2009b. Családnévrendszer, névhasználat, névváltozás nyelvi-kulturális kontextus-helyzetben. *Névtani Értesítő* 31: 27–46.
- FARKAS TAMÁS 2013. Surnames of ethnonymic origin in the Hungarian language. In: FELECAN, OLIVIU ed., *Proceedings of the Second International Conference on Onomastics “Name and Naming”. Onomastics in Contemporary Public Space*. Editura Mega, Cluj-Napoca. 504–517.
- FARKAS TAMÁS 2015. Családnév és etnikum: utak és lehetőségek a magyar és a nemzetközi alkalmazott névtani kutatásokban. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig VI. Határtalan névföldrajz*. UMIZ – Imre Samu Nyelvi Intézet, Unterwart/Alsóőr–Budapest. 187–211.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1997. Árpád-kori közszoói eredetű személynéveinkről. *Magyar Nyelvőr* 121: 71–75.
- N. FODOR JÁNOS 2010. *Személynévek rendszere a kései ómagyar korban*. Magyar Névtani Értekezések 2. ELTE BTK, Budapest.
- N. FODOR JÁNOS 2014. A történeti személynévöldrajz mint a nyelvöldrajz egyik kutatási területe 1. A nyelvöldrajzi módszer a névtani kutatásokban. *Névtani Értesítő* 36: 23–41.
- N. FODOR JÁNOS 2015a. Interferenciális jelenségek és névromlások esetei a 18. század eleji személynév-történeti forrásanyagban. In: KALCSÓ GYULA szerk., *Tanulmányok a magyar nyelvről*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XLII. Sectio Linguistica Hungarica. Eszterházy Károly Főiskola, Eger. 159–167.
- N. FODOR JÁNOS 2015b. Language contact effects in historical Hungarian and Romanian personal names. In: OLIVIU FELECAN ed., *Name and Naming. Proceedings of the Third International Conference on Onomastics “Name and Naming”. Conventional / Unconventional in Onomastics*. Editura Mega – Editura Argonaut, Cluj-Napoca. 163–173.
- N. FODOR JÁNOS 2016. A történeti személynévöldrajzi kutatások újabb perspektívái. In: BENŐ ATTILA – T. SZABÓ CSILLA szerk., *Az ember és a nyelv – térben és időben*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 89–105.
- FTSznSz. = N. FODOR JÁNOS 2010. *A Felső-Tisza-vidék késő középkori személynéveinek szótára (1401–1526)*. Magyar Névtani Értekezések 3. ELTE BTK, Budapest.
- HAUBER KITTI megj. e. Személynév – nyelvhasználat – etnikum korrelációja a 17–18. századi bo-szorkányperekben. In: BÁTORI GYOPÁR – KOROMPAY ESZTER – SZABÓ GERGELY szerk., *Anyanyelvünk évszázadai* 5. Studia Iuvenum Chronolinguistica 6. Napkút Kiadó – ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. Megjelenés előtt.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007. Nyelvi rekonstrukció – etnikai rekonstrukció. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság, Debrecen–Budapest. 11–20.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. Név és identitás. *Magyar Nyelvjárások* 48: 49–58.

- HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA 2015. Szempontok a 11. századi nyelvi és etnikai rekonstrukció kérdéséhez. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 7–16.
- HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA 2016. A nyelvi és etnikai rekonstrukció kérdései a 11. századi Kárpát-medencében. *Századok* 150: 257–318.
- HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- ICZKOVITS EMMA 1939. *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*. Település- és Népiségtörténeti Értekezések 2. Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet, Budapest.
- ILA BÁLINT 1944–1976. *Gömör megye*. MTA/Akadémiai Kiadó, Budapest.
- JAKÓ ZSIGMOND 1940. *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Település- és Népiségtörténeti Értekezések 5. Sylvester Nyomda Rt., Budapest.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1981. Párhuzamos személynévadás. In: HAJDÚ MIHÁLY – RÁCZ ENDRE szerk., *Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. (Veszprém, 1980. szeptember 22–24.)*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 160. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 43–46.
- KNIEZSA ISTVÁN 1934/1965/2003. Felvidéki családnevek. In: KNIEZSA ISTVÁN, *Helynév- és családnévvizsgálatok*. Lucidus Kiadó, Budapest. 268–349.
- KNIEZSA ISTVÁN 1938. Magyarország népei a XI.-ik században. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk., *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján* 1–2. MTA, Budapest. 2: 365–472.
- KNIEZSA ISTVÁN 1941. *Adalékok a magyar–szlovák nyelvhatár történetéhez*. Athenaeum, Budapest.
- KRISTÓ GYULA 2000. Magyarország népei Szent István korában. *Századok* 134: 3–44.
- LEE, JINHYUK et al. 2017. Name Nationality Classification with Recurrent Neural Networks. In: CARLES SIERRA ed., *Proceedings of the Twenty-Sixth International Joint Conference on Artificial Intelligence, Melbourne, Australia, 19–26 August 2017*. 2081–2087. <https://doi.org/10.24963/ijcai.2017/289>
- MATEOS, PABLO 2007. A Review of Name-based Ethnicity Classification Methods and their Potential in Population Studies. *Population, Space and Place* 13: 243–263. <https://doi.org/10.1002/psp.457>
- MATEOS, PABLO 2014. *Names, Ethnicity and Population. Tracing Identity in Space*. Advances in Spatial Science. Springer-Verlag, Berlin–Heidelberg. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-45413-4>
- MELICH JÁNOS 1925–1929. *A honfoglaláskori Magyarország*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PEACH, CERI ed. 1996. *Ethnicity in the 1991 Census. Vol. II. The ethnic minority populations of Great Britain*. Office for National Statistics, HMSO, London.
- PÓCZOS RITA 2010. *Nyelvi érintkezések és a helynévrendszerek kölcsönhatása*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 18. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- RÁCZ ANITA 2011. *Adatok a népnévvel alakult régi településneveink történetéhez*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 19. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- RÁCZ ANITA 2013. A nép(név) fogalmának változása, értelmezése. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 9: 7–17.
- RÁCZ ANITA 2016. *Etonimák a régi magyar településnevekben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 37. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- RÓNA-TAS ANDRÁS 1996. *A honfoglaló magyar nép. Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe*. Balassi Kiadó, Budapest.
- RÓNA-TAS ANDRÁS 1997. A néppé válás az újabb kutatások tükrében. In: PALÁDI-KOVÁCS ATTILA – KOVÁCS LÁSZLÓ szerk., *Honfoglalás és néprajz*. Balassi Kiadó, Budapest. 23–32.

- SLÍZ MARIANN 2014. Személynevek fordítása kései ómagyar kori okleveleinkben. *Magyar Nyelvjárások* 52: 73–88.
- SLÍZ MARIANN 2017. *Személynévtörténeti vizsgálatok a középkori Magyarországról*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. <https://doi.org/10.26546/5061134>
- SLÍZ MARIANN – P. TÓTH TEODÓRA – FARKAS TAMÁS 2018. Mitől magyar egy családnév? A családnévek etnikai-nyelvi alapú, többségi és kisebbségi szempontú laikus kategorizációjának vizsgálata kulturális nyelvészeti keretben. In: VÖRÖS FERENC – LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA szerk., *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig IX. Név és társadalom a magyar nyelvterület peremén*. Savaria University Press – Glotta Nyelvi Intézet, Szombathely–Osijek. 37–58.
- SZABÓ ISTVÁN 1937. *Ugocsa megye*. Magyarság és nemzetiség. Tanulmányok a magyar népiségtörténet köréből I. sorozat 1. kötet. MTA, Budapest.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2012. Név, anyanyelv, identitás összefüggései a középmagyar kor boszorkánypereinek tükrében. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7: 133–142.
- TMCsA. = *Történeti magyar családnévátlasz*. Elektronikusan tárolt adatbázis. 2011–. Kutatásvezető: N. FODOR JÁNOS.
- TÓTH VALÉRIA 2013. Szempontok a középkori források személynévi adatainak értékeléséhez. *Nyelvtudományi Közlemények* 109: 227–254.
- TÓTH VALÉRIA 2016. *Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 38. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- VÖRÖS FERENC 2016. Családnév-regionalizmusok a 18. század eleji Magyar Királyság nyugati térségéből. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig VII. Névregionalizmusok*. Savaria University Press, Szombathely. 11–38.
- VÖRÖS FERENC 2018. Peremvidéki családnév-etimológiák nyelvöldrajzáról. In: VÖRÖS FERENC – LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA szerk., *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig IX. Név és társadalom a magyar nyelvterület peremén*. Savaria University Press – Glotta Nyelvi Intézet, Szombathely–Osijek. 17–33.

N. FODOR JÁNOS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0401-3701>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

JÁNOS N. FODOR, Aspects and methods for examining the connection between personal names and ethnicity

It is a difficult task to determine the value of proper names in ethnic reconstruction. This can be considered a dubious area of onomastic/linguistic and historical research. Even the explanation of the basic concepts seems to be problematic; still, defining *ethnicity* and identifying the nature of the connection between ethnicity and language cannot be avoided. It is also important to define the value of the different types of personal names as sources: what can and cannot the research into the etymology of surnames be used for, what are the factors that have an impact on linguistic reconstruction, how can individual names help ethnic reconstruction, etc. After summarizing the background research of name analysis in Hungary, the author presents a multi-level method of ethnic reconstruction based on personal names. The procedure tries to separate the determination of the name's etymology from that of the ethnic affiliation, placing the examination objectives at separate

levels. On the first level, the etymology of the surnames is determined and the linguistic background of the name is explored by considering linguistic aspects only, paying attention to the rules of etymological and onomastic research. The author separates two levels of the examination of ethnic reconstruction that are built upon each other. On the one hand, the linguistic features of the individual names are observed, and then other information on name sociology (e.g. social status, majority population), referring directly or indirectly to ethnic background, is taken into consideration.

Családnév és etnikai kategorizáció A magyar családnév kategóriája az anyaországban és kisebbségi helyzetben *

1. A kutatás célja, kiindulópontjai és módszerei. Egy közelmúltban elvégzett kérdőíves kutatás során arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a családnév mennyiben és miképpen számíthat az etnikai kategorizáció eszközének. Konkrétabban pedig, hogy a magyar nyelvű közösség tagjai mi alapján és hogyan tekintenek valamely családnévet – illetve annak révén a név feltételezhető viselőjét – magyarnak vagy idegennek.

Kutatásunk több eredményét – s egyúttal elméleti kiindulópontjait, hipotéziseit, tartalmát és módszereit is szükségszerűen bemutatva – egy másik, előadásként korábban elhangzott, s most párhuzamosan megjelenő tanulmányunkban ismertetjük (SLÍZ – P. TÓTH – FARKAS 2018). A kutatás kiindulópontjait és módszereit röviden azonban itt is bemutatjuk (erre, ill. a kapcsolódó szakirodalomra bővebben l. SLÍZ – P. TÓTH – FARKAS 2018: 35–38). Jelen tanulmányunk bevezetéseképpen összefoglaljuk továbbá korábbi vizsgálataink fő tanulságait, melyekre több ponton támaszkodunk itt közreadott elemzéseink során is.

1.1. Elméleti alapok. Vizsgálataink számára a prototípus-elmélet szolgáltatott alkalmas elméleti keretet, mivel a családnévet mint nyelvi-kulturális kategóriát helyeztük a középpontba. A kategóriákat kulturálisan konstruált, közös, de egyéni eltéréseket is mutató, hierarchikusan szerveződő hálózatokként értelmezzük, melyeket részben a nyelvelsajátítás során, részben később sajátítunk el, miközben alakításukban magunk is folyamatosan részt veszünk. Az egyes kategóriák közötti határok általában elmosódottak, s a kategóriába sorolás fokozat kérdése, az alapját a tipikalitási feltételeknek való kisebb-nagyobb mértékű megfelelés jelenti. Ebből következőleg a kategóriáknak vannak tipikus és kevésbé tipikus példányai. Megjegyzendő továbbá, hogy a tudós és a laikus kategorizáció eltérhet egymástól, így a vizsgálatok számára ez is figyelembe veendő szempontot képez. (Mindehhez l. pl. ROSCH 1978, TAYLOR 1991, TOLCSVAI NAGY 2013: 113–129, SHARIFIAN 2015: 43–45.)

Ami konkrét témánkat, a családnévvel kapcsolatos kategorizáció kérdéseit illeti, az alábbi előfeltevésekkel élünk a vizsgálat megtervezésekor:

1. Hasonlóságok vannak az egyes (különböző értelemben vett) névtípusokba tartozó névegyedek kategorizációjában.
2. Különbségek állnak fenn az anyaországi és a határon túli magyarok által gyakorolt kategorizáció között.
3. A családnév és a névviselő személy kategorizációja közt különbségek lehetnek.

* Slíz Mariann kutatását a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja és az ÚNKP-18-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programja támogatta.

4. A családnév kategorizációja a névviselő etnikai kategorizációjának is az egyik lehetséges alapja.

5. A kategorizációban a családnév nyelvi és szociokulturális sajátosságai játszanak meghatározó szerepet. Mégpedig: a név átlátszósága (itt: a magyar nyelv szempontjából), közszoí jelentése (vö. a népnévi alapú családnévek kérdésével), helyesírása (magyaros vagy idegenes jellegű), morfológiai szerkezete (magyar nyelvi szempontból tagolt-e); a név típus- és példánygyakorisága (a névrendszer, a névanyag, a névhasználat szempontja); a név csoportosajátos vagy csoportosajátosnak tekintett (szociokulturális) jellege. Ezek mellett vettük számításba, hogy adott idegen nyelv ismerete esetleg befolyásoló szereppel bírhat egyes családnévek kategorizációjában.

Az itt vizsgálandó tényezők alapvető okát a tulajdonneveknek a lényegéhez tartozó, erőteljes szociokulturális beágyazottságában, illetve társadalmi-kulturális jelentésében találhatjuk meg. Ehhez kapcsolódnak az egyéni és közösségi tapasztalatok és vélekedések hasonlóságai és különbözőségei a magyar névállományra és a nevek viselőire vonatkozóan, illetve az anyaországi és a kisebbségi nézőpontok feltehető eltérései e téren.

A családnévet tehát nem egyszerűen nyelvi, hanem nyelvi-kulturális kategóriának kell tekintenünk, melynek az általunk vizsgált szempontból olyan alkategóriái lehetnek, mint a MAGYAR CSALÁDNÉV, NÉMET CSALÁDNÉV, SZLÁV CSALÁDNÉV stb. Önmagában a MAGYAR CSALÁDNÉV és a MAGYAR EMBER kategóriájának is többféle értelmezése létezik mind a laikus diskurzusokban, mind a szakirodalomban (vö. FARKAS 2010). Az azonban kétségtelen, hogy a családnév etnikai szimbólumként is értelmezhető, s így – akár kifejezetten fontos – eszköze lehet a csoportképzésnek, az etnikai kategorizációnak (nemzetközi és gyakorlati példákra, továbbvezető irodalommal l. FARKAS 2015).

1.2. A vizsgálat tartalma és módszere. Online, kérdőíves felmérésünket 21 hazai és határon túli – közelebről: szlovákiai és romániai – felsőoktatási intézmény magyar hallgatói körében végeztük el, összesen 854 fő részvételével.¹ A kérdőív kitöltése során 50 valós (bár némely esetben meglehetősen egyedi) családnévet kellett a válaszadóknak megítélniük, három kérdés alapján. A teljes 50-es listát háromszor kapták meg értékelésre egymás után, hogy az egyes nevek különböző szempontú értékelése közvetlenül ne befolyásolja egymást. A kérdések, illetve a válaszlehetőségek az alábbiak voltak:

1. *Az alábbi családnévek közül melyik magyar és melyik nem?* (3 lehetőségből választva: magyar / nem magyar / nem tudom eldönteni)

2. *Mennyire magyarosak az alábbi családnévek?* (Likert-skálán, 1–5-ig értékelve)

3. *Az alábbi családnévet viselők közül ki magyar és ki nem?* (3 lehetőségből választva: magyar / nem magyar / nem tudom eldönteni)

E kérdések révén igyekeztünk tehát feltárni, s országonként is összevetni a MAGYAR CSALÁDNÉV és az IDEGEN CSALÁDNÉV kategóriáinak szerveződését, a névviselők családnéven alapuló kategorizációjának működését, a kategóriákba szerveződést irányító tipikálitási feltételeket, s egyúttal a tudós és a laikus kategorizáció eltéréseit.

¹ A számszerű adatok: Magyarországról 613 fő, 14 intézményből; Szlovákiából 129 fő, 2 intézményből; Romániából 112 fő, 5 intézményből. (Az intézmények részletes felsorolását l. SLÍZ – P. TÓTH – FARKAS 2018: 37, 1. lábjegyzet.) A kérdőívet kitöltő hallgatóknak, illetve a kutatás elvégzését lehetővé tevő kollégáinknak e helyen is köszönetünket fejezzük ki.

A kérdőívvel értékelendő névlistát kérdésfelvetéseinknek, előismereteinknek és előfeltevéseinknek megfelelően állítottuk össze, törekedve arra, hogy abban egyrészt egymáshoz hasonló, másrészt egymástól különböző típusok képviselői megfelelő arányban kapjanak helyet. A névlistában az alábbi névtípusok voltak képviselve (a konkrét neveket l. alább a 2.1. pont alatt):

- a) átlátszó, talán átlátszó és nem átlátszó családnévek;
- b) különböző morfológiai típusok;
- c) különböző szemantikai típusok;
- d) különböző lexikai típusok;
- e) különböző helyesírási típusok;
- f) családnévvaltozatok;
- g) **különböző gyakoriságú családnévek;**
- h) **természetes és mesterséges családnévek;**
- i) szláv/szlovák, román, **cigányos, német, zsidós nevek;**
- j) ismert névviselekhöz köthető családnévek.

Jelen tanulmányunkban az itt félkövérrel kiemelt névtípusokkal, illetve szempontokkal foglalkozunk közelebbről. A többi (normál betűtípussal szedett) kategória, illetve szempont többségét fentebb már hivatkozott tanulmányunkban (SLÍZ – P. TÓTH – FARKAS 2018) tárgyaljuk részletesebben.

2. A tipikalitási feltételek általában. A már többször utalt, másik tanulmányunkban közreadott elemzések legfontosabb eredményei a tipikalitási feltételek vizsgálatához kapcsolódnak.

2.1. A MAGYAR CSALÁDNÉV kategóriájának tipikalitási feltételei. Vizsgálataink alapján a MAGYAR CSALÁDNÉV kategóriájához kapcsolódó tipikalitási feltételeknek az alábbi jellemzők bizonyultak (vö. SLÍZ – P. TÓTH – FARKAS 2018):

1. átlátszóság,
2. magyaros helyesírás,
3. magyaros morfológiai felépítés,
4. ismert magyar névviseleők.

A legerősebb tipikalitási feltételnek az átlátszóság szempontja bizonyult. Az alapján, hogy a laikus nyelvhasználók számára az adott névben mennyire ismerhető fel egy vagy több magyar nyelvi elem (függetlenül a név valódi etimológiájától, tehát nyelvtudományi szempontból akár tévesen is), az általunk összeállított 50-es névlistát három nagy csoportra tagoltuk:

1. Átlátszó nevek (az alapjukul szolgáló nyelvi elemekkel való kapcsolatuk mindenki számára nyilvánvaló lehet): *Csendő, Erdélyi, Kárpáti, Lakatos, Mérnök, Orsós, Román, Rostás, Székely, Szentirmay, Szerb, Sziklafy, Szittya, Szlovák, Tühegyi*.

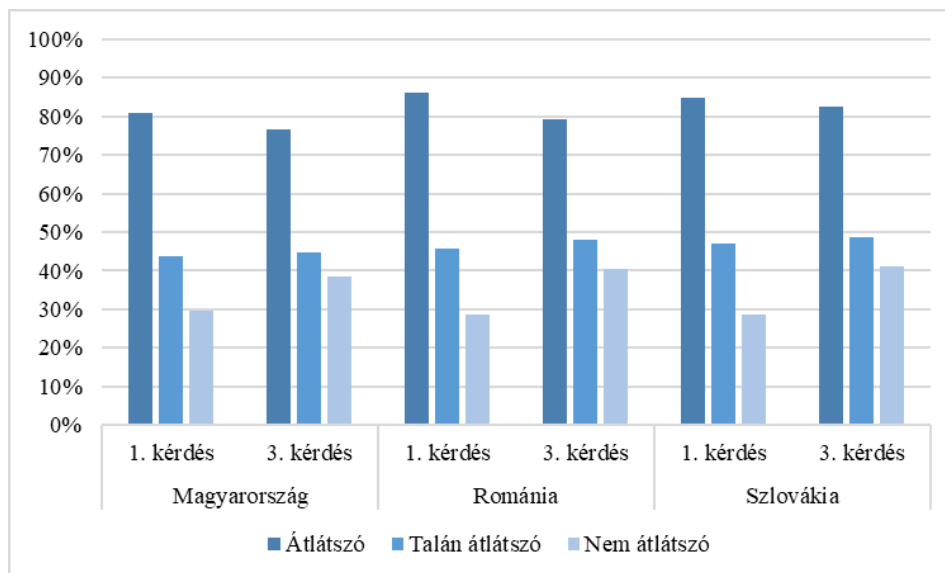
2. Nem átlátszó nevek (melyekben idegen eredetük, esetleg a mai köznyelvből hiányzó közsőből eredő voltak miatt nem ismerhetők fel magyar elemek): *Ardeleanu, Árgyelán, Bangó, Benyovszky, Drexler, Gogolák, Goldschmidt, Grósz, Hoffmann, Hrabowsky, Hufnágel, Kohn, Kolompár, Novák, Ráduly, Slíz, Szlovenszky, Weisz*.

3. Talán átlátszó nevek (köztes, kétséges megítélésűnek vélt kategóriaként): *Balázse-vity, Balogh, Erdélyán, Fazecás, Fazikas, Gerencsér, Göloncsér, Kerekesch, Kišš, Lazlo,*

Marosán, Nagyová, Oláh, Rafael, Satmari, Simoncsics, Tóth. Ezek a nevek tulajdonképpen az ÁTLÁTSZÓ és a NEM ÁTLÁTSZÓ kategória elmosódott határterületén helyezkednek el, azaz a két kategória kevésbé tipikus példányaiként is értelmezhetők; ily módon történő, egyértelmű határokkal való mesterséges elkülönítésükre módszertani okokból volt szükségünk. Az adatközlők egy része ugyanis bizonyára felismeri bennük a magyar elemet, más részük azonban nem; feltételeztük, hogy ez a bizonytalanság megmutatkozik majd az eredményekben is az egyértelműbben besorolható nevek megítéléséhez képest.

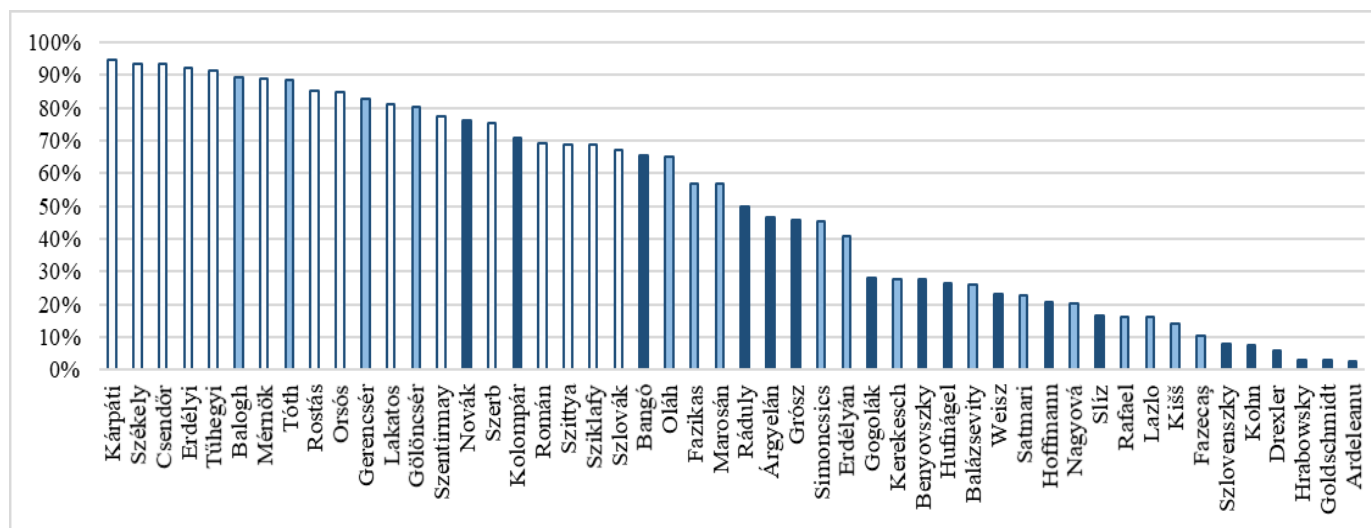
Az átlátszóság szempontjának meghatározó voltát az alábbi ábrák szemléltetik.

1. ábra: A családnevek („1. kérdés”) és a névviselők („3. kérdés”) magyarságának megítélése a családnév átlátszósága alapján a vizsgált régiókban

Míg az 1. ábra a fentebb megállapított három kategória (átlátszó, talán átlátszó, nem átlátszó) összesített értékeit mutatja, addig a 2. ábra a teljes névlista értékelésének névenkénti eredményeit ábrázolja, a három átlátszósági kategória egyedeinek számoszlopait színekkel jelölve. Mint látható, az átlátszó kategóriájába sorolt nevek a gyakorisági listának egyértelműen az első felében találhatók. A nem átlátszó nevek részben a lista középső harmadában, jórészt azonban a lista második felében kapnak helyet. A talán átlátszóként kategorizált nevek a lista csaknem egészére szétterjedve találhatók, jól tükrözve megítélésük bizonytalanabb voltát, nagyobb részük azonban ezeknek is a lista második felébe sorolandó. Az átlátszóság szempontjának fontosságát tehát a 2. ábra is jól, ám immár árnyaltabban mutatja. Egyes neveknél ugyanis ennek hatását egyéb szempontok (így az adott családnév névközösségen belüli példánygyakorisága, azaz ismertsége stb.) is befolyásolják.

2. ábra: Az egyes családnevek magyarságának megítélése („1. kérdés”) átlátszóságuk alapján a teljes kutatásban
(fehér: átlátszó; világoskék: talán átlátszó; sötétkék: nem átlátszó)

2.2. A MAGYAR EMBER kategóriájának tipikalitási feltételei. Annak alapján, hogy a kérdőív bevezetőjében erre külön, kiegészítendő kérdésként (*Magyar az, aki...*) rákérdeztünk, a MAGYAR EMBER kategória alapvető tipikalitási feltételeinek elsősorban a magyar identitás, másodsorban a magyar nyelvűség számítanak a kérdőívet kitöltők körében. Az előbbi szempont esetében a három vizsgált régióban közel azonos arányban, az utóbbi esetében – érthető módon – erőteljesebben a két határon túli régióban. (A nyelvre vonatkozó eredmények: Magyarország: 21%, Románia: 43%, Szlovákia: 27%.)

Kérdőíves felmérésünk eredményei azonban arra is rávilágítanak, hogy a gyakorlatban – más személyek hovatartozásának megítélésekor, s különösen egyéb információk híján – a családnév jellege is fontos szerepet játszhat ebben a kategorizációban. Ennek legfontosabb tényezője a MAGYAR EMBER kategória esetében is a családnév átlátszósága – de egyértelműen kisebb mértékben, mint a MAGYAR CSALÁDNÉV kategóriájának megítélésekor. Kiderült továbbá, hogy a szociolingvisztikai, névtani stb. ismeretek igen kevésbé számítanak e kategória egyedeinek besorolásakor; ismét igazolódott tehát, hogy a kategorizáció nem tudományos alapon történik (vö. SLÍZ – P. TÓTH – FARKAS 2018: 38).

3. A példánygyakoriság hatása a magyarosság megítélésére. Itt bemutatandó új eredményeink tárgyalását a példánygyakoriság szerepének elemzésével kezdjük. A vizsgálat már említett korábbi része arra engedett következtetni, hogy a példány- és típusgyakoriságnak egyaránt szerepe lehet a nevek magyarosságának a megítélésében. Ennek tesztelésére összevetettük a saját, 50-es listánkat a legutóbbi, 2018. január 1-jei állapotot mutató, a teljes magyarországi népességre vonatkozó családnév-gyakorisági adatokkal.²

1. táblázat: A magyarországi össznépesség leggyakoribb száz családneve között szereplő vizsgált nevek a teljes kutatásból

Családnév	Pozíció	
	Össznépességbeli gyakoriság	Vizsgálatbeli magyarosság
<i>Tóth</i>	3.	7.
<i>Balogh</i>	11.	6.
<i>Lakatos</i>	14.	13.
<i>Oláh</i>	17.	22.
<i>Orsós</i>	29.	11.
<i>Székely</i>	74.	3.
<i>Novák</i>	85.	12.

Az 1. táblázat azt az összesen hét nevet tartalmazza a vizsgálatunk listájáról, amelyek szerepelnek az össznépesség leggyakoribb száz családneve között. A táblázat első oszlopában az össznépességben elfoglalt gyakorisági pozíciójuk szerepel, a második oszlop pedig azt mutatja, hogy e nevek hányadik helyen állnak a magyarországi adatközlők válaszai alapján, a magyarosság megítélésében elért eredmény sorrendjében. A két oszlop összevetéséből látszik, hogy valóban feltűnő egyezések vannak a nevek tényleges

² <http://nyilvantarto.hu/hu/statisztikak>. Lakossági számadatok, Családnév statisztika, 2018 elnevezésű xls fájl (2018. 11. 30.)

gyakorisága és magyarosságának a megítélése között: a gyakoribbnak tekintendő nevek a vizsgálatban is előrébb szerepelnek, sőt még a sorrend is alig tér el – kivéve az utolsó három nevet.

Ez utóbbiak esetében viszont jelentős eltérés tapasztalható a két oszlop között. Bár ez a nagyságrendeket tekintve is érdekes, nem feledkezhetünk meg arról, hogy a vizsgálatban feleannyi név szerepelt, mint a százas listán, ráadásul a vizsgált nevek jó része eleve nem is tartozik a leggyakoribb családnevek közé. Sokkal beszédesebb azonban e három név sorrendje. Míg a valóságban az *Orsós* jóval gyakoribb a másik két névnél, a magyarosság megítélésében épphogy megelőzi a *Novák*-ot. Ez alapján felmerülhet a gyanú, hogy az *Orsós* megítéléséhez hozzájárult a név csoportsajátosként való értékelhetősége (ti. cigányos név); ennek vizsgálatára a későbbiekben még kitérünk (l. 6. pont). Ami pedig a *Székel*-t illeti: miközben e név inkább hátul áll a százas listán, a magyarosságának megítélésében kiemelkedő eredményt ért el. Ennek minden bizonnyal a név közszói jelentése az oka, amely felülírja az össznépeségben tapasztalt gyakoriság hatását. A két listát érdemes ugyanakkor a másik irányból is összehasonlítani.

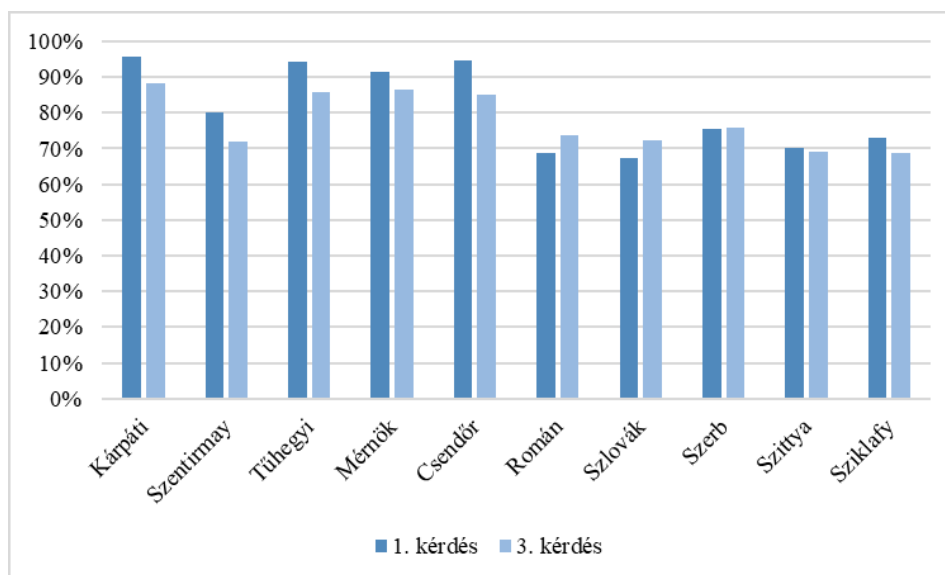
2. táblázat: A hét legmagyarabbnak ítélt családnév a magyarországi össznépeség százas névgyakorisági listáján a teljes kutatásból

Családnév	Pozíció	
	Vizsgálatbeli magyarosság	Össznépeségbeli gyakoriság
<i>Kárpáti</i>	1.	–
<i>Csendő</i>	2.	–
<i>Székel</i>	3.	74.
<i>Erdélyi</i>	4.	–
<i>Tühegyi</i>	5.	–
<i>Balogh</i>	6.	11.
<i>Tóth</i>	7.	3.

A 2. táblázatban azok a nevek kaptak helyet, amelyek a magyarországi adatközlők válaszai alapján, a magyarosság megítélésében elért eredmény szerint az első hét helyet foglalják el, a második oszlop pedig ezeknek a magyarországi össznépeség százas gyakorisági listáján betöltött pozícióját mutatja. Itt már látványosabb különbségeket tapasztalunk: a legmagyarabbnak ítélt hét családnév több mint fele nem szerepel a leggyakoribb száz név között. Míg tehát az előző táblázat nagyjából azt igazolta, hogy a példánygyakoriságnak van, illetve lehet szerepe a név magyarosságának megítélésében, addig a 2. táblázat azt tükrözi, hogy korántsem ez az egyetlen, és minden bizonnyal nem is a legerősebb tipikálítási feltétele a MAGYAR CSALÁDNÉV kategóriájába való besorolásnak. Ennek az egyik legfőbb oka az, hogy a gyakoriság nem objektív tény a névhasználók számára. Nem a statisztikák, hanem saját környezetünk, egyes ismert emberek, illetve mindennapi tapasztalataink alapján vélhetünk egy nevet gyakoribbnak vagy ritkébbnek (itt tehát tulajdonképpen az „ismertség” lehetne a megfelelőbb kifejezés). Ennélfogva pedig a gyakoriság érzékelésében igen nagy különbségek lehetnek egyes egyének, illetve az eltérő vidéken élő, eltérő társadalmi jellemzőkkel rendelkező névhasználók csoportjai között.

4. A típusgyakoriság mint tipikalitási feltétel: a mesterséges családnevek példája. Feltevésünk szerint nemcsak az adott névnek a gyakorisága hathat a magyarosság megítélésére, hanem azé a névtípusé is, amelybe a név besorolható. Ezt a listánkra felvett mesterséges nevek jelentéstani-motivációs típusai alapján teszteltük: a *Kárpáti*, *Szentirmay* és *Tühegyi* a(z ál)helynévi, a *Mérnök* és a *Csendőr* a foglalkozásnévi, a *Román*, *Szlovák*, *Szerb* és *Szittya* a népnévi, a *Sziklafy* pedig a (kvázi-)apanévi eredetű nevek típusát képviseli. (Megjegyezve, hogy egyes, szórványos esetekben a *Román*, *Szlovák* és *Szerb* akár természetes családnév is lehet.)

3. ábra: A mesterséges családnevek („1. kérdés”) és a névviselők („3. kérdés”) magyarságának megítélése az összes adat alapján

A 3. ábrán jól látszik, hogy az említettek mind a név, mind viselőjének magyarsága szempontjából a magyarhoz állnak közelebb: mind jóval 60% fölötti értékelést kaptak, sőt némelyikük a lista legelső nevei között végzett. A 3. táblázat alapján ráadásul azt látjuk, hogy a szóban forgó tíz név közül négy az első tíz legmagyarabbnak talált név közé került. Nem meglepő, hogy a Jókai regényei s egyéb okok által egyaránt népszerűvé tett *Kárpáti*, amely a hivatalos családnév-változtatások történetének legsikeresebb mesterséges neve lett, és amely egy 1966-ban és 1978-ban végzett (nem reprezentatív) felmérés középiskolás adatközlői szerint is a legszebb magyar családnevek egyike (vö. TÓTH 1967, 1981; FARKAS 2007), minden ország adatközlői szerint az 1–2. helyen áll. Arra is érdemes figyelni, hogy e szempontból sincsen jelentősebb eltérés az egyes országok névhasználatának kategorizációja között; különösen, hogy az egymás melletti pozíciók között gyakran nem szignifikáns, olykor csak néhány ezreléknyi különbségek vannak.

3. táblázat: A tíz legmagyarabbnak ítélt családnév régiók szerinti megoszlásban

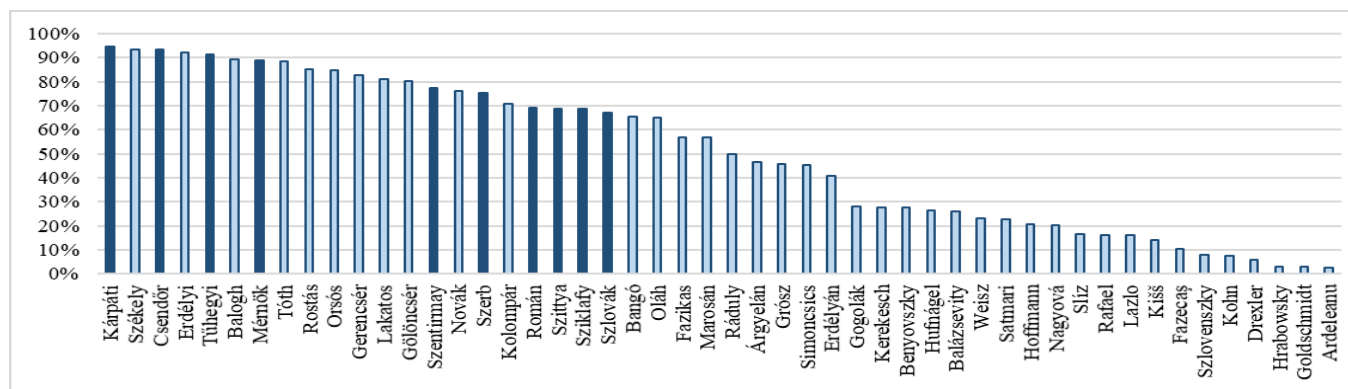
Pozíció	Magyarország	%	Szlovákia	%	Románia	%
1.	Kárpáti	93,46	Tűhegyi	97,67	<i>Székel</i>	100,00
2.	Csendő	92,65	Kárpáti	96,90	<i>Balogh</i>	97,25
3.	<i>Székel</i>	92,32	<i>Székel</i>	94,57	Csendő	
4.	<i>Erdélyi</i>	91,99	Csendő	93,80	<i>Erdélyi</i>	
5.	Tűhegyi	89,38	Mérnök	93,02	Kárpáti	
6.	<i>Balogh</i>	88,40	<i>Orsós</i>	91,47	<i>Orsós</i>	96,33
7.	<i>Tóth</i>	87,91	<i>Gölöncsér</i>	90,70	<i>Tóth</i>	
8.	Mérnök	86,76	<i>Erdélyi</i>	89,92	Tűhegyi	95,41
9.	<i>Rostás</i>	84,97	<i>Gerencsér</i>		Mérnök	94,50
10.	<i>Gerencsér</i>	81,86	<i>Rostás</i>	89,15	<i>Lakatos</i>	89,91

Érdekes az eredményeket nemcsak a mesterséges nevek csoportján belül, hanem a teljes képet tekintve is megvizsgálni. A 4. ábrán jól látszik, hogy a vizsgált neveknek a 2. ábrán bemutatott, az egyes régiók eredményeit együtt tartalmazó magyarosság szerinti skáláján a mesterséges nevek az első, vagyis magyarosabb felén helyezkednek el. Ez bizonyára összefügg azzal, hogy e nevek többnyire átlátszó, és mint fentebb láttuk, a skála első felében legnagyobb részt átlátszó nevek találhatók. Összevetve ezt az eredményt a névvisezők magyarságának megítélését mutató skálával (5. ábra), nagyjából ugyanezt tapasztaljuk: a mesterséges nevek a skála első felében helyezkednek el, a *Kárpáti* egyenesen az első, de a *Mérnök*, *Csendő* és *Tűhegyi* is benne van az első tízben.

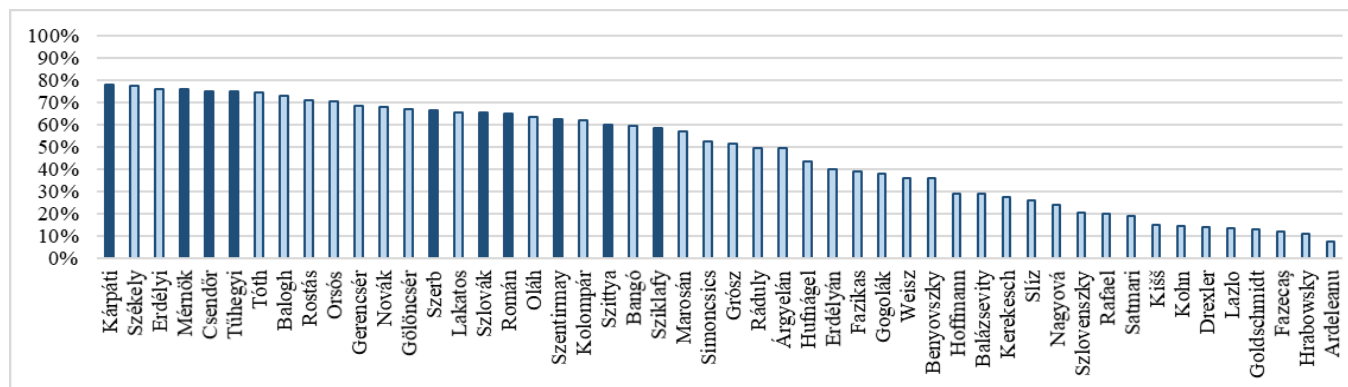
Mindezek alapján a mesterséges családnév vonatkozásában azt állapíthatjuk meg, hogy – a vizsgálatban részt vevők számára legalábbis – megítélésük nem tér el a természetes nevekétől, azaz nem találják őket kevésbé magyarnak – sőt, mint láttuk, akár még magyarabbnak is tekintik őket –, mint a természetes magyar családnéveket. Ennek az egyik oka bizonyára átlátszó voltuk, a másik pedig az, hogy tapasztalataink szerint a mai egyetemisták jó része nem hallott a családnév-változtatásokról, nem érzékeli a mesterséges neveknek a természetesektől némileg eltérő voltát: számukra tehát nem létezik a MESTERSÉGES CSALÁDNÉV, s így a TERMÉSZETES CSALÁDNÉV kategóriája sem. Azt azonban annál inkább felismerik, hogy e nevek – világos közszoji jelentésükkel, illetve szerkezetükkel fogva – illeszkednek a magyar családnév jellegzetes és gyakori típusai közé.

Ez az eredmény nyilvánvalóan nagyban függ attól, hogy mely rétegeket és mely korszakban kérdezzük meg. A családnév-változtatások fénykorában, amikor a név-változtatás a mindennapi tapasztalatok része volt, akár közvetlenül, a névhasználót érintve, akár csak a közbeszédben fel-felbukkanó témaként, a mesterséges nevek még a korabeli viccek és irodalmi művek tanúsága szerint is (vö. FARKAS 2003, T. SOMOGYI 2009) feltűnőbbek lehettek a névhasználó társadalom számára, mint napjainkban, és közülük nem egyet valamely etnikai csoportra jellemző névként tartottak számon.

4. ábra: A mesterséges családnevek a magyarosság szerinti skálán

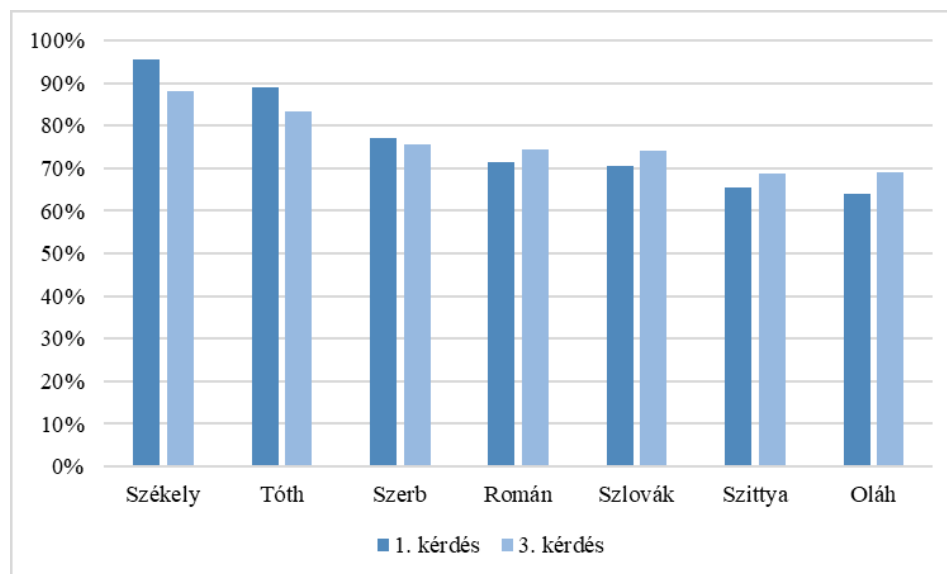
5. ábra: A mesterséges családnevek a viselők szerinti magyarosság skálán

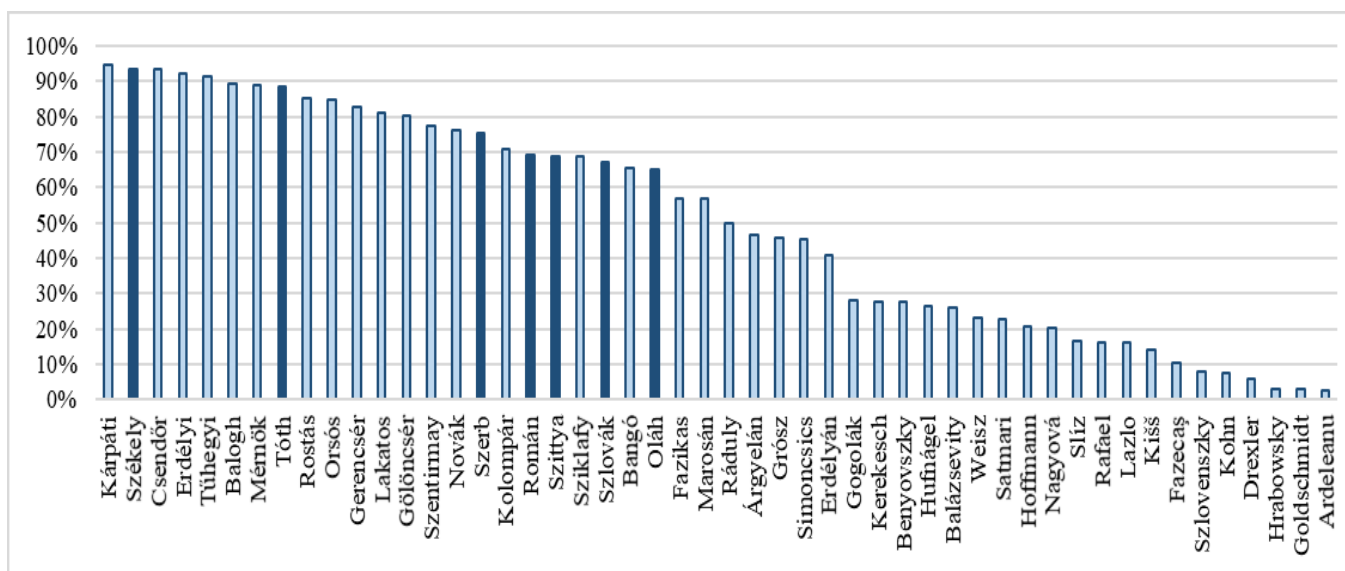
5. A népnévi alapú családnevek megítélése. A mesterséges családnevek vizsgálata során úgy tűnt, hogy a népnévi alapú családneveket némileg kevésbé találták magyarnak az adatközlők. Ez alapján felmerülhet a gyanú, hogy az eredmény a közszói jelentésükkel, azaz valamely más népre való utalással függhet össze. A következőkben e feltevés helyességét igyekszünk megvizsgálni, s mivel fentebb bebizonyosodott, hogy a mesterséges és természetes nevek gyakorlatilag nem alkotnak külön kategóriát az adatközlők többsége számára, e két típust itt és a továbbiakban is együtt kezeljük.

A 6. ábra a vizsgálatban szereplő összes, népnévből vagy népcsoportnévből született családnév, illetve viselőik magyarságának a megítélését mutatja a teljes mintában. Közülük – nem meglepő módon – a *Székely* áll az első helyen 96%-os eredménnyel (sőt a romániai magyar adatközlők esetében 100%-kal). Szintén igen magas eredménnyel zárt a *Tóth* (89%), ami önmagában nézve megkérdőjelezhetné az említett előfeltevés helyességét. Ha azonban a teljes skálán, a többi név kontextusában tekintünk e névtípus egyedeire (7. ábra), jól látszik, hogy az említett két név inkább kivétel, s a csoport többi tagja jellemzően a skála középső sávjában helyezkedik el. Ez pedig azt jelenti, hogy bár átlátások, azaz a skála magyarabb felére várhatók, a többi átlátzó névnél valamivel kevésbé magyarnak ítéltettek. Ez legalábbis alátámasztani látszik azt az előfeltevést, hogy a közszói jelentésük hatással volt a kategorizálásukra.

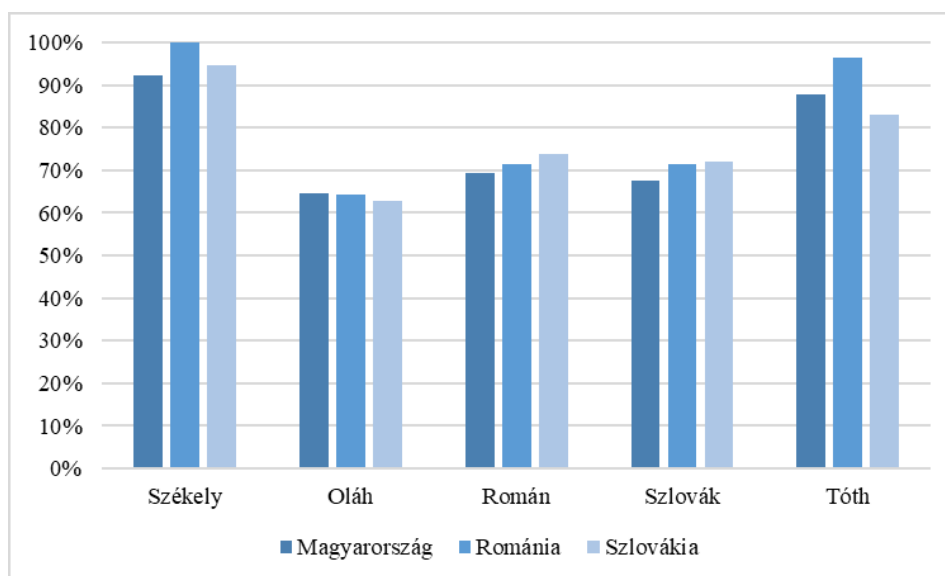
6. ábra: A népnévi alapú családnevek („1. kérdés”) és a néviselők („3. kérdés”) magyarságának megítélése az összes adat alapján

7. ábra: A népnévi alapú családnevek a magyarság szerinti skálán

8. ábra: A Romániában és Szlovákiában élő népek és népcsoportok nevéből keletkezett családnevek magyarosságának megítélése országonként

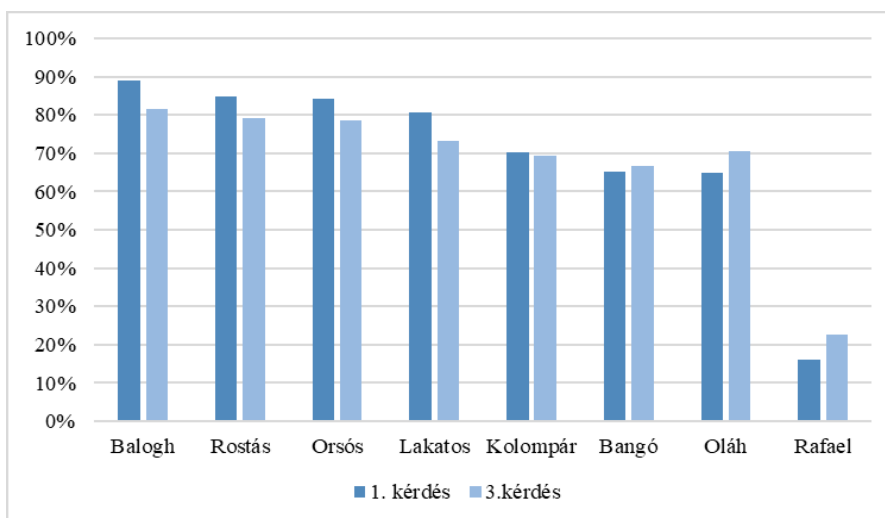
A Romániához és Szlovákiához köthető népek, illetve népcsoportok megnevezéséből született családnevek magyarosságának a megítélését együttesen is érdemes megvizsgálni. Feltételeztük, hogy a ma már egyre kevesebbek számára átlátszó *Oláh* és *Tóth* azonos módon fog eltérni az átlátszó párjuk, azaz a *Román* és a *Szlovák* megítélésétől, illetve hogy az adott országban a szóban forgó név eredménye (az előbbi esetében Romániában, az utóbbi esetében Szlovákiában) erősebben eltér majd a másik két régióban tapasztalhatótól. Hogy ez utóbbi eltérés melyik irányban várható, azt – úgy véltük – nehéz lett volna megjósolni. Előfordulhat ugyanis, hogy mivel az adott országban többen ismerik a szóban forgó név közszoí jelentését, e jelentés miatt idegenebbnek találják majd a nevet. Ugyanakkor láttuk, hogy az átlátszóság a MAGYAR CSALÁDNÉV kategória legerősebb tipikalitási feltétele, ezért az is elképzelhető, hogy e nevek az adott országban átlátszóbbak voltak miatt magyarabbnak bizonyulnak, mint a másik két országban.

A 8. ábra alapján azonban megállapítható, hogy egyik előfeltevés sem igazolódott be. Míg az *Oláh* a *Román*-nál kevésbé bizonyult magyarnak, addig a *Tóth* éppen fordítva, magyarabb megítélést kapott a *Szlovák*-nál, nem is kevésbé. Ráadásul a három ország eredményei sem mutatnak szabályszerűnek mondható különbségeket. Ennek véleményünk szerint a *Tóth* esetében az az oka, hogy a névnek az egész nyelvterületen nagy gyakorisága (Magyarországon konkrétan a 3. leggyakoribb családnév) minden másnál erősebb tipikalitási feltételként működött. Az *Oláh* esetében viszont biztosan nem ez a magyarázat, hiszen a név a 17. leggyakoribb a magyarországi össznépességben, mégis a legkevésbé találták magyarnak az összes népnévi családnév közül: négy olyan név is megelőzte, amely még az első százba sem került be az említett gyakorisági listán. Ez alapján

felmerülhet a gyanú, hogy a háttérben a név cigányként való kategorizációja állhat. Ez jelentheti egyrészt azt, hogy a névhasználók minden érzelm vagy ítélet nélkül egyszerűen egy másik kategória tagjának tartják a nevet (CIGÁNY CSALÁDNÉV), de azt is, hogy e névhez a cigánysággal szembeni előítéletek is kapcsolódnak. E két lehetőség elkülönítésére a jelen vizsgálat nem nyújt fogódzót. A továbbiakban mindenesetre igyekszünk fényt deríteni arra, hogy a cigányosnak tartható családnevek kategorizációja kapcsán kirajzolódik-e valamilyen minta az eredményekből.

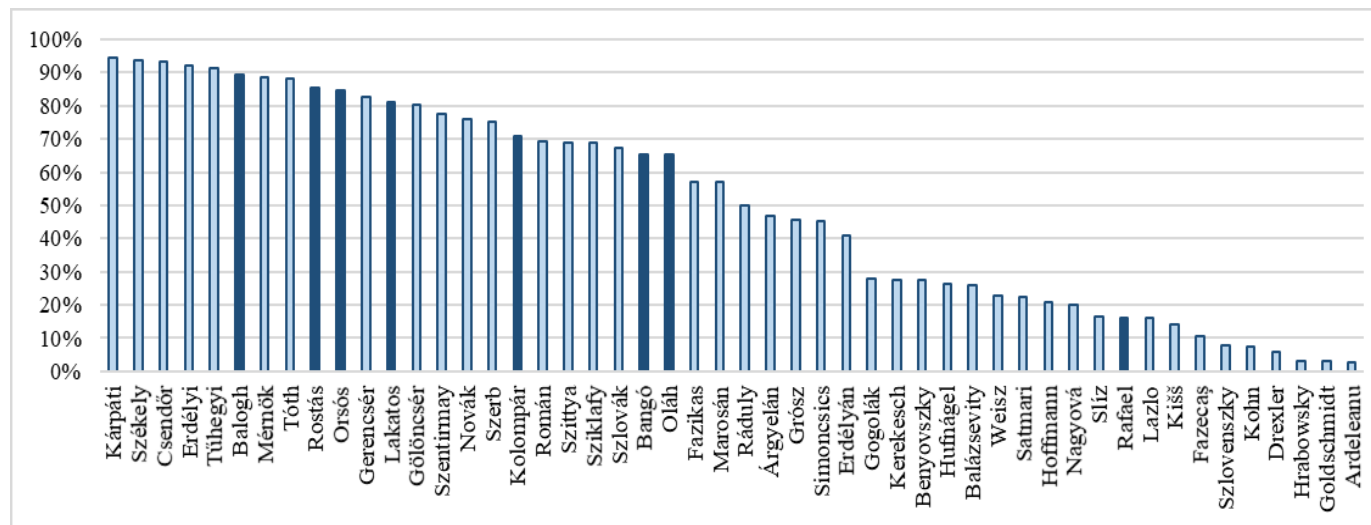
6. A cigányosnak tartható családnevek megítélése.³ A 9. ábra alapján megállapítható, hogy a cigányosnak számítható nevek és viselőik egy kivételével igen jó eredményeket értek el a magyarosság megítélésében, hiszen szinte mind elérik, illetve meghaladják a 65%-ot. Egyedül a *Rafael* nem illeszkedik a mintába: ennek bizonyára az az oka, hogy regionálisan lehet ismertebb, illetve adott területeken kötődik a cigánysághoz, ráadásul a megfelelő név a keresztnévállományban is ritkának számít (2018. január 1-jén nem volt az első százban a magyarországi össznépességben; vö. 2. lábjegyzet).

9. ábra: A cigányosnak tartható családnevek („1. kérdés”) és a néviselők („3. kérdés”) magyarságának megítélése az összes adat alapján

³ Tudomásunk szerint nem készült még névtani kutatás arról, hogy mely nevek számítanak cigányosnak, azaz tipikusan cigányok által viseltnek a magyar társadalom szerint. Ezért e nevek listánkba való felvétele során nem csupán egy alább még többször hivatkozott szociológiai felmérésre (VÁRADI 2012) támaszkodtunk, hanem olyan nevekből is válogattunk, amelyeket ismert roma személyek viselnek, illetve amelyek tapasztalataink szerint is gyakran szerepelnek a cigány családnevekről folytatott online diskurzusokban (vö. pl. <https://www.gyakorikerdesek.hu/kultura-es-kozosseg/egyeb-kerdesek/378206-mik-a-cigany-vezeteknevek>; <http://bekesiromak.blogspot.com/2012/09/a-cigany-nevek-eredete.html>).

10. ábra: A cigányosnak tartható családnevek a magyarosság szerinti skálán

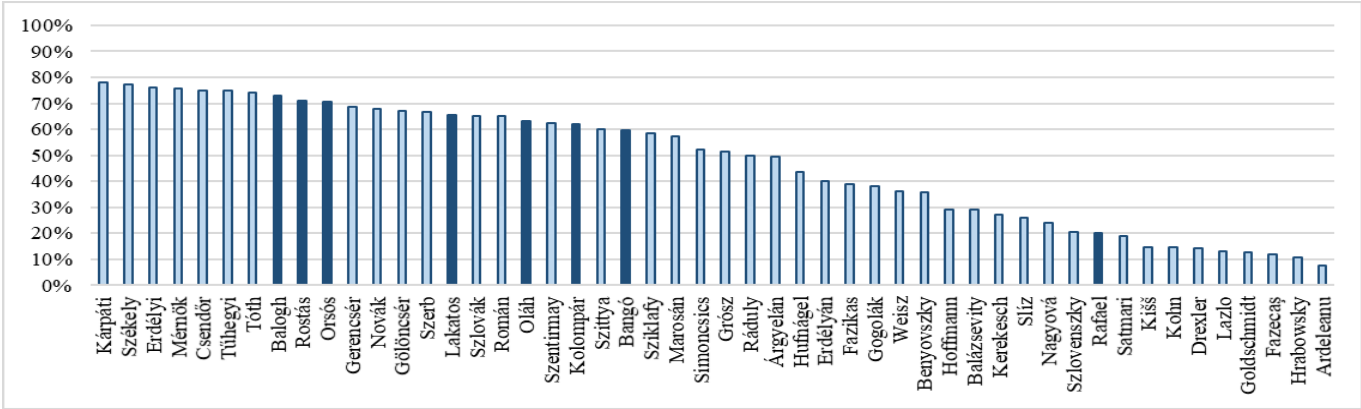

A 10. ábra, amely az összes vizsgált név kontextusában, az összesített magyarossági skálán mutatja a csoport elhelyezkedését, világossá teszi, hogy a kapott eredmény első sorban a cigányosnak tartható nevek átlátszó voltával függhet össze, hiszen közülük az átlátszó nevek előrébb, a kevésbé vagy nem átlátszó nevek pedig inkább a skála középső régiójában szerepelnek. Az egyetlen kivétel a *Balogh*, amelynek magas eredménye véleményünk szerint két tényezőnek tudható be: egyrészt az össznépességen belüli nagy gyakoriságának (11. ábra), másrészt annak, hogy e nevet számos nem cigány etnikumú személy is viseli. Ez utóbbi magyarázatot támasztja alá egy szociológiai vizsgálat is, amely szerint – különböző, magukat cigánynak vallók neveit tartalmazó listák adatainak összegzése alapján – a magyarországi cigányok által viselt 2. leggyakoribb családnév a *Balogh*, az 1033 megkérdezettnek azonban csak a 2,7%-a említette a leggyakoribbnak vélt cigány családnév között (VÁRADI 2012: 239–243). Ehhez járul még, hogy az ismertebb, cigányosnak tartható családnévnek jellemzően nem cigány, hanem magyar (ritkábban pedig más) nyelvi eredetűek, és így sok közülük átlátszó névnek számít. Emellett vidékenként részben eltérő a cigányosnak ítélt nevek köre, hiszen a kategorizáció az adott vidéken élő, különböző csoportokhoz tartozó cigány lakosság névanyagának a különböző szintű ismeretén alapszik. Arról nem is beszélve, hogy a családnévnek a cigányok és a nem cigányok általi kategorizációja is különbözhet, mint azt a fenti vizsgálat kimutatta (VÁRADI 2012: 244).

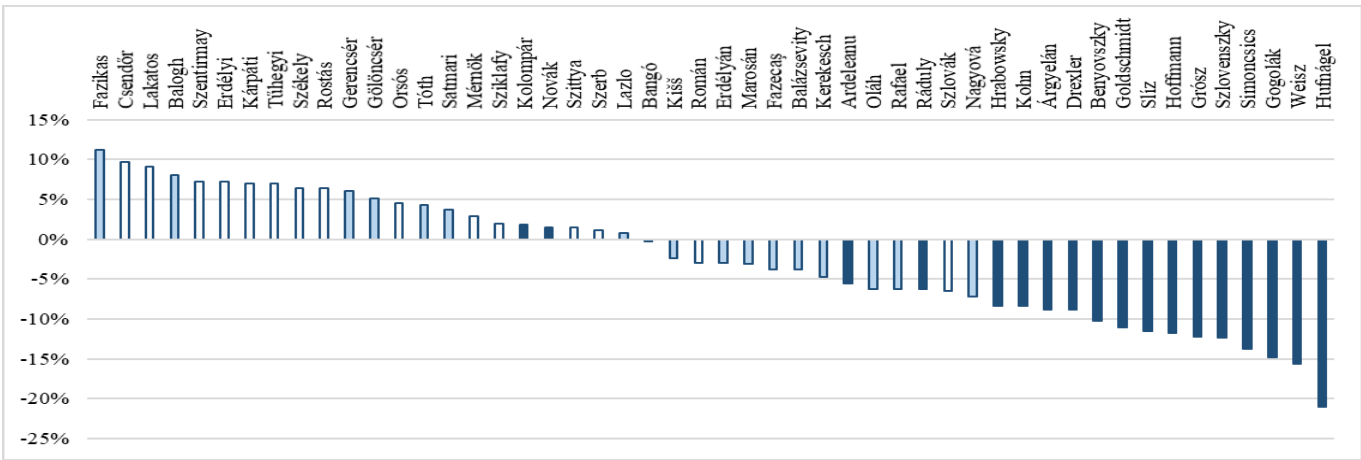
A 9. ábrán a nevek nagyobb része esetében azt tapasztaljuk, hogy a nevet magyarabbnak ítélték a viselőjénél. Ez alapján ismét felmerülhet a néviselő nem magyarként, hanem cigányként való kategorizálásának (ehhez kapcsolódóan pedig akár az előítéletességnek) a gyanúja. Ha azonban megnézzük a 11. ábrát, amely nem a nevek, hanem a néviselők magyarosságát ábrázolja az összes adat alapján, közel ugyanazt a képet kapjuk, mint a nevek magyarossági skáláján: a vizsgált nevek (a *Rafael*-t kivéve) a néviselők alapján is a skála első, azaz magyarosabb felén helyezkednek el. A névnek és a néviselőnek a megítélése közötti eltérés tehát nem az előítéletességgel magyarázható, sőt az összképet nézve (vö. 12. ábra) kiderül, hogy nem is kizárólag a cigányosnak tartható neveket érinti.

A 12. ábra pozitív tartományában azok a nevek vannak, amelyek esetében a nevet találták magyarabbnak a viselőjénél, a negatívban pedig azok, amelyek esetében a viselőt ítélték magyarabbnak a névnél. Jól látható, hogy az eredmény ismét az átlátszóságnak köszönhető: a pozitív tartományban két kivétellel átlátszó vagy talán átlátszó nevek vannak, míg a negatívban csak két átlátszó név szerepel. A cigányosnak tartható nevek ebből is következőleg két kivétellel a pozitív tartományba esnek, ráadásul a legmagyarabbnak tartott *Kárpáti*, *Székel*y, *Tűhegyi*, *Erdélyi* társaságában. E mögött az eredmény mögött feltehetőleg a következő logika állhat: Az a név, amelybe belelátunk egy közszót (függetlenül attól, hogy ennek az összefüggésnek van-e tudományos alapja), magyar; közben viszont sokan tapasztalták már, hogy a viselője nem feltétlenül az (hiszen lehet például kivándorolt, vegyes házasságban élő stb. magyarok leszármazottja is). Ezzel szemben az a név, amelyben nem ismerünk fel egy közszót, nem magyar, de a viselője lehet az (az adatközlők, illetve ismerőseik között is bizonyára számos ilyen akad).

11. ábra: A cigányosnak tartható családnevek a viselők szerinti magyarosság skálán

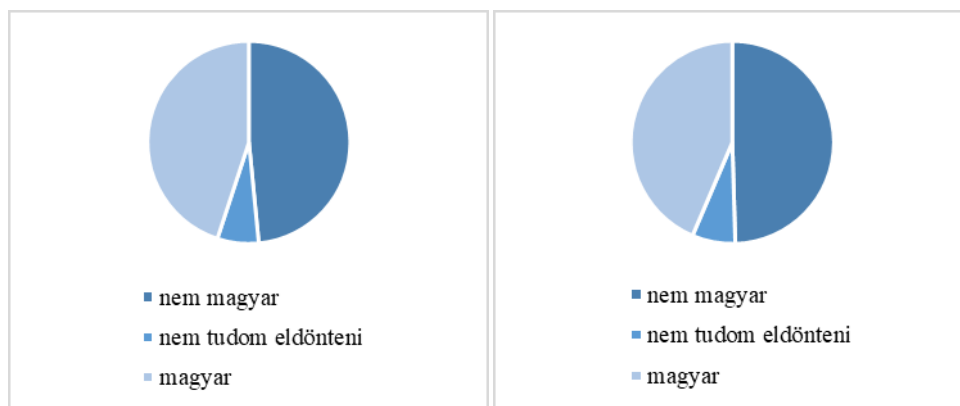
12. ábra: A cigányosnak tartható családnevek és viselőjük magyarsága közötti eltérés

Mindezek alapján megállapítható, hogy a vizsgálat eredményei nem utalnak a cigány nevekre és viselőikre szembeni előítéletekre. (Hasonló eredményt hozott TAKÁCS JUDIT kísérlete is, mely a cigányosnak ítélt személynevek megítélésének és az ezen alapuló előítéletnek, illetve diszkriminációnak a mérésére irányult; TAKÁCS 2018.) Eredményünk ugyanakkor nem azt jelenti, hogy a cigány nevekre és viselőikre szembeni előítéletek nem létezhetnek, csupán azt, hogy vizsgálatunk – mivel alapvetően és célzottan nem a lehetséges előítéletek tesztelése volt a célja – nem alkalmas ezek mérésére.

7. A németes és/vagy zsidós nevek megítélése. A fentiekben már többször hivatkozott másik tanulmányunkhoz hasonlóan, melyben a szláv és román nevek megítélését vizsgáltuk (SLÍZ – P. TÓTH – FARKAS 2018: 47–49), a magyar családnévállományban szintén jellegzetes típust alkotó németes és/vagy zsidós családnevek kategorizációjára is kíváncsiak voltunk. Míg a romániai és szlovákiai magyar adatközlőknek az említett országok államnyelvével való közvetlenebb kapcsolata egy további kiegészítő szempontot szolgáltatott, addig a németes és/vagy zsidós nevek esetében ez hiányzik (német nyelvterületről eleve nem számíthattunk volna kellő számú adatközlőre). Ezt legalább részben ellensúlyozandó megkérdeztük az adatközlőket, hogy mely nyelveket ismerik legalább alapfokon, így az is vizsgálhatóvá vált, hogy a németül valamilyen szinten tudók másképpen kategorizálják-e az általunk e csoportba sorolt neveket, mint a németül nem tudók.

13. ábra: A németes és/vagy zsidós családnevek magyarságának megítélése a némettudás függvényében (balra: németül tudók, jobbra: németül nem tudók)

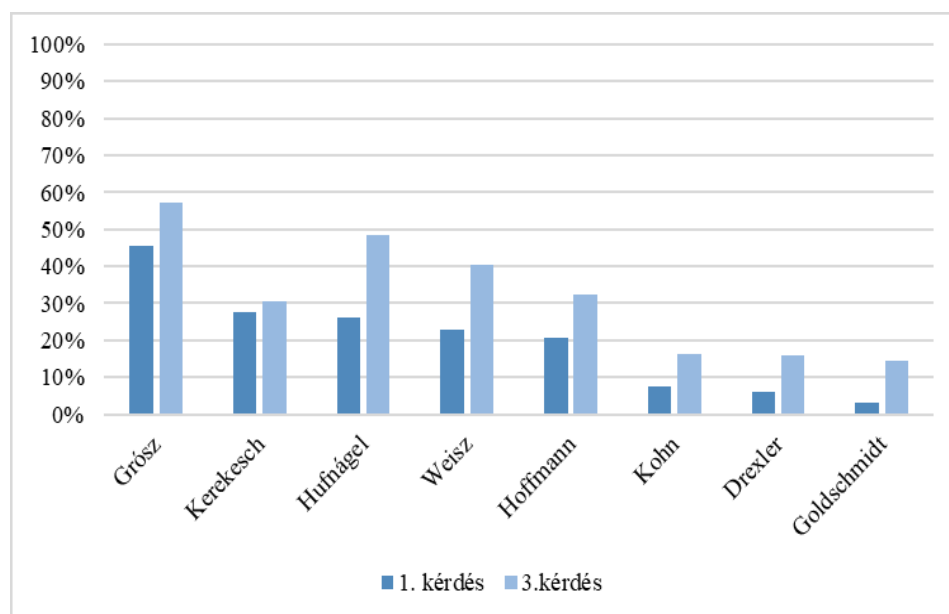

A 13. ábra által mutatott eredmény első pillantásra talán meglepő lehet: a nyelvtudás önmagában a legkisebb mértékben sem befolyásolta az adatközlőket. Ez megerősítheti a korábbi eredményeinket a szlovákiai és romániai adatközlők kapcsán – amellet természetesen, hogy a szlovák, illetve a román nyelv államnyelvként a némethez képest másféle pozícióból hathat az adatközlői értékelésre. A jelenség oka könnyen belátható: ahhoz, hogy egy nevet idegennek nyilvánítsunk, elég annyit megállapítanunk róla, hogy

nem magyar, és azt már nem szükséges tudnunk, hogy az IDEGEN-en belül milyen al-kategóriának lehet a tagja.

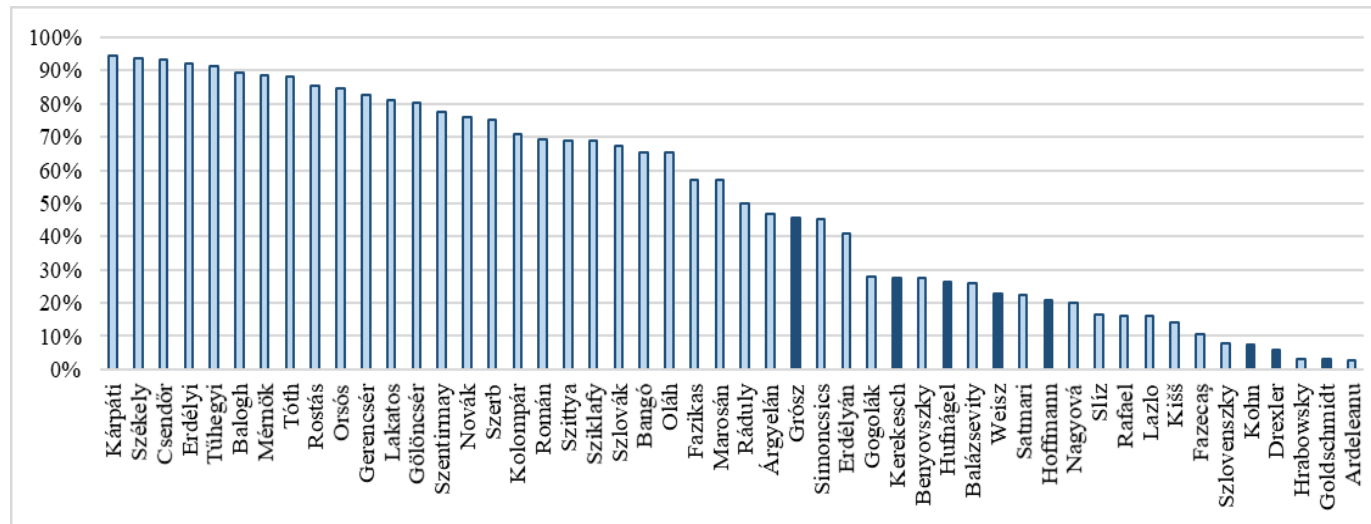
A 14. ábrán, mely a németes és/vagy zsidós családnevek és viselőik magyarságának a megítélését mutatja, az első, ami szembetűnik, a korábban vizsgált névtípusokkal szemben meglehetősen alacsony eredmények sora. Ez egyrészt nyilvánvalóan a nevek nem átlátszó voltával függ össze, amint azt a 15. ábra tükrözi: e nevek az összesített magyarsági skála második, nem magyaros felében helyezkednek el, némelyikük egészen a végén. Másrészt a 14. ábra ismét megerősíti a helyesírás mint tipikalitási feltétel másik tanulmányunkban bemutatott (SLÍZ – P. TÓTH – FARKAS 2018: 44–44) erejét is: a csoport magasabb eredményt elérő tagjai a legalább részben magyaros helyesírásúak. Az egyetlen kivétel a *Kerekesch*, amely nem eredete, hanem írásmódja miatt került e csoportba. E név magyar eredete és a többség számára feltehetőleg átlátszó volta ellenére csupán 28%-ot ért el (illetve elképzelt viselője 30%-ot); a németes helyesírás feltehetőleg sokaknak azt sugallja, hogy viselője elnémetesedett.

14. ábra: A németes és/vagy zsidós családnevek („1. kérdés”) és a néviselők („3. kérdés”) magyarságának megítélése az összes adat alapján

8. Összegzés. Vizsgálataink eredményeit összegezve megállapítható, hogy hipotéziseink részben igazolódtak: van hasonlóság az egyes, általunk szemantikai vagy nyelvi eredet alapján meghatározott csoportok egyedeinek a kategorizációjában, de a feltételezettnél nagyobb varianciát is tapasztaltunk.

15. ábra: A németes és/vagy zsidós családnevek a magyarosság szerinti skálán

A vizsgálat előző részéhez hasonlóan itt is bebizonyosodott, hogy van különbség az anyaországi és a határon túli magyarok kategorizációja közt, de jellemzőbben kicsi, vagyis lényegesen több a közös tapasztalatunk, mint az eltérő. Ezzel kapcsolatban az is kiderült, hogy a családnévek és viselőik kategorizálásában nincs komolyabb szerepe az adott idegen nyelv ismeretének; annál inkább van viszont – mint azt az előző részben láthattuk (SLÍZ – P. TÓTH – FARKAS 2018: 50–51) – az általunk ismert és magyarnak tartott névvisezőknek. A név és a személy kategorizációja között is kimutatható különbség, még hozzá nagyjából fordított arányosság. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a családnév és az etnikum kategóriája között távolról sincs egyértelmű megfelelés: az összefüggések meglehetősen összetettek, több okra vezethetők vissza, és gyakran nevenként változók. A MAGYAR CSALÁDNÉV kategóriájába való besorolás legerősebb feltétele, mint azt a vizsgálat második része is újra és újra megerősítette, az átlátszóság; emellett fontos szerepet kap a magyaros helyesírás, a magyaros (vagy legalábbis nem idegenes) morfológiai felépítés, valamint a nagy típus- és példánygyakoriság.

Az eredményeink természetesen nem általánosíthatók a teljes magyarságra, hiszen adatközlőink – a mintavétel szándékolt egységessége miatt – kizárólag három ország egyetemista-főiskolás ifjúságának köréből kerültek ki. Az adatközlők körének változatosabb, illetve más típusú összetétele részben bizonyára eltérő, jelen megállapításainkat tovább árnyaló eredményekhez vezetne. Munkánk célja azonban nem az volt, hogy minél több szempontból reprezentatív mintára támaszkodó, kis hibaszázalékkal megbízható eredményekhez jussunk, hanem hogy egyrészt a kategorizációban szerepet játszó tényezőket együttesen is mérlegre tehessük, másrészt hogy a további vizsgálatokhoz módszertani szempontokat és fogódzókat dolgozzunk ki.

Ennek megfelelően különösen fontosnak tartjuk hangsúlyozni azokat a módszertani elveket, amelyek a vizsgálat során a legfontosabbaknak bizonyultak. 1. A hasonló vizsgálatok során nem szabad elfeledkeznünk a kategorizáció egyéni, illetve népi voltáról: a laikusok szempontjából nem feltétlenül ugyanazon elemek tartoznak egy kategóriába, mint a szakemberek nézőpontjából, sőt talán maga az adott kategória sem létezik számukra; a laikus névhasználók kategorizációja nemcsak a névkutatókétól, hanem egymásétól is eltérhet. 2. Az egyes névtípusokat, illetve az egyes szempontokat nem elég önmagukban vizsgálni, mert az könnyen téves következtetésekhez vezethet, ahogyan azt például az előítéletek kérdéskörének vizsgálata kapcsán láthattuk. A teljes kép áttekintése általában a névkutatásban, illetve a nyelvészet más területein, de kiemelten a neveken alapuló előítéletek kutatása kapcsán is elengedhetetlen. Ennek révén derül ki ugyanis, hogy az eredmény az általunk feltételezettek mellett nem tulajdonítható-e más esetleges okoknak is.

Hivatkozott irodalom

- FARKAS TAMÁS 2003. Név és névváltoztatás – vicc és valóság. *Névtani Értesítő* 25: 153–160.
- FARKAS TAMÁS 2007. *Kárpáti, Kárpáthy és a Kárpáti-k: egy újkeletű magyar családnév művelődéstörténete*. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelv, nemzet, identitás. Az VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus nyelvészeti előadásai 3. Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Budapest–Debrecen. 147–164.
- FARKAS TAMÁS 2010. A magyar családnévanyag fogalma és struktúrája. *Magyar Nyelvjárások* 48: 59–75.

- FARKAS TAMÁS 2015. Családnév és etnikum: utak és lehetőségek a magyar és a nemzetközi alkalmazott névtani kutatásokban. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig VI. Határtalan névföldrajz. A 2015. május 28–30-i alsóőri névtani tanácskozás előadásai.* UMIZ – Imre Samu Nyelvi Intézet, Unterwart/Alsóőr–Budapest. 187–211.
- ROSCH, ELEANOR 1978. Principles of Categorization. In: ROSCH, ELEANOR – LLOYD, BARBARA B. eds., *Cognition and Categorization.* Erlbaum, Hillsdale.
- SHARIFIAN, FARZAD 2015. Cultural Linguistics. In: SHARIFIAN, FARZAD ed., *The Routledge Handbook of Language and Culture.* Routledge, London – New York. 473–492. <https://doi.org/10.4324/9781315793993>
- SLÍZ MARIANN – P. TÓTH TEODÓRA – FARKAS TAMÁS 2018. Mitől magyar egy családnév? A családnevek etnikai-nyelvi alapú laikus kategorizációjának vizsgálata kulturális nyelvészeti keretben. In: VÖRÖS FERENC – LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA szerk., *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig IX. Név és társadalom a magyar nyelvterület peremén. A 2018. május 24–25-i eszéki névföldrajzi tanácskozás előadásai.* Savaria University Press – Glotta Nyelvi Intézet, Szombathely–Eszék. 35–55.
- T. SOMOGYI MAGDA 2009. Családnév-változtatás az írói névadásban. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban.* Magyar Nyelvtudományi Társaság – Gondolat Kiadó, Budapest. 313–331.
- TAKÁCS JUDIT 2018. Személynév – etnikai sztereotípiák – előítélet. Egy vizsgálat háttere és tanulságai. *Névtani Értesítő* 40: 77–89. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2018.4>
- TAYLOR, JOHN R. 1991. *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory.* Clarendon Press, Oxford.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe.* Osiris Kiadó, Budapest.
- TÓTH IMRE 1967. A legszebb magyar név. *Magyar Nyelvőr* 91: 122–132.
- TÓTH IMRE 1981. Még egyszer a legszebb magyar nevekről. *Magyar Nyelvőr* 105: 10–26.
- VÁRADI LUCA 2012. Előtanulmány a roma családnevek diszkriminációteszteléshez való kiválasztásához. In: SIK ENDRE – SIMONOVITS BORI szerk., *A diszkrimináció mérése.* E-tankönyv. ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest. 236–244. http://old.tarki.hu/hu/about/staff/sb/Diszkriminacio_merese.pdf (2018. 11. 30.)

SLÍZ MARIANN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5959-1018>ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

P. TÓTH TEODÓRA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2686-3448>ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

FARKAS TAMÁS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7732-2302>ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

MARIANN SLÍZ – TEODÓRA P. TÓTH – TAMÁS FARKAS, Surnames and ethnic categorization. The category of “Hungarian surname” in Hungary and in minority status

The study investigates how lay ethnic categorization based on one's surname works from the perspective of the prototype theory. The analysis is based on a questionnaire survey, in which 854 Hungarian students took part from 21 universities in Hungary, Slovakia and Romania. Focus was placed on the evaluation of a list of surnames compiled based on several criteria. According to previous results, the typical conditions for the category of HUNGARIAN SURNAME are the following: 1. transparency, 2. spelling adjusted to Hungarian spelling standards, 3. typical Hungarian morphological structure, 4. well-known Hungarian name bearers. In our present paper, we examine several further aspects and types of surnames, such as name frequency, surnames of artificial or ethnonimic origin as well as surnames considered to be of Roma, German or Jewish origin. There are a number of substantial similarities in the categorization of the individual surnames belonging to name categories defined differently. There are some differences in categorization completed by Hungarians who live in Hungary and those who live in neighbouring countries, but there are more common features. However, there is no clear analogy between surnames and ethnic categories: the connections are quite complex and can be traced back to several causes; thus, relations often vary name by name.

Személynév – etnikai sztereotípiák – előítéletek

Egy vizsgálat háttere és tanulságai

1. Bevezetés. A kategóriaalkotás gondolkodásunk egészét meghatározza, és lényeges szerepet játszik személyészlelésünk során is. A kategóriák egyszerűbbé teszik a megismert új jelenségek osztályba sorolását, olyannyira, hogy ALLPORT (1999: 37) szerint az emberi pszichikum kategóriák segítségével nélkül képtelen lenne a gondolkodásra: „Képtelenek vagyunk arra, hogy a világ minden egyes dolgát önmagában is alaposan megismerjük. Rászorulunk a készen kapott, elnagyolt, bár széles és durva skatulyákra”.

Tanulmányomban a kategorizációt és a sztereotípiát szociálpszichológiai aspektusból, illetve a típusalkotás és a prototípuselmélet tapasztalatait felhasználva vizsgálom. Mivel az etnosztereotípiákkal kapcsolatban hasonló (dominánsan névtani) szempontú megközelítés ismereteim szerint korábban nem készült, részletesen áttekintem a témával kapcsolatos legfőbb szakirodalmi előzményeket is. A személynevek egy csoportja, a cigány¹ etnikumhoz köthető nevek kapcsán elemzem a sztereotípiákalkotásnak és az előítéletek hozzájuk kapcsolódásának folyamatát elsősorban arra koncentrálva, hogy miként válik a tulajdonnév sztereotípiaképző elemmé egy etnikai kategória alapjául szolgáló információként. A következő kérdésekre keresem a választ: a) hogyan válnak a cigány nevek etnikai sztereotípiák alapjaivá; b) befolyásolja-e az etnosztereotípiák felismerése a névvisezővel kapcsolatos értékítéletet; c) működik-e iskolai környezetben valamilyen irányú diszkrimináció a cigány (vagy annak tartott) nevet viselőkkel szemben.

2. Kategóriától a sztereotípiáig. A kategorizáció az a mindennapos és jellemzően nem tudatos tevékenység, amelynek során a környezetünkben található tárgyakat és eseményeket különféle, jelentéssel bíró „csoportokba”, vagyis kategóriákba helyezzük (KÖVECSES–BENCZES 2010: 25). A hasonlóak egy osztályba sorolása a meglévő közös tulajdonságokon alapul. Amikor egy új tárggyal, jelenséggel találkozunk, vagy új tapasztalatokra teszünk szert, besoroljuk ezeket a már létező kategóriákba (KÖVECSES–BENCZES 2010: 38).

Kategorizáción alapul a tulajdonnév típusainak meghatározása is: a névfajtákat is hasonló tulajdonságaik alapján rendezzük, és soroljuk be őket a tipikus vagy kevésbé tipikusnak tartott tulajdonnévi kategóriákba (TOLCSVAI NAGY 2008: 30). A tulajdonnév, akár csak a köznévi, valamilyen dolgot jelöl meg, s ugyanúgy kognitív tartományok komplex mátrixa. Értelmezésekor először típusspecifikációt végzünk, azaz kategóriába soroljuk (pl. családnev, keresztnév, helynév, márkanev), majd egyéb jelentéselemeket is tudunk hozzá kapcsolni (pl. személynév esetén nemzetiség, nem, vallás, társadalmi helyzet)

¹ Tanulmányomban a csoport megnevezésére a *cigány* és a *roma* terminusokat szinonimaként használom.

(SLÍZ 2012: 283). Bár a kategóriák egy kultúrán belül jelentős hasonlóságokat mutatnak, meghatározásukat nehezíti, hogy a kategóriaalkotót ért személyes hatások és benyomások jelentős egyéni eltéréseket eredményezhetnek az egyedek kategóriába sorolásakor (vö. SHARIFIAN 2015: 43–45), illetve az ún. népi és szakértői kategorizáció is mutat eltéréseket az egyes névtípusok esetében (TOLCSVAI NAGY 2013: 113–129; erről a családnévek kapcsán részletesen l. SLÍZ – P. TÓTH – FARKAS 2018a, 2018b).

A sztereotípiá ALLPORT (1999: 245) szerint kategóriával társult, túlzáson alapuló nézet, melynek feladata a kategóriával kapcsolatos viselkedés igazolása (racionalizálása). ARONSON (2008: 306) szerint a sztereotipizálás annyit jelent, hogy a csoportba tartozó bármely egyénnek hasonló jellemvonásokat tulajdonítunk, attól függetlenül, hogy a valóságban a csoport tagjai mennyire különböznek egymástól.

A továbbiakban a sztereotipizálás fogalmát említve BREWER nyomán a csoportsztereotípiákra utalok a sztereotipizált csoport tagjaként kategorizált személyek észlelése során (2001: 133). A sztereotipizálás folyamatának szerinte két előfeltétele van: egyrészt az adott szociális kategóriára vonatkozó hiedelemkészlet vagy mentális reprezentáció létezése, másrészt pedig az, hogy az adott személyt a kategória tipikus tagjaként határozzuk meg. A kategórián alapuló sztereotípiák kialakulását segíti a rendelkezése álló információk mennyisége, szembetűnő jellege, relevanciája, azaz sztereotípiá akkor jön legkönnyebben létre, ha az ítéletet alátámasztó, megkülönböztető információ jól hozzáférhető (2001: 135–136). Az etnosztereotípiák esetében például ilyen releváns információnak számít a csoportra jellemző (vagy annak vélt) személynév, mely még akkor is elég a határozott, kategóriaalapú ítélet megformálásához, ha csak úgy észleljük, hogy elegendő információ áll rendelkezésünkre a kategóriába sorolandóról, vagy ha az nem egyértelmű, illetve releváns (ez utóbbiakról l. a BREWER által idézett vizsgálatokat, 2001: 136).

Ebből az irányból tekintve a jelenségre azt mondhatjuk, hogy egyes tulajdonnevek azért válhatnak sztereotipikussá, mert az adott kategóriára jellemző voltak sokak számára elérhető és releváns (vagy annak tűnő) információ, bár ahogy BREWER rámutat (2001: 136): a kategóriatagokról való tudásunk, illetve benyomásaink ritkán egyeznek meg a kategóriasztereotípiákkal, és fordítva, a kategória képviselőivel kapcsolatos tapasztalatainkon alapuló benyomások sem generalizálódnak feltétlenül a kategória egészére.

LAWSON (1996: 1744) azokat a neveket keltette pozitív vagy negatív sztereotípiákat, melyek sokak által ismertek, széles körben elterjedt képeknek („widely held images”-nek) nevezi, s elkülöníti a személyes tapasztalatokon, élményeken alapuló, illetve a nagyobb csoport által használt etnosztereotípiákat. Korábbi vizsgálatok szerint a személynevek, közülük pedig FARKAS szerint (2015a, 2015b) elsősorban a családnévek működnek etnikai szimbólumokként, s válnak e funkciójuk révén az etnokulturális kategorizáció és csoportképzés eszközévé (SLÍZ – P. TÓTH – FARKAS 2018a: 36). Ahogy a bő szakirodalmi háttér (FARKAS 2003, 2012, 2013; SLÍZ 2013; TAMÁS 2011, 2013; TAKÁCS 2018) is mutatja, a viccek névhasználatának vizsgálata során is megkerülhetetlenek az etnosztereotípiák: ilyenkor a szöveg humora a sztereotípiá háttérül szolgáló, névközösség szintjén is értelmezhető általánosításon és túlzáson alapul.

Fontos azt is kiemelni, hogy mivel a nevekhez nemcsak kultúránként, hanem szubkultúránként, csoportonként és időben is változó konnotációk kapcsolódnak, a kategóriákhoz hasonlóan a sztereotípiákat is eltérőnek és változóknak kell feltételeznünk mind időben,

mind pedig társadalmi csoportok tekintetében (HAGSTRÖM 2012); továbbá némileg a kategóriaalkotó életkorától is függőnek tekinthetjük őket (SLÍZ 2014).

ATKINSON és munkatársai a sztereotípiákat az összefüggőnek tartott tulajdonságok felismerése felől közelítik meg (2005: 690–692). Szerintük az emberekről alkotott sztereotípiáinkkal egybevágó információkat jellemzőnek tekintjük az adott személy képességeire és személyiségére, míg a sztereotípiákkal nem egyező információkat jelentéktelen mozzanatokként elhessegetjük magunktól. Láttuk, hogy a név könnyen válhat sztereotípiá alapjává, ám a személyészlelési folyamat során együttjáró tulajdonságok – FORGÁCS JÓZSEF terminológiájával (1994) tulajdonságnyalábok – alapelemévé is, s ebben az esetben a hangsúly nem a névviselő konkrét tulajdonságain, hanem az észlelő előzetes ismeretein és a csoporthoz kapcsolt (sztereotipizált) tudásán van (erről részletesen l. FORGÁCS 1994: 56, TAKÁCS 2008).

Ha téves vagy nem teljes információkból származó ítélet alapján a csoportészlelés során érzelmi összetevő jelenik meg a csoporttal vagy tagjaival kapcsolatban, előítéletről beszélünk. Ennek egyik legismertebb definíciója ALLPORT-tól származik, aki meghatározásában a megkülönböztetés negatív irányát hangsúlyozza: „az előítélet valamely személlyel szemben érzett idegenkedő vagy ellenséges attitűd, melynek alapja pusztán annyiban van, hogy az illető személy egy adott csoporthoz tartozik, és ennek következtében feltételezik róla, hogy a csoportnak tulajdonított negatív tulajdonságokkal ő is rendelkezik” (1999: 36).

A diszkrimináció, azaz egy társadalmi csoport és tagjai felé irányuló pozitív vagy negatív viselkedés, magatartás szintén sztereotipizáció és túláltalánosítás eredményeként jelenik meg. SIK és SIMONOVITS meghatározása alapján (2008: 379) diszkriminációnak tekinthető minden olyan eset, döntés vagy folyamat – az oktatás, a munkavállalás, az egészségügy, az árukhöz és a szolgáltatásokhoz való hozzáférés és a mindennapi élet egyéb területein –, amelynek során az emberek egy csoportja indokolhatatlan, nem észszerű okok miatt hátrányt szenved. A szerzők szerint a jelenség elterjedtsége nem mérhető, legfeljebb becsülhető.

Az (elsősorban affektív) előítéletesség (vö. KOVÁCS 2014: 488–496) és a diszkrimináció fokozottan jellemző Magyarországon a cigányokkal szemben (ennek hátteréről l. többek között LIGETI 2006, SIK–SIMONOVITS 2008, SIMONOVITS–SZALAI 2013), a rendszerváltás társadalmi-gazdasági hatása pedig még jobban felerősítette a korábban is meglévő cigányellenes attitűdöket (ENYEDI–FÁBIÁN–SIK 2004: 375). Figyelemre méltó ez a jelenség annak fényében, hogy valójában az előítélet alapjául szolgáló kategória (ki a cigány?) meghatározása sem egyértelmű.

DUPCSIK CSABA szerint (2005: 255–256) „a hétköznapi életben az emberek általában nagyon gyorsan és egyértelműen besorolják honfitársaikat a »cigány« vagy a »nem cigány« címke alá, egyfajta »hibrid« kognitív séma segítségével, amelyben a testi megjelenés (elsősorban a színítélet), a társadalmi elhelyezkedés (lakóhely, szegénység, családnév), valamint az öltözködés, a beszédmód és a »hallomásból« szerzett információk egyaránt szerepet játszanak. Önbesorolások szituációban azonban az ily módon cigánynak minősített embereknek csak kisebbség hányada vallja magát cigánynak. A »minősített cigányok« nagyobbik része magyar anyanyelvű, életmódja és kultúrája jelentős szórást mutat, »objektív«

kritériumok tehát nem állnak rendelkezésre ahhoz, hogy a »nem cigány környezetük által cigánynak tartott emberek« csoportjának egészét lefedje.”²

A magukat cigánynak vallókkal kapcsolatban az 1999-es Monitor-vizsgálat számos tipikus (elsősorban az életkörülményeikre és iskolázottságukra) vonatkozó jellegzetességet állapított meg (SIK 1999, LAPOS 2013: 122), amelyek a későbbi vizsgálatok szerint sem változtak (LAPOS 2013: 124–126, ANGYAL 2015). A legtöbb esetben azonban a megnevezett életmódjáról és -körülményeiről nincs semmiféle háttérismeretünk, egyedül a személynév szolgál kategóriaképző információelemként. Számos, diszkriminációval kapcsolatos vizsgálat tanulsága alapján azonban azt látjuk, hogy ez is elegendő a cigány kategória felállításához (pl. ENYEDI–FÁBIÁN–SIK 2004, LIGETI 2006, SIK–SIMONOVICS 2008, M. HORVÁTH 2014).

A TÁRKI Társadalomkutatási Intézet által bő egy évtizeddel ezelőtt (2006-ban) végzett reprezentatív kutatás (VÁRADI 2012) előtanulmányként szolgált a cigány családnevek diszkriminációteszteléshez való kiválasztásához: célja a tipikus, legtöbbször által cigánynak tartott nevek meghatározása volt. Eredményei arra mutattak rá, hogy a tipikus (gyakori) és a tipikusnak vélt cigány nevek listája élén jelentős eltérés mutatkozik. A megkérdezettek által leggyakoribbnak vélt cigány családnév a *Lakatos*, az *Orsós*, az *Oláh* és a *Kolompár* volt (a cigány adatközlők az *Oláh*, a nem cigányok a *Lakatos* nevet említették legtöbbször) (VÁRADI 2012: 236–244), a névgyakorisági listák alapján azonban a cigányok körében a *Horváth* a leggyakoribb családnév. Ez viszont a magyarországi lakosság egésze körében is igen gyakori, sőt az egyik leggyakoribb családnévünk (CsnE. 15); feltehetően ezért nem tartották a válaszadók tipikusan a cigányokra jellemzőnek.

3. Az enikumjelölő nevek és az iskolai értékelés összefüggésének vizsgálatáról.

A névalapú sztereotipizáció és ebből fakadó diszkrimináció számos területen jelentkezhet (oktatás, munkavállalás, álláskeresés, ingatlanvásárlás, egészségügyi ellátások igénybevétele): e területekről részletesen szól M. HORVÁTH VIKTÓRIA (2014) és FEKETE-NAGY – SIK (2013: 130), illetve érinti FOSTER (2008) és ALDRIN (2017); a továbbiakban ezért elsősorban a névalapú diszkrimináció iskolai környezetben való megjelenésével foglalkozom.

A kutatások kezdetben a nevek erősen szubjektív, nehezen megfogható tulajdonságainak irányából indultak. Elsősorban annak vizsgálatára irányultak, hogy miként függ össze az iskolai értékelés és a keresztnév gyakorisága, megszokottsága, illetve idegensége, ritkasága (HARARI–MCDAVID 1973), később pedig (a névhez kapcsolódó még kevésbé objektív jellegzetességként) a név vonzó vagy kevésbé vonzó volta (ERWIN–CALEV 1984). A vizsgálatok mindkét esetben mutattak összefüggéseket. A ritka, különleges nevekhez (pl. *Elmer*, *Hubert*, *Adelle*, *Bertha*) kapcsolható iskolai dolgozatok jegyei átlagosan eggyel rosszabbak voltak, mint a gyakori névvel (pl. *David*, *Lisa*, *Karen*, *Michael*)

² Az 1999-es Monitor-vizsgálat során a kérdezőbiztos döntötte el, hogy a válaszolónak a roma etnikai csoporthoz való önbevallás alapján megadott tartozása helytálló-e (LAPOS 2013: 122), azaz saját megítélése alapján, diszkriminatív, ún. felismerési technikát alkalmazva bírálta felül vagy hagyta jóvá a válaszoló önbesorolását. A módszer azonban azóta sem sokat változott: hasonló, ún. külső (szakértői) besorolási módszert alkalmaztak a legfrissebb magyarországi felmérés alkalmával is (PÉNZES–TÁTRAI–PÁSZTOR 2018: 5).

leadott dolgozatokéi, holott a teljesítmény ezt nem indokolta volna. Hasonló összefüggéseket talált a vonzó (*Alison, Steven*) és kevésbé vonzó (*Beryl és Norman*) nevekkal jelölt dolgozatokra adott értékelések eltérései között ERWIN és CALEV (1984) is a vonzó nevű gyerekek javára.

A vizsgálatok fókuszja később a hangzsról a csoporthoz tartozás és a névviselő tulajdonságai közötti összefüggések elemzésére helyeződött. Bár FOSTER (2008) elsősorban az afroamerikai és ázsiai nevek kiváltotta sztereotípiákat és előítéleteket vizsgálja amerikai felsőoktatási környezetben, megfigyeléseinek egy része általános tanulságokkal is jár. Vizsgálatai szerint, melyeket a University of Maryland multikulturális hallgatói közösségében végzett 6 szemeszter alatt, az etnosztereotipikus afroamerikai nevű diákok (nemüktől függetlenül) mind a vizsgált matematikai, mind a nyelvi tárgyakból rendre magasabb értékelést kaptak az átlagosnál, míg az ázsiai névvel bírók alacsonyabbat. A szisztematikus eltérés sem a nem egyértelműen csoporthoz köthető nevű diákok, sem pedig a valójában ázsiai vagy afroamerikai etnikumú, de nem etnosztereotipikus nevet viselők esetében nem volt jellemző. A szerző ezt a megfigyelését azzal magyarázza, hogy az egyértelműen afroamerikaiaként azonosítható nevek képességeit a tanárok alábecsülik, s a diákok ezt a tőlük várt alacsony szintet könnyen meghaladják, míg az ázsiai névvel azonosíthatók a feléjük támasztott magasabb elvárások miatt gyengébb jegyeket kapnak (FOSTER 2008: 942–943). Azt is hangsúlyozza viszont, hogy ezek a tendenciák névtípusonként és etnikai csoportonként is mutatnak különbségeket, illetve hogy a nevek hatása az iskolai teljesítményre összességében kicsi (2008: 951).

Hasonló (egyértelműen meglevő, bár gyenge) összefüggés van az alacsony társadalmi státusz és a rosszabb iskolai értékelés között más nyelvekre vonatkozó vizsgálatok alapján is. Ezeket németországi utónevek (*Uwe, Achilles, Mustafa, Heike, Athena, Fatma*) kapcsán NICK (2017), afroamerikai és fehérekre utaló (*Xavier, Ethan*) nevekkal kapcsolatban ANDERSON-CLARK – GREEN–HENLEY (2008),³ svéd keresztnév kapcsán pedig ALDRIN (2017) vizsgálta. Ez utóbbi kutatás során a szerző kiemeli, hogy egyértelmű, ám kicsi és nem szignifikáns összefüggés van a különböző szocioökonómiai státusra utaló névhez – alacsony társadalmi-gazdasági státuszú etnikumjelölő névhez (*Mohammed*), alacsony társadalmi státusra utaló, angol-amerikai eredetű divatnévhez (*Kevin*), illetve gyakori, magas státuszú svéd névhez (*Carl*) – kapcsolódó értékelések között. A kismértékű eltérések okaként a szerző FOSTERhez (2008) hasonlóan a nevek hatását korlátozó kompenzációs mechanizmust (pozitív diszkriminációt) tételezi fel (ALDRIN 2017: 13).

4. A magyar személynevekkel kapcsolatos vizsgálat tanulságai. A névalapú diszkrimináció, illetve iskolai értékelés és előmenetel összefüggéseit vizsgáló, kifejezetten onomasztikai szempontú kutatás magyar személynevekkel kapcsolatban korábban nem készült. E témához kapcsolódó saját kutatásomat 2018 januárja és decembere között végeztem az Eszterházy Károly Egyetem tanító és tanár szakos hallgatóinak bevonásával.

A vizsgálat során nappali és levelező oktatásban részt vevő (sok esetben jelenleg is tanítóként vagy tanárként dolgozó) egyetemi hallgatókat kértem arra, hogy tartalom,

³ Ez a tanulmány nem elsősorban az értékelés, hanem a tanulói előmenetellel kapcsolatos tanári elvárások irányából közelít a névalapú etnosztereotípiákhoz.

helyesírás és külalak szempontjából 1-től 5-ig értékeljen egy másodikos diák által írt, öt mondatból álló, a télről szóló rövid szöveget. A dolgozathoz mellékelte leírás szerint a válaszolónak egy pedagógiai vizsgálatban kértem a segítségét, s ehhez tájékoztatásul csupán a dolgozat írójának nevét és osztályát (2. b osztály) közöltem (ezeket az információkat a szöveg mellett úgy elhelyezve, hogy a válaszolónak az értékelés megadásakor feltétlenül el kelljen olvasnia). A kitöltőknek csak a nemét, életkorát, illetve tagozatát kérdeztem kiegészítő információként. Az értékelendő szöveget eredeti kézírással, bármiféle változtatás nélkül kapták kézhez a diákok. Az egyes csoportokhoz minden esetben ugyanazzal a névvel ellátott dolgozatot vittem be (az értékelések eltérő számát a vizsgálatba bevont csoportok létszámának eltérése okozta), és azt kértem, hogy a szöveget a helyszínen elolvasva, önállóan értékeljék. A hallgatók létszáma összesen 327 fő volt, átlagos életkoruk 23 év (a legfiatalabb kitöltő 18, a legidősebb 46 éves volt); közülük 88 férfi, 236 nő (a többi nem adta meg a nemét).

A kutatás során elsősorban arra kívántam választ kapni, hogy befolyásolja-e a leendő tanároknak és tanítóknak a gyerekek írásbeli munkájára adott értékelését az etnikumjelölő (cigányokra utaló) név, másodsorban pedig arra, hogy ha igen, akkor milyen irányban és milyen mértékben. Hipotézisem az volt, hogy a korábbi nemzetközi vizsgálatok eredményeivel egybehangzóan az egyértelműen etnosztereotipikusként azonosítható, esetünkben cigány származásra utaló névvel ellátott dolgozatok gyengébb értékelést fognak kapni a kisebbséggel kapcsolatos negatív előítéletek miatt.

Ki kell emelnünk, hogy a korábbi (3. pontban ismertetett) hasonló célú elemzések tanárok névsztereotípiáinak a vizsgálatát célozták, jelen vizsgálat azonban leendő tanárok neveikkel és viselőikkel kapcsolatos csoportsztereotípiáinak a vizsgálatát helyezi a középpontba. Korábbi vizsgálatok azt jelezték, hogy a társadalmi helyzetre vonatkozó asszociációkörök nagy része „tanulás eredményeként” kapcsolódik a személynévhez. Egy mesehősök neveivel kapcsolatos, különböző életkorúak körében végzett vizsgálat (SLÍZ 2014) azt mutatja, hogy míg az óvodások egyáltalán nem kötnek a mese szereplőinek nevéhez etnikumra vonatkozó értelmezést, társadalmi helyzettel kapcsolatban pedig legfeljebb csak foglalkozásra vagy méltóságra gondolnak (pl. király, uralkodó), az idősebb (13 és 16 éves) gyerekek körében már jelentős mértékben számolhatunk a nevek alapján való kategorizáció, sőt sztereotipizáció lehetőségével (vö. M. HORVÁTH 2014). Még erősebb ez a tendencia az egyetemisták között: az ő esetükben a foglalkozás és méltóság kategóriája mellett megjelenik a társadalmi és vagyoni helyzetre való asszociáció és ez alapján történő kategorizáció is (SLÍZ 2014: 255–256). Ez alapján úgy vélem, a vizsgált személynevekhez az egyetemi hallgatók esetében a náluk idősebb, már tanárként dolgozókhöz képest valószínűleg kevesebb, illetve kevésbé erőteljes sztereotipizációt eredményező jellegzetesség kapcsolódik.

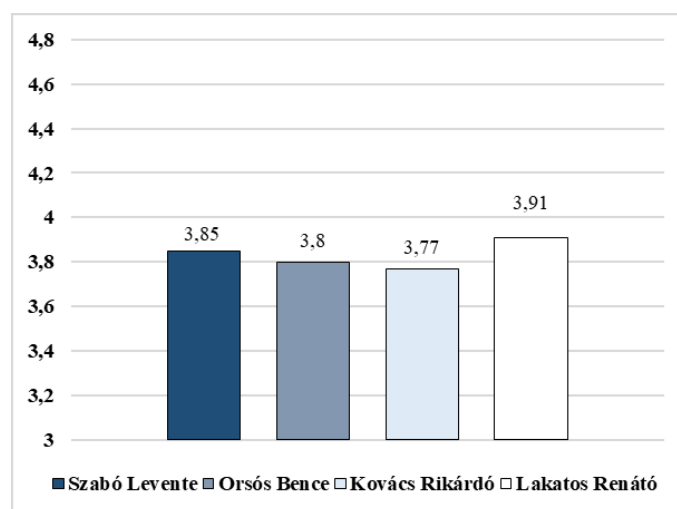
Eltérés a korábbi vizsgálatokkal szemben az is, hogy nemcsak a keresztnév hatását kívántam megvizsgálni, ezért családnév + keresztnév kombinációkat alakítottam ki. A leggyakoribb négy magyar családnév közül (vö. CsnE. 15) vizsgálatomban a *Kovács* és a *Szabó* szerepel, cigány családnévként pedig nem a leggyakoribb, hanem a legtípusosabbnak tartott *Lakatos* és *Oláh* neveket választottam (vö. VÁRADI 2012: 236–244).

Fontosnak tartottam, hogy a nemek eltérő tudásával, illetve képességeivel kapcsolatos előfeltevéseket kiszűrjem, ezért csak férfi keresztneveket adtam meg a feladatban.

Névgyakorlati listák⁴ voltak segítségemre a 8–9 évvel ezelőtti leggyakrabban adott keresztnév kiválasztásában (*Bence, Máté, Levente, Dávid*). A tipikus cigány fiúnevek kiválasztásakor két tényezőt is figyelembe kellett vennem: egyrészt a férfinevek esetében a csoport körében manapság is magasabb a névöröklés tendenciája az átlagosnál (HAJDÚ 2003: 603–607, vö. MINDÁK 2007), másrészt pedig ismert, hogy a kisebbségben és/vagy szegénységben élők előszeretettel adnak szokatlan és ritka keresztnévet gyermekeiknek (FEKETE-NAGY-SIK 2013: 133, FÉNYES-KATONA 2015). Mindezek figyelembevételével a kiválasztott család- és keresztnévekből négyféle kombinációt alakítottam ki: *Szabó Levente, Orsós Bence, Kovács Rikárdó és Lakatos Renátó*. Az első és a negyedik a saját kategóriájában tipikus (többségi magyar, illetve prototipikus cigány) keresztnévet kapcsolja össze, a másik kettő pedig a kategóriákat keresztező párosítás: a két kategória tipikusnak számító elemeit variálja.

Az egyes nevekkal kapcsolatos szövegekhez különböző számú értékelést kaptam (*Szabó Levente* – 62, *Orsós Bence* – 80, *Kovács Rikárdó* – 117, *Lakatos Renátó* – 68). Ez a vizsgálatba vont egyetemi csoportok létszámának eltéréséből fakadt, de az elemzés eredményét nem befolyásolta. A dolgozatokról nem kértem szöveges értékelést, ezért adataimon csak kvantitatív elemzést tudtam végezni. A dolgozatokra adott érdemjegyek kis szórást és nem egyenletes eloszlást mutattak. Az elemzést Kruskal–Wallis-próbával végeztem, ahol $n = 327$, a szignifikanciaszint $0,05$ ($\text{sig} < 0,05$).

1. ábra: A vizsgált nevekhez tartozó értékelések átlaga

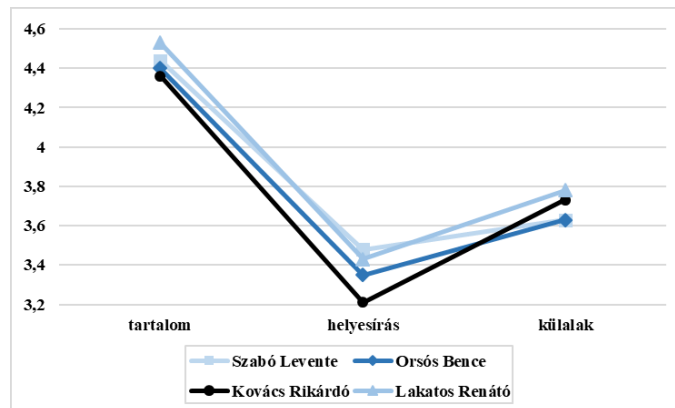
A szövegekre adott összes jegy átlaga az egyes nevek esetében közel azonos volt (1. ábra). Figyelemre méltó, hogy az etnosztereotipikus család- vagy keresztnévet tartalmazó

⁴ Belügyminisztériumi Nyilvántartások Vezetésért Felelős Helyettes Államtitkárság, archív utónév-statisztikák, 2009-ben születettek listája: <https://nyilvantarto.hu/hu/statisztikak> (2019. 01. 30.)

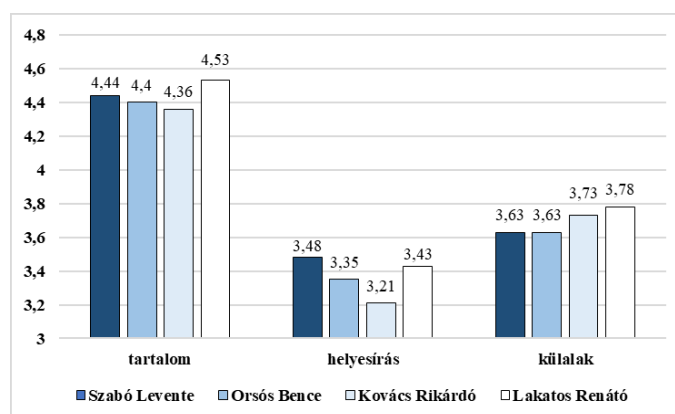
névalakok a többinél kissé alacsonyabb értéken állnak, míg az a név, amelynek mindkét része az etnikumjelölő típusba tartozik (*Lakatos Renátó*), magasabb átlagot mutat. A különbség kicsi (jelen vizsgálat esetében hibahatáron belül van), az eltérés véletlenszerű vagy névhez köthető jellege egy nagyobb elemszámú mintát tartalmazó vizsgálat esetén lesz határozottan egyértelműsíthető.

A legalacsonyabb átlagot a dolgozatok minden típusa esetén a helyesírás értékelésekor kaptuk (2. ábra), és ez esetben a legnagyobb a nevek közötti szórás is (max. 0,27) (3. ábra). Azonban még a név és a helyesírásra adott jegyek átlaga között is igen kicsi, statisztikailag nem szignifikáns a korreláció (a Kruskal–Wallis-próba eredménye: $p = 0,162$; egyértelmű, erős összefüggésre a 0,05 alatti érték utal). Eszerint kevésbé valószínű, hogy a neve miatt kapta volna *Kovács Rikárdó* a legrosszabb, *Szabó Levente* pedig a legjobb értékeléseket helyesírására.

2. ábra: Az értékelési szempontokhoz tartozó átlagok vonaldiagramja

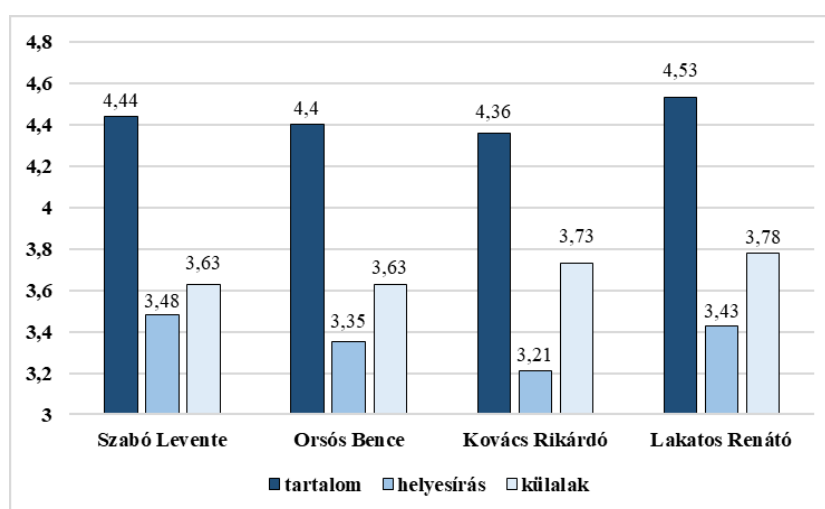
3. ábra: Az értékelési szempontokhoz tartozó átlagok nevenként

Bár nem elsősorban a nevekkel kapcsolatos diszkrimináció feltérképezése volt a célja, de hasonló tanulsággal járt a kifejezetten a családneveket vizsgáló felmérés is: ennek eredményei alapján sem utalnak jelek a cigány nevekkel és viselőikkel szembeni előítéletekre (SLÍZ – P. TÓTH – FARKAS 2018b: 70).

A két, etnosztereotipikusként azonosítható névelemet is tartalmazó *Lakatos Renátó* névvel értékelt dolgozat a három szempontból kettőben a legmagasabb értékelést kapta (4. ábra).

4. ábra: Az egyes nevekhez tartozó értékelések átlaga szempontonként

FOSTER egyik hipotézise szerint (2008: 935) a tanárok elvárásai az egyértelműen etnikumjelölő nevet viselő diákokkal szemben csökkennek, s ezért kapnak értékeléskor magasabb pontszámokat, mint amit teljesítményük ténylegesen indokolna. FOSTER az etnosztereotipikus afroamerikai nevekhez kapcsolódó jobb értékeléseket, ALDRIN (2017) pedig az általa vizsgált etnikumjelölő (*Mohammed*), illetve alacsony társadalmi osztályra utaló név (*Kevin*) hagyományos svéd névvel (a *Carl*-lal) szembeni, csupán kis mértékű értékelési eltéréseit magyarázza e kompenzáció működésével. Elképzelhető, hogy a vizsgált magyar névalak (a *Lakatos Renátó*) esetében is számolhatunk ezzel a (feltehetően létező) pozitív diszkriminációs folyamattal, ám ez a feltevés ezen az anyagon az eltérés kicsi volta és az értékelések relatíve kis száma miatt nem igazolható.

5. Összegzés. Tanulmányom elsődleges célja annak vizsgálata volt, hogy az etnosztereotipikus cigány nevek milyen mértékben és hogyan befolyásolják a (leendő) tanárok diákokkal kapcsolatos értékelését. Eredményeim azt mutatják, hogy kicsi és nem szignifikáns összefüggés áll fenn a vizsgált etnikumjelölő család- és/vagy keresztnévvel (*Szabó Levente*, *Orsós Bence*, *Kovács Rikárdó*, *Lakatos Renátó*) leadott dolgozatok értékelése között. Még a varianciaanalízis alapján legerősebbnek minősülő korreláció (a helyesírásra

adott jegyek átlaga és a név összefüggése) sem szignifikáns mértékű, azaz az általam vizsgált értékelések eredménye nem támasztja alá az etnosztereotipikus név és alacsonyabb iskolai értékelés között feltételezett összefüggéseket. A vizsgált etnikumjelölő család- és keresztnévből álló névalak (a *Lakatos Renátó*) kapcsán pozitív diszkriminációra utaló jelek a rendelkezésemre álló visszajelzések alapján egyértelműen nem igazolhatók.

Vizsgálatom azonban számos, a további elemzések szempontjából is lényeges módszertani tanulsággal járt. Jelen kutatásom során elsősorban leendő tanárok és tanítók névsztereotípiáira, illetve ezek hatására voltam kíváncsi, ám nem volt lehetőségem reprezentatív adatközlői csoporttal dolgozni. Egy későbbi reprezentatív mintavétel kvalitatív elemzése során feltárható eredmények alkalmasak lennének arra, hogy szélesebb körre is vonatkoztassuk őket. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy általános tanulságok levonásához az általam elemzett mintaszám (összesen 327, névtípusonként átlagosan 81 válasz) nem elégséges. Nagyobb számú adat esetén egyrészt a sztereotípiaképző elemként álló tulajdonnév egyéni jelentéselemei sokkal kisebb súlyúak lennének az elemzés során, s a szélesebb körben ismert konnotációk kerülnének előtérbe, másrészt pedig egy nagyobb (félezres vagy annál szélesebb körű) minta esetében már többféle módszerrel is lenne lehetőség statisztikai elemzések végzésére.

Hivatkozott irodalom

- ALDRIN, EMILIA 2017. Assessing names? Effects of Names-Based Stereotypes on Teachers' Evaluations of Pupils' Texts. *Names* 65: 3–14. <https://doi.org/10.1080/00277738.2016.1223116>
- ALLPORT, GORDON W. 1999. *Az előítélet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- ANDERSON-CLARK, TRACY – GREEN, RAYMOND – HENLEY, TRACY 2008. The Relationship Between First Names and Teacher Expectations for Achievement Motivation. *Journal of Language and Social Psychology* 27: 94–99.
- ANGYAL EMESE 2015. Ki a cigány? – Újragondolt elemzés az elsődleges és másodlagos identitás alapján. In: SZÍVÓS PÉTER – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY szerk., *Jól nézünk ki (...?)! Háztartások helyzete a válság után*. TÁRKI Monitor jelentések 2014. TÁRKI, Budapest. 192–197.
- ARONSON, ELLIOT 2008. *A társas lény*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ARONSON, RITA L. – ATKINSON, RICHARD C. – SMITH, EDWARD E. – BEM, DARYL J. – NOLEN-HOEKSEMA, SUSAN 2005³. *Pszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- BREWER, MARYLIN B. 2001. Amikor a sztereotípiák sztereotipizáláshoz vezetnek: sztereotípiák használata a személypercepcióban. In: HUNYADY GYÖRGY – NGUYEN LUU LAN ANH szerk., *Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 133–150.
- CsnE. = HAJDÚ MIHÁLY 2010. *Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink*. Tinta Kiadó, Budapest.
- DUPCSIK CSABA 2005. Cigány-képek. A magyarországi cigányvizsgálatokról. In: NEMÉNYI MÁRIA – SZALAI JÚLIA szerk., *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. 255–283.
- ENYEDI ZSOLT – FÁBIÁN ZOLTÁN – SIK ENDRE 2004. Nőtt-e az előítéletek Magyarországon? In: KOLOSI TAMÁS – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY – VUKOVICH GYÖRGY szerk., *Társadalmi riport 2004*. TÁRKI, Budapest. 375–399.

- ERWIN, PHILIP G. – CALEV, AVRAHAM 1984. The influence of Christian Name Stereotype on the Making of Children's Essays. *The British Journal of Educational Psychology* 54: 223–227.
- FARKAS TAMÁS 2003. Név és névváltoztatás – vicc és valóság. *Névtani Értesítő* 25: 153–160.
- FARKAS TAMÁS 2012. Names and Hungarian Humour. In: T. LITOVKINA, ANNA – SOLLOS, JUDITH – MEDGYES, PÉTER – BRZOZOWSKA, DOROTA eds., *Hungarian Humour*. Humour and Culture 3. Tertium, Kraków. 343–353.
- FARKAS TAMÁS 2013. A nevek humora. In: VARGHA KATALIN – T. LITOVKINA ANNA – BARTA ZSUZSANNA szerk., *Sokszínű humor*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 131–139.
- FARKAS TAMÁS 2015a. Családnév és etnikum: utak és lehetőségek a magyar és a nemzetközi alkalmazott névtani kutatásokban. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvöldrajztól a névöldrajzig VI. Határtalan névöldrajz. A 2015. május 28–30-i alsóöri névöldrajzi tanácskozás előadásai*. UMIZ – Imre Samu Nyelvi Intézet, Unterwart/Alsóőr–Budapest. 187–211.
- FARKAS TAMÁS 2015b. Changing Names as Abolishing the Difference: Personal Names as Ethnic Symbols, Characteristics of Surname Changes and the Magyarization of Surnames in Hungary. *Létünk* 45/3: 27–39.
- FEKETE-NAGY MANCI – SIK ERNŐ 2013. Keresztnevek a célkeresztben. In: SZÍVÓS PÉTER – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY szerk., *Egyenlőtlenség és polarizálódás a társadalomban. TÁRKI Monitor jelentések 2012*. TÁRKI, Budapest. 128–133.
- FÉNYES CSONGOR – KATONA ESZTER 2015. Állandóságok és változások – keresztnevek társadalmi jelentései. In: SZÍVÓS PÉTER – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY szerk., *Jól nézünk ki (...?)! Háztartások helyzete a válság után*. TÁRKI Monitor jelentések 2014. TÁRKI, Budapest. 214–221.
- FORGÁCS JÓZSEF 1999¹². *A társas érintkezés pszichológiája*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- FOSTER, GIGI 2008. Names will never hurt me: Racially distinct names and identity in the undergraduate classroom. *Social Science Research* 37: 934–952. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2008.02.004>
- HAGSTRÖM, CHARLOTTE 2012. Naming Me, Naming You. Personal Names, Online Signatures and Cultural Meaning. In: HELLELAND, BOTOLV – ORE, CRISTIAN-EMIL – WIKSTRÖM, SOLVEIG ed., *Names and Identities*. University of Oslo, Oslo. 81–93.
- HARARI, HERBERT – MCDAVID, JOHN 1973. Name Stereotypes and Teachers' Expectations. *Journal of Educational Psychology* 65: 222–225.
- M. HORVÁTH VIKTÓRIA 2014. A tulajdonnév mint az előítélet forrása. *Névtani Értesítő* 36: 63–72.
- KOVÁCS ANDRÁS 2014. Zsidóellenes előítéletesség és az antiszemitizmus dinamikája a mai Magyarországon. In: KOLOSI TAMÁS – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY szerk., *Társadalmi riport 2014*. TÁRKI, Budapest. 486–508.
- KÖVECSES ZOLTÁN – BENCZES RÉKA 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LAPOS ANDRÁS 2013. Ki a cigány? – Újratöltve. In: SZÍVÓS PÉTER – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY szerk., *Egyenlőtlenség és polarizálódás a társadalomban. TÁRKI Monitor jelentések 2012*. TÁRKI, Budapest. 122–126.
- LAWSON, EDWIN D. 1996. Personal Name Stereotypes. In: EICHLER, ERNST et al. eds. 1995–1996. *Namenforschung / Name Studies / Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik / An International Handbook of Onomastics / Manuel international d'onomastique*. HSK. 11.1–2. Walter de Gruyter, Berlin – New York. 2: 1744–1747.
- LIGETI GYÖRGY 2006. Sztereotípiák és előítéletek. In: KOLOSI TAMÁS – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY – VUKOVICH GYÖRGY szerk., *Társadalmi riport 2006*. TÁRKI, Budapest. 373–389.
- MINDÁK CECÍLIA 2007. A túristvándi roma névadás motivációinak vizsgálata. *Névtani Értesítő* 29: 117–130.

- NICK, IMAN M. 2017. Names, Grades, and Metamorphosis: A Small-Scale Socio-onomastic Investigation into the Effects of Ethnicity and Gender-Marked Personal Names on the Pedagogical Assessments of a Grade School Essay. *Names* 65: 129–142. <https://doi.org/10.1080/00277738.2017.1304100>
- PÉNZES JÁNOS – TÁTRAI PATRIK – PÁSZTOR ISTVÁN ZOLTÁN 2018. A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Területi Statisztika* 58/1: 3–26.
- SHARIFIAN, FARZAD 2015. Cultural Linguistics. In: SHARIFIAN, FARZAD ed., *The Routledge Handbook of Language and Culture*. Routledge, London – New York. 473–492. <https://doi.org/10.4324/9781315793993>
- SIK ENDRE 1999. Monitor-mozaikok. *Szociológiai Figyelő* 1–2: 141–147.
- SIK ENDRE – SIMONOVITS BORI 2008. Egyenlő bánásmód és diszkrimináció. In: KOLOSI TAMÁS – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY – VUKOVICH GYÖRGY szerk., *Társadalmi riport 2008*. TÁRKI, Budapest. 363–382.
- SIMONOVITS BORI – SZALAI BOGLÁRKA 2013. Idegenellenesség és diszkrimináció a mai Magyarországon. *Magyar Tudomány* 2013/3: 251–262.
- SLÍZ MARIANN 2012. Tulajdonnév és kategorizáció. *Magyar Nyelv* 108/3: 282–291, 108/4: 400–410.
- SLÍZ MARIANN 2013. Rúth Ronda és Phil O'Dendron. A névadás szerepe a paródiában. In: VARGHA KATALIN – T. LITOVKINA ANNA – BARTA ZSUZSANNA szerk., *Sokszíni humor*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 81–89.
- SLÍZ MARIANN 2014. Kategorizáció személynevek alapján. In: HAVAS FERENC – HORVÁTH KATALIN – KUGLER NÓRA – VLADÁR ZSUZSA szerk., *Nyelvben a világ. Tanulmányok Ladányi Mária tiszteletére*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 160. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 247–257.
- SLÍZ MARIANN – P. TÓTH TEODÓRA – FARKAS TAMÁS 2018a. Mitől magyar egy családnév? A családnevek etnikai-nyelvi alapú laikus kategorizációjának vizsgálata kulturális nyelvészeti keretben. In: VÖRÖS FERENC – LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig IX. Név és társadalom a magyar nyelvterület peremén. A 2018. május 24–25-i eszéki névföldrajzi tanácskozás előadásai*. Savaria University Press – Glotta Nyelvi Intézet, Szombathely–Eszék. 35–55.
- SLÍZ MARIANN – TÓTH TEODÓRA – FARKAS TAMÁS 2018b. Családnév és etnikai kategorizáció. A magyar családnév kategóriája az anyaországban és kisebbségi helyzetben. *Névtani Értesítő* 40: 53–75. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2018.3>
- TAMÁS ÁGNES 2011. Nemzetiségi szereplők neveinek összehasonlító elemzése bécsi és magyar élelapokban. *Névtani Értesítő* 33: 121–131.
- TAMÁS ÁGNES 2013. Nemzetiségi sztereotípiák és a humor eszközei a 19. század második felében. In: VARGHA KATALIN – T. LITOVKINA ANNA – BARTA ZSUZSANNA szerk., *Sokszíni humor*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 121–130.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest. 30–41.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Osiris Kiadó, Budapest.
- TAKÁCS JUDIT 2008. A név mint kód. *Létünk* 38/1: 18–29.

- TAKÁCS JUDIT 2018. A kategóriaalkotás és sztereotipizáció vizsgálata viccek keresztnévanyaga alapján. In: NEMESI ATTILA LÁSZLÓ – T. LITOVKINA ANNA – BARTA ZSUZSANNA – BARTA PÉTER szerk., *Humorstílusok és -stratégiák*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 376–388.
- VÁRADI LUCA 2012. Előtanulmány a roma családnevek diszkriminációteszteléséhez való kiválasztásához. In: SIK ENDRE – SIMONOVICS BORI szerk., *A diszkrimináció mérése*. E-tankönyv. ELTE TáTK, Budapest. 236–244.

TAKÁCS JUDIT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8665-0893>

Eszterházy Károly Egyetem

Bölcsészettudományi és Művészeti Kar

JUDIT TAKÁCS, Personal name – ethnic stereotypes – prejudices. Findings of an examination

The paper examines categorization and stereotypes from the perspective of social psychology, using the findings of so-called type creation and prototype theory. In connection with a group of personal names, i.e. the names that can be related to Roma ethnic groups, the author analyses the processes of developing stereotypes and prejudices, focusing primarily on how proper names as potential information sources to judge ethnic categories are involved in developing stereotypes. The author's findings show that the correlation between the examined ethnic-marking first and/or family names (*Levente Szabó, Bence Orsós, Rikárdó Kovács, Renátó Lakatos*) and the assessments of the papers handed in is insignificant. Even the strongest correlation based on variation analysis is insignificant, which means that the results deduced from over 300 assessments examined by the author do not support the assumed connection between ethno-stereotypical names and lower grades in school. With respect to the examined typical ethnic-marking name form consisting of both a first and a family name (*Renátó Lakatos*) positive discrimination cannot be unambiguously proven either on the basis of the materials at hand.

A kisbábonyi cigányság helynévismerete*

1. Bevezetés. Az írás A kisbábonyi magyarság helynévismerete (2017a) és a Kisbábony. Egy aprófalú belterületi helynevei és mentális településmorfológiája (2017b) című munkáim folytatásának tekinthető. A három tanulmány – amellet, hogy kiegészíti egymást – ugyanazokból a névszociológiai jellegű felvetésekből indul ki. A beszélőközösségek szemszögéből elsősorban a következő kérdésekre igyekeznek választ találni: 1. Mi jellemzi a vizsgált csoportok helynévismeretét és helynévhasználatát? 2. Az adatközlők beszédében hogyan elevenedik meg a közvetlen környezet, a szülőfalú mint tér? 3. A társadalomban elfoglalt hely hogyan hat a különböző csoportok helynévismeretére és helynévhasználatára? A helynevek kapcsán pedig a következő kérdések merülnek fel: 1. Milyen tényezők befolyásolják bizonyos helyneveknek az alap-, illetve peremnévkincshez való tartozását? 2. Bizonyos szociológiai jelenségek hatására milyen helynévadási minták jelennek meg?

Ez a tanulmány elsősorban a kisbábonyi cigányok helynévismeretével és helynévhasználatával foglalkozik. Az eredményeket és a hozzájuk tartozó magyarázatokat azonban végigkíséri a kisbábonyi magyarokkal végzett felméréssel való összevetés. Véleményem szerint a két kutatás párhuzamba állítása mind a vizsgált közösségek, mind a vizsgált helynevek tekintetében mélyebb következtetések levonásához és egy teljesebb kép megrajzolásához vezethet.

2. Kisbábony és a kisbábonyi cigányság. Kisbábony¹ (rom. Băbești) Szatmár megyei aprófalú, Románia északnyugati részén, az ukrainai és a magyarországi határ szomszédságában található. A Partium és a történelmi Ugocsa vármegye része, mely közigazgatásilag Halmi községhez (rom. Comuna Halmeu) tartozik. Összterülete 1240 hektár (SzMH. 2008: 345), a belterülete pedig mindössze egyetlen utcából áll. A lakosság száma a 2011-es népszámlálási adatok szerint 417 fő (ISPMN. 2011). Ezen belül három etnikai csoportot találunk. Két, nagyjából azonos lélekszámú (mintegy 200-200 főből álló) magyar anyanyelvűt (egy magyar reformátust és egy cigány² római katolikus), valamint egy néhány főből álló román nemzetiségű ortodox családot. A két nagyobb lélekszámú közösség nem pusztán etnikai, felekezeti, hanem területi szempontból is elkülönül egymástól, ugyanis a falu két jól elhatárolható részén élnek, szegregálódnak: a magyarok főként a falu régebben beépített oldalán, a cigányok pedig ennek folytatásában, az előzőhöz

* Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült, az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében.

¹ A továbbiakban: *Kisbábony* vagy – ahogyan a helyiek említik – *Bábony*.

² A tanulmányban tudatosan kerülöm a *roma* kifejezést, a kisbábonyi lakosság ugyanis – mind a cigány közösség tagjai, mind a magyar közösségé – az érintett népcsoport megnevezésére ezt a lexémát soha nem használja.

képest gyengébb infrastrukturális adottságú, újabban beépített részen laknak. A település egyetlen román családja a magyarok által lakott területen él.

Tanulmányom fókuszában a településnek a *Cigánysor* és a *Szuszán* nevű részén élő lakossága áll. A vizsgálat elején az itteniek etnikai értelemben vett besorolása több kérdést is felvetett. A megkérdezettek egy része felvállalta a cigány identitást, többen azonban nem sorolták magukat ebbe a csoportba. Egyes, kirívóbb esetekben az adatközlők magát az etnikai hovatartozásra vonatkozó kérdést is bántónak találták. Rövid idő alatt nyilvánvalóvá vált tehát, hogy a téma az itt élőket érzékenyen érinti. Voltak olyanok, akik cigányként, olyanok, akik magyar cigányként, és olyanok is, akik elszegényedett magyarként határozták meg magukat. KEMÉNY ISTVÁN, JANKY BÉLA és LENGYEL GABRIELLA szociológusok arra hívják fel a figyelmet, hogy az ún. cigányfelmérések alkalmával a magyarországi megkérdezettek jelentős hányada vallja magát magyar nemzetiségűnek mindamellett, hogy közben a cigány származását is felvállalja (2004: 44). A 2003-as magyarországi felmérésben például a magyar anyanyelvű cigányok 38,6%-a úgy vallotta magát magyar nemzetiségűnek, hogy közben a cigány származását is elismerte.³ Ugyanakkor az sem teljesen nyilvánvaló, hogy a magukat magyar cigánynak tartó interjúalanyok mire gondolnak a kifejezés használatakor. Úgy tűnik, hogy erre vonatkozóan is többféle értelmezés létezik egyszerre. KEMÉNY, JANKY és LENGYEL szerint „magától értetődően van olyan jelentése, hogy magyar is vagyok meg cigány is, de lehet más jelentése is. A magyar szó használatában szerepet játszik a romungrók »magyar muzsikusz cigány« öntudata, a muzsikusz cigánynak a magyar társadalomban elfoglalt helyéről és presztízsről alkotott elképzelés, a cigányságon belüli arisztokrácia mítosza, az oláh cigányoktól való különbözőség tudata és hangsúlyozása. Azoknál azonban, akik korábban »tisztán« magyarok voltak, most pedig magyar cigányok, gondolnunk kell az utóbbi évek keserű tapasztalataira, a megkülönböztetésre, az elkülönítésre, a kirekesztésre. Számukra a magyar cigány önálló nemzetiség, amely különbözik a cigánytól is, a magyartól is.” (KEMÉNY–JANKY–LENGYEL 2004: 44.) Ugyanakkor azt is megjegyzik, hogy a válasz attól is függ, hogy a megkérdezettek mennyire érzik magukat a többségi közösségekhez képest integráltnak, esetleg kirekesztettnek (KEMÉNY–JANKY–LENGYEL 2004: 133).

A fenti idézethez kapcsolódóan a kisbábonyi cigányok esetében a cigány és a magyar identitás mellett ugyanúgy számolnunk kell a cigány–magyar vagy magyar–cigány kettős identitással. Az önbevallás módszere tehát az én vizsgálatomban is zsákutcának bizonyult. Végül a szociológiai szakirodalomra támaszkodva (KEMÉNY 1976, HAVAS–KEMÉNY 1995, KEMÉNY–JANKY–LENGYEL 2004) úgy döntöttem, hogy a településen élők közül én is azokat tekintem ebbe a népcsoportba tartozó személyeknek, akiket a megfigyeléseim alapján annak véltem, s akiket maga a környezet is annak tartott. Ide tartoznak a cigány származású, a cigány felmenőkkel rendelkező és a félcigány lakosok, de feltételezésem szerint jóval kisebb számban, szinte kiszűrhetetlenül akár azok a nem cigány személyek is, akiknek cigány házastársuk/élettársuk van, s ennek következményeként tisztán cigány környezetben, az ő szokásaik szerint élnek.

Az etnikai kérdés mellett a választott társadalmi csoport közösség volta más szempontból is megkérdőjelezhetőnek tűnik. Tagjai mind a nyelvi, mind a felekezeti és számos egyéb szempontot tekintve homogén egységet képeznek, és a település másik két

³ A Partiumban élő cigányság számáról és az összeírásokkal kapcsolatos módszertani kérdésekről a legutóbb SZILÁGYI FERENC írt részletesen (2016: 49–90).

csoportjától különböznek. Hasonló értékrendszert vallanak, és a hasonló lakásviszonyok között hasonlóképpen élnek mindennapjaikat. Bár akad köztük a többihez képest nagyobb, biztosabb jövedelemmel rendelkező család, ennek a településrésznek a különböző háztartásai között nem fedezhetünk fel nagy egyenlőtlenségeket.

3. A felmérés menete.⁴ Kisbányában ez idáig három, egymással összefüggő interjú kutatást végeztem. 2015 tavaszán húsz adatközlő segítségével az élőnyelvi helynévkincset gyűjtöttem össze. Ezt két névszociológiai felméréssel folytattam: az elsőt 2015 nyarán a magyar, a másodikat pedig 2016 tavaszán a cigány lakosság körében végeztem. Mindkettőnél a településen élők helynévismeretét és kognitív térképezését kutattam. A magyarokkal végzett felmérés további nyolcvan, a cigányokkal végzett kutatás pedig huszonkét adatközlő segítségével valósult meg. Bár ez utóbbi szám az előbbinél lényegesen kevesebbnek tűnik, ezt a munkát is referenciális értékűnek tartom, mivel a magyarhoz hasonlóan a cigány közösség esetében is minden háztartáshoz eljutottam, minden családból legalább egy emberrel beszélgettem.

Az adatközlők az életkoruk alapján, az előző felmérés során felállított életszakaszhatárokat tekintve két nagy csoportba tömörülnek. Kilencen a 21–40 év közötti, szintén kilencen pedig a 41–60 év közötti korosztály képviselői. Egy adatközlő 20 év alatti, hárman pedig 61 év fölöttiek (lásd 1. táblázat).⁵

1. táblázat: Az adatközlők nem és életkor szerinti megoszlása

Generációs csoport	Összesen	Nem	
		Nő	Férfi
20 év alattiak	1	1	–
21 és 40 év közöttiek	9	7	2
41 és 60 év közöttiek	9	8	1
61 év fölöttiek	3	2	1
Összesen	22	18	4

Az életkor szempontjából a következőkben a 21–40, valamint a 41–60 év közöttiek névismeretét elemzem részletesebben. A 20 év alatti és a 61 év fölötti adatközlők válaszait

⁴ A felmérés menetéről és a módszertani problémákról a már említett írásokban (SZILÁGYI-VARGA 2017a, 2017b) részletesen beszámoltam, ezért – az ismétlést elkerülendő – ezeknek a kérdéseknek a mélyebb bemutatásától itt eltekintek.

⁵ A cigány közösség demográfiai összetétele merőben más volt, mint a magyar közösségé. Míg ez utóbbiban minden generációs csoport egyformán képviseltette magát, addig a cigány közösség esetében a hatvan év fölötti korosztály szinte teljesen hiányzott. Csupán három, ebbe a korcsoportba tartozó lakost találtam. Ugyanakkor minden családnak sok kiskorú, gyermek tagja volt. A kisbányai cigányok demográfiai eloszlása érdekes módon ugyanazt szemlélteti kicsiben, mint amit a magyarországi felmérések országosan mutatnak: a gyerekszám sokkal nagyobb a cigányoknál, a 15 éven aluli gyerekek száma kétszer nagyobb, mint a teljes népesség esetében. A 60 évesek és a 60 évnél idősebbek aránya viszont a cigányoknál egyötöde annak a számnak, amit a teljes népesség esetében kapunk (KEMÉNY–JANKY–LENGYEL 2004: 18).

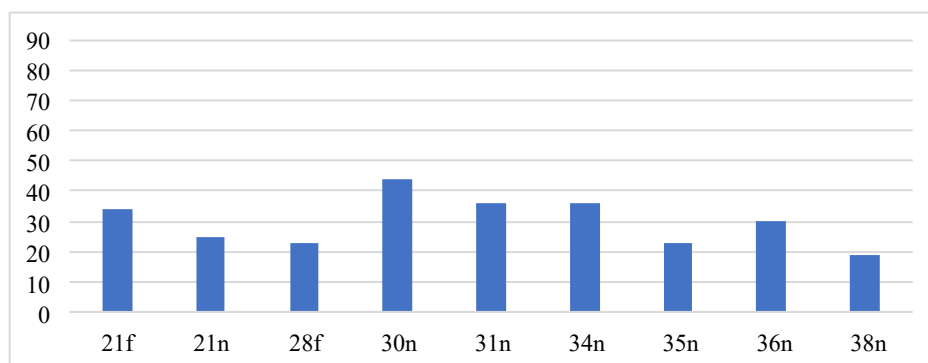
kiegészítésként, a magyarázatok részletesebb kifejtéséhez használtam fel. A válaszoknak a nem alapján történő összehasonlítására a felmérésben részt vevő női és férfi adatközlők egyenlőtlen aránya miatt nem fogok kitérni.

A beszélgetéshez a már összegyűjtött helynevek listáját használtam (l. SZILÁGYI-VARGA 2015). Az adatközlőknek a bevezető és a demográfiai jellegű (névre, korra, születési helyre, foglalkozásra stb. vonatkozó) kérdések után arra az eldöntendő kérdésre kellett válaszolniuk, hogy ismerik-e az általam kimondott helyneveket, és meg tudják-e mondani, hogy hol találhatóak a nevek által jelölt objektumok. Az elsődleges célom tehát a lokalizációval társuló, aktív névismeret mérése volt.

4. A helynévismereti vizsgálatok eredményei az életkor tükrében

4.1. A 21–40 év közötti cigány adatközlők helynévismerete. A legkevesebb helynevet a korcsoport legidősebb adatközlője, egy 38 éves nő ismerte. Ő összesen 38 nevet, a névanyag 19%-át tudta lokalizálni. A legtöbb helynevet pedig egy 30 éves nő birtokolta: 88 helynevet, a korpusz 44%-át ismerte aktívan (vö. 1. ábra).

1. ábra: A 21–40 év közöttiek helynévismerete⁶

Azt, hogy a kettejük eltérő helynévismereti tudása pontosan minek köszönhető, nehéz megállapítani. A beszélgetések alapján azt mondhatjuk, hogy ez idáig mindketten ugyanazt az életutat járták be, életvitelük is hasonló. Mindketten kisbányai születésűek, és háztartásbeliként élik a mindennapjaikat. A 30 éves adatközlőm hat, a 38 éves pedig öt osztályt végzett el. Az iskolázottságuk terén tehát ugyanúgy nincs jelentősebb eltérés. Ugyanakkor magához a velem folytatott beszélgetéshez teljesen másképpen álltak hozzá. A 30 éves interjúalany a kikérdezést egyfajta kihívásként fogta fel, amelynek meg akart felelni. Ezzel szemben a 38 éves nő viselkedéséből az szűrődött le, hogy csupán túl akar lenni a találkozáson, és az efféle félhivatalos kommunikáció teljesen idegen neki. Az ő esetében nem csupán a fő téma kérdései, hanem a demográfiai kérdések megválaszolása

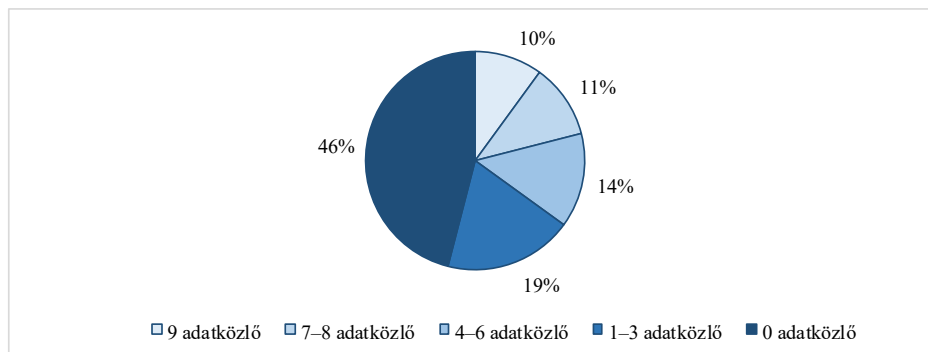
⁶ A vízszintes tengely itt és a további, hasonló témájú grafikonokon az adatközlőket mutatja életkor és nem szerint (n = nő, f = férfi), a függőleges pedig a helynévismeret %-os arányát.

is nehézségekkel járt. A saját születési évét például csak a hivatalos dokumentumok előkeresése után tudta megmondani nekem. Az interjúk ideje alatt a 30 éves, jobb névismerettel rendelkező adatközlő kommunikatívabb volt, nyitottabban állt hozzá a beszélgetéshez. Mert visszakérdezni, és hagyott magának időt a gondolkodásra. Többször is előfordult például, hogy hangosan, szinte állomásról állomásra vezette le előttem az egyes földterületekhez vezető utat. Ezzel szemben a 38 éves, gyengébb névismerettel rendelkező interjúalany szinte mindig rövid válaszokat adott, és nem különösebben fordított időt a gondolkodásra. Véleményem szerint a két eredményt részben a kétféle hozzáállás is befolyásolta.

Mind a kilenc eredményt tekintve azt mondhatjuk, hogy a 21–40 év közöttiek átlagosan 60 helynevet, a helynevek 30%-át ismerték.

A mindenki által ismert belterületi helynevek: *Általános iskola ~ Iskola, Böbest, Bábony ~ Kisbábony, Bolt ~ Vegyesbolt, Buszmegálló 1., Buszmegálló 2., Cigánysor ~ Sor, Iskolaudvar, Központ 2., Kultúr ~ Kultúrotthon ~ Kultúrház, Óvoda, Óvodaudvar, Pompaház 2., Református templom ~ Templom, Temető, Turci út*; külterületi helynevek: *Forduló ~ Bábonyi forduló ~ Terebesi forduló ~ Turci forduló, Cserteázán tanyája, Fő út*. Ezek a helynevek a névanyag 10%-át teszik ki. Ezeken kívül a nevek további 11%-a ismert szélesebb körben, 7–8 adatközlő tudta őket lokalizálni. A névanyag 14%-át ismerte 4–6 és 19%-át 1–3 adatközlő. A helynevek 46%-át nem ismerte senki (vö. 2. ábra). A csoport tagjai átlagosan 30 belterületi nevet (a belterületi nevek 62%-át) és 30 külterületi nevet (a külterületi nevek 20%-át) ismertek.

2. ábra: A névismeret megoszlása a névkészlet szempontjából a 21–40 év közötti korcsoportban

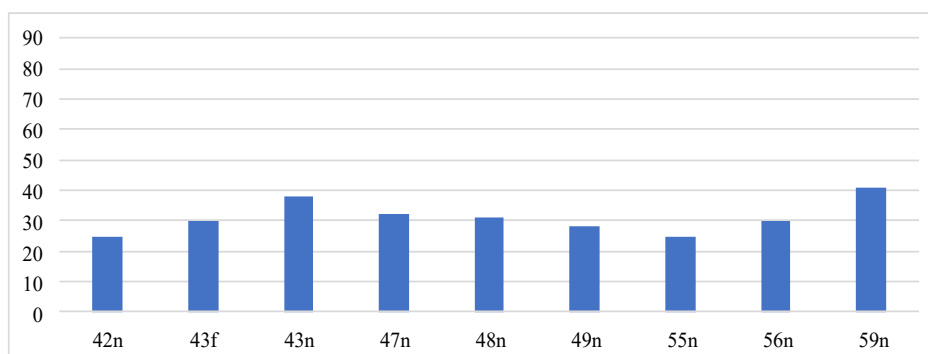

4.2. A 41–60 év közötti cigány adatközlők helynévismerete. Ebben a korcsoportban a legkevesebb helynevet egy 42 és egy 55 éves nő ismerte. Ők 50-50 nevet, a helynevek 25%-át tudták lokalizálni. A legtöbb helynevet ismerő személy a csoport legidősebb adatközlője, egy 59 éves nő volt. Ő 82 nevet, a nevek 41%-át birtokolta (vö. 3. ábra). Mindhárman háztartásbeliek; a 42 éves adatközlő nyolc osztályt, az 55 és az 59 éves négy osztályt végzett el. Az iskolázottság alapján a helynévismeretre vonatkozóan tehát ebben az esetben sem tudunk következtetéseket levonni. A 42 éves adatközlő a másik két megkérdezettel szemben nem kisbábonyi születésű, 24 éve él a településen. Ennek a

tényezőnek lehet köze a gyengébb helynévismerethez, még akkor is, ha az 55 éves adatközlő tősgyökeres volta ellenére is hasonló névismereti tudással rendelkezett.

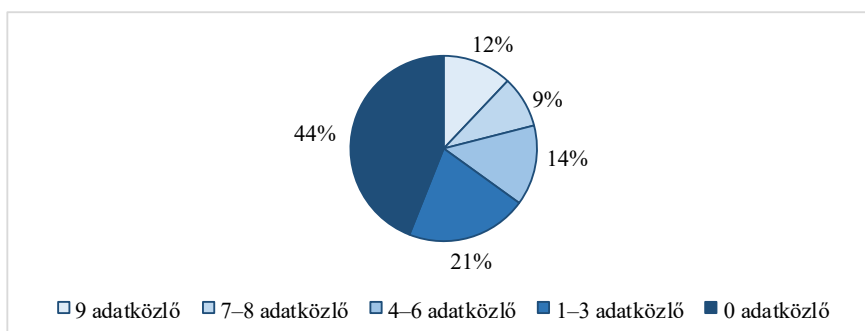
A teljes csoport, a 41–60 év közöttiek átlagosan 62 helynevet, a helynevek 31%-át ismerték.

3. ábra: A 41–60 év közöttiek helynévismerete

A mindenki által ismert belterületi helynevek: *Böbest, Bábony ~ Kisbábony, Bolt ~ Vegyesbolt, Buszmegálló 1., Buszmegálló 2., Cigánysor ~ Sor, Imaház ~ Katolikus imaház, Központ 2., Kultúr ~ Kultúrotthon ~ Kultúrház, Óvoda, Óvodaudvar, Pap ~ Papnál, Pompaház, Református templom ~ Templom, Szuszán, Temető, Turci út*; külterületi helynevek: *Forduló ~ Bábonyi forduló ~ Terebesi forduló ~ Turci forduló, Csertezán tanya, Fő út, Pelesóc ~ Pelesóc-erdő ~ Pelesóc hegye ~ Pelesóc-domb, Surányi dinnyéje, Temető alatt ~ Temetőalja, Terebesi út 3.* Ezek a névanyag 12%-át teszik ki. A helynevek további 9%-a ismert szélesebb körben, 7–8 adatközlő tudta őket lokalizálni. A névanyag további 14%-át ismerte 4–6, 21%-át 1–3 adatközlő. A nevek 44%-át senki nem ismerte (vö. 4. ábra).

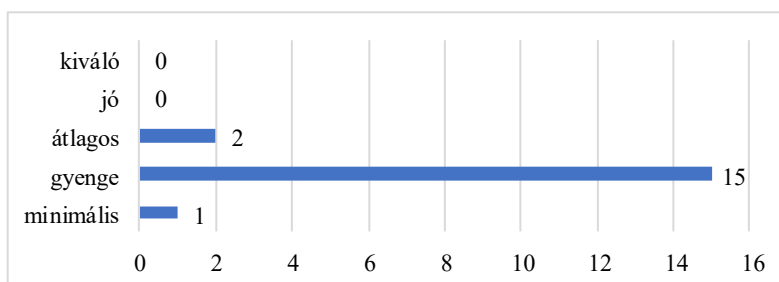
4. ábra: A névismeret megoszlása a névkészlet szempontjából a 41–60 év közötti korcsoportban

A 41–60 év közötti cigányok átlagosan 32 belterületi nevet (a belterületi nevek 67%-a) és 30 külterületi nevet (a külterületi nevek 20%-a) ismertek.

4.3. Névismereti szintek. Ahogyan a kiskisbányai magyar lakosság helynévismeretét bemutató írásomban (2017a: 96–97) is tettem, a korábbi helynévismereti vizsgálatokra alapozva (vö. GYÖRFFY 2015: 26–28) az adatközlők névismeretét itt is öt kategóriába soroltam. Különbséget tettem a minimális, gyenge, átlagos, jó, és kiváló helynévismerettel rendelkező interjúalanyok között. A 18 adatközlőből minimális, 20% alatti helynévismerettel egy megkérdezett rendelkezett. Gyenge, azaz 21–40% közötti a helynévismerete tizenöt adatközlőnek. Átlagos, azaz 41–60% közötti helynévismerettel két megkérdezett rendelkezett. A vizsgált csoportokban nem találtam egyetlen jó (61–80% közötti) vagy kiváló (81% fölötti) helynévismerettel rendelkező adatközlőt sem (vö. 5. ábra).

5. ábra: Az adatközlők megoszlása a névismeret szintje szerint

A két generációs csoport összetétele között nincs nagy eltérés. Minimális helynévismerettel egy 21–40 év közötti adatközlő rendelkezik. Gyenge helynévismeret szintje egyenlő arányban találtam mindkét csoportban. A fiatal felnőtteknél heten, a középkorúak csoportjában nyolcan voltak. Átlagos helynévismerettel pedig mindkét csoportban egy-egy adatközlő rendelkezett (vö. 2. táblázat).

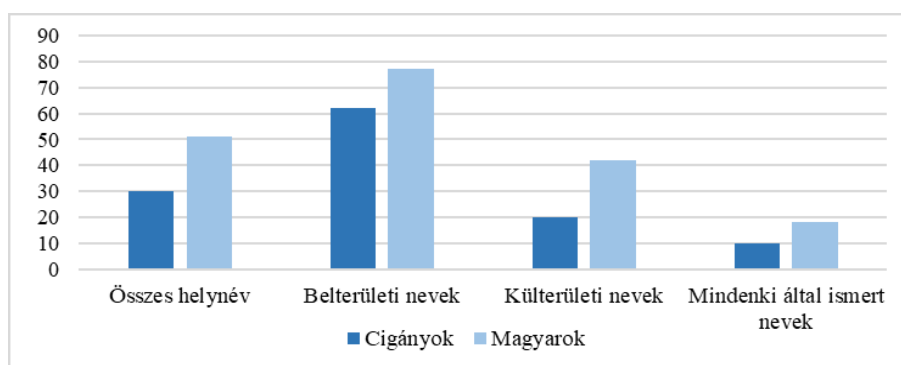
2. táblázat: Az adatközlők névismereti szintje korcsoportok szerint

Névismereti szint	Az adatközlők korcsoportjai és száma	
	21–40 év közöttiek	41–60 év közöttiek
minimális	1	–
gyenge	7	8
átlagos	1	1
jó	–	–
kiváló	–	–

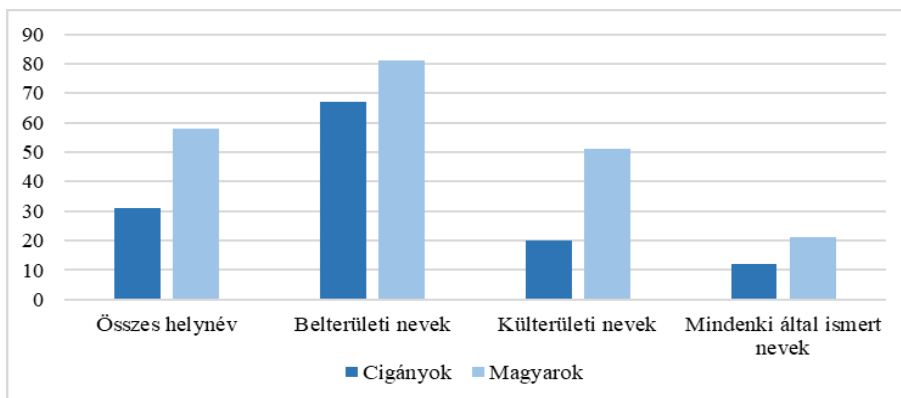
4.4. A cigány és a magyar adatközlők helynévismeretének összevetése. A 21–40 év közötti korcsoportok helynévismeretét összevetve azt mondhatjuk, hogy a magyarok jóval több helynevet ismertek, mint a cigányok. A cigány adatközlők 30%-os átlag

helynévismeretével szemben a hasonló korú magyarok átlagosan a nevek 51%-át ismerték. A különbség nem annyira a belterületi, inkább a külterületi nevek ismeretéből adódik. A cigány csoport ugyanis az előbbinek átlagosan a 62%-át, az utóbbinak pedig a 20%-át, a magyar csoport pedig az előbbinek a 77%-át, az utóbbinak pedig a 42%-át ismerte. Ehhez még az is hozzáadódik, hogy a mindenki által ismert nevek a cigány közösség esetében a nevek 10%-át, a magyar közösség esetében pedig a nevek 18%-át tették ki (vö. 6. ábra).

6. ábra: A 21–40 év közötti cigány és magyar adatközlők átlagos helynévismeretének összehasonlítása

7. ábra: A 41–60 év közötti cigány és magyar adatközlők átlagos helynévismeretének összehasonlítása

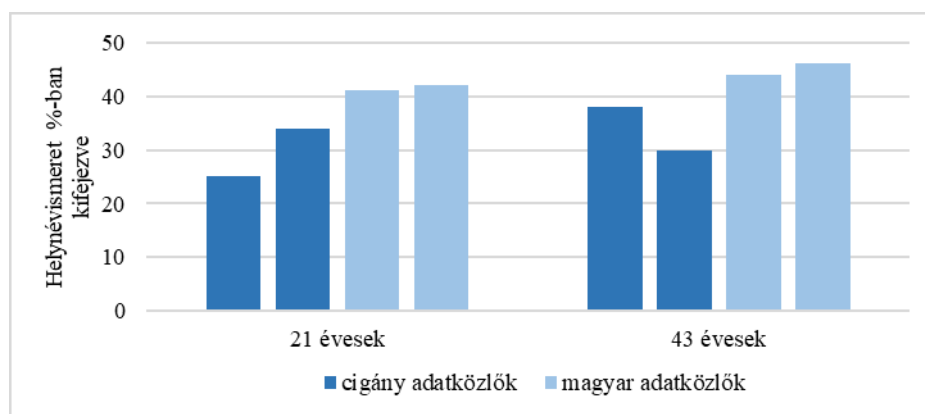
A 41–60 év közötti csoportok esetében hasonló eltérésekre figyelhetünk fel, mint a 21–40 év közöttiekénél (vö. 7. ábra). A cigány adatközlők 31%-os átlagos helynévismerettel rendelkeznek. Ugyanebben a generációs csoportban a magyarok átlagosan a nevek 58%-át ismerik. A cigány adatközlők a belterületi helynevek 67%-át, a külterületi

helyneveknek pedig a 20%-át tudták lokalizálni. Ezzel szemben a magyar adatközlők a belterületi nevek 81%-át és a külterületi nevek 51%-át ismerték. A mindenki által ismert nevek a cigányoknál a névanyag 12%-át, a magyaroknál a 21%-át tették ki.

A mindenki által ismert nevek más szempontból is árulkodóak: bizonyos értelemben a két közösség egymáshoz való viszonyára is utalnak. A cigány adatközlők válaszainak esetében ezen a listán a település *Cigánysor* nevű részének építménynevei sokkal határozottabban képviseltetik magukat, mint a magyar adatközlők válaszai esetében. A románoknál a Cigánysorhoz köthető *Buszmegálló 2.*, az *Imaház ~ Katolikus imaház* és a *Pompa-ház 2.* is megjelenik, a magyar adatközlőknél nem. A magyarok egy részének nem is volt tudomása a fent megnevezett objektumokról. Az, hogy a magyar közösség tagjai a településnek ezt a részét nem látogatják, és hogy a cigánysággal csak korlátozott kapcsolatot tartanak fent, a helynévismeretükben is megmutatkozik. Ez egyébként fordítva is igaz. A cigány adatközlők egy része a település magyarlakta területeinek helyneveit nem ismeri.

Ha az egyazon korú adatközlők névismeretét hasonlítjuk össze, a fentiekhez hasonló különbségeket figyelhetünk meg. A kutatásban két 21 éves cigány (egy nő és egy férfi), illetve két 21 éves magyar férfi adatközlő is részt vett. A 21 éves cigány nő a helynevek 25%-át, a férfi a helynevek 34%-át ismerte. Az ugyanilyen korú magyar férfiak közül az egyik a helynevek 41%-át, a másik pedig a helynevek 42%-át birtokolta. A 41–60 év közöttiek csoportjában két-két 43 éves interjúalanyom volt: egy-egy cigány férfi és nő, valamint két magyar nő. A 43 éves cigány nő a helynevek 38%-át, a férfi pedig a 30%-át tudta lokalizálni. A magyar nők egyike a nevek 44%-át, a másik pedig a nevek 46%-át tudta elhelyezni (vö. 8. ábra).

8. ábra: A 21 és 43 éves adatközlők helynévismerete

4.5. A különböző társadalmi csoportok és a helynévismeret. Korábbi írásomban (SZILÁGYI-VARGA 2017a) többek között azt igazoltam, hogy a Kisbányában élő földművelő magyarok többsége jól ismeri a szülőfaluját és az ahhoz tartozó helyneveket. A 80 megkérdezettnek nem egészen a fele átlagos, 41–60% közötti, kicsivel több, mint a negyede pedig jó, 61–80% közötti helynévismerettel rendelkezett. Ugyanakkor volt köztük

két kiváló, 81% fölötti helynévismerettel büszkélkedő adatközlő is. Ebben a csoportban is voltak minimális, valamint gyenge helynévismerők, de az ebbe a kategóriába tartozó adatközlők túlnyomó többsége a 20 év alattiak, a gyerekek köréből került ki. A magyarok helynévismereti tudása elsősorban annak köszönhető, hogy a település külterületén mindannyian rendelkeznek saját földekkel. A legtöbb magyar családnak egyszerre több helyen is van szántóföldje, mivel náluk a zöldség- és gyümölcs termesztésből származó kereset jelenti ma is a fő megélhetési forrást.

Ha sorra vesszük mind a 18 cigány adatközlő eredményét, azt látjuk, hogy ez az adatsor meglehetősen kiegyenlített. Az idősebbek a 31%-os átlagos helynévismeretükkel nem ismernek sokkal több helynevet, mint a 30%-os átlagos helynévismerettel rendelkező fiatalabbak. Jobban leegyszerűsítve akár azt is mondhatnánk, hogy a magyarok által használt élőnyelvi külterületi helynevek többségét a két cigány csoport szinte egyformán nem ismeri. Ugyanakkor – egyetlen példától eltekintve⁷ – saját maguk által adott helynevek sincsenek. A jelenség hátterében több nyelven kívüli tényezőt is találunk. A beszélgetésekből az is kiderült, hogy a település magyar lakosságával szemben a kisbányai cigányság a földműveléssel csak jóval később kezdett el foglalkozni, s ez a tevékenység a többségükénél a mai napig is csak a saját felhasználást szolgáló, háztáji növénytermesztésben merül ki. Náluk az alkalmi munkák (pl. kőművesmunka, napszám stb.) vállalásának van nagyobb hagyománya. Ehhez az is hozzájárul, hogy a legtöbb család sokáig nem is rendelkezett saját földdel. A háztartások többsége ma is nagyjából azonos forgatókönyv szerint működik. A férfiak az aktív keresők, míg a nők, az alkalmi mezőgazdasági munkákat leszámítva, nincsenek foglalkoztatva. Ezt az is bizonyítja, hogy a felmérés ideje alatt, a délelőtti és a kora délutáni órákban, szinte csak nőket és gyermekeket találtam a település cigányok által lakott részén. Az asszonyok szinte kivétel nélkül mind „kásznika”-nak,⁸ háztartásbelinek vallották magukat. Ezzel szemben a férfiak kőművesként vagy a szomszédos farmok valamelyikén dolgoznak, többnyire fizikai munkát végeznek. Ugyanakkor viszonylag új keletű jelenség, hogy néhány család egy ideje külföldön is vállal idénymunkákat. A kereseti lehetőségek esetleges jellegét az adatközlőktől származó idézetek jól szemléltetik. A 43 éves férfi adatközlőm a foglalkozásra vonatkozó kérdéssel kapcsolatosan a következőképpen fogalmazott: „Én kőműves vagyok. Ide-oda megyek, ahova fűj a szél.” Egy másik, 28 éves férfi pedig ilyenformán: „Hát, foglalkozásomnak több minden, ahol lehetséges menni dőugozni. [...] Hát, amúgy, na, inkább konstrukciós munkát.”

A magyar családok értékesítésre szánt növénytermesztésből, a cigányságéhoz képest jóval nagyobb volumenű mezőgazdálkodásból élnek. Ennek a közösségnek minden öröme és bánata, sikere és kudarca a mezőgazdálkodásból, a földművelésből fakad. Ennek

⁷ Néhány adatközlőm a *Szusán* nevű utcát *Virág utca*-nak nevezte. A kikérdezések során azonban hamar nyilvánvalóvá vált, hogy az utóbbi nem széles körben ismert név. A megkérdezettek közül többen még csak hallomásból sem ismerték. Véleményem szerint afféle utcanévszépítési szándék húzódik meg a név megjelenése mögött. A *Szusán* név egyébként a román *Susan* helynév átvétele. A kifejezés valószínűleg a *sus* 'fel, fenn' tö és az *-an* helynévképző összetétele, és a magyar *Felszeg* helynévnek feleltethető meg. A szomszédos Turc településen szintén találunk egy *Susan* nevű utcát, a névválasztást ez is befolyásolhatta.

⁸ A *háztartásbeli* kifejezés román nyelvű változatának (*casnică* 'háztartásbeli') használata arra utalhat, hogy erről a témáról csak a hivatali, a román nyelvű ügyintézés során szoktak beszélni.

megfelelően náluk a beszélgetések is szinte mindig a külterületi munkával kapcsolatos élményekről szólnak. Ők a helyneveket folyamatosan hallják és tanulják egymástól.

Ezzel szemben a cigányok az érintett kifejezésekkel szinte csak akkor találkozhatnak, amikor a magyar közösség valamely családjánál vállalnak napszámot. Erre viszont jóformán csak a szezonális foglalkoztatottság során van komolyabb lehetőség. A cigányok esetében a külterületi termelést illetően nincs akkora érzelmi érintettség sem, mint a magyaroknál, mivel a legtöbb esetben nem a saját földjükön dolgoznak, a napszám után járó összeget pedig akkor is megkapják, ha a termés gyengébb minőségű, vagy ha alacsonyabb az ára. Ezekből a különbségekből fakadóan a cigányság számára nem ugyanazt jelentik az érintett helyek, mint a magyarság számára. Ezzel összefüggően pedig nincsenek rákényszerítve arra, hogy a külterületi helynevek többségét elsajátítsák.

A helynevek ismeretét illetően természetesen egyaránt találunk a közösségek egészére érvényes, tendenciaszerű jelenségeket, és olyan tényezőket is, amelyek csupán egyes emberek, családok esetében állnak fenn. A *Csertezán tanyája* nevet például azért ismerte valamennyi cigány megkérdezett, mert a közösségükhöz tartozó férfiak gyakran ezen a mezőgazdasági telepen kapnak munkát. A *Brime ~ Brimé* helynév viszont csak néhány cigány megkérdezett számára volt ismerős, ahogyan a magyar adatközlők többsége sem ismerte a kifejezést. Nagy meglepetésemre az egyik ötvenes cigány adatközlőm gondolkodás nélkül és viszonylag pontosan meg tudta határozni, hogy hol található a névhez kapcsolható földterület. Mint kiderült, régebben csordásként dolgozott, az állatokat pedig erre a – ma már a bábonyiak többsége számára ismeretlen – területre hajtotta ki.

5. Összegzés. Írásomban két külön nemzetiség, de egy anyanyelvi csoport tagjainak helynévismeretét vetettem össze a közösségek szociológiai jellemzőinek szempontjából. Mind a cigány, mind a magyar felmérésből azt olvashatjuk ki, hogy a helynévismeret foka elsősorban olyan, egymáshoz szorosan kapcsolódó nyelven kívüli tényezők függvénye, mint a társadalomban elfoglalt hely, az etnikai-vallási hovatartozás, a foglalkozás stb. Ennek megfelelően az egyazon településen élő társadalmi csoportok helynévismerete teljesen eltérő lehet.

A tanulmány középpontjában álló cigány közösség tagjai azért ismernek kevés külterületi helynevet, mert az életvitelük, a munkájuk nem követeli meg tőlük azt, hogy tisztában legyenek ezekkel a kifejezésekkel. A mindennapi kommunikációban egyszerűen nincs szükségük rájuk. Ugyanakkor mivel az elődeik sem használták ezeket a szavakat, nem is volt kitől átvenniük őket. A magyarok a külterületi helynevek többségét azért sajátították el, mert ezek a nyelvi jelek a földművelő életmód szerves részét képezik. Erre az is rávevődik, hogy a környezetüktől már gyermekkoruktól fogva hallják őket. A helynevek bizonyos értelemben az örökségük részét is képezik, a használatukkal ugyanazt a hagyományt viszik és adják tovább, amit az elődeiknél is láttak.

Hivatkozott irodalom

GYÖRFFY ERZSÉBET 2015. A helynévismeretről. *Magyar Nyelvjárások* 53: 5–33.

HAVAS GÁBOR – KEMÉNY ISTVÁN 1995. A magyarországi romákról. *Szociológiai Szemle* 3: 3–20.

- ISPMN. = Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet honlapja. http://www.ispmn.gov.ro/maps/county/137764_sm_mixed2011_roma (2017. 04. 22.)
- KEMÉNY ISTVÁN szerk. 1976. *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról*. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest.
- KEMÉNY ISTVÁN – JANKY BÉLA – LENGYEL GABRIELLA 2004. *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- SZILÁGYI FERENC 2016. Roma népesség a partiumi határmegyékben (Bihar, Szatmár). In: SZILÁGYI FERENC – PÉNZES JÁNOS szerk., *Roma népesség Magyarország északkeleti határtérségében*. Partium Kiadó, Nagyvárad. 49–90.
- SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA 2015. A romániai Kisbábony helynevei. *Magyar Nyelvjárások* 53: 156–186.
- SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA 2017a. A kisbábonyi magyarság helynévismerete. *Magyar Nyelvjárások* 55: 75–109.
- SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA 2017b. Kisbábony. Egy aprófalu belterületi helynevei és mentális településmorfológiája. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 13: 171–191.
- SzMH. = BURA LÁSZLÓ 2008. *Szatmár megye helynevei (földrajzi nevei)* 1–2. Státus Kiadó, Csík-szereda. 345–349.

SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3686-4455>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

ZSUZSA SZILÁGYI-VARGA, Knowledge of place names in the Roma community of Kisbábony (Băbești, Romania)

The paper focusing on the field of name sociology can be seen as a continuation of the author's previous works. The previously published studies deal with the knowledge of place names in the Hungarian population in Kisbábony (Băbești, Romania) and the cognitive mapping by the communities living there. The present paper primarily focuses on the knowledge of place name in the Roma community of Kisbábony. The findings rely on interview-based research the author conducted in the village. After characterizing the sociological features of the target group, questions regarding what percentage of the Hungarian toponymicon of the settlement is known in the local native Hungarian-speaking Roma community and on which factors the results depend are answered. The second part of the paper compares the knowledge of place names in the Roma and the Hungarian ethnic groups. In light of the collected and analysed data, it can be concluded that the knowledge of place names in the various social groups which live in the same settlement can be entirely different depending on certain extralinguistic factors.

Hol van Abbázia? Egy kérdőíves felmérés tanulságai*

1. Bevezetés. A tanulmány az exonimák használatának jelenlegi tendenciáit vizsgálja a magyar nyelvben, kérdőíves felmérés alapján. A szöveg értelmezéséhez fontos az *exonima* és *endonima* terminusok jelentésének tisztázása. Ez a két szakkifejezés az 1970-es években terjedt el a térképi és nyelvpolitikai használatban az ENSZ-ben folyó földrajzinév-egységesítés kapcsán. Pontos értelmezésükre számos kísérlet történt. Az *exonima* „[e]gy adott nyelvben használt név, mellyel olyan földrajzi alakulatot jelölnek, amely kívül található azon a területen, ahol a kérdéses nyelvet széles körben beszélik, s amely név formájában különbözik a megfelelő endonimá(k)tól, amely(ek)et azon a területen használnak, ahol a földrajzi alakulat található” (BÖLCSKEI–FARKAS–SLÍZ szerk. 2017: 137). Az *endonima* (tkp. 'belső név') egy földrajzi részlet neve a fekvése szerinti területen használt nyelvek valamelyikén. A magyar földrajzinév-kultúra és hagyományörzésünk szempontjából nagyon fontos, hogy ez utóbbi meghatározásban nem szerepel az a korábban alkalmazott kitétel, hogy csakis az adott területen használatos hivatalos nyelven kifejezett földrajzi név minősül endonimának. A jelenlegi álláspont szerint nem tartozik az exonimák közé egy név, ha az általa jelölt objektum környezetében helyi lakosként olyan jelentős számú kisebbség van jelen, amelynek nyelve – egyben a kérdéses név használatának nyelvi közege – az adott területen nem hivatalos. (A terminus értelmezésének történetére vö. POKOLY 2013.)

Ebből a bonyolultnak tűnő megfogalmazásból is kitűnik, hogy a magyar anyanyelvűek számára az *endonima* fogalmának különleges jelentősége van, és nemcsak a térképészeti vagy a földrajzi gyakorlatban, hanem az oktatásban, sajtóban, közéletben, nyelvpolitikában, külkapcsolatokban is. Minél nagyobb jelentőséggel bír földrajzi környezetében valamely képződmény, annál ismertebb, és annál nagyobb esély van arra, hogy megjelölése számos nyelvben exonimaként felbukkan. A jelentősebb városok, a nagyobb vízfolyások, tavak, hegységek és nagytájak nevei között igen sok exonimát találunk. Az alábbi példák megvilágítják ennek az érzékeny kérdésnek az összetettségét.

A gyakorlatban leginkább az ún. helységnévi exonimák használata kívánja meg a legnagyobb körtekintést és következetességet. A német nyelvű *Wien* magyar exonimája *Bécs*, angol exonimája *Vienna*, francia exonimája *Vienne*; a magyar nyelvű *Balaton* német exonimája *Plattensee*. Endonima ugyanakkor az osztrákoknak a *Wien* és a magyaroknak a *Balaton* alak, mert a jelölt denotátumok olyan területen vannak, ahol a német,

* Jelen írás a szerzők által készített, *Use of exonyms in present-day Hungary* című angol nyelvű tanulmány (BÖLCSKEI–GERCSÁK–MIKESY 2018) átdolgozott változata. Köszönettel tartozunk Tóth Máriának, aki az eredeti, angol nyelvű tanulmányt magyarra fordította, s így biztosította számunkra a magyar változat alapszövegét, amelyet aztán a magyar közönség információs igényeinek megfelelően alakítottunk tovább.

illetve a magyar nyelv használatos. Egy földrajzi objektumnak akár több endonimája is lehet: például a dél-afrikai *Fokváros* név exonima, de ennek a városnévnek az angol és afrikaans megfelelője (*Cape Town*, illetve *Kaapstad*) ugyanakkor endonima, mert a Dél-afrikai Köztársaságban mindkét utóbbi nyelv széles körben elterjedt (és történetesen hivatalos is). Ugyanígy a szlovákiai *Gabčíkovo* vagy a romániai *Oradea* névformák endonimák, de a jelölt helységek magyar nevei, a *Bős* és *Nagyvárad* is endonimák, mert ezeken a településeken jelentős számú magyarul beszélő lakosság él (GERCSÁK 2010: 228–229).

A modern társadalmakban a külföldi földrajzi objektumok helyi megnevezéstől eltérő, idegen nyelvű neveinek, azaz az exonimáknak a használati tendenciái egy-egy korszakban világosan kifejezik az emberek viszonyát a körülményekhez és az életfeltételekhez. E körülmények alatt többek közt az alábbiakat értjük:

- az írott kultúra helyzete (legfőképpen a sajtó, a térképkiadás, a földrajz és a földrajztanítás viszonylatában);
- az általános mobilitás (mint például az utazási kedv és az utazás szabadsága, a nemzetközi kapcsolatok és a kereskedelem szabadsága);
- az általános nyitottság a külvilágra.

Ezek a körülmények változó tényezők, mint ahogyan maga a világ is változik: a geopolitikai realitások, a nyelvi helyzetek, az úti célok vagy az olyan események, amelyek különös érdeklődést váltanak ki, folyamatosan változnak. A kommunikációs csatornák, a közlekedési és szállítási eszközök, valamint a világ megértésének módjai szintén gyorsan változnak. Az exonimák használata és élettartama kizárólag ebben a változó térben értelmezhető.

E folyamatok tanulmányozása különösen érdekes Közép-Európában, ahol az elmúlt száz évben a regionális geopolitikai rendszer három gyors és nagymérvű átalakulásának lehettünk tanúi (1918–1920, 1945, 1989–1990). Ezek az események nemcsak radikális határváltozásokat eredményeztek, hanem az érintett társadalmak nyelvhasználatára, kultúrára és gazdasági körülményeire, illetve a külföld felé való tájékozódás irányvonalai is jelentősen megváltoztak. Galíciát például egészen 1944-ig jelentős földrajzi egységként tartották számon, majd 1945-ben hirtelen a múlt egy darabjává változott.

A magyar nyelvhasználók e folyamatokra különféle módokon reagáltak. Így például az *Erdély* elnevezés korábbi jelentése 'Magyarország egy részben független, különleges tartománya' formában írható le, de 1920-ban – szinte átmenet nélkül – egy sokkal nagyobb területet kezdett jelölni: 'Magyarország azon része, amely Romániához került'. Míg a történelmi Magyarország északkeleti régiója 1920 után viszonylag gyorsan megkapta az új *Kárpátalja* nevet, a nyugati, Ausztriához került területek neve máig is formálódóban van. Jóllehet az osztrák nevet (*Burgenland*) általánosan használják a magyarban is, erősödik a tendencia, hogy ezt az „idegen” nevet nyelvünkben váltsuk fel az *Őrvidék* vagy *Várvidék* elnevezéssel.

A változó politikai rendszerek eltérően viszonyultak az idegen földrajzi nevek nemzeti nyelvben való használatához. Például

- használatukat az uralkodó ideológia részévé tették; vagy
- használatuk kiszorítására törekedtek; esetleg
- kisebb fontosságúnak tekintették a használatukat.

Következésképpen a kiadványok és a térképek rendkívül tarka képet mutatnak mind a mai napig; s mivel vannak, akik jelenleg is ideológiát építenek az ügy köré, egységes megoldás ma sem körvonalazódik. Valószínű, hogy a mi generációnk tanúja lesz számos

hagyományos exonima eltűnésének: ezek történeti magyar nevekké válnak. A magyar nyelvű exonimahasználat jelenlegi helyzetének feltárása többet nyújt, mint a pillanatnyi állapot dokumentálása: segédeszköz lehet oktatási anyagok, turisztikát népszerűsítő kiadványok stb. megírásához is.

2. A felmérés. Felmérésünkkel az exonimák magyar nyelvbeli használatának, használati tendenciáinak, illetve a magyar nyelvű közösség exonimákhoz való viszonyulásának vizsgálatára tettünk kísérletet, empirikus úton, a nyelvhasználók egy kiválasztott csoportjában vizsgálódva. A válaszadók köre eléggé egységes volt: a kialakított kérdőívre 95%-ban egyetemi hallgatók és felsőfokú végzettségűek válaszoltak. Közvetett módon tudjuk, hogy kisebb számban határon túli magyarok is voltak közöttük. Mivel az adatközlők lakhelye nem derült ki a kérdőívből, nem vizsgálhattuk, hogy ők más kontextusokban, helyzetekben, stílusokban használják-e a neveket, mint magyarországi társaik. A vizsgált csoport tagjainak 81%-a állította azt, hogy legalább középfokon tud angolul, 34%-uk pedig saját bevallása szerint németül beszél ilyen szinten. Bár a vizsgálat nem reprezentatív adatokkal dolgozott, az eredmények így is beszédesek. Az is nagyon fontos volt számunkra, hogy a felmérés során az exonimákkal kapcsolatos kérdésfelvetési módszereinket is ellenőrizzük.

A kérdőívet az interneten tettük közzé Google-kérdőív formájában, és felkértük a válaszadókat, hogy az űrlap kitöltése során ne használjanak se atlaszt, se más segédanyagokat. A kérdőív első része a szociológiai változókra kérdezett rá (életkor, iskolai végzettség, anyanyelv, jelenlegi tanulmányok), továbbá azt próbálta kideríteni, hogy az anyanyelv használata vonatkozásában hová sorolja magát a válaszadó (konzervatív, újító vagy semleges attitűdökkel rendelkezik-e ezen a téren). Most már úgy látjuk, hogy érdemes lett volna érdeklődni az utazási szokásokról is. Összesen 269 választ kaptunk: a válaszadók 14,9%-a doktori fokozattal bír, 47,2%-uk mesterképzésben szerzett diplomát, 19,7%-uk alapképzést végzett. Ami a résztvevők életkorát illeti, harmadrészüket 21–30 év közötti, egy másik harmaduk 31–50 év közötti.

Fel akartuk mérni az exonimák ismeretét, használatuk megítélését és a történelmi tudástól független használatuk helyzeti kötöttségeit is. A vizsgálatba vont földrajzi nevek nagy részét a történelmi Magyarország területéről vettük, másik részét Közép-Európából, néhányat pedig a régiókon kívülről. A felmérésben megvizsgáltuk, hogy a résztvevők mely neveket használnák térképen, hivatalos iratokban, hétköznapi kommunikációban az anyanyelvükön, illetve angol nyelvi környezetben. A kérdések egy része a földrajzi nevek felismerésére, ismeretére irányult, míg más kérdéseknél a neveket a résztvevőknek produktív módon be kellett írniuk válaszként. A legtöbb kérdés településnévre vonatkozott, néhány pedig ország vagy terület nevére. Egy kérdés kapcsán a válaszadóknak osztályozniuk kellett több helynevet aszerint, hogy magyarnak, idegennek, történetinek, hagyományosnak vagy hibásnak tartják-e őket. Ez a kérdés kiterjedt az *exonima* terminus ismeretének felmérésére is. A továbbiakban a vizsgálat alapján levonható néhány érdekes következtetést ismertetünk.

3. Megállapítások, megfigyelések

3.1. Az első kérdéscsoport azt vizsgálta, hogyan választanak az adatközlők a földrajzi nevek (például az exonimák) között:

- a jelölt hely magyarokhoz kötődő történelmi és/vagy kulturális kapcsolata,
- a jelenlegi politikai összefüggések,
- a jelölt hely típusa,
- a nyelvi környezet szerint.

Feltételeztük ugyanis, hogy e tényezők (illetve kombinációik) befolyásolni fogják a magyar névformák előnyben részesítését, illetőleg elutasítását. Minden esetben névváltozatokat adtunk meg, s magyar és angol nyelvű mondatokban, adott helyzetekre kellett nevet választani az alábbiakból: *Fehéroroszország* vagy *Beloruszia* vagy *Belarusz*; *Kolozsvár* vagy *Cluj-Napoca* vagy *Cluj*; *Pozsony* vagy *Bratislava*; *Fokváros* vagy *Cape Town* (*Kaapstad*); *felvidéki* vagy *szlovákiai*.

Azt találtuk, hogy a magyar mondatokban a válaszadók legtöbbször a magyar névalakot választották azoknak a településeknek vagy régióknak az esetében, amelyek magyar történelmi és/vagy kulturális vonatkozással bírnak; így például a válaszok mintegy 99%-ában *Kolozsvár* jelenik meg a *Cluj-Napoca* és *Cluj* névformák ellenében; a magyar nyelvterület északi részére 80–90%-ban a *felvidéki* forma jelentkezik a *szlovákiai* ellenében). Ugyanez figyelhető meg távoli helyek megjelölésekor is, akár a magyar nyelvben szokásos, bevett exonimáról volt szó (pl. a válaszok 94,1%-ában *Fokváros* szerepel a *Cape Town* és *Kaapstad* névformák ellenében), akár viszonylag újról (pl. a válaszok 84%-ában *Fehéroroszország* kerül elő a *Belorusszia* és *Belarusz* névformák ellenében). A formális stílus és a mai tartalom a mondatokban a névválasztást néha befolyásolta, néha viszont nem: a válaszadók a DAC (Dunajská Streda település futbalcsapata) bajnoksági teljesítményét, valamint a magyar pártok választási szereplését inkább *Szlovákia*-hoz (a válaszok 84,8, illetve 61,7%-ában), mint a Felvidékhez kötötték; de többnyire a *Pozsony* névformát választották (a válaszok 90,7%-ában) a ma hivatalos *Bratislava* endonima helyett, amikor Szlovákia mai fővárosát kellett megnevezniük.

Az angol mondatokban azonban – *Kolozsvár* és *Cluj-Napoca* vagy *Cluj* viszonylatában – a válaszadók szívesebben választották a román névformát (illetve annak valamely változatát) a magyar név helyett, ha a mondat a mai településre vonatkozott (a válaszok 59,9%-ában); ugyanakkor szinte ugyanolyan gyakran (a válaszok 52%-ában) döntöttek a magyar névforma, mint a román alak mellett (a válaszok 46,5%-ában), ha a mondat valamilyen múltbeli tényre utalt. Az angol mondatok néha a kombinált névalakok használatát is előhívták, pl. *Cluj-Napoca (Kolozsvár)*, *Cluj-Napoca (in Hungarian: Kolozsvár)* a jelennel összefüggésben; *Kolozsvár (now: Cluj-Napoca in Romanian)* történelmi összefüggésekben. Sőt egy-egy esetben megjelentek olyan névalakok is, amelyek eltérnek mind a magyar névformától, mind az ország hivatalos nyelvén való megnevezéstől; pl. *Claudiopolis*, *Klausenburg*. Úgy tűnik, a kombinált nevek előnyben részesítése nem függött a válaszadók korától vagy képzettségétől, a nyelvhasználathoz kapcsolódó attitűdtől azonban igen: a kombinált neveket használó csoport több mint háromnegyede a nyelvhasználat tekintetében semlegesnek (54%), sőt konzervatívnak (22%) minősítette magát.

Az angol mondatok esetében a válaszadók a célközönséget, a történelmi hitelességet és a szöveg témáját említették a névválasztást befolyásoló tényezőként, pl. „Attól függ: hivatalos szövegben Cluj-Napoca-t, viszont ha egy nem magyar barátomnak írnám, akkor

Kolozsvár-t [használnék] egyértelműen” (V 83),¹ „[...] nem tudom, kicsit utánanéznék az akkori névhasználatnak más nyelveken” (V 153), „Ha történelmi témájú mű része, a Kolozsvár, ha idegenforgalmi mű része, a Cluj-Napoca névalakot részesítem előnyben” (V 32). Azaz ha azt akarjuk, hogy a külföldiek megértsenek minket, olyan névalakot igyekszünk használni, amelyről feltételezzük, hogy beszélgetőtársunk ismeri, akkor is, ha anyanyelvünkön inkább a magyar névvel azonosítanánk a települést. Néha a névforma megválasztásakor figyelembe vesszük az időre való hivatkozást a mondatban és a névhasználat történelmi korokhoz köthető változásait is.

3.2. A második kérdéscsoport ellenőrizni kívánta, hogyan ítélnék meg a válaszadók bizonyos névformákat. Ehhez egy olyan táblázatot adtunk, amelyben azt az egy – bár egymást nem minden esetben kizáró – válaszlehetőséget kellett megjelölniük, amelybe a megadott település- vagy tájnévet sorolják (idegen név, magyar név, hagyományos név, történelmi név, hibás név, exonima). A nevek önmagukban, bármilyen közelebbi földrajzi meghatározás vagy támpont nélkül szerepeltek a listában. Bizonyos, hogy néhány, kevésbé ismert név esetében ez nehezíthette a döntést.

A *Munkács* és a *Dalmácia* névformákat, melyek magyar történelmi és/vagy kulturális vonatkozással bíró települést, illetve régiót jelölnek, a válaszadók leginkább magyar névnek, kevésbé gyakran pedig történelmi, illetve hagyományos névformának tekintették. A *Rodostó*, II. Rákóczi Ferenc törökországi száműzetési helyének a neve főként a magyar vagy a történelmi névforma megjelölést kapta, de jelentős volt exonimaként való elfogadása is. Meglehetősen érdekes, hogy csak kevéssel több válaszadó tekintette az *Ogyessza* névformát – amely a mai magyarban gyakoribb *Odessza* névalak változata – magyar névnek, mint ahányan külföldi névnek tartották, de meglehetősen sokan nyilatkoztak róla úgy, hogy hibás név. A Kína fővárosát jelölő *Peking* és *Beijing* névformák megítélésait összehasonlítva elmondható, hogy az elsőt rendszerint magyar névnek, illetve exonimának tekintették válaszadóink, míg a másodikat jellemzően idegen névnek, illetve – talán meglepő módon – hagyományos névnek ítélték.

Az *Aquincum*, Pannónia provincia ősi városának neve a római időkben, elsődlegesen történelmi név, kevésbé gyakran idegen név megítélést kapott. Az *Atscha*, egy dunántúli falu neve a helyi német kisebbség nyelvén a válaszadók több mint fele szerint idegen név, egyharmaduk megítélése szerint pedig történelmi név, illetve exonima. Az *Alpesek*, az Alpok régi, költői elnevezése a magyar nyelvben a válaszadók többsége számára hibás elnevezésnek, esetleg magyar névnek tűnt. A *Boedapest*, a magyar főváros holland neve leggyakrabban hibás elnevezés minősítést kapott – valószínűleg, mert a holland kevéssé széles körben oktatott nyelv Magyarországon –, de néhányan idegen névnek, illetve exonimának is ítélték.

Az egyes névformák megítéléséről való információgyűjtésen túl e kérdéscsoport célja volt az is, hogy megvizsgáljuk az *exonima* terminus ismertségét. Amint fent láttuk, a válaszadók nyelvileg nagyon eltérő névformákat soroltak e terminus alá. A *Peking*, *Ogyessza*, *Atscha* és *Boedapest* nevek egyaránt *exonima* megjelölést kaptak a válaszadók több mint 10%-ától; a *Rodostó* és a *Dalmácia* neveket az adatközlők kisebb arányban tekintették

¹ A továbbiakban a V a *válaszadó* rövidítéseként áll, ezt egy azonosító szám követi, amikor közvetlenül idézünk a válaszadótól.

exonimáknak. Az *exonima* terminust, még ha következtetlenség is, kétszer több természet-tudományt tanuló hallgató használta, mint amennyi bölcsészhallgató, mivel az előbbieket térképészeti képzést is kaptak.

A második kérdéscsoportra adott válaszok alapján az egyes névformák megítélésével kapcsolatos vélekedéseket az alábbi táblázat foglalja össze számszerűen:

1. táblázat: Egyes névformák megítélésével kapcsolatos vélekedések

Vizsgált név	Idegen név		Magyar név		Hagyományos név		Történeti név		Hibás név		Exonima	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
<i>Munkács</i>	0	0,0	198	73,6	25	9,3	39	14,5	0	0,0	0	0,0
<i>Peking</i>	36	13,4	147	54,6	28	10,4	8	3,0	2	0,7	48	17,8
<i>Rodostó</i>	6	2,2	140	52,0	16	5,9	80	29,7	2	0,7	25	9,3
<i>Ogyessza</i>	57	21,2	77	28,6	36	13,4	23	8,6	46	17,1	30	11,2
<i>Aquincum</i>	37	13,8	8	3,0	18	6,7	205	76,2	0	0,0	0	0,0
<i>Atscha</i>	139	51,7	2	0,7	28	10,4	58	21,6	11	4,1	31	11,5
<i>Alpesek</i>	16	5,9	70	26,0	39	14,5	31	11,5	97	36,1	16	5,9
<i>Boedapest</i>	92	34,2	8	3,0	9	3,3	12	4,5	104	38,7	44	16,4
<i>Beijing</i>	218	81,0	3	1,1	25	9,3	4	1,5	2	0,7	17	6,3
<i>Dalmácia</i>	5	1,9	124	46,1	40	14,9	86	32,0	2	0,7	12	4,5

3.3. A harmadik kérdéscsoportban a névformákkal (így az exonimákkal is) kapcsolatos tények, konvencionális tudáselemek ismeretének vizsgálatára összpontosítottunk. A válaszadóknak ezúttal nem felsorolt lehetőségekből kellett választaniuk, hanem csak a denotátum meghatározása állt rendelkezésükre.

Az Ukrajna és Románia között fekvő ország neve a magyar nyelvben manapság különféle formákban jelenik meg: *Moldova/Moldovai Köztársaság* a hivatalos dokumentumokban és a mindennapi kommunikáció során; *Moldávia/Moldáv Köztársaság* a tárgyalási nyelvben, orosz elnevezése alapján; többen pedig – a történelmi körülmények és a névformák hasonlósága által kiváltott tévedés eredményeként – *Moldva*-ként jelölik meg az országot. (A *Moldva* névforma valójában ma a Keleti-Kárpátok és a Prut folyó közötti területet jelöli Románia északkeleti részén; történelmileg pedig a nyugaton a Keleti-Kárpátok, keleten a Dnyeszter, délen a Duna és a Fekete-tenger által határolt terület neve volt, ehhez vö. még a *Moldvai Fejedelemség* elnevezést a középkor végén és az újkor elején.)

Válaszadóink általában a *Moldova/Moldovai Köztársaság* formákat adták meg, mintegy kétszer olyan gyakorisággal, mint a *Moldávia/Moldáv Köztársaság* formákat (147, illetve 70 esetben), néhányan mind a *Moldova*, mind a *Moldávia* formát beírták válaszként (6 eset), egy kevesen a *Moldva* formát is választották (10 eset), egy adatközlő pedig a *Moldvai Köztársaság* formát adta meg válaszában. A 60 év alatti válaszadók jellemzően a *Moldova/Moldovai Köztársaság* formákat részesítették előnyben a *Moldávia/Moldáv Köztársaság* formákkal szemben (133, illetve 47 válasz). A 60 évesnél idősebb adatközlők a *Moldávia/Moldáv Köztársaság* formákat nagyobb arányban adták meg válaszként, mint a *Moldova/Moldovai Köztársaság* alakokat (23, illetve 14 esetben), a *Moldva* nevet pedig nem használták. Úgy tűnik, a *Moldova/Moldovai Köztársaság* formák preferálása a *Moldávia/Moldáv Köztársaság* formák ellenében az iskolai végzettség magasabb fokával arányosan gyengül: 51,0% a 6,1%-kal szemben (általános és középiskola) > 56,6% a

22,6%-kal szemben (alapképzés) > 56,7% a 31,5%-kal szemben (mesterképzés) > 52,2% a 37,5%-kal szemben (doktori fokozat). Ez, figyelembe véve, hogy a képzettség többnyire összefügg az életkorral, összhangban van a fenti eredményekkel. A tudatos nyelvhasználók némiképp meg is magyarázták válaszukat: pl. „oroszos névén Moldávia” (V 246), „Moldova (nem biztos, hogy hívnám Moldáviának)” (V 68), „Moldova vagy Besszarábia (utóbbi történeti név)” (V 32).

A „Honnan kapta a nevét a »szíami macska«?” kérdésre 212 választ kaptunk. A válaszadók többsége egyetértett abban, hogy az elnevezés a *Sziám* helynévből ered, ám abban, hogy ez a hely tulajdonképpen hol volt található, bizonytalannak tűntek. 94 válaszadó az egykori Sziámot a mai Thaifölddel azonosította, néhány esetben meg is magyarázva a két névforma közötti kapcsolatot (pl. a *Sziám* a mai Thaiföld régi/korábbi/egykori/történelmi/eredeti/hivatalos (!) neve volt; Thaiföld angol nyelvű exonimája volt; korábban brit gyarmat volt Délkelet-Ázsiában, amely nagyjából megegyezett a mai Thaifölddel). Néhányan ugyanakkor azt feltételezték, hogy *Sziám* Mianmar, Kína vagy Laosz korábbi neve volt, de akadtak olyanok is, akik szerint *Sziám* a mai India, Indonézia, Kambodzsza, Malajzia, illetve Vietnám egykori megnevezése volt. Más válaszadók a *Sziám* névforma többé vagy kevésbé pontos általános értelmezését adták, például királyság, illetve ország volt Délkelet-/Délnyugat-/Északkelet-Ázsiában; régió a Távol-Keleten; tartomány, történelmi terület, főváros, város, félsziget. Két válaszadó a *Sziám* nevet az ókori Egyiptomhoz kapcsolta, mások pedig igen elnagyolt választ adtak, például *Sziám* a macskák eredetének helye.

A következő kérdés a politikai helyzetben történt változások hatásának vizsgálatára irányult, s azt ellenőrizte, hogy a ma élő generációk vajon tudják-e azonosítani a történelmi Magyarország jelentős városait a jelenlegi államuk hivatalos nyelvében szereplő településnév alapján.

Nyolc magyar nevet és nyolc mai hivatalos idegen névformát soroltunk fel, melyek egyszerre voltak láthatók és összekapcsolandók – vagyis a párosításban a „kizárásos alap” is szerepet játszhatott. Közülük a jelölt helység azonossága miatt öt-öt névalak párt képzett. A válaszadók harmada mind az öt névpárt helyesen tudta azonosítani, 16,7%-a négyet, 13,8%-a hármat, 10,4%-a kettőt, 7,4%-a egyet ismert fel, 18,2%-a pedig egyet sem. Válaszadóink számára általában a legismertebb az *Újvidék–Novi Sad* névpár volt (197 válasz), ezt követte a *Kismarton–Eisenstadt* (168 válasz), a *Zólyom–Zvolen* (153 válasz), az *Ungvár–Ужгород* (138 válasz) és az *Eperjes–Prešov* névpár (121 válasz). Befolyásolhatta a döntést, hogy az *Ужгород* cirill betűkkel szerepelt, hiszen az egyetemista korúak jó része bizonyára el sem tudta olvasni ezt a nevet, a cirill betűket felismerve azonban könnyebben kapcsolhatta a nevet *Ungvár*-hoz, ha tudta, hogy Ungvár Ukrajnában található. Az adatközlők megjegyzésként maguktól is adhattak meg névformákat, így néhányan az *Ужгород* latin betűs, magyar nyelvű alakját adták meg válaszként, inkább *Uzsgorod* (egy ízben *Uzhgorod*), mint *Uzshorod* formában (47, illetve 6 eset), egy alkalommal magyarázattal is alátámasztva a választott formát: „Uzshorod (és nem Uzsgorod, mert az oroszul van...)” (V 116). A legidősebbeket kivéve minél idősebbek voltak a válaszadóink, annál több névpárt ismertek fel átlagban: 1,1 (–20) < 2,4 (21–30) < 3,1 (31–40) < 3,2 (41–50) < 4,2 (51–60) < 4,3 (61–70) > 3,7 (71+). Hasonló tendencia figyelhető meg a képzettség magasabb szintjével összefüggésben is: 1,7 (általános és középiskola) < 2,7 (alapképzés) < 3,3 (mesterképzés) < 4,1 (doktori fokozat).

Bár ezekre nem kérdeztünk rá, néhány válaszadó megemlítette a kérdésben felsorolt további névformák magyar, illetve idegen nyelvű névpárját is. Az előfordulási gyakoriság sorrendjében a *Nagyvárad–Oradea* (7 eset), a *Szabadka–Subotica* és a *Szatmárnémeti–Satu Mare* (5-5 eset), a *Gyulafehérvár–Alba Iulia* és a *Zombor–Sombor* (4-4 eset), valamint a *Németújvár–Güssing* névpár (2 eset) került elő a válaszokban. Az elemzés egy másik érdekes szempontja lehet a válaszadók által pontatlanul azonosított névpárok áttekintése. Az összes, 841 válaszból mindössze 24 bizonyult pontatlannak. Ezek az előfordulási gyakoriság sorrendjében: **Gyulafehérvár–Oradea* (7 eset), **Zombor–Subotica* és **Zombor–Zvolen* (3-3 eset), **Zombor–Güssing* (2 eset), **Szatmárnémeti–Eisenstadt*, **Szatmárnémeti–Oradea*, **Szatmárnémeti–Güssing*, **Szatmárnémeti–Subotica*, **Gyulafehérvár–Eisenstadt*, **Gyulafehérvár–Novi Sad*, **Eperjes–Zvolen*, **Ungvár–Oradea* és **Zombor–Uzgorod* (1-1 eset). Ezekben az esetekben a pontatlanságot – úgy tűnik – legtöbbször a névformák hasonló hangzása vagy a névformák által jelölt települések viszonylagos földrajzi közelsége okozta.

A kérdés, hogy „Melyik országban található Spalato?” kétféle információ ismeretét vizsgálja: vajon a válaszadók ismerik-e a jelenlegi endonimát (nyelvi tudás) és vajon tudják-e, hol van a település (földrajzi tudás). A válaszadók több mint fele (52,8%-a) mindkét típusú információ birtokában van, s időnként ezt magyarázatokkal is alátámasztották, pl. „Horvátország, (Dalmácia), ma Split” (V 100); „Horvátország, [horvát alakja Split]” (V 197); „Horvátország (történelmi név)” (V 189); csak egy adatközlő akadt, aki a helyes válaszhoz szükséges egyik típusú információ ismeretének bizonytalanságáról számolt be: „Ha Split, akkor Horvátországban” (V 207). A válaszadók 15%-a ugyanakkor hibás választ adott, mivel a települést Olaszországba, Szlovéniába, Romániába, Görögországba, Ausztriába, Bulgáriába, Magyarországra, Mexikóba, Spanyolországba vagy Szerbiába helyezte; néhányan közülük igazolhatóan abból az ötletből indultak ki, hogy a név hangzása olaszos, illetve spanyolos; pl. „? olaszos-spanyolos hangzású” (V 110). A válaszadók harmada egyáltalán nem válaszolt erre a kérdésre. A helyes válaszok átlaga az életkorral egyre nőtt: 40,6 (–30) < 52,9 (31–60) < 83,3 (61+); ahogy a képzettség szintjének emelkedésével is: 34,7 (általános és középiskola) < 43,4 (alapképzés) < 56,7 (mesterképzés) < 75,0 (doktori fokozat).

3.4. A negyedik és az ötödik kérdéscsoportban azt kívántuk vizsgálni, hogyan használják adatközlőink a különféle névalakokat a tényleges kommunikáció során. Először arra figyeltünk, vajon a válaszadók tisztában vannak-e az alábbi, összetartozónak feltüntetett, azonos helyeket jelölő névformák használatbeli különbségeivel, ezért arra kértük őket, írjanak megfelelő példamondatokat a helynevekkel: *Mianmar–Burma*, *Japán-tenger–Keleti-tenger*, *Tokió–Tokyo–Tōkyō* és *Boroszló–Wrocław*. Összesen 143 választ kaptunk.

A legismertebb használatbeli különbség a *Boroszló–Wrocław* névpár esetében mutatkozott (65 válasz); pl. „Mátyás király Boroszlót is uralma alá hajtotta. Wrocław Lengyelország egyik regionális nagyvárosa.” (V 155); „Boroszló Wrocław történelmi magyar neve” (V 260). Néhányan ugyanakkor arra kérdeztek rá, hogy miért hagytuk ki a város német nevét, a *Breslau*-t. Egy-egy válaszadó azt is hozzátette, hogy a fiatalok ma már nem ismerik a *Boroszló* névalakot, jóllehet ennek használata tanácsos lenne a magyar nyelvben, nemcsak történelmi, hanem jelenkori vonatkozásban is. Érdekes azonban megfigyelni, hogy még azok a válaszadók is, akik jól érzékelték a használatbeli különbséget a két, megadott helynév között, a *Boroszló* névalakot nem feltétlenül ugyanazzal a

latívuszraggal látták el a példamondatokban: pl. „Elutaztam Boroszlóba” (V 32), de „A magyarok Boroszlóra mennek” (V 158). Igaz, hogy számos magyarországi településnév kapcsán is megfigyelhető, hogy a latívuszrag használatában dialektális különbségek vannak.

62 válaszadó pontosan azonosította a használatbeli különbséget a *Mianmar–Burma* névpár tekintetében, pl. „Ma Myanmar, egykor Burma” (V 129), „Mianmar–Burma: politikai állásfoglalást tükröz a névhasználat, előbbi elfogadja a jelenlegi rezsimet, utóbbi nem” (V 63); egy adatközlő pedig helytelenül válaszolt: „Mianmar angol neve Burma” (V 262). Az egyik válaszadó szerint a hagyományos formának jobb a konnotációi a magyar nyelvben: „ha pl. utazási irodának csinálnék prospektust, [...] Burmát használnék, mert jobban eladható” (V 237).

A *Tokió–Tokyo–Tōkyō* névformák különbségével kapcsolatban 55 válasz érkezett, melyek a névalakokat rendszerint különböző nyelvekhez és átírási rendszerekhez kötötték, pl. „az első a magyar névváltozat, a második az angolos átírás, a harmadik pedig a hivatalos japán latin betűs átírás” (V 159); néha kevésbé pontosan, pl. „Tokió magyarul, Tokyo angolul, Tōkyō japánul” (V 70). Az utolsó alak használatával kapcsolatban I. még: „A harmadik változat az, ahogyan a térképen használnám egy nemzetközi atlaszban, amely tudatosan alkalmazza a hivatalos névváltozatokat az ENSZ ajánlásainak megfelelően” (V 171).

A legkevésbé pontosan felismert használatbeli különbség, úgy tűnik, a *Japán-tenger–Keleti-tenger* névpár esetében került elő (36 válasz). A legtöbb válaszadó – helyesen – a névválasztás geopolitikai és diplomáciai vonatkozásait hangsúlyozta, pl. „A Japán-tengert a koreaiak Keleti-tengernek hívják” (V 189), „A Korea felé való diplomáciában a Keleti-tenger elnevezés használata szerencsés” (V 32); bár néhányan a *Keleti-tenger* névforma használatát nem a koreaiaknak, hanem inkább az oroszoknak, a kínaiaknak, illetve a vietnámiaknak tulajdonították, pl. „A vietnámi nagykövet meghívott egy keleti-tengeri vitorlázásra” (V 209). Egy harmadik névalak is felbukkant a válaszokban, pl. „A japánok Japán-tengerként, a koreaiak Keleti-tengerként, az oroszok Kelet-koreai tengerként ismerik” (V 118). Néhány válaszadó arra is felhívta a figyelmet, hogy a *Keleti-tenger* névváltozat a legtöbb európai számára egészen mást jelent, pl. „A Japán-tenger a Csendes-óceán peremtengere, a Keleti-tenger (Balti-tenger) Európában található” (V 253), „Rügen szigetét a Keleti-tenger veszi körül” (V 169).

Öt válaszadó felsorolta, mely névformákat használná adott esetben: „Magyar használatban: Burma, Japán-tenger, Tokió, Wrocław” (V 178). Mások igen általános válaszokat adtak a névhasználat tekintetében (31 eset), pl. „A különbséget pl. a magyar vagy nemzetközi olvasóközönség, vagy pl. a térképi tartalom határozza meg (történeti vagy aktuális helyzetet mutat be)” (V 247), „Használatuk személyes preferencia és tartózkodási hely kérdése” (V 123), „hangulati különbség [van a nevek között]” (V 91); illetve úgy nyilatkoztak, hogy nincs használatbeli különbség a névformák között (13 esetben).

3.5. Az ötödik kérdéscsoportban arról kérdeztük a válaszadókat, megváltoztatnának-e egyes településneveket a megadott magyar példamondatokban. A példamondatok a következők voltak: „Tavaly Dubrovnik mellett nyaraltunk, idén Zadart néztük ki”; „Košice után már csak Kežmarokban álltunk meg”; „Az uzsgorodi egyetemen magyar szak is működik”; „Rijekától még 2 órát autóztunk Senjig”. Megkértük válaszadóinkat, adják is meg, hogy a mondatokban melyik nevet milyen névalakra módosítanák. A mondataink láthatóan egy vagy két olyan „külföldi” névalakot (tulajdonképpen endonimát) tartalmaztak,

amelyeknek jól vagy kevésbé jól ismert magyar megfelelőik is vannak: *Dubrovnik* (m. *Raguza*) – *Zadar* (m. *Zára*); *Košice* (m. *Kassa*) – *Kežmarok* (m. *Késmárk*); *Uzsgorod* (m. *Ungvár*); *Rijeka* (m. *Fiume*) – *Senj* (m. *Zengg*).

Az első példamondattal összefüggésben 16 válaszadónk mindkét névalakot a magyar megfelelőire cserélné, 31-en *Zára*-t használnának *Zadar* helyett, 16-an pedig nem változtatnák meg a jelenlegi endonim alakokat még akkor sem, ha ismerik a magyar megfelelőket, pl. „Nem cserélném ki a neveket Ragusára és Zárára, noha felhívnám útitársaim figyelmét a történelmi nevekre is” (V 68); „Nem tartoztak Magyarországhoz, az olasz nevek semmivel sem magyarosabbak, a régi nevek kikoptak a magyar szóhasználatból” (V 110). Azok, akik *Dubrovnik* helyett annak magyar megfelelőjét használnák, ugyanakkor nem mindig ismerik a magyar helyesírási szabályoknak megfelelő alakot (*Raguza*), s helyette az erősen fonetikus írásmódú magyar formát (*Ragúza*) vagy az olasz alakot (*Ragusa*) alkalmazták; más esetekben a válaszadók magában a magyar névformában voltak bizonytalanok, pl. „Zadar → Zára (de ha ismerném Dubrovnik magyar névalakját, azt is lecserélném)” (V 209).

Azok a válaszadók, akik mindkét nevet módosítanák, többnyire 40 évnél fiatalabbak, egyetemi végzettséggel vagy doktori fokozattal rendelkeznek, és közel felük a nyelvhasználat terén konzervatívnak vallja magát. Azok, akik a *Zadar*-t *Zára*-ra cserélnék, többnyire 40 év feletti, egyetemi végzettségűek és több mint a felük a nyelvhasználat kapcsán sem konzervatívnak, sem újitónak nem tekinti magát. Azok a válaszadók, akik elfogadták az eredeti mondatban felkínált névalakokat, a korcsoport és a képzettségi szint vonatkozásában bármely kategóriába tartozhatnak, s nyelvhasználatukban semleges attitűdökkel rendelkezőknek ítélik magukat. Hozzá kell tennünk azonban, hogy a felmérésben részt vevő válaszadók csaknem háromegyede erre a kérdésre semmilyen választ nem adott.

A második mondatban kapcsolatban ugyanakkor a válaszadók csaknem 80%-a magyar névalakot használna az egyik vagy mindkét település megjelölésére: 15 válaszadó *Kassá*-t választana a *Košice* helyett, 6-an *Késmárk*-ra cserélnék a *Kežmarok*-ot, 188 válaszadó mindkét esetben a magyar névalak mellett döntene és csak 1 adatközlő fogadná el a szlovák alakokat. A válaszadók többsége a két szlovákiai város magyar nevét tehát ma is jól ismertnek ítélte, vö. „Kassa, Késmárk (Idegen név használata kerülendő, ha a magyar név közhasználatú)” (V 32). Ugyanakkor némi bizonytalanság tapasztalható *Kežmarok* pontos magyar megfelelőjét illetően a tényleges névhasználatban: bár a *Késmárk* forma volt a leggyakrabban használt változat (167 válasz), 14-en *Kézsmárk* változatot írtak; egy adatközlő csak homályosan emlékezett a névre, s így egy *Kismárk* (?) alak is bekerült a válaszok közé; hárman pedig arra utaltak, hogy egyáltalán nem tudják felidézni a magyar nevet. Kettősség fedezhető fel továbbá a nyelvhasználatban, amikor a *Késmárk* névhez lokatívuszrag járul: azok a válaszadók, akik megismételték a teljes mondatot, többnyire a *Ké(z)smárkon* formát használták (63 eset), de megjelent a *Késmárkban* alak is (16 eset) a mondatokban.

Azok a válaszadók, akik csak a *Košice* formát akarták *Kassá*-ra módosítani, többnyire 50 év alattiak, egyikük 71 feletti; akik csak a *Kežmarok* formát kívánták *Ké(z)smárk*-ra cserélni, többségükben 21–40 év között vannak. Legtöbbjüknek egyetemi végzettsége van, és a nyelvhasználat terén konzervatívnak vagy semlegesnek tartják magukat. Azok, akik a mondatban mindkét településnevet megváltoztatnák magyar megfelelőikre, mindenféle korúak és képzettségűek; 45,2%-uk semlegesnek, 27,7%-uk konzervatívnak, 16,5%-uk

innovatívnak ítéli, 10,6%-uk pedig mindezen fogalmak kombinációjával jellemzi a nyelvhasználatát.

A harmadik mondat csak egy névalakot tartalmazott, s a válaszadók 56,1%-a fűzött hozzá megjegyzést. Az *uzsgorodi* helyett 141 válaszadó a magyar *ungvári* formát használná önállóan, pl. „Mivel magyar szakról van szó: Ungvár” (V 244). A válaszadók közül hárman a magyar alak mellé hozzátették a név orosz vagy ukrán változatának latin betűs átírását is, pl. „ungvári (Uzsgorod)” (V 259); „uzsgorodi-ungvári” (V 268); egyszer a magyar névforma cirill betűs alakja is szerepelt, pl. „Vagy Ungvár, vagy Užhorod, Унгвар, Uzhgorod” (V 257); valaki pedig az *uzshorodi* alakot, azaz az ukrán formájú név latin betűs átírását használná önállóan a magyar mondatban. Négyen nem ismerték a magyar nevet, vagy nem voltak biztosak benne, pl. „Uzsgorodot cserélném, de nem tudom, mire” (V 160); „Az Munkács? Akkor azt használnám” (V 73). Két válaszadó az *uzsgorodi* névalakot változatlanul hagyná a mondatban.

Azok a válaszadók, akik az *ungvári* alakot részesítették előnyben az *uzsgorodi*-val szemben, mindenféle korúak és magasabb iskola végzettségűek, többségük semleges (43,3%) és konzervatív (29,1%), kisebb hányaduk innovatív (15,6%) vagy vegyes (12,1%) nyelvhasználói attitűdökkel rendelkezik. Azok, akik a magyar és a jelenlegi hivatalos névformák kombinációját használnák, magasan képzettek, 41 évnél idősebbek, s nyelvhasználatukban semlegesnek vagy konzervatívnak mondják magukat. Azok a válaszadók, akik nem módosítanák a nevet, vagy nem ismerik a magyar nevet, 50 év alattiak, különféle képzettségűek és a magát egyedülként konzervatívnak tartó adatközlő kivételével nyelvhasználatukban saját megítélésük szerint semlegesek.

A negyedik mondatnál kapcsolatban kaptuk a legváltozatosabb válaszokat. Az összes válaszadó jó harmada (37,5%-a) felelt erre a kérdésre. 56 válaszadó javasolta a két név közül az egyiknek a módosítását: rendszerint a *Rijeká*-t változtatná *Fiumé*-re, néha a kettő megfelelését *Fiume* (*Rijeka*) formában jelezve; a *Senj* névforma *Zengg*-re változtatásának igénye a *Rijeka* forma változatlanul hagyása mellett ritka volt. 31 válaszadó mindkét települést magyar névvel jelölné meg, bár nem mindig voltak tisztában a tényleges magyar helységnevekkel. A válaszadók például számos írásváltozatban tüntették fel a *Zengg* településnevet, pl. *Zeng*, *Zenng*, *Sengg*, *Szenj*; vagy bevallották, hogy nem ismerik a pontos magyar alakot, pl. „Fiumét írnék, meg, ha tudnám, mire, *Senj*-t is kicserélném” (V 163). Úgy tűnik, a *Zengg* névforma viszonylag kevés magyar anyanyelvű beszélő által használt exonima, pl. „Fiumétől (*Zenggig*, de ezt valószínűleg nem cserélném, mert alig ismerik)” (V 250).

Az egyik válaszadó egyedi módon kombinálta a horvát és a magyar helységneveket, ami a névalakok nyelvviségének megítélésével kapcsolatos bizonytalanság jele lehet, pl. „*Rijekától Zenggig*, vagy *Fiumétől Senjig*” (V 44). A *Fiume* településnév ablátívuszos alakja egyfajta kiegyensúlyozott kettőséget mutat: a *Fiumétől* és a *Fiumétől* változatok szinte egyenlő számban kerültek elő a mondatokban (24, illetve 22 esetben). 12 válaszadó megtartaná a mai endonimákat, akkor is, ha ismerik a magyar exonimákat, pl. „A magyar nyelvhasználatban a *Rijeka* és *Senj* nevek terjedtek el” (V 50); „Maradhat (felesleges a *Fiume* említése, mivel az olasz)” (V 87).

Az adatközlők, akik erre a kérdésre válaszoltak, vegyes életkorúak és képzettségűek. Azok, akik semmiféle változtatást nem eszközölnének a negyedik mondatban, illetve akik mindkét névalakot a magyar megfelelőkre cserélnék, nagyobb arányban ítélték magukat nyelvhasználatukban semleges attitűddel rendelkezőnek, mint azok, akik csak az egyik

név cseréjét kezdeményezték (66,7%, 54,8%, illetve 35,7% a három csoportban). A kérdésre válaszolók mintegy harmada nyelvhasználatában konzervatívnak tartja magát (33,3%, 32,1%, illetve 29,0% a fenti három csoportban). Azok között, akik csak az egyik névalakot kívánták módosítani, az innovatív és a vegyes attitűdökkel rendelkező nyelvhasználók 18% alatt maradtak (14,3%, illetve 17,9%), míg azok között, akik mindkét nevet cserélték volna, e két utóbbi hozzáállás ritkább volt (6,5%, illetve 9,7%).

3.6. A hatodik kérdéscsoport a térképi helynevekre összpontosított. Az olasz Torino város a magyar doménú Google-térképeken korábban *Turin* név alatt jelent meg, amely az olasz név piemonti alakja (s egyben magyar történelmi exonima is). A kérdőívben olyan Google-térképrészlet szerepelt, amelyen csak a város közvetlen környezete és a *Turin* név látszott (hozzáférés: 2017. június 19). A *Turin* forma, úgy tűnik, jól ismert a magyarok számára, minthogy a válaszadók kétharmada sikeresen azonosította a név alapján az olasz várost. Kettősséget figyelhetünk meg ugyanakkor az olasz városnév magyar írásmódja tekintetében: a *Torino* és a *Torinó* névalakok szinte azonos gyakorisággal jelentkeznek a válaszokban (91, illetve 88 eset); egy válaszadó utal is erre a helyesírási kettősségre: „Torinó (olasz hangjelöléssel: Torino)” (V 3), igaz, nem teljesen pontosan: az olasz írásmód valóban *Torino*, ahogyan ez a magyar helyesírású forma is, ha nem kapcsolódik toldalék a névhez (a toldalékolás azonban megváltoztatja az írásképet a magyarban: *Torinóban*, *torinói* stb., ami magyarázhatja a *Torinó* forma gyakori használatát felmérésünkben.) Egyes válaszadók a *Turin* helységnév mögött olyan települést feltételeztek, amelyhez történelmi és/vagy kulturális kapcsolatok révén kötődik a magyarság, s amely Magyarország jelenlegi határain túl található, ezért egy (legalább részben) hasonlóan hangzó magyar névalakot jelöltek meg az azonosításkor (l. a következő válaszokat: *Szörénytornya*, *Torna*, *Túróc*); más esetekben a *Turin* névformát egy magyarországi helység idegen nyelvű nevének gondolták (l. a következő választ: *Tura*). A helyes azonosítások átlaga (szinte) következetesen nőtt az életkor emelkedésével: 13,3 (–20) < 58,2 (21–30) < 73,1 (31–40) > 71,1 (41–50) < 77,4 (51–60) < 87,1 (61–70) > 81,8 (71+); valamint a magasabb végzettséggel: 38,8 (általános és középiskola) < 64,2 (alapképzés) < 70,9 (mesterképzés) < 92,5 (doktori fokozat).

A következő kérdés („Megtalálná az alábbi városokat egy olyan térképen, amely az államok hivatalos nyelvén közli a helyneveket? Jelölje, ha igen!”) azt vizsgálta, mennyiben tudnak azonosítani válaszadóink a régiókban található, de a történelmi Magyarország határain kívül eső tíz, átlagos fontosságú várost jelölő magyar exonimát. Ezeknek a neveknek az esetében a válaszadóktól csak igen/nem típusú választ kértünk, tehát nem kellett megadniuk a mai hivatalos nevet, illetve térképen sem kellett jelölniük a települések helyét. Ezek a következők voltak: *Abbázia* (Opatija), *Alamóc* (Olomouc), *Bákó* (Bacău), *Boroszló* (Wrocław), *Drinápoly* (Edirne), *Fiume* (Rijeka), *Jászvásár* (Iași), *Lemberg* (Львів), *Raguza* (Dubrovnik), *Varasd* (Varaždin).

A válaszadók állításuk szerint átlagban 5,3 várost találának meg a térképen. Érdekes, hogy a két nem magyar anyanyelvű válaszadó 6,5-es átlagot ért el ennél a kérdésnél. Az átlagértékek jelentősen és folyamatosan nőttek a magasabb életkorral: 2,9-ről (a húszas éveikben lévő válaszadók) 8,0-ra (70 év feletti válaszadók). Bár joggal feltételezzük, hogy a kulturális ismeretek (ideértve az exonimák ismeretét is) az életkor növekedésével gyarapodnak, mégis meglepő a fiatal válaszadóink igen gyenge teljesítménye (különösen a bölcsész alapszakos hallgatók 1,9-es átlaga), ami a történelmi és földrajzi

ismeretek mai leértékelődését tükrözi. Kisebb, de észrevehető eltérés figyelhető meg, ha összehasonlítjuk a nyelvhasználatukban magukat innovatívnak, illetve konzervatívnak tartó válaszadók átlagértékeit: $4,5 < 5,7$.

A tíz várost jelölő magyar exonimák ismerete felmérésünkben jelentős különbségeket mutat. A válaszok szerint *Fiume* (91,4%) bizonyult a legáltalánosabban ismert exonimának. A legkevésbé ismertnek a Csehországban fekvő Olomouc várost jelölő *Alamóc* névforma látszik (23,0%), amelyet manapság igyekeznek elterjeszteni, főként térképeken és az interneten. E városra, amely lényeges szerepet játszott a magyar történelemben, elsősorban német néven, *Olmütz*-ként hivatkoznak a történelmi munkákban és tankönyvekben, amely név már régen bekerült a nyelvünkbe. A második leggyengébb eredményt a romániai Moldva területén lévő *Bákó* (Bacău) esetében mértük (34,6%), annak ellenére, hogy a) a névnek magyar etimológiája van; b) a kárpátontúli magyarság (az ún. csángók) legjelentősebb városát jelöli; c) az 1990-es évek rendszerváltása után a közbeszédben jelentős figyelmet kapott a külföldön élő magyar kisebbségek helyzete, így a név bekerült az anyaországbeli nyelvhasználatba is. A további hét vizsgált helységnevet a válaszadók 48,7% és 59,5% közötti arányban ismerték.

Végezetül az utolsó kérdésünk kilenc közép-európai történelmi régió magyar nevének és földrajzi helyzetének komplex ismeretét mérte fel („Közép-Európa vaktérképén viszonylagos pontossággal be tudná karikázni a következő régiókat? Jelölje, ha igen!”). A vizsgált kilenc régió a következő volt: *Bánát/Bánság*, *Bukovina*, *Galícia*, *Morvaország*, *Partium*, *Stájerország*, *Szerémség*, *Szilézia* és *Szlavónia*. Kettő közülük (a *Bánát/Bánság* és a *Partium*) a történelmi Magyarország területén volt található; a többi hét régiót szintén erős történelmi szálak fűzték az egykori Magyarországhoz. A kilenc közül hét régió, melyek a történelem századain át sokáig egységesek voltak, ma fel van osztva különféle utódállamok között.

Bár e régiók a magyarok számára a 20. században szinte teljesen elvesztették korábbi jelentőségüket, válaszadóink átlagban 6,3-at ismertek fel közülük. A magasabb átlagot eredményező tényezők között tarthatjuk számon a magasabb életkort (4,6 a 20 év alattiaknál $> 7,8$ a 60 év felettiekénél), a magasabb iskolai végzettséget (4,9 a középiskolát végzeteknél $> 8,3$ a doktori fokozattal rendelkezőknél) és a nyelvi konzervativizmust (5,4 az innovatív $> 6,7$ a konzervatív és semleges nyelvhasználati attitűdökkel rendelkezőknél). A válaszadók fele azt állította, hogy 9 vagy 8 régiót tudna azonosítani (101, illetve 30 esetben); mintegy 20 válaszadó pedig csak keveset ismert fel (1–6 régiót).

A történelmi régiók magyar neveinek ismerete az eredmények alapján sokkal homogénebbnek tűnik, mint a külföldi városok magyar exonimáinak ismerete. Azok, akik azt állították, hogy nem ismerték fel egy-egy régió nevét, minden valószínűség szerint a térképen való megjelölés követelményétől ijedtek meg; s több pozitív választ kaptunk volna, ha csak egy rövid meghatározást kérünk. A feladatban a legkevésbé ismert névnek a *Szerémség* bizonyult (51,7%), valószínűleg azért, mert a terület mára elveszítette jelentőségét, különösen, ha visszaemlékezünk arra, milyen fontos volt ez a vidék Magyarország 16–17. századi török megszállása előtt. A *Partium* területnév ismerete mutatkozott a legáltalánosabbnak (84,0%), ami talán összefüggésben áll a régió hagyományos magyar nevét viselő viszonylag új egyetem működésével.

4. Következtetések. Felmérésünk azt mutatja, hogy ma Magyarországon az exonimák használatát ideológiai és nyelvi tényezők egyaránt befolyásolják. A legtöbb válaszadónk

következetesen és meglehetősen pontosan a megfelelő magyar névformákat választotta a kérdőíven, különösen, amikor történelmileg megalapozott, jól rögződött magyar helyneveket vizsgáltunk; mások hangsúlyozták, hogy ha ismerték volna a magyar névalakokat, akkor azokat használták volna. A felmérésben csak szórványosan volt megfigyelhető az idegen nyelvű, „külföldi helynevek”, az endonim formák elfogadása, alkalmazása, illetve előnyben részesítése a magyar névalakokkal szemben. Úgy tűnik, a magasabb életkor és a magasabb iskolai képzettség, valamint a nyelvhasználatához kötődő semleges, sőt konzervatív hozzáállás is hozzájárul a magyar névformák lehetőségek szerint való előnyben részesítéséhez. Az olyan nyelvi tényezők, mint a nyelvi környezet, a helyesírási konvenciók vagy a toldalékolás szabályai szintén befolyásolhatják a földrajzi nevek megválasztását. Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy a külföldi földrajzi objektumokat jelölő magyar helynévformák ismeretében jelentős eltérések lehetnek; így tehát a nyelv-közösség által jól és kevésbé jól ismert magyar exonimákat csak akkor tudjuk elkülöníteni, ha egyesével vizsgáljuk meg a névformákat.

Hivatkozott irodalom

- BÖLCSKEI ANDREA – FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk. 2017. *Magyar és nemzetközi névtani terminológia – Hungarian and International Onomastic Terminology*. International Council of Onomastic Sciences – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Uppsala–Budapest. <https://doi.org/10.26546/5061110>
- BÖLCSKEI, ANDREA – GERCSÁK, GÁBOR – MIKESY, GÁBOR 2018. Use of exonyms in present-day Hungary. In: JORDAN, PETER – ŠVEHLOVÁ, IRENA – WOODMAN, PAUL eds., *A Survey of Exonym Use. Proceedings of the 19th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Prague [Praha], 6–8 April 2017*. Verlag Dr. Kovač, Hamburg. 59–80.
- GERCSÁK GÁBOR 2010. Az exonima és endonima fogalma. In: KLINGHAMMER ISTVÁN szerk., *Térképészet és geoinformatika 1*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 228–232.
- POKOLY BÉLA 2013. Az exonima kifejezés értelmezésének változása a földrajzinév-egységesítés nemzetközi gyakorlatában. *Névtani Értesítő* 35: 71–75.

BÖLCSKEI ANDREA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2628-5297>

Károli Gáspár Református Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

GERCSÁK GÁBOR

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1289-8228>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Informatikai Kar

MIKESY GÁBOR

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0232-1396>

Budapest Főváros Kormányhivatala
Földmérési, Távérzékelési és Földhivatali Főosztály

ANDREA BÖLCSKEI – GÁBOR GERCSÁK – GÁBOR MIKESY, Where is Abbázia? Results of a questionnaire survey on the use of Hungarian exonyms

The paper attempts to examine the current use of exonyms in the Hungarian language based on a questionnaire survey. The survey tested the knowledge of exonyms indicating places (i) in the

area of the historical Hungary, (ii) in parts of Central Europe and (iii) in areas beyond our region; the tendencies in exonym use according to communicative situations (cf. the use of place names on maps, in official documents, in everyday communication, in the mother tongue and in an English language environment); and the social attitudes towards exonyms. Although the survey does not work with representative data, the results are expressive. The survey suggests that the use of exonyms in present-day Hungary is affected by ideological as well as linguistic factors. Most of the respondents chose the Hungarian name forms (i.e. the exonyms) consistently and accurately in the questionnaire, especially when historically well-established Hungarian name forms were tested; others remarked that if they knew the appropriate Hungarian names, they would use them. Acceptance of or favour for the 'foreign names' (i.e. the endonyms) could only be observed sporadically in the survey. Higher age and qualification, as well as neutral or even conservative attitudes in language use, seem to contribute to the preference for using Hungarian name forms, whenever it is possible. Linguistic factors such as language environment, spelling conventions and rules for suffixation also influence the choice of names. It is important to note, however, that there might be significant differences in the currency of the Hungarian name forms; thus, well-known and little-known Hungarian exonyms can only be distinguished if the names are tested individually.

Szerepjáték, álnévhasználat és irodalmi fikció

1. Bevezetés. Az irodalmi hősök népszerűségének egyik fokmérője az, ha az őket megteremtő szerző halála után is folytatják életüket. Immár nem az eredeti, megszokott közegükben, hanem mások által írt történetek fikciós világában, legyenek azok „komoly” vagy parodikus célzatú folytatások, előzménytörténetek, tér- vagy időbeli áthelyezések, keresztezések, mérsékelt és radikálisabb átírások. A népszerűség még magasabb fokát jelenti az, ha ez az utóéletük nem korlátozódik kizárólag az irodalomra, hanem más médiumokra is kiterjed, minek köszönhetően aztán az adott irodalmi szereplő drámai alakok, tévé-, mozi- vagy rajzfilmhősök, illetve képregények vagy számítógépes játékok figuráinak hosszú sorában születik ismételten újjá.

Az ilyen szerteágazó hatástörténet mindenkor a név és identitás viszonyához kapcsolódó ontológiai, szemiotikai és befogadáselméleti kérdések sorát veti fel. Főként azért, mert ez esetben a név azonossága még nem feltétlenül biztosítéka a jelölt személy azonosságának. Minden attól függ, hogy a népszerű hős kalandjainak folytatását író (új) szerző tartja-e magát a kanonikus mintához vagy sem (megerősítheti, de ki is forgathatja azt), s hogy ez mennyire tükröződik a névadásban. Elméleti szempontból az is kérdéses, hogy ugyanannak a szereplőnek tekinthető-e egyáltalán a figura, ha nem az eredeti szerzőjének tollából származik. De ha a szerzői autoritást nem tekintjük is irányadónak vagy kizárólagosnak a szereplőformálás vonatkozásában, akkor is különböző válaszok adhatók arra a kérdésre, hogy mennyi és milyen jellegű tulajdonságnak kell egyeznie ahhoz, hogy az egymásra hasonlító szereplőket egynek, ugyanannak fogadjuk el. Továbbá: feltétele-e ennek a névegyezés?

A szóba jöhető válaszok szétartó jellege arra világít rá, hogy a szereplők metaforikus alapú párhuzamba állítása nagymértékben retorikai tényezők függvénye. Olvasóként az írói teljesítmény meggyőző erejének köszönhetően tudjuk elfogadni azt, hogy B szereplő tulajdonképpen A szereplő pandanja, azért, mert az elbeszélői stílus, a karakter- és cselekvésformálás jellege képes ezt az esztétikai élmény szintjén elfogadtatni velünk. Éppen ezért a jelenség árnyalt körülírása végett érdemes tekintetbe venni a hasonlóság különböző fokozatait és konfigurációit mind a szereplő neve, mind a külső és belső karakterjegyei vonatkozásában. Ebből kiindulva, e két vizsgálódási aspektus (a név és a tulajdonságok) kombinációjaként öt alapeset elkülönítésére tennék javaslatot. A tipológia a hasonlóság mértékének fokozatos csökkenését képezi le a teljes azonosságtól a teljes mássáig terjedően: 1. Azonos név, tulajdonságok és narratív funkciók nagymértékű egyezése. 2. Hasonló név, tulajdonságok és narratív funkciók nagymértékű egyezése. 3. Eltérő név, tulajdonságok és narratív funkciók viszonylag nagymértékű egyezése. 4. Hasonló név, tulajdonságok és narratív funkciók kisebb mértékű egyezése. 5. Azonos név, minimális vagy akár nulla fokú egyezés a tulajdonságok és a narratív funkciók terén.

Az első, a második és a negyedik típusba tartozó művekkel Hercule Poirot figurája kapcsán egy korábbi tanulmányomban már foglalkoztam, az intertextuális nevek nyomán létesülő alakpárhuzamokra fókuszálva (BENYOVSZKY 2018). Jelen tanulmányban is maradok Agatha Christie népszerű detektívhősének irodalmi utóéleténél, csak a jelenségnek

egy másik oldalát veszem szemügyre. Egy kortárs cseh regény apropóján az ikonikus névadás és a teatralitás összefüggéseit járom körül. Arra kívánok rámutatni, hogy némely esetben a népszerű hősök nevének és jellemének továbbörökítése olyan irodalmi karakterformáláshoz vezet, amely leginkább színházi fogalmakkal vagy metaforákkal írható körül. Ezt először a Sherlock Holmesról írott (és ma is íródó), megszámlálhatatlanul sok apokrif történet vagy pastiche kapcsán vetettem fel. Akkor úgy fogalmaztam, hogy ezek a Holmesok „többé vagy kevésbé hiteles alakítást nyújtó színészek, akik azt *játsszák*, hogy ők a Doyle által teremtett nyomozó(k), miközben valójában, a maguk, tehát az adott mű világán belül csak egy közös prototípusra (type) visszavezethető sorozat egymásra felettébb hasonlító, »szétszórt« példányai (token)” (BENYOVSZKY 2016: 298; kiemelés az eredetiben). Ezt a felismerést gondolom tovább Eva Bešťáková 2016-ban megjelent, *Zločin Hercula Poirona* (Hercule Poiron bűntette; a továbbiakban: HPB.) című regényének elemzésével. (A művet saját fordításomban idézem.)

2. Szerepjáték vagy átlényegülés? A cseh író művének különlegességét az adja, hogy a fiktív név, az alakpárhuzam és a szerepjáték összefüggéseit cselekményesítve, s az érintett szereplő nézőpontjából, nemegyszer annak megnyilatkozásain keresztül reflektálja. S teszi ezt egy olyan humoros bűnügyi történet keretei között (a regény alcíme: *Humoros detektív fikció*), amely Agatha Christie és Conan Doyle műveinek emlékeztetét mozgósítja.

A mai Londonban játszódo regény főszereplője egy nyugdíjas francia könyvelő, Hercule Poiron, aki egy nap arra az elhatározásra jut, hogy – részben önmaga szórakoztatására, részben a helyiek meghökkentése céljából – Hercule Poirot-nak öltözve tesz sétát a városban. Hozzá kell tenni, hogy termetre és külsőre is hasonlít a detektívre. Ennek érdekében drága, korhű jelmezt szerez be (öltönyt, kalapot, lakkcipőt), amit sétapálcával és bőrkesztyűvel egészít ki, s csak akkor hagyja el a lakást, amikor megnövesztett és beviaszozott bajsza már kellő mértékben kunkorodik. Hogy az illúzió még tökéletesebb legyen, egy francia étteremben ebédel, és Poirot kedvenc ételét fogyasztja. A séta nagy feltűnést kelt a városban, sokan fordulnak meg utána az utcán. Reakcióik hasonlóak, „mulattató ámulat, rokonszenvet kifejező mosolyok és olykor a Mester szent nevének elsuttogása” (HPB. 16).

Poiron magánakciója természetesen nem kerüli el a média figyelmét. Másnap egy cikk jelenik meg róla a *Falat* nevű bulvárlapban *Hasonmás?* címmel, amelyben többek között ez áll: „Maga a zseniális szürke agysejtjeiről elhíresült nagy detektív sétált itt apró lépteivel, mosolygott a szembejövőkre, és úgy nézett ki, mint a világhírű történetek és filmek hőséneke pontos mása! Kicsi, enyhén kövérkés alakja, kifogástalan öltönye és régies nyakkendője, hosszú felöltője, decensen szürke színű gömbölyű keménykalapja és bőrkesztyűje, felfelé kunkorodó bajusza, valamint a sűrű szemöldök alatt ülő nagy, sötét szemek számos fogas kérdést szegeztek a járókelőknek, melyekre egyelőre senki sem ismeri a választ...” (HPB. 18). A szerkesztőség fiatal tagjának, Timothy Powernek a javaslatára – a példányszámot növelendő – a lap jutalmat ajánl fel annak, aki megfejtja a rejtélyes figura kilétét, s beküldi nekik nevét és lakcímét. S ahogy ez ilyenkor lenni szokott, a legkülönbözőbb „szerzetek” erednek a rejtély nyomába, közöttük olyanok is, akik Poironban Poirot megtestesülését látják: „a mágia és az okkult tudományok hívei, spiritiszták, a sci-fi és a reinkarnációs irodalom követői, sőt a zombikban hívó horrorszerzők is” (HPB. 20).

Így kerül kapcsolatba hősünk egy Gwendolen Bell nevű spiritiszta hölgygel, aki rájongó hangú levelet ír neki, melyben az irodalmi hősből valós, hús-vér személlyé inkarnálódott Poirot-ként szólítja meg. Poiron képtelen szemtelenségnek minősíti a kukában landoló irományt, s valószínűleg meg is feledkezne róla, ha egy felettébb elgondolkodtató véletlen folytán nem futna össze a szerzőjével a könyvtárban, s nem szeretne bele azon nyomban. A vonzó nő épp akkor szólítja meg őt, amikor kíváncsiságból Vanessa Bellről¹ olvas egy lexikonban, hogy a névrokon kilétét, akire a levélben történik utalás, tisztázza a maga számára: „Nem gondolja, hogy eléggé hasonlítok rá?” (HPB. 41.) Gwendolen felbukkanása már-már misztikus, olyan, mintha a könyv lapjairól lépett volna elő, akár csak hite szerint Poiron-Poirot. A rákövetkező napok és hetek folyamán teljesen az ujjja köré csavarja és magába bolondítja a férfit. Kiállításokra, koncertekre, színházba és előkelő éttermekbe viteti el magát vele nap mint nap, hatásosan alakítva közben a titokzatos femme fatale szerepét: nem árulja el sem a lakhelyét, sem a telefonszámát, s könnyed eleganciával, de határozottan tér ki a férfi minden ez irányú érdeklődő kérdése elől. Poiron sejti, hogy imádottja álnevet használ, olykor meghökken műveletlenségén vagy tájékozatlanságán, s túlzónak tartja titokzatoskodását és személye, azazhogy Poirot iránt tanúsított érdeklődését is, mégsem aggodalmaskodik; sőt – komolyabban kezdi venni detektív-szerepét is: „Gwendolen Bell kedvéért megtestesült irodalmi szereplővé válik, a híres Mester élő szellemévé, hogy a hölgy megnyugodjék, s a környezete úgy fogadja majd ezt, mint tréfás átöltözésének szórakoztató folytatását” (HPB. 55). Így lép új fázisába a férfi szerepjátéka, de mielőtt ennek és a szerelmi kapcsolatnak további alakulását ismertetném, szükséges egy másik lényeges cselekményszárról szót ejteni.

Nem Gwendolen az egyedüli, aki profitálni szeretne az idős férfi bolondériájából. Miután elsőként sikerül a rejtélyes sétáló nyomára bukkannia, a nyomozásra szólító felhívás ötletgazdája, Timothy Power is Poiron bizalmába férkőzik. Neki is, akárcsak a fent említett hölgynek, az idősödő férfi hiúságát legyezgetve sikerül célt érnie. Kezdő prózáirónak adja ki magát, aki róla, Hercule Poirotról készül életrajzi regényt írni. „Szeretne művemnek központi hőse lenni? Megengedi ezt nekem? Megosztja velem minden örömet és gondját? Beleegyeznek, hogy az Ön személyét és életének sorsfordító pillanatait megörökítem a jövő generációi számára?” (HPB. 37.) Később töredelmesen bevallja neki, hogy valójában sci-fi-írónak készül, s Poiron szerepjátékának egy olyan regény ötletét köszönheti, amelynek főhőse a megváltoztatott külső hatására „mélységesen HINNI kezd saját személyiségének átváltozásában is, minden tekintetben azonosul életbeli mintájával, és teljesen új lényé alakul át!” (HPB. 79.) Mi, olvasók azonban tudjuk, hogy egyik írói terv sem igaz, s tisztességtelen szándék vezeti a zsurnalisztát: főszerkesztője utasítására egy, a Falatban közlendő folytatásos riportregényhez (Megtestesülés a munkacíme) gyűjt ily módon anyagot, amelyben majd nevetségessé teszi a magát detektívnek képzelő könyvelőt. Emiatt aztán kénytelen kétfelé dolgozni, a parodikus-szatirikus hangú mű mellett egy hamis, „komoly” regényt is írni, amelyből majd alkalom adtán részleteket mutathat meg Poironnak.

A cselekmény ismertetését rövidre fogva: Gwendolen Bell a történet végére egy csalásra és lopásra szakosodott bűnbanda fejeként lepleződik le, s Power kettős játéka is napvilágra kerül, mivel véletlenül a lap számára készülő satirikus regénye egyik fejezetét

¹ Vanessa Bell (1879–1961) festő, belső építész, Virginia Woolf nővére, a modern művészet, kritikusokat, értelmiségieket tömörítő híres Bloomsbury Kör egyik alapító tagja.

adja oda elolvasásra Poironnak. A könyvelőt tehát kettős csalódás éri, aminek következtében újragondolja helyzetét, s befejezi a szerepjátékot: rituálisan megszabadul arcszörzetétől és a Poirot-jelmez minden darabjától, s visszaváltozik régi önmagává. (A címben szereplő „bűntett” kifejezés erre a „karaktergyilkosságra” vonatkozik.) Az újságírónak végül megbocsát, s az egy cikkben számol be „H. P.-nek”, azaz egy „bizonyos detektív népszerű hasonmásának” (HPB. 171) vidékre költözéséről.

3. Álnevek és szerepek tükörijátéka. Meg kell jegyezni, hogy a névasszociáció erejének és a szereplő külsejére és életrajzára vonatkozó információknak köszönhetően az olvasók többsége akkor is Poirot-val hozná kapcsolatba Poiront, ha az mellőzné a szerepjátékot. A név nagymértékű hasonlósága (csupán egy betűnyi az eltérés)², a londoni lakhely, az alacsony, kissé köpcös alkat, a sötétre festett haj, bajusz mind Christie nyomozója felé mutató ikonikus jelek. Miként az is, hogy agglegény, házasságra hajlamos, a háború miatt települt át Angliába,³ s hogy többször érték gúnyos, „megalázó megjegyzések nem tökéletes angol kiejtése miatt” (HPB. 12). A technikai újdonságok iránti fenntartásai, valamint az angol konyha ízetlenségéről (HPB. 14) és az angolok száraz humoráról (HPB. 12) alkotott véleménye szintén egyezik a nagy detektívével. Francia nemzetisége is beleillik a képbe, abban az értelemben legalábbis, hogy Poirot-t a nyelve és a megjelenése miatt rendre franciának nézik. Nem feledkezhetünk meg azonban a „zavaró”, azaz hiányzó vagy az eredeti mintával nem összeegyeztethető elemekről sem.

Poiron egyszerű könyvelő, nem detektív, semmilyen rendőri vagy katonai múltja nincs, és nem is mutat különösebb affinitást a sikeres nyomozói munkához elengedhetetlen logikai következtetések iránt. Annál inkább vonzza viszont a színpad világa (újabb eltérés): már a második fejezetben megtudjuk róla, hogy gyerekkorától kezdve színész szeretett volna lenni (ő volt az osztály bohóca), később pedig több amatőr társulat tagjaként komikus, improvizatív játékaival nemegyszer sokkolta színésztársait, és örületbe kergette a rendezőket (HPB. 11). Érthető tehát, hogy a szokatlan tettének okait firtató újságírói kérdésekre válaszul a ki nem teljesedett színészi karrierjét hozza fel (HPB. 32). Ezzel összefüggésben érdemes hangsúlyozni azt is, hogy Poiron szerepjátéka nemcsak irodalmi, hanem filmes mintát is követ. Szó esik erről Power idézett cikkében, illetve Poiron viselkedése kapcsán is: „megtörli a száját a hófehér asztalkendővel, ahogy azt a filmben NÁLA látta” (HPB. 21) Egyik esetben sem tudjuk meg, hogy melyik színésztől vagy adaptációról van szó, csupán sejthető, hogy David Suchet alakítására gondolnak a szereplők. Az előbbi gesztuson kívül erre utal Poironnak – a Mesterrel való hasonlóságként említett – csokoládébarna szeme (HPB. 9) (az eredeti, irodalmi detektívnek köztudottan zöld macskaszeme van, Suchet-nek viszont barna), illetve a távcsöves bot is, melyet Gwendolentől kap ajándékba (ez a Suchet-féle Poirot-figura egyik állandó, tipikus kelléke).

Poiron azonban nemcsak Poirot szerepét játssza. Egy Powernek végzett baráti nyomozás részeként néhány alkalommal részeges csavargóvá vedlik át, hogy hasonszórú

² Ezt a minimális, de annál lényegesebb eltérést a paratextusok is hangsúlyozzák: a fehér betűvel írt névben szereplő *n* betűt mind a borítón, mind a könyv gerincén eltérő, lila színnel nyomtatták.

³ Míg Poirot az első világháború elején, a német hadsereg Belgiumba való betörését követően menekül Angliába, addig Poiron családja Franciaország 1940-es német megszállása miatt kényszerült erre a lépésre.

alvilági alakokkal diskurálva jusson értékes információkhoz. Míg a szomszédjait sikerül megtévesztenie (megvetően húzódnak el tőle a lépcsőházban), addig a bár pincére rögtön átlát a szitán, s felismeri őt a szánalmas jelmez mögött. Ugyancsak fiaskóval végződik Hercule Poirot magánakciója is A lefátyolozott hölgy című novellában (The Veiled Lady, 1924), amikor lakatosnak álcázva magát tör be egy lakásba, hogy megszerezzen egy megbízóját kompromittáló levelet.

A csavargónak öltözött Poiron *Hyacint Hamatchek*-nek szólíttatja magát. Hiába töri később Power a fejét az álnév eredetét illetően, nem tud rájönni a motivációjára. Nem véletlenül, hiszen az álnév ezúttal nem az irodalom- vagy a művészettörténeti ismeretek háttérében nyer magyarázatot, hanem a könyvelő személyes úti élményére visszavezetve: egy Kék Jácint nevű skóciai szállodában dolgozó, állandóan ittas mosogatófiú nevét és karakterét vette kölcsön Poiron a figurához (HPB. 112). A név szláv hangzása azonban gyanakvásra ad okot, s ironikus névadási szándékot sejtet – nem a szereplők, hanem a szerző részéről. A cseh szlengben ugyanis a *hamáček* 'együgyű, butácska ember'-t jelent, akit gyakran ugratnak, s könnyen válik gúny céltáblájává (HUGO 2007: 146). Gondolhatunk ezzel összefüggésben Poiron jóhiszeműségére, arra, hogyan használta ki, „vezette meg” őt Gwendolen és Power. De van a névnek egy másik, referenciális irányú áthallása is: utalhat Jan Hamáčekre, a Cseh Szociáldemokrata Párt politikusára is, aki egyéb funkciói mellett 2013–2017 között a cseh parlament elnöke volt. A névegyezéssel az író vélhetően arra a 2015. június 18-i parlamenti ülésre céltzott, amelyet a politikus, a világhálóra felkerült videofelvétel tanúsága szerint, enyhén illuminált állapotban vezetett.

Hozzá kell tenni, hogy a teatralitás nemcsak Poiron játékának köszönhetően válik a regény történetvilágának meghatározó attribútumává. Power és Gwendolen ugyanúgy szerepet játszanak, ki-ki a maga választotta álnévnek megfelelően, de egyikük alakítása sem nevezhető sikeresnek. Mindketten lelepleződnek, azaz kiesnek a szerepükből. Szerepjátékuk révén ugyanakkor, ha nem is tudatosan, de Agatha Christie Poirot-történeteinek egy-egy ismert figurájával kerülnek párhuzamba.

Az újságíró *Ruppert Alfons Blondin*-ként mutatkozik be Poironnak, nem titkolva a szerzői névválasztás motivációit: „A Ruppert név germán eredetű, és megközelítőleg azt jelenti, 'fényes hírnévvel bíró', és úgy gondolom, ez jelzi a siker, sőt a hírnév megszerzésére irányuló bizonyos ambícióimat” (HPB. 36). A *Blondin* névről még többet áradozik, abban a hiszemben, hogy beszélgetőtársa ismeri a világhírű francia mutatóványos, Charles Blondin (1824–1897) alakját, aki elsősorban a Niagara-vízesés fölött kifeszített kötélén való átkelésével vált közismertté, majd hasonló nyaktörő akciókkal kápráztatta el az európai közönséget is (mindezt Poiron egy lexikonból tudja meg később). Power ezzel írói vállalkozásának merészségét és vakmerőségét kívánta kiemelni. Nem lehet véletlen, hogy éppen egy olyan híresség családnevét vette kölcsön, aki – Poirot-hoz hasonlóan – külföldiként (nota bene épp franciaként) vált az amerikaiak, majd az angolok kedvencévé. Mintha az írói babérokra törő zurnaliszta ezzel is újdonsült barátjának kívánna hízelegni. A helyzet iróniája ugyanakkor az, hogy amikor Power először pillantja meg a titokzatos sétáló lakásának névtábláját, álnévnek gondolja a *Poiron* nevet. „Ennek a csalónak nem elég az öltözék és a bajusz, a nevét is meg kellett hamisítania?” (HPB. 25.)⁴

⁴ Csupán az érdekesség kedvéért jegyzem meg, hogy Poirot a Christie teremtette történetek világában Whitehaven Maisonsban levő lakását nem saját, hanem Mr. O'Connor néven bérelte (BUNSON 2004: 346).

Szólni kell továbbá Power másik szerepéről, pontosabban narratív funkciójáról is, amelyre azáltal tesz szert, hogy a hamisság örve alatt Poiron bizalmasává és tetteinek megörökítőjévé lép elő. Ezzel ugyanis akarva-akaratlan a krónikás és nyomozótárs műfaj-típus szerepkörét tölti be, miként tette ezt Arthur Hastings kapitány Christie Poirot-regényeiben és -novelláiban több alkalommal is. Míg azonban ezek az esetbeszámolók az őszinte barátság, a rajongás és csodálat hangján szólnak a detektívről, addig az ő készülő, s végül torzóban maradó művének uralkodó modalitása az ironia és a szarkazmus.

Powerrel kapcsolatban még egy névtani összefüggésre szükséges utalni. Említettem korábban azt a Poironnak tett hamis vallomását, amely szerint sci-fi-írónak készül. Nem tudni, vajon tudatosítja-e közben, hogy létezik egy *Timothy Thomas Powers* (1952) nevű amerikai sci-fi- és fantasy-szerző, akinek a családneve (akárcsak Hercule Poiron esetében) csupán az utolsó betűiben tér el az övétől. Ha ő nem is, Eva Bešťáková minden valószínűség szerint tisztában volt ezzel, s talán erre való tekintettel is (mintegy az olvasó irányába tett kikacsintásként) párosította Powert éppen e populáris műfajjal. Az újság-írónak tehát nemcsak az álneve, hanem a valódi neve is egy irodalmi áthallást foglal magába, azzal a különbséggel, hogy ez kifejtetlen marad.

Gwendolen nevének magyarázatát Powertől tudja meg Poiron, aki szerint annyit jelent, hogy „a hódolat asszonya”, vagy valami olyasfélét, hogy „fehérrrel szegélyezett” (HPB. 40). Az ismertetett események tükrében egyértelmű, hogy ironikus névadás esete forog fenn. A Vanessa Bellre tett finom célzás a rajongói levélben pedig, mellyel a név viselője talán a művészetek iránti rajongását igyekezett kidomborítani, nem párosul adekvát, meggyőző szerepjáttékkal: még a művészetekben nem különösebben járatos Poironnak is feltűnnek *Gwendolen* műveltségbeli hiányosságai. Figyelemre méltó egyezés, jöllehet az elbeszélő és a főszereplő egyaránt hallgat róla, hogy Poirot életének egyedüli szerelme, Vera Rossakoff grófnő szintén tolvaj volt.⁵ Poiron tehát ebben is – jöllehet szándékolatlanul, s ezúttal az élet írta forgatókönyv folyamányaként – másolja a Mester élettörténetét.

A *Ruppert Alfons Blondin*, a *Gwendolen Bell* és a *Hyacinth Hamatchek* egyaránt a feloldott álnév (NÉMETH 2013: 8) kategóriájába tartozik, de fokozati különbségek vannak közöttük. Power maga árulja el a választott írói név eredetét, míg a gonosz női csábító csupán utal rá levele utóiratában, miközben valódi neve végig rejtve marad mind a történet szereplői, mind a potenciális olvasók előtt. A *Hamatchek* viszont részben megőrzi a titkát, hiszen referenciális olvashatósága, azaz aktuális politikai áthallásai hozzáférhetetlenek a történet szereplői számára. Az álnévhasználatot mindhárom esetben a rejtőzködő szerepjáték motiválja, de míg az első két esetben a viselőket tisztességtelen szándék vezeti, addig a magánnyomozást végző könyvelő szakmai szükségszerűségből adja ki magát valaki másnak.

Ahogy arról már szó esett, Power szemében a *Poiron* is álnév, a befogadó azonban tudja, hogy ez tévedés, s csupán álnévnek látszó, a hasonlóság miatt annak tetsző valódi családnévről van szó. Az újságíró gyanakvása és hitetlenkedése azonban, lássuk be, nem alaptalan. Hiszen mekkora a valószínűsége annak, hogy egy Poirot-ra külsejével emlékeztető francia férfit éppen Poiron-nak hívjanak? Elenyésző. Legalábbis a „való életben”

⁵ Az pedig már az irodalmi hatástörténet pikáns részlete, hogy a Poirot előképének tekinthető Holmesot is csupán egy bűnöző hajlamú nő, az operaénekesből zsarolóvá avanzsált Irene Adler volt képes bűvkörébe vonni.

az. Az irodalom fikciós világában viszont már korántsem precedens nélkül való jelenlét, amennyiben az ilyen jellegű névegyezések gyakran (miként ebben az esetben is) nem a valószínűtlenség határát súroló „véletlen”, hanem a parodikus célzatú írói névadás számlájára írandók. Power a regényében egyenesen a belga Mester megmosolyogtató karikatúrájaként jellemzi Poiront, aki híján van amaz előkelőségének és belső méltóságának (HPB. 127). Tegyük hozzá, hogy a *Poiron* nem abban az értelemben parodikus beszélő név, hogy a viselőjének foglalkozására, magatartására, külső vagy belső tulajdonságaira utalna (SLÍZ 2006), hanem intertextuális névként (VÁCZINÉ TAKÁCS 2018: 34), amely implicit módon, a hasonlóság okán, egy másik fiktív névviselővel való összevetésre szólítja fel (vagy legalábbis erre ösztönzi) a befogadót. A paródia alapját képező kiferdítés effektusa pedig abban jut érvényre, hogy a név által sugalmazott párhuzam sem a jellem, sem a képességek terén nem nyer igazolást. A *Poiron* név ebből a szempontból hamis, félrevezető kódznak bizonyul.

4. Nyelvi maszk és teatralitás. Hercule Poirot úgy lesz a regény főszereplője, hogy a (teljes) neve el sem hangzik, le sem íródik a szövegben (és Agatha Christie-é sem). Az elbeszélő és a szereplők is mindvégig csak körülírásokban utalnak rá. A „titkolózó névadásnak” (KOVALOVSKY 1934: 37) azonban nincs valódi tétje, hiszen a közismertség okán az olvasók döntő többsége jól tudja, hogy kiről is van szó. Poirot általában mesterként, idolként, zseniális detektívként hivatkozik rá vagy szólítja meg őt belső magánbeszédében. Merthogy nemegyszer dialógust folytat vele, hol hangosan, a tükör előtt állva, hol csak halkan, magában, általában valamilyen döntő lépés előtt. A beleegyezését vagy a jóváhagyását kéri, illetve tanácsért fordul hozzá. „Elégedett, nagy barátom? Kellő méltósággal reprezentálom Önt? [...] Hogyan? Javítsak a járásomon – a lépéseim nem annyira aprók, mint amennyire kívánná? Hogy majdnem tipegjek? S legalább néha hordjak sétabotot? Természetesen, rögtön mindent rendbe hozok!” (HPB. 21.) Ugyanilyen módon társalog magában Sherlock Holmessel is, mégpedig a róla elnevezett vendéglőben, nem messze a világhírű Baker Street-i múzeumtól; attól a helytől, amely a Doyle-történetek világában szerinte berendezett helyiségeivel és viaszfiguráival maga a „megvalósult fikció” – akárcsak a Poirot-t alakító Poirot, aki régi irodalmi díszletek között mozogva keresi a helyét a mai Londonban.

Poiron Poirot-val való társalgása a fiktív név és teatralitás mélyebb összefüggéseinek a megértéséhez visz közelebb bennünket, miközben rávilágít a regény allegorikus értelmezhetőségére. Az említett dialógus a színész és az általa alakítani kívánt, még formálódó szereppel való ismerkedés – a kidolgozás és a fokozatos elsajátítás folyamatába nyújt betekintést. Poirot a romantikus eredetű átlényegülő színésziideál jegyében lát munkához, amire a saját maga és mások által is érzékelt alkati hasonlóság ösztönzi. (Gwendolen kívül a fiatalkori fotói láttán orvosa és barátja, Stefan Rieger is tréfálkozva tesz említést a Poirot-val való hasonlóságról; HPB. 9.) Mintha erre a szerepre született volna, s ezt a végzetszerűséget a *Poirot*-ra rimelő családneve csak megerősíti.

Poiron minden tekintetben idomulni kíván a mintához, akit részben irodalmi művekből, részben azok filmadaptációiból ismer. Színészi játéka tehát az utánzás utánzásaként határozható meg: jelmeze, mimikája, gesztusai és mozgásstílusa David Suchet Poirot-alakítását próbálják imitálni. Jóllehet mindvégig tudatában van annak, hogy egy képzeletbeli hőst játszik, egyszer-kétszer megkísérti annak a lehetősége vagy vágya, hogy ténylegesen is Poirot-vá változzon át, sőt néha már-már el is hiszi az átváltozását. Miközben

először tesz sétát a városban, józanabbik énje igyekszik figyelmeztetni őt ennek a veszélyére: „Vigyázz, Hercule [...] hiszen Ő itt valójában sohasem sétált! Nem létezett semmilyen Ő, csak egy kitalált irodalmi szereplő volt, te pedig térj magadhoz, rendben?” (HPB. 21.)

A francia nyugdíjas londoni sétája kétféle szempontból is beszédes, jelképes érvényű tett. Egyfelől performance-nak tekinthető, a szembejövő és meg-megálló sétálók pedig a produkcióba bevont nézőknek, akiknek verbális és nonverbális megnyilatkozásai (zavar, szórakozott mosoly, megdöbbenés, öröm, rajongás, csodálat) az olvasói válaszreakciókat allegorizálják. Azaz: az apokrif Poirot-regények főszereplői által előhívott jellegzetes befogadói attitűdöket visznek színre.

Egy másik megközelítésben Poiron viselkedése a rajongói közösségek tagjainak megnyilvánulásaival vonható párhuzamba. Olyanokéval, akik kedvenc hősük jelmezébe öltözve adnak egymásnak találkát szervezett összejöveteleken (con) vagy felvonulásokon. Az ily módon „életre keltett” figura jellegadó vonásai általában többféle médium (irodalom, film, képregény) narratív forrásanyagára vezethetők vissza. Ez az attitűd sokszor hasonló irodalmi tettekben, az ún. rajongói irodalom (fanfiction) művelésében is formát ölt, s bizonyos mértékig Bešt’áková regénye is ide sorolható.

5. Záró gondolatok. Mindkét előbb említett megközelítés arra világít rá, hogy a népszerű hősöket „foglalkoztató” utótörténetek karneváli gyökerű maszkos játékként is megközelíthetők. Ennek része a nyelvi maszk is, amely lehet teljes mértékben egyező vagy az eredetire csak bizonyos fokig hasonlító név. Egy színész számára minden szerep ideiglenes névváltással jár, hiszen ilyenkor nem a saját nevén és a saját nevében játszik, hanem valaki más személyiségét ölti magára – álnevet használ. S így van ez az irodalmi apokrifek szereplőivel is, akik a „szerzői utasításoknak” megfelelően hol többé, hol kevésbé meggyőző módon, de megpróbálják alakítani a híres előd szerepét.

Az Hercule Poiron büntette a névmágián túl azért számít különleges esetnek, mert a történetben egy reflektált szerepjátéknak vagyunk a tanúi. A magára öltött szerepben való feloldódás és az attól való elidegenedés billegő játéka pedig mintha annak az írónak a hezitáló gesztusát képeznél le, aki nem tudja (vagy nem akarja) eldönteni, hogy készülő műve milyen poétikát is kövessen: a pastiche vagy a paródia útjára lépjen-e. Eva Bešt’áková nem Poirot-regényt írt, hanem egy olyan humoros történetet, amelynek főhőse – a Don Quijote-ra emlékeztető módon – lassan-lassan kezdi azt képzelni magáról, hogy méltó reprezentánsa lehet Hercule Poirot-nak (sőt, akár át is lényegülhet a detektívvé), és hogy élete onnantól kezdve egy bűnügyi regény szabályai szerint alakul majd. Magánéleti csalódása és szakmai (színészi és nyomozói) kudarca a hasonló indítatású szerepjátékok tartósabb kivitelezhetetlenségét példázza. A *Poiron-Poirot* névpár nagymértékű hangalaki hasonlóságát megtörő *n* pedig élet és irodalom sokszor feloldani vágyott, de végső soron mégiscsak megszüntethetetlen különműségének a jeleként értelmezhető.

Hivatkozott irodalom

BENYOVSZKY KRISZTIÁN 2016. *A Morgue utcától a Baker Streetig – és tovább.* Kalligram, Duna-szerdahely–Pozsony.

BENYOVSZKY KRISZTIÁN 2018. Névtorzítás és alakpárhuzam a krimiírodalomban. *Magyar Nyelv* 114: 278–287. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2018.3.278>

- BUNSON, MATTHEW 2004. *Agatha Christie világa*. Magyar Könyvklub, Budapest.
- HUGO, JAN szerk. 2007. *Slovník nespisovné češtiny*. Maxdorf, Praha.
- HPB. = BEŠŤÁKOVÁ, EVA 2016. *Zločin Hercula Poirova – humorná detektivní fikce*. Olympia, Praha.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1934. *Az irodalmi névadás*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 34. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- NÉMETH ZOLTÁN 2013. *Álnév és maszk*. Líceum Kiadó, Eger.
- SLÍZ MARIANN 2006. A beszélő nevek mint a posztmodern eszközei. *Magyar Nyelvőr* 130: 290–301.
- VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT 2018. *Az írói névadás sajátosságai. Karinthy Frigyes művei alapján*. Magyar Névtani Értekezések 6. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. <https://doi.org/10.26546/4890065>

BENYOVSZKY KRISZTIÁN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0753-2718>

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem
Közép-európai Tanulmányok Kara

KRISZTIÁN BENYOVSZKY, Role-playing games, the use of pseudonyms and literary fiction

The paper contains the onomastic analysis of the comedy crime novel *Zločin Hercula Poirova* (The Crime of Hercule Poirot) by Eva Bešťáková, which was published in 2016. The focus is on the connection between role-playing games and the motivations behind the use of pseudonyms. The story of the Czech writer foregrounds a main character who one day decides to play the role of Hercule Poirot. His name (Hercule Poirot) and his features are similar to those of the world-famous Belgian detective. He manages to persuade many people that he is the real Poirot, however, he is well behind in character and skills. As a result, his game eventually fails. The story of Poirot has a metaphorical meaning. The conclusion of the study is that the behaviour of the characters in literary apocrypha is characteristically theatrical: similarly to actors, the characters use pseudonyms temporarily, while they step into the shoes of another person. This means that detective figures in Poirot stories not written by Agatha Christie must be considered figures who play the role of the real Poirot.

Haszonállatok hívónevének kölcsönzése román, magyar és német anyanyelvű állattartók között a 20. század második feléig

1. A román–magyar kulturális kölcsönhatásoknak a nyelv szempontjából periferikus, ám annál érdekesebb területe az állati hívónevek kölcsönzése. Már az állatnevek korai magyar gyűjtői nyugtázták, hogy a szarvasmarhák és lovak magyar hívóneveinek nagy része szervesen beépült az akkori Magyar Királyság területén élő románok által használt állatnevek közé (MOLDOVÁN 1899 nyomán HERMAN 1914: 698, VISKI 1908: 219). A kölcsönhatás egyenlőtlen jellegét megerősítették ȘTEFAN PAȘCA Fogaras vidéki és MÁRTON GYULA Borsa völgyi, rendszeres adatgyűjtésen alapuló állatnévkutatásai (PAȘCA 1936, MÁRTON 1945), amelyek úttörő szerepet játszottak a saját nemzeti szakirodalmukban. Hasonló aszimmetria érhető tetten a két nyelv között a szókincs terén is, ám korántsem olyan mértékben, mint az állatneveknél.

A nagyüzemi állattartás általánossá válása és a növénytermesztés gépesítése a 20. század második felében a régióban is átforgatta az állatnévkörpusz szerkezetét. Megcsappant a lovak és különösen az ökrök száma; ez utóbbiak a román gazdák állatai között a legnagyobb arányban viseltek magyar eredetű neveket. A vizsgálat időben eddig terjedhet tehát, míg az újabb állatnévvizsgálatok (pl. BĂRCAN 2004) által adatolt ökr- és részben lónevek már jobbára csak az idősebb adatközlők emlékezetében élnek. Másrészt az 1890-es éveket megelőző folyamatokra csupán az ekkoriban meginduló adatközlések alapján következtethetünk, esetleg véletlenszerűen fölbukkanó szórványadatokról várhatjuk a hipotézisek megerősítését. Az alább ismertetendő tendenciák tehát az ezen keretek által meghatározott időszakra érvényesek, bár valószínűleg több évszázad fejlődése alakította ki őket.

2. Ebben az időszakban a román parasztok által tartott szarvasmarháknak és lovaknak sok helyütt fele vagy még nagyobb része is magyar eredetű nevet viselt: VISKI KÁROLY szerint az 1910-ben 90%-ban románlakta mezősgéi Mezőszilvás lovai a századfordulón mind (VISKI 1908: 219), a vegyes lakosságú Válaszút román gazdáinak 77 szarvasmarhája közül pedig az 1940-es évek első felében 38 (MÁRTON 1945: 259). Meglepőbb, hogy nemcsak a magyar parasztokkal rendszeres kapcsolatban élő román közösségekben, hanem a magyaroktól távol is hasonló arányokkal találkozunk. A dél-bihari Vaskoh-vidék román nyelvjárásának monográfiája megjegyzi, hogy a ló-, ökr- és kutya nevek helyi rendszerének alapját a magyar eredetű nevek alkották (TEAHA 1961: 149). A Nagyszeben melletti Resináron száz éve dívó ökrök nevek közül tizenkettő volt magyar eredetű (PĂCALĂ 1915), a 21. század elején a máramarosi Felsőszelityén felidézett tizenkettő közül nyolc (BĂRCAN 2004), a Szászsebes és Nagyszeben között fekvő Kisapold helytörténeti monográfiájában felsoroltak pedig mind (*Bodor, Fiscu, Iambor, Mișca* és *Renghea*) (BEJU 2007: 128). Még a világtól elzárt Pojána Ruszka (Ruszka-havas) gyér román lakossága által a századfordulón használt tizennégy gyakori ökrnév közül is ilyen volt kilenc (POPOVICI 1905: 53–54). Ugyancsak nagy arányban bukkannak magyar eredetű szarvasmarha- és lónevekre a már említett Fogaras vidéki és az 59 település állatneveit

begyűjtő 1967–1968-as Fehér megyei kérdőíves kutatás anyagában (PĂTRĂȘCANU 1969). Ezzel szemben a Borsa völgyében, etnikai kisebbségben élő magyar gazdák alig adtak szarvasmarháiknak román eredetű hívóneveket (MÁRTON 1945: 258), és az ebből a szempontból vizsgált két csíki falu szarvasmarhanevei között is csak mutatóban akad ilyen (*Bézsán, Gyinuka és Vaslabán* egy-egy előfordulással Csikmindszentről, vö. CSOMORTÁNI 1989: 152–154; ill. *Bogyán, Bolokán, Gyilán és Balán* Csíkszentgyörgyről, vö. FEJÉR 1880).

Ezen állathívónevek magyar eredetije azonos funkcióban a magyarok között is gyakoriak voltak, ami arra utal, hogy a legtöbbjük névként került át a román használatba. Nem világos azonban, hogy eredeti használati szabályaikkal együtt vagy azoktól függetlenül vették át őket. Az utóbbi többek között a névadás körülményeire is hatással lehetett. Jelentésem nevet ugyanis a magyar parasztok növendék korában adtak az állatnak, annak valamely jellegzetes tulajdonságáról; *Bodor*-nak, *Kajlá*-nak, *Sugár*-nak vagy *Villás*-nak nevezték el a marhát a szarva alakjáról, *Daru*-nak vagy *Kesely*-nek a színéről (IMPLOM 1978: 124–126, 253). Ez a lehetőség természetesen elveszett a románban, ha a nevek szemantikailag átlátszatlanává váltak használóiuk számára. Erre csak ritkán találni közvetlen bizonyítékot: a *Mișca* nevet Fogaras vidékén például teheneknek is adták, a Bihar megyei Vércsorogon pedig annak ellenére használták a *Șargu* vagy *Șerga* lónevet, hogy az összeíró szerint az alapjául szolgáló magyar színnevet nem ismerték (TODINCA–BULC 2012: 126).

Természetesen a román nyelvjárások kölcsönöztek állatszínneveket a magyarból, és ezeket gyakran tulajdonnévként is alkalmazták. A *Foacu* nevet több helyütt is fakó lovaknak (PAȘCA 1936: 359, BĂRCAN 2004), Felsőszelityén a *Cilo* nevet csillagos, a *Daru* nevet kékes szőrű állatoknak adták, egy 1960-as évekbeli tanulmányból pedig azt is tudjuk, hogy a Vaskapu mellékének román lakói a lámpás, szemük között fehér szőrű lovakat nevezték el *Lampi*-nak (NEIESCU–STAN 1969: 313). PAȘCA ugyanakkor éppen abban látta a magyar eredetű nevek elterjedtségének egyik fő okát, hogy a számukra értelemmel nem bíró hangsorokat a román beszélők különösen alkalmasnak találták állataik számára (PAȘCA 1936: 150).

MOLDOVÁN szerint az Erdélyi-medence vegyes nyelvű vidékeinek román parasztsága a századfordulón a magyar eredetű neveket a magyar ejtéshez közelítve ejtette ki (MOLDOVÁN 1899: 764), míg távolabbi nyelvjárásokban a románban megszokott hangtani hasonlóságon estek át (l. az Adattárat). A hangsúly a magyar eredetű nyelvjárási közsavakhoz hasonlóan mindig az első szótagra esett (vö. STAN 1905), és a szóalakok sem változtak meg annyira, hogy a kölcsönzés tényét és az eredeti alakot elhomályosítsák. Kivételt csak a GYÖRKE LAJOS által Fogaras vármegyében összeírt, egy szótagúvá csonkult alakok képeznek, amelyeknek egy részét PAȘCA is adatolta.

A román szarvasmarha- és lónévkorpuszból természetesen nem hiányoznak, mint ahogy száz éve sem hiányoztak a belső keletkezésű állathívónevek. A teheneket gyakran a születésük napjáról (*Lunaia* < *luni* 'hétfő', *Joiana* < *joi* 'csütörtök'), a lovakat és ökröket színükről (*Brează* 'hóka', *Muced* 'kékes', *Murgu* 'pej', *Suru* 'szürke', *Vânăt* 'kék') vagy vadállatokról szokás elnevezni románul (*Corbu* 'holló', *Lupu* 'farkas', *Ursu* 'medve'), de nem hiányzik a személynevek állatnévként való használata *sem* (*Brândușa, Florica*). Mivel magyarázható tehát, hogy még a magyar nyelvű vidékektől távol is tömegesen használtak magyar eredetű neveket?

Többen följegyezték, hogy a parasztok a vásárról hazavitt szarvasmarhának vagy lónak meghagyták az eredeti magyar vagy román nevét (MOLDOVÁN 1899: 763, ZSÓK

1994: 70–71, MIKÓ 1998: 150). Ez azonban legfeljebb arra világít rá, hogy milyen úton kerülhettek magyar nevek román közösségekhez, ráadásul a kölcsönzés két iránya közötti nagyságrendi különbséget sem magyarázza. A magyar eredetű neveket a román gazdaságokban született állatoknak is adták.

Felmerülhet az is, hogy a középkorban még túlnyomóan pásztorkodó románok a rendszeres ekés földműveléssel egy időben kölcsönöztek magyar neveket az ehhez szükséges igasállatok számára. Ezt látszik alátámasztani, hogy az ökrök és lovak román nevei jóval nagyobb mértékben származnak a magyarból, mint a tehenekéi. A Pojána Ruszkából POPOVICI és a Kisapoldról BEJU által idézett kisapoldi tehennevek között nincs magyar eredetű, mint ahogy nem sok akad a jelenkori Felsőszelityén sem (POPOVICI 1905: 55–56, BĂRCAN 2004, BEJU 2007: 128). Ez a hipotézis azonban olyan korai időszakra tenné a kölcsönzést, aminek ellentmondani látszik a nevek MOLDOVÁN által említett idézetszerű használata a századfordulón. Ha a 18. századi románok háziállatainak nevééről nem is tudunk sokat, a hozzávetőleges számukat meg lehet becsülni. A gyalui uradalom magyar jobbágycsaládjai az 1737-es összeírás idején ugyan jelentősen több szarvasmarhát tartottak, mint a románok – családfőnként nyolcat a hárommal szemben –, de ezeken belül az ökrök és tehenek aránya hasonlóan oszlott meg, míg a lovak száma mindkét etnikumnál jelentéktelen volt. Ugyanez derül ki a KÁDÁR JÓZSEF által közölt 1750-es összeírásokból, ha összevetjük bennük a román és magyar lakosságú falvakat (KÁDÁR–TAGÁNYI–RÉTHY–POKOLY 1901–1905).

Ráadásul nemcsak a románok, hanem az erdélyi szászok is sok ökr- és lónevet vettek át a magyarból. A gyakoribbak közül néhány: *Häd'ăș*, *Koale* (kajla szarvú ökrök neveként), *Rändăș*, *Tschändăsch*, *Tschonka*, *Wirag* és *Widăm* (ökrönevek), *Bător*, *Berta*, *Bejtăr*, *Deresch*, *Fanni*, *Fitzku*, *Miška*, *Pišta*, *Rőži*, *Sărgă* és *Szürkă* (lónevek) (SSWb.; JACOBI 1895: 39, UNGAR 1911–1912, PLATTNER 1974: 42). Ez különösen azzal összevetve sokatmondó, hogy egyértelműen román eredetű ökrönevet nem találunk a szászoknál, akik pedig a középkor vége óta nagyobb területen érintkeztek román, mint magyar beszélőkkel. A román eredetű szász lónevek száma is alacsony volt, szűkebb területre korlátozódott és lószínevekhez kapcsolódott (*Bolăn* v. *Bolăne* világos színű lovakra < rom. *bălan* 'szőke', *Brease* < rom. *brează* 'hóka', *Murgă* < rom. *murgă* 'pej', *Negru* < rom. *negru* 'fekete') (SSWb.). A bivalynevek ugyan mind a románban, mind a szászban döntően román eredetűek voltak, de érdekes módon a szászok a magyarból kölcsönözött tehen- és ökröneveket is alkalmaztak bivalyaik elnevezésére (*Bori*, *Klări*, *Mariška*, *Miška*, *Rände*) (SSWb. 1: 805). (A magyar és román eredetű szász állathívónevekre l. még BRENDÖRFER 1902: 5.) A magyar igasállatok hatását a szakirodalom nyomán ráadásul kiterjeszthetjük a bánáti és az egykori Arad vármegyei svábokra is (HORGER 1899: 714, SOMOGYI 1913: 391).

A szakirodalom által megfogalmazott hipotézisek közül azt találom a leginkább magyarázó erejűnek, amely a magyar nevek presztízisére hivatkozik (PAȘCA 1936: 51, MÁRTON 1945: 251). Az uradalmak ugyanis túlnyomóan magyar neveket adtak állataiknak, márpedig valószínűleg ezek az állatok számítottak a legjobbnak és legirigyeltebbnek, így a nevük presztízise is a legmagasabb volt. A magyar nevek akár modellkövetés, akár egyes állatok megvásárlása útján tudtak terjedni, mégpedig magyar, román, szász és sváb parasztok között egyaránt. Az elmélet erőssége, hogy a magyar uradalmak nagyobb területen szerepelhettek átadóként, mint a magyar parasztok. Természetesen ez a magyarázat is feltételezi, amint az a forrásokból is egyértelmű, hogy a nevek egy későbbi fázisban már a román gazdák között terjedtek tovább.

A presztízs fogalmával rokon a kulturális hegemoniáé. Érdekes azonban megfigyelni, hogy az egyirányú átvétel kifejezetten az állatnevek vonatkozásában érvényesült, és nem terjedt ki az állattartás, állatgondozás szókincsére, ideértve a szarvasmarhákat is. A fogalomkörhöz tartozó szavak hasonló léptékben kerültek a románból a magyar, mint a magyarból a román nyelvjárásokba (vö. TAMÁS 1967, BAKOS 1982, BENŐ 2004). Korántsem mondható tehát, hogy magyar (és a hipotézissel összhangban természetesen még kevésbé, hogy magyar nemesi) kulturális hegemonia működött volna az állattenyésztésben.

3. Míg az ígáslovak és ökrök hajtása hívónevek nélkül megoldhatatlan feladat, a juhok a legtöbb vizsgált európai közösségben általában nem kapnak egyedi nevet (LEIBRING 2016). MOLDOVÁN egyértelműen túlzott, amikor a román–magyar kontaktzónára vonatkozóan élesen szembeállította a két névkincset, a románság juhtartó múltjára célozva: „a magyarban nincsenek juhnevek, a románban a juhnévtár igen gazdag” (MOLDOVÁN 1899: 762–763, kiemelés az eredetiben). Egyrészt a juhok többsége például Fogaras vidékének román falvaiban sem viselt nevet, némely faluban éppenséggel egyetlen egy sem (PAȘCA 1936: 151). Másrészt a román hatástól távolabb, Csíkban például, a kevés juhnev többsége igenis magyar eredetű (CSOMORTÁNI 1989: 154). A juhnevek kölcsönzése azonban valóban egyirányú folyamat volt, mégpedig fordítva, mint a szarvasmarha- és lónevek esetében. A Borsa-völgyben, ahol románok és magyarok egymás mellett éltek, a magyarok juhainak többsége a II. világháború idején román eredetű nevet viselt. Ezeket MÁRTON GYULA szerint a tulajdonosok adták, mégpedig főként a szegényebbek, mivel akinek sok juha volt, az nemigen nevezte el őket (MÁRTON 1945: 253, 258).

4. Az előbbiektől eltérően kutyaneveket mind a románok vettek át a magyaroktól, mind a magyarok a románoktól. A folyamat dinamikája bonyolultabbnak látszik a lábasjóságok névkölcsönzésénél, ami talán összefüggésben állhat a nagyobb változatossággal, amely a kutyákat mind termetre, mind általában kinézetre jellemzi. MÁRTON a Borsa-völgyi magyaroktól többek között a *Csobán*, *Lupuj* és *Murgu* román eredetű kutyaneveket idézi (MÁRTON 1945: 258). A névadás kreatív volta miatt külön figyelmet érdemel ugyanonnan a *Csekác* kutyanev, a román *ce cauți*? ’mit keresel (itt)?’ szókapcsolatból (MÁRTON 1945: 264).

Az ellentétes irányban régi átvétel lehet a *Burcuș*, amely a századfordulón annyira elterjedt volt a szászöldi román pásztorok között, hogy a végső soron nyilván a magyarból származó név (< *Burkus*, közszóból) a szász nyelvjárásokban ’nagy, bozontos pásztorkutya’ jelentésben köznevesült (SSWb. 1: 527). (Ugyanez zajlott le a szászok között a ’sárkány’ jelentésű román közszóra visszamenő *Balaur* kutyanevvel.) Érdekes, hogy a bihari Alsó-lugos román lakói a *Burcuș* nevet szarvasmarháknak is adták (TODINCA–BULC 2012: 399, l. még BĂRCAN 2004). Hasonlóan népszerűvé vált románok, szászok és bánáti svábok körében a házörző kutyáknak adott *Vigyázz*, amely a nyelvészeti szakirodalmon kívül LIVIU REBREANU naplójában és JOHANN PLATTNER szelindeki születésű szász író prózájában is fölbukkan (JACOBI 1895: 39, HORGER 1899: 714, UNGAR 1911–1912: 633, PAȘCA 1936, PLATTNER 1974: 40, REBREANU 2005: 393). De a magyar eredetű román kutyanevek köre jóval szélesebb ennél (l. az Adattárat), és a román parasztok PĂTRĂȘCANU Fehér megyei vizsgálata szerint szarvasmarha- és lóneveken kívül kutyaneveket kölcsönöztek a leggyakrabban a magyarból (PĂTRĂȘCANU 1969: 110).

Korábban széles körben dívott a szokás, hogy a gazdák személyes ellenségeikről vagy gyűlölt politikusokról nevezzék el kutyáikat. Ez népszerű motivációnak látszik a

dualista Magyarországon; MÁRKI SÁNDOR említi például naplójában, hogy Ternajgó Cézár újaradi gyógyszerész csak azután keresztelte át *Tisza Kálmán* nevű kutyáját, hogy felsőbb helyről második gyógyszerész főlállításával fenyegették meg (MÁRKI 2015: 1884. szeptember 17.). PAŞCA szerint az I. világháború idején a Magyar Királyság sok román portáján viselték a kutyák a központi hatalmak vezetőinek, Vilmos császárnak, Hindenburgnak és Tisza Istvánnak a nevét (PAŞCA 1936: 155). Minden bizonnyal ugyanide sorolható és vármegyei vagy más magyar tisztségviselők, politikusok nevére utalhat vissza az erősen nacionalista román papír, Ion Agârbiceanu *Zoltán* nevű kutyája (AGÂRBICEANU 1998: 82), illetve a két világháború közötti Fogaras vármegyéből összeírt *Coloman* (PAŞCA 1936), valamint az 1960-as években két, mára víz alá került al-dunai faluban összeírt *Arpad* kutyanév (NEIESCU–STAN 1969).

5. Tanulmányom a haszonállatnevek onomasztikonok közti transzferjét mutatta be a tágan értelmezett román–magyar–német kontaktzónában. Az adatokat nem mindig könnyű értelmezni, de a vizsgált területen általában név státuszú elemek kerültek át egyik nyelv beszélőitől a másikéihoz. Ugyanakkor a *Csekác* név arra is utal, hogy új név akár más nyelv közszoí elemeiből is keletkezhet. Az utónevek nyelvi közösségek közötti átvételéhez képest sajátos az állatnévkölcsönzésben, hogy egy-egy állat új gazdához kerülésével az állat egyedi neve is új nyelvi közegbe juthatott. Igaz ugyan, hogy a haszonállatok nem beszélnek és nincs anyanyelvük, de a nevükre hallgatnak, és a paraszti állattartók inkább megtartották korábbi nevüket, minthogy új névre próbálják őket szoktatni. Természetesen a név új közegbe való kerülése az egyedi állatokon keresztül csak egyik csatornája a terjedésnek. A név az átvevő onomasztikonban csak azáltal kezdett meghonosodni, hogy a saját gazdaságban született állatoknak is adták. Végül utaltam rá, hogy a tömeges névkölcsönzés lehet a magasabb presztízis vagy a kulturális hegemonia jele, de a kutyák névadásánál a politikai ellenvélemény-nilvánítás vagy a szimbolikus elégtétel eszközeként is szolgálhatott.

Adattár: magyar eredetű állathívónevek a román nyelvjárásokban

Az anyagból kiszűrtem azokat a neveket, amelyek magyar eredetű jövevényszókból nevesültek; pl. *Cioancă* < rom. *cionc/cioancă* 'félszarvú' < m. *conka*; *Dereş* < rom. *dereş* 'deres (lósín)' < m. *deres*; *Tărcatu* < rom. *tărcat* 'tarka' < m. *tarka*; *Tulipanu* < tájny. rom. *tulipan* 'tulipán' < m. *tulipán*. Ugyancsak kihagytam a *Marişca* tehén- és a *Juji* tehén- és kutyanévet, mivel az alapjukul szolgáló női becézőnevek a 19. században még a románok között is gyakoriak voltak.

A főljegyzés helyére vonatkozó rövidítések feloldása:

- Bi/Al: a Bihar megyei Alsólugos (Lugaşu de Jos), 1921 (TODINCA–BULC 2012: 73, 87, 399).
- Bi/Ösi: a Bihar megyei Ösi/Kisösi (Auşeu), 1921 (TODINCA–BULC 2012: 64).
- Bi/Rlr: a Bihar megyei Remetelórén (Lorău), a XXI. sz. elején (BLAGA–BLAGA 2010: 97).
- Bi/Sust: a Bihar megyei Sust/Susd (Şuştiu), 1921 (TODINCA–BULC 2012: 106).
- Bi/Vas: Vaskoh (Vaşcău) vidéke, 1950-es évek (TEAHA 1961: 149–150).
- Bi/Vcs: a Bihar megyei Vércsorog (Vărciorog), 1921 (TODINCA–BULC 2012: 126).
- BN/Msz: a Beszterce-Naszód megyei (volt Kolozs vm.-i) Mezőszilvás (Silivaşu de Câmpie) (VISKI 1908: 219).
- BN/Pr: a Beszterce-Naszód megyei Priszlop (Liviu Rebreanu), 1908 (REBREANU 2005: 393).

Fe: a Fehér megye 59 településén, 1967–1968-ban folytatott kérdőíves kutatás anyagából (PĂTRĂȘCANU 1969).

Fo: Fogaras vidéke (PAȘCA 1936). A név melletti szám: PAȘCA hány településről adatolta. Hu/Klo: a Hunyad megyei Klopotiva (GREGORIAN 1937: 153).

Hu/PR: a Pojána Ruszka (Ruszka-havas) hegység a századfordulón (POPOVICI 1905: 53–58).

Mm/Fsz: a Máramaros megyei Felsőszelistye (Săliște de Sus) (BĂRCAN 2004).

Mócv: Mócvidek (az Aranyos felső és középső medencéje) a századfordulón (STAN 1905).

Sze/Ka: a Szeben megyei Kisapold (Apoldu de Jos) 1992-ben (BEJU 2007: 128).

Sze/Res: a Szeben megyei Resinár (Rășinari) (PĂCALĂ 1915).

Sze/Vesz: a Szeben megyei Vesztény (Veștem) (BUCUR 2010).

Vask: a következő Vaskapu vidéki falvak: Dub (Dubova/Dunatölgyes), Jes (Jeselnica/Duna-orbágy), Ko (Koramnîk/Koromnok), Ózs (Ózsupanek/Nagyzsúppány), Pla (Plavisc-vica/Naszádós) (NEIESCU–STAN 1969).

Lőnevek: *Ance* (Bi/Sust), *Andraș* (Fo/1), *Arpad* (Fo/1), *Barna* (Bi/Vas), *Barșon* (Bi/Vcs), *Bator* (Bi/Ősi, Fe, Fo/általános, Mm/Fsz, Sze/Ka, Sze/Res), *Bechiar* (Bi/Al, Bi/Ősi, Bi/Sust, Bi/Vcs, Fo/általános), *Bela* (< *Bella*; Fo/3), *Berta* (Fo/4), *Boitoș* (Bi/Sust), *Cheșa/Cheșu* (< *Kese*; Fo/1, Mm/Fsz), *Cilog/Ciloc/Cilo* (Bi/Al, Bi/Sust, Fo/általános, Mm/Fsz, Sze/Res), *Cinoș/Sinoș* (Bi/Al, Bi/Ősi, Bi/Vas, Fo/6, Hu/Klo), *Deneș* (Fo/1), *Erji* (Bi/Sust), *Fecica* (< *Fecske*; Fo/1), *Foacu* (< *Fakó*; Fo/általános), *Gheri* (Fo/1), *Ghiurca* (Bi/Sust), *Ghiuri* (Fo/általános), *Ioanci* (Fo/1), *Iulcea* (Bi/Vcs, Fo/1), *Iulci* (Bi/Sust), *Iulișca* (Bi/Sust, Bi/Vcs), *Lampi* (Vask/Jes, Ózs, Pla), *Liza* (Fo/1), *Loți/Loați* (Bi/Vas, Fo/1, Mm/Fsz), *Luiza* (Fo/2), *Luți* (Fo/általános), *Magda* (Bi/Vcs), *Manți* (Fo/1), *Margit* (Bi/Sust), *Mișca* (Bi/Ősi, Bi/Sust, Bi/Vas, Bi/Vcs, Fo/3, Mócv), *Modar* (< *Madár*; Fo/1), *Pișta/Piște*a (Bi/Al, Bi/Ősi, Bi/Sust, Bi/Vas, Bi/Vcs, Fo/általános, Hu/Klo, Hu/PR, Sze/Res), *Rezi* (< *Rézi*; Fo/5), *Roja/Roji* (Fo/általános), *Roza* (Bi/Al, Hu/Klo), *Sicra* (Fo/1), *Sileșu* (< *Széles*; Fo/1), *Șarga/Șargu* (Bi/Al, Bi/Sust, Bi/Vas, Bi/Vcs, Fe, Mm/Fsz, Mócv, Sze/Ka, Sze/Res, Sze/Vesz), *Șari* (Vask/Pla), *Terci* (Bi/Sust), *Țezar* (Bi/Sust, Bi/Vcs, Fo/általános, Hu/PR, Sze/Vesz), *Țili* (Bi/Sust), *Vidam/Vidan* (Bi/Al, Fo/2), *Vilma* (Bi/Sust, Bi/Vcs, Bi/Vas, Fo/1, Hu/Klo, Mm/Fsz, Sze/Vesz, Vask/Pla).

Ökörnevek: *Bandi* (BN/Msz, Fo/3), *Barna* (Fe, Mm/Fsz, Mócv), *Bator* (Fe), *Bodor* (Bi/Al, Bi/Rlr, Bi/Vas, Fe, Fo/2, Hu/PR, Sze/Ka, Sze/Res, Sze/Vesz), *Boitaș* (Fe), *Caila* (Hu/PR), *Cendea/Cendeș* (BN/Msz, Fe, Mócv), *Cheșa* (Mm/Fsz), *Cinoș* (BN/Msz, Fe, Sze/Res), *Condor* (Fe, Fo/5), *Daru* (BN/Msz, Bi/Vas, Fe, Fo/általános, Hu/PR, Mm/Fsz, Sze/Res), *Fiscu/Fișco* (Fe, Hu/PR, Mócv, Sze/Ka, Sze/Res), *Focu* (< *Fakó*; Mm/Fsz), *Ghiuri* (Bi/Rlr, Fo/3), *Iambor* (Bi/Rlr, Bi/Vas, Fe, Fo/általános, Hu/Klo, Hu/PR, Mm/Fsz, Sze/Ka, Sze/Res, Sze/Vesz), *Lomboș/Loamboș* (< *Lombos*; Fe, Fo/1, Hu/PR, Mócv), *Mișca* (BN/Msz, Bi/Vas, Hu/Klo, Hu/PR, Mm/Fsz, Sze/Ka, Sze/Res, Sze/Vesz), *Mojar/Moja* (< *Mozsár*; BN/Msz, Bi/Rlr, Bi/Vas, Fe, Hu/PR, Mócv, Sze/Res), *Moziș* (< *Mózes*; Fo/1), *Pogan* (BN/Msz), *Rendea/Renghea* (< *Rendes*; Fe, Fo/általános, Sze/Vesz), *Seichea/Setea* (< *Szőke*; Fo/2, Mm/Fsz), *Semeș* (< *Szemes*; Fo/2), *Silea* (< *Szilaj*; Fo/4, Mm/Fsz), *Sileșu* (Fo/1), *Surchea* (< *Szürke*; Fo/1), *Șugar* (BN/Msz, Bi/Vas, Fo/4, Hu/PR), *Vidam* (BN/Msz, Fe), *Vilaș* (Bi/Vas), *Virag* (Bi/Rlr, Fe, Mócv).

Tehénnevek: *Berta* (Fo/4), *Boitoș* (BN/Msz), *Borișca* (Fe), *Borița* (Fe), *Caila* (Fe, Fo/5), *Cendea/Cenghea* (Fo/általános), *Mișca* (Fo/2), *Piroș* (BN/Msz), *Rendea/Renghea*

(Fo/6), *Sechea/Seichea* (< *Szőke*; BN/Msz, Fe, Fo/3), *Semeş* (Fo/1), *Silea* (Fo/elterjedt), *Surchea* (< *Szürke*; Fo/1), *Şugar* (BN/Msz), *Țila* (< *Cila*; Vask/Pla), *Viola* (Fe), *Virag/Vireag/Vira* (BN/Msz, Fo/általános, Sze/Vesz).

Bikanevek: *Bandi* (Fo/4), *Gabor* (Fo/1), *Ioanci* (Fo/1), *Silea* (Fo/1).

Kutyanevek: *Ardeuş* (< *Árgyelus*; Fo, 1), *Arpad* (Vask/Ko, Ózs), *Azor* (< ua.; Fo, 2), *Bitangu* (Fe), *Bodri* (Mm/Fsz), *Bubi* (Sze/Vesz), *Burcuş* (Fe, Fo, 8, Mm/Fsz, Sze/Vesz), *Coloman* (Fo/1), *Dudaş* (Fo/3), *Fidi* (Fo/1), *Forcoş* (< *Farkas*; Fo/1), *Ghiuri* (Fo/1), *Hechi* (Fo/általános), *Hector* (Fo/általános), *Leda* (Fo/1), *Liza* (Fo/1), *Morinţ* (< *Móric*; Fo/1), *Muchi* (Vask/Ózs), *Piştea* (Fo/1), *Poganu* (Fe), *Pumi* (Fo/1), *Sicra* (Fo/6), *Talpoş* (Fe), *Vighiaz* (BN/Pr, Fo/1), *Vilaş* (Fo/1).

Hivatkozott irodalom

- AGÂRBICEANU, ION 1998. *Amintirile*. Cartimpex, Cluj.
- BAKOS FERENC 1982. *A magyar szókészlet román elemeinek története*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BĂRCAN, GHEORGHE 2004. Nume de animale în Sălişte de Sus. *Memoria Ethnologica* 10: 1151–1154.
- BEJU, IOAN 2007. Monografia comunei Apoldu de Jos. In: HENRICH, JOHANN DANIEL – BEJU, IOAN – CÂMPINEANU, IOAN szerk., *Apoldu de Jos. Texte monografice*. Techno Media, Sibiu. 65–163.
- BENŐ ATTILA 2004. *A kölcsönző jelentésvilága: a román–magyar nyelvi érintkezés lexikai-szemantikai kérdései*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- BLAGA, MIRON – BLAGA, OCTAVIAN 2010. *Câteva aspecte ale graiului din Remeţi (Bihor). Fişe de lucru*. Centrul Judeţean pentru Conservare şi Promovarea Culturii Tradiţionale Bihor, Oradea.
- BRENNDÖRFER JÁNOS 1902. *Román (oláh) elemek az erdélyi szász nyelvben*. Szerzői kiadás, Budapest.
- BUCUR, ALEXANDRU 2010. *Veştem. Antroponimie şi zoonimie*. Salgo, Sibiu.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA 1989. Egy csiki falu állatnevei. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 33: 151–160.
- FEJÉR JÓZSEF 1880. Állatnevek. *Magyar Nyelvőr* 9: 431.
- GREGORIAN, MIHAIL 1937. Graiul din Clopotiva. *Grai şi Suflet* 7: 132–193.
- GYÖRKE LAJOS 1895. A fogarasmegyei oláhok építkezési- és lakásviszonyai. *Erdélyi Múzeum* 12: 129–134.
- HERMAN OTTÓ 1914. *A magyar pásztorok nyelvkincse*. Hornyánszky, Budapest.
- HORGER ANTAL 1899. A bánsági sváb nyelvjárás magyar szavai. *Egyetemes Philologiai Közöny. Új Sorozat* 7: 702–716.
- IMPLOM JÓZSEF 1978. A szarvasmarhanevek. *Magyar Nyelv* 74: 122–126, 252–255, 382–383.
- JACOBI, JULIUS 1895. Magyarische Lehnworte im Siebenbürgisch-Sächsischen. *Programm des evang. Gymnasiums A. B. in Schässburg und der damit verbundenen Lehranstalten zum Schlusse des Schuljahres 1894/95*: 1–39.
- JAKÓ ZSIGMOND 1944. *A gyalui vártartomány urbáriumai*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár.
- KÁDÁR JÓZSEF – TAGÁNYI KÁROLY – RÉTHY LÁSZLÓ – POKOLY JÓZSEF 1901–1905. *Szolnok-Dobokavármegye monographiája* 1–7. Szolnok-Dobokavármegye közönsége, Deésen.
- KÓS KÁROLY 2000. *A Mezőség néprajza* 1–2. Mentor, Marosvásárhely.
- LEIBRING, KATHARINA 2016. Animal Names. In: Carole Hough ed., *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press, Oxford. 615–627. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.2>
- MÁRKI SÁNDOR 2015. *Naplói 1. 1873–1892*. Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, Gyula.

- MÁRTON GYULA 1945. A kolozsmegyei Borsavölgy állatnevei. In: SZABÓ T. ATTILA szerk., *Az Erdélyi Tudományos Intézet évkönyve 1944*. Minerva, Kolozsvár. 249–278.
- MIKÓ IMRE 1932/1998. *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Pro-Print, Csíkszereda.
- MOLDOVÁN GERGELY 1899. Alsófehér vármegye román népe. In: Sz. n., *Alsófehér vármegye monographiája 1/2. Alsófehér vármegye néprajza*. Nagyenyedi Könyvnyomda és Papíráruhágyár Részvénytársaság, Nagy-Enyed. 723–1048.
- NEIESCU, ILEANA – STAN, AURELIA 1969. Nume proprii de animale în zona Porților de Fier. *Cercetări de Lingvistică* 14: 309–321.
- PĂCALĂ, VICTOR 1915. *Monografia comunei Rășinariu*. Tipografia arhidiecezane, Sibiu.
- PAȘCA, ȘTEFAN 1936. *Nume de persoane și nume de animale în țara Oltului*. Academia Română, București.
- PĂTRĂȘCANU, TRAIAN 1969. Nume de animale din județul Alba. *Limbă și Literatură* 22: 107–120.
- PLATTNER, JOHANN 1974. *Stolzenburger Gestalten und anderes aus Siebenbürgen*. Kriterion, Bukarest.
- POPOVICI, IOSIF 1905. *Rumänische Dialekte 1. Die Dialekte der Muntenî und Pădurenî im Hunyader Komitat*. Niemeyer, Halle.
- REBREANU, LIVIU 2005. *Opere 23. Caiete – Varia. 1907–1944*. Editura Fundației Naționale pentru Civilizație Rurală „Niște Țărani”, București – Muzeul Județean Bistrița-Năsăud, Bistrița.
- SOMOGYI GYULA 1913. *Arad szab. kir. város és Arad vármegye községeknek leírása*. Monographia-Bizottság, Arad.
- SSWb. = *Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch* 1–. Szerk. SCHULLERUS, ADOLF etc. Walter de Gruyter etc., Berlin etc., 1924–.
- STAN VAZUL 1905. Magyar elemek a mócok nyelvében. *Magyar Nyelvőr* 34: 140–152, 250–258, 312–321.
- TAMÁS, LAJOS 1967. *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen: Unter Berücksichtigung der Mundartwörter*. Mouton & Co., London.
- TEAHA, TEOFIL 1961. *Graiul din Valea Crișului Negru*. Editura Academiei, București.
- TODINCA, VASILE – BULC, MIHAELA 2012. *Lumea satului românesc în răspunsuri la chestionarele Muzeului Limbii Române din Cluj (Zona Bihorului)*. Editura Mega, Cluj-Napoca.
- UNGAR, HANS 1911–1912. Ungarisches Lehngut im Siebenbürgisch-Sächsischen. *Die Karpathen* 5: 428–430, 472–474, 518–523, 563–568, 589–593, 630–635, 730–733, 763–765.
- VISKI KÁROLY 1908. Magyar szók a mezőségi oláhok nyelvében. *Magyar Nyelvőr* 37: 218–222.
- ZSÓK BÉLA 1994. A Dévára települt bukovinai székelyek kapcsolata a környező románsággal. *Erdélyi Múzeum* 56/3–4: 70–74.

BERECZ ÁGOSTON

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7453-481X>

European University Institute

ÁGOSTON BERECS, Borrowing of names for domestic animals among Romanian-, Hungarian- and German-speaking livestock farmers until the second half of the 20th century

The paper seeks to explain historical asymmetries in the mutual borrowing of animal names across the broad contact zone between Romanians, Hungarians and Germans. Data collected since the 1890s shows that vastly more names of Hungarian origin were given to horses and oxen in particular by Romanian and Transylvanian Saxon peasants than the other way around, to the extent

that such names often accounted for the majority of the animal names in related inventories in villages far away from Hungarian-speaking areas. This tendency was less pronounced with cows, and cannot be attested with regards to dogs, while the reverse was the case with sheep, although as a general rule, sheep have usually not been given individual names. In addition, the whole scale of borrowing animal names has not been accompanied by a similarly disproportionate outpouring of cattle- and horse-related vocabulary from Hungarian dialects. The author identifies aristocratic manors rather than Hungarian-speaking peasant communities as the more likely donors; moreover, the prestige their animals enjoyed as the major driving force, which led to the adoption of Hungarian names.

MŰHELY

Névkezelési szabályok a magyar könyvtári feldolgozásban

1. Nevek a könyvtári munkafolyamatokban. A dokumentumoknak és a létrehozásukhoz kötődő adatoknak, továbbá az azokból eredeztethető információknak a tárolása, egységes feldolgozása, visszakereshetővé tétele a könyvtártudomány területén alapkövetelmény, melynek egységesen kell történnie, függetlenül a feldolgozás, az adatbázisba vétel helyétől, idejétől és a feldolgozást végző személyétől. Ennek alapját egy egységes szabályrendszer teremti meg, amely állhat nemzetközi vagy magyar szabványokból és szabályzatokból, továbbá a rögzítés helyéül szolgáló adatbázisba beépített ellenőrző pontokból (például kötelezően kitöltendő mezőkből; ún. háttértáblából beemelő, egységesített formájú és felépítésű információkból). Az egységes feldolgozás alapja emellett az egyértelműen megfogalmazott és következetesen használt terminológia.

A könyvtári munkafolyamatok során a dokumentumok feldolgozásakor, a hazai vagy külföldi adatbázisokba való felvételkor, illetve a publikálással foglalkozó szerzők adatbázisokbeli személyes profiljainak kialakításakor a rögzítendő tulajdonnevek egy része kötött, szabványok és helyi szabályzatok által meghatározott. Emellett azonban a gyűjtemény vagy a feltárás mélységétől függően lehetőség nyílt további adatok felvételére is. A modern kiadványok esetében, továbbá az online adatbázisokban általában kötelezően rögzítendő, a visszakeresést egyértelműen biztosító névtípusok közé tartozik a szerzőség (személynév vagy testületi név), a kiadási hely (földrajzi név), a „róla szól” tartalmi mezők (köztük személy- és földrajzi nevek is), a rendezvénynevek és a testületi nevek. A mélyebb, több ismervre fókuszáló feltáráskor, például a digitalizált régi állományok feldolgozásakor a könyvtári leírásban feltüntethető a szövegben előforduló összes személynév és földrajzi név, míg például a nemzetközi online teljes szövegű vagy citációs adatbázisokban a szerző intézménye is, illetve bármilyen, a felhasználói kör számára fontos tulajdonnév.

A könyvtártudomány területén mindezekkel összhangban névkezelési szempontból három területet különböztethetünk meg:

1. Könyvtári feldolgozás integrált könyvtári rendszerben¹ (a továbbiakban: IKR).
2. Adatbázis-építések:
 - névterek,
 - adatbázisok (teljes szövegű és bibliográfiai adatbázisok, repozitóriumok).
3. Kutatói, személyi adatbázisok.

¹ A továbbiakban az elektronikus katalógusokban készített formai feltárásból vett példákkal dolgozom, de a ma már egyre ritkább hagyományos, cédulákon történő, azaz papíralapú feldolgozásra ugyanezek a szabványok és szabályok vonatkoznak.

E tanulmány keretein belül az első területtel, a dokumentumok integrált könyvtári rendszerben történő feldolgozásának szabályaival foglalkozom.

2. Könyvtári feldolgozás IKR-ben. Az integrált könyvtári rendszer olyan szoftver, amely modulokból épül fel (katalogizáló, kölcsönző, periodika, állománygyarapodási, Online Public Access Catalog – OPAC, adminisztrációs és statisztikai), és ahol a felvett adatok a többi modulban is felhasználhatók (bővebben l. HORVÁTH 2005). Az IKR-ek között kapcsolatok kiépíthetők, a leírások egymástól átvethetők. Ez a klasszikus értelemben vett online könyvtári katalógus, amely csak bibliográfiai leírásokat (rekordokat) tartalmaz, teljes szövegeket nem tárol. Ilyen például az Országos Széchényi Könyvtárban a NEKTAR, a Magyar Tudományos Akadémia könyvtáraiban és az Eötvös Loránd Tudományegyetemen az Aleph, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban a Corvina, az iskolai könyvtárakban pedig a SZIKLA vagy a Szirén.

A könyvtári leírás egy IKR-ben mindig a nyomtatott vagy kéziratos dokumentum, illetve eredeti elektronikus változat (pl. e-könyvek) alapján készül. A feldolgozás szabályai értelmében megkülönböztetjük az ún. leírási és besorolási részt, tehát a dokumentumon szereplő forma és az egységesített névalak egyaránt feltüntetendő kettősét. Ezt a filológiai pontosság mellett a visszakereshetőség biztosítása is indokolja: a név a kiadványon feltüntetett formában is megtalálható legyen, de az adott szerzőhöz kötődő művek a névformától függetlenül, egy központi alakhoz kötve is hozzáférhetővé váljanak (bővebben l. RÁCZ 2003). A könyvtári feldolgozás során a leírásba felveendő tulajdonnevek egyértelműen azonosítottak, jellemzően egy-egy háttérablából, a típusuknak megfelelő, egységes és egy szabályzat által meghatározott formában emelhetők be. Ennek köszönhetően a személy- és földrajzi nevek, a rendezvény- és testületi nevek szabályos feldolgozás esetén csak egyszer szerepelnek a rendszerben, s az az egy, ún. authority rekord jelenik meg az összes dokumentumnak (régie és modern könyveknek, kisnyomtatványoknak, folyóiratoknak, analitikáknak, kéziratoknak stb.) az egyértelmű visszakeresést biztosító ún. besorolási adataiban (míg a leírás egyes mezőibe a dokumentumon szereplő forma is bekezdhető).

Az adott országban, illetve könyvtárban követendő formai feldolgozás módját szabványok és szabályzatok (pl. MEZŐ – SÁNDOR – SZÉKELYNÉ TÖRÖK 2011, GYURICZA–KASZA 2017, ASZALÓS et al. szerk. 2018), valamint a könyvtár által használt katalogizációs rendszer határozza meg. A helyi szabályzatok létrehozását a szabványok avulása és ezzel összhangban az azokat országos vagy nemzetközi szinten karbantartó intézmény(ek) esetleges lassabb reakcióideje is szükségessé teszi.

Magyarországon könyvtári feldolgozási szabványok és szabályzatok sora foglalkozik a munkafolyamatok szabályozásával. A tulajdonnevek kezelését elsősorban az 1. MSZ 3440-1:1983 = A bibliográfiai leírás besorolási adatai. Fogalom meghatározások; 2. MSZ 3440-2:1979 = A bibliográfiai leírás besorolási adatai. Személyek nevei; 3. MSZ 3440-3:1983 = A bibliográfiai leírás besorolási adatai. Testületek neve; 4. MSZ 3440-4:1986 = A bibliográfiai leírás besorolási adatai. Címek és az 5. KSZ/5:2005 = Földrajzi nevek, [!] mint adatbázisrekordok tárgyi hozzáférési pontjai (korábban: MSZ 3440-5:1979 = A bibliográfiai leírás besorolási adatai. Földrajzi nevek) határozzák meg.

1. ábra: Személynevek authority rekordjai²

Kovács Abigail, Csonka-	ELTE Auth, 4001 , aab, UPD=Y
Kovács Ábrahám (1971-)	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y
Kovács Ádám	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y
Kovács Ádám (1994-)	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y
Kovács Adél	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y
Kovács Adrián	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y
Kovács Adrien	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y
Kovács Adrien, Szőnyiné	ELTE Auth, 4001 , aab, UPD=Y
Kovács Adrien, Szűcsné	ELTE Auth, 4001 , aab, UPD=Y
Kovács Adrienn	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y
Kovács Ágnes	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y
Kovács Ágnes (1919-1990)	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y
Kovács Ágnes (1946-)	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y
Kovács Ágnes (1956-)	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y
Kovács Ágnes (1985-)	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y
Kovács Ágnes Andrea	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y
Kovács Ágnes, B	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y
Kovács Ágnes, Cs	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y
Kovács Ágnes, Czeglédiné	ELTE Auth, 4001 , aab, UPD=Y
Kovács Ágnes, Galla-	ELTE Auth, 4001 , aab, UPD=Y
Kovács Ágnes, Horváthné	ELTE Auth, 4001 , aab, UPD=Y
Kovács Agneta	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y
Kovács Agneta Patrícia	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y
Kovács Ágoston	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y
Kovács Ákos	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y
Kovács Ákos (1943-)	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y

A szabványokon, szabályzatokon kívül a választott katalogizálási rendszer is befolyásolhatja a könyvtári leírás módját. A nemzetközi szinten elterjedt, szabványos adatcsereformátum a Machine Readable Cataloging (MARC), melynek a Magyarországon fellelhető két főbb formája a magyar jellegzetességekre szabott – de már nem karbantartott – HUNMARC, illetve a 21. századi kihívásoknak is megfelelő, amerikai és kanadai rendszerek összeolvadásából létrejött MARC21. Ez utóbbit használja például a The British Library, a Library of Congress, Magyarországon pedig a Magyar Tudományos Akadémia és több egyetem, köztük a Budapesti Corvinus Egyetem, a Debreceni Egyetem, az Eötvös Loránd Tudományegyetem vagy a Szegedi Tudományegyetem könyvtára.

A MARC rendszerekben a dokumentumok egyes ismérvei (például a szerzőségi adatok, a címek, a kiadásra, tartalmi feltárássra vonatkozó információk vagy más írásrendszerű

² A katalogizáló modulból vett példák minden esetben az ELTE integrált könyvtári rendszeréből származnak.

kiadványok esetében a párhuzamos, multiscript leírások) mindig előre meghatározott helyre, egy háromjegyű számhoz kötve, majd indikátorokkal és almezőkkel tovább szűkítve kerülnek feldolgozásra. A dokumentumok leírásában ezzel összhangban a helyet és módot a használt MARC, a leírási formát a szabványok és szabályzatok határozzák meg. Tulajdonnevek elsősorban a következő MARC-mezőkben³ fordulhatnak elő:

- személynév: 100, 700, 800 (illetve 245 c almező: a dokumentumon szereplő forma)
- személynév tárgyszóként: 600
- testületi név: 110, 710, 810
- testületi név tárgyszóként: 610
- rendezvénynév: 111, 711, 811
- rendezvénynév tárgyszóként: 611
- egységesített címek: 130, 730, 240
- sorozati címek: 440, 830
- földrajzi tárgyszó: 651

2. ábra: Személy- és földrajzi nevek két MARC-rekordban

245	00	a	Utopias and dystopias in the fiction of H. G. Wells and William Morris
		b	landscape and space
		c	ed. by Emelyne Godfrey
260		a	London
		b	Palgrave Macmillan
		c	cop. 2016
300		a	XVIII, 282 p.
		c	22 cm
504		a	Bibliogr.: p. 257-274.
600	14	a	Wells, Herbert George
		d	1866-1946
600	14	a	Morris, William
		d	1834-1896
650	04	a	utópia
		x	irodalmi ábrázolás
		x	műelemzés
650	04	a	disztópia
		x	irodalmi ábrázolás
		x	műelemzés
650	04	a	angol irodalom
		x	próza
		y	19-20. sz.
		x	irodalomtörténet
653		a	tanulmányok
700	1	a	Godfrey, Emelyne
		e	szerk.
740	0	a	Utopias & dystopias in the fiction of H. G. Wells and William Morris
850		a	B2

³ Az integrált könyvtári rendszerből vett példák a továbbiakban a MARC21-típusú feldolgozási rendszer szabályait követik.

LDR	—	—	^^^^nam^a22^^^^^c^4500
001	—	—	000800813
005	—	—	20130312123617.0
008	—	—	130307s2013^^^^hu^a^^^^^^^^^^^^000^0^hun^d
020	—	a	978-963-9985-41-4
040	—	a	ELTE
041	0	a	hun
080	—	a	914.10-21London(036)
100	1	a	Neményi Ninon
245	11	a	"Londonban, hej, van számos utca..."
		b	az angol főváros rejtelsei
		c	Neményi Ninon ; Sárközi Mátyás rajzaival
250	—	a	2. kiad.
260	—	a	Budapest
		b	Kortárs
		c	2013
300	—	a	237 p.
		b	ill.
		c	24 cm
490	1	a	Phoenix könyvek
		x	1419-8428
651	4	a	London
		x	helytörténet
651	4	a	London
		x	útikönyv
700	1	a	Sárközi Mátyás
		d	1937-
		e	ill.
830	0	a	Phoenix könyvek
850	—	a	B2
925	—	a	Feltöltve
OWN	—	a	PUBLIC

2.1. Személynevek feldolgozásának jellemzői. A személynevek feldolgozását az MSZ 3440-2:1979 = A bibliográfiai leírás besorolási adatai. Személyek nevei című, 1980-ban megjelent magyar szabvány határozza meg. A személynevekre alkalmazott terminológia szerint az egységesített név a kitüntetett névforma, amely áll a rendszőből (a megnevezettet elsődlegesen azonosító elemből, amely alapján például a betűrendbe tétel is történik), az esetleges egyéb névelemekből és a kiegészítő adatokból.

Az egységesített névalak meghatározásában elsődleges a nemzeti hovatartozásnak megfelelő bibliográfiai gyakorlat szerinti névalak. Ha többféle névváltozat is előfordul, a következő sorrendben kell az egységesített névalakot meghatározni: 1. az elsődleges szerinti (a nemzeti hovatartozásnak megfelelő bibliográfiai gyakorlat), 2. az utolsóként használt, 3. ha ilyen nem állapítható meg, a bibliográfiákban elsőként előforduló névváltozat használandó. Az egységesített név megválasztásakor mellőzött alakokról utalókat kell készíteni. A következő példában a személynév a 100-as mezőbe kerül, utalója a 400-asba.

Az utánuk következő 1-es egy ún. első indikátor (jelentése: 'egy és több elemű családnév'), a szabályok szerint a nevet tartalmazó almező kódja *a* ('személynév'), a születési idő pedig egy *d* jelű almezőbe kerül ('kiegészítő adat: kronologikus, életrajzi').

3. ábra: Személynév utalója

1001	a Adamikné Jászó Anna d 1942-
4001	a Jászó Anna, Adamikné
4001	a Adamik Tamásné Jászó Anna
4001	a Adamik Tamásné
4001	a Adamikné

Alapszabály, hogy a nevet toldalék nélkül, egyes számban kell felvenni, a rendsző első szavát nagybetűvel kezdve, a többit pedig a nemzeti hovatartozásnak megfelelő helyesírási szabályok szerint feltüntetve. A besorolási adatban római szám kizárólag az uralkodók és pápák sorszámaként jelenhet meg, míg az életrajzi dátumokat arabban kell írni. Például: *Pál (pápa) II. (1417–1471)*. A sorrendi szabályok szerint mindig a rendszőnek minősülő elem áll elől (jellemzően a családnév), az egyéb névelemek és a kiegészítő adatok utána következnek, szükség szerint vesszővel elválasztva.

Nem tartoznak az egységesített névhez a megszólításokban használt névkiegészítők (pl. *Mr.*); a kitüntető címek (pl. *kiváló művész*); a képzettséget, tudományos fokozatot jelölő elemek (pl. *dr.*, *prof.*); a nemesi nevek és címek (pl. *gróf*); a foglalkozásra, tevékenységi körre, betöltött méltóságra utaló kifejezések (kivétel: uralkodók, egyházi méltóságok és bibliai személyek); a származási vagy működési hely, továbbá a munkahely megnevezése.

Ha a személy nem a teljes nevén, hanem egy rövidített vagy rövidebb formában vált ismertté, ez utóbbi lesz az egységesített névalakja. Például: *Lakatos Ilona, P.*; utaló: *Pállné Lakatos Ilona*.

Külföldi neveknél a rendszőnek minősülő elem áll elől (jellemzően a családnév), a többi a névrendszernek megfelelően utána, szükség szerint vesszővel elválasztva. Például: *Miller, Arthur (1915–2005)*.

Amennyiben a nemzeti hovatartozásnak megfelelő bibliográfiai gyakorlat szerinti névalak nem latin betűs, a nevet és az esetleges kiegészítő adatokat transliterálással át kell átírni, továbbá szükség esetén utaló is készíthető. Például: *路遥 (1949–1992)* helyett: *Lu Yao (1949–1992)*.

Amennyiben egynél több elemből áll a családnév, az egységet összetett családnévnek nevezzük. Ezek a részek együttesen alkotják a rendszőt, függetlenül az esetleges összekapcsoló írásjelek (például kötőjel) meglététől vagy hiányától, de a többedik elemről utaló készíthető. Például: *Káldy-Nagy Gyula (1927–2011)*; utaló: *Nagy Gyula, Káldy- (1927–2011)*. Amennyiben a szerző kifejezetten az egyik névformával vált ismertté, az lesz a rendsző, a másiktól utaló készül. Ehhez hasonló, ha a személy az egyik névelemet nem használta, vagy betűvel rövidítette; ekkor a rövidebb alak lesz a rendsző, a teljes névről pedig utaló készíthető. Például: *Fülöp Ágnes, B.*; utaló: *Bakosné Fülöp Ágnes*.

Házassági nevek esetében többféle módon határozható meg az egységesített névalak. Ha a férj családnéve + a feleség keresztnéve forma használatos, az lesz a rendsző, a születési névről pedig utaló készíthető. Például: *Horváth Éva*, utaló: *Borsodi Éva*. Amennyiben a

férj -né képzős családnévéből és a feleség születési nevéből álló forma használatos, a személynév összetett családnévesként kezelendő, és együttes rendsző készül, míg a további alakokról utaló készíthető. Például: *Déryné Széppataki Róza (1793–1872)*, 1. utaló: *Széppataki Róza, Déryné (1793–1872)*, 2. utaló: *Déry Istvánné Széppataki-Schenbach Róza (1793–1872)*. Ha a férj teljes neve + a feleség születési neve forma használatos, az egész rendszőnek tekintendő, de az egyes változatokról utaló készíthető. Például: *Kovács Jánosné Szoboszlai Éva*, 1. utaló: *Szoboszlai Éva*, 2. utaló: *Szoboszlai Éva, Kovács Jánosné*.

A magyar szabvány történelmi névhasználatnak nevezi az ún. „modern névhasználat” (azaz családnév és keresztnév kötelező együttese) előtti korokban, illetve az e szempontból átmeneti (a családnév esetleges meglétével jellemezhető) korszakban született művekhez kötődő névformákat. Történelmi névhasználat esetén a rendsző elsősorban a családnév, ha van. Ha nincs, az egyénnév vagy állandósult melléknév lesz, amennyiben a néviselő nemzeti hovatartozásának megfelelő bibliográfiai gyakorlat úgy tartja számon. Ha pedig csak egy egyénnév ismert, az azonosításra alkalmas adatot kell közölni. Például: *Bálint (festő), (15. sz.)*. A leírásban elsődleges a transliterált (ókori rómaiaknál a latin) forma, a többről utaló készíthető. A középkori és a „névhasználat szempontjából átmeneti korszakokban” éltek neveinél elsődleges a név nemzeti nyelvű alakja; kivéve, ha a működése során a nevet latin vagy görög nyelvű alakban használta, és a nemzeti bibliográfiai gyakorlat is úgy tartja számon. A további formákról utalók készíthetők. Például: *Janus Pannonius 1434–1472*; 1. utaló: *Csezmicei János*, 2. utaló: *Ianus Pannonius*, 3. utaló: *Jani Pannonii*.

Uralkodók és uralkodóházak tagjai esetében az egységesített névalak meghatározásakor a sorrend kötött: a rendsző az uralkodóként használt egyénnév, a kiegészítő adat a birodalom (ország, fejedelemség stb.) és a legmagasabb uralkodói méltóság megnevezése. Egyéb névelemként kell megadni az uralkodói sorszámot és az esetleges állandósult melléknevet. Például: *András (Magyarország: király), II.*, utaló: *Endre (Magyarország: király), II.* Ha az uralkodó működése folyamán több országban is betöltött vezetői posztot, a magyar vonatkozású lesz az elsődleges, a többről utaló készül. Ha az uralkodói névként használt egyénnévnek nincs a leírás nyelvén megfeleltethető alakja, az eredeti nyelvű névforma lesz az egységesített név. Például: *Knut (Dánia: király), VI.*, utaló: *Kanut (Dánia: király), VI.* Az uralkodóházak tagjait működésük nyelvén kell leírni, a rendsző a nevük legismertebb eleme, majd a méltóság következik.

A vallási, egyházi neveket az uralkodói nevekkal megegyező logikai rend szerint kell rögzíteni az integrált könyvtári rendszerekben, és a polgári névről utalót kell készíteni. Például: *Benedek (pápa) XVI. (1927–)*, utaló: *Ratzinger, Joseph Aloisius (1927–)*. Szerzeteseknél kiegészítő névelemként jelenik meg a szerzetesrend. Például: *János (dommonkos) (13. sz. vége)*; vagy *Marcell (karmelita) (1887–1966)*, utaló: *Marton Boldizsár Marcell (1887–1966)*.

Az írói nevesen, művésznevek és álnevek rögzítése annak függvényében döntendő el, hogy rendszeresen vagy csak alkalmilag használt névformáról van-e szó. Felvett néven kifejtett művészi tevékenység esetében az egységesített név az álnév lesz, a polgáriról utaló készíthető. Például: *Török Sophie*, 1. utaló: *Tanner Ilona*, 2. utaló: *Babits Mihályné*. Ha csak alkalmilag használt a szerző más nevet, a polgári név lesz az egységesített névforma, a másiktól készül utaló. Például: *Babits Mihály*, utaló: *Tass József*.

Az azonos nevű személyek megkülönböztetése az egyértelmű azonosíthatóság érdekében feltétlenül szükséges. Ennek szellemében adható például *id.* (= idősebb) és *ifj.* (= ifjabb)

névelem, kiírható a születés és a halálozás éve, feltüntethető a nemesi előnév vagy a foglalkozás. Például: *Szabó István (1931–1976)*; *Szabó István (1938–) (filmrendező)*; *Szabó István, B. (1893–1976)*; *Szabó István (fizikus)*.

A következő példa bemutatja, milyen módon jelennek meg egy IKR háttértáblájában az egységesített szerzői névalakok. A lista authority rekordokat és utalókat egyaránt tartalmaz; az utóbbiak a jobb oldali egységben 4000-es jelzéssel (400: MARC hívójel, 0: indikátor) szerepelnek.

4. ábra: Személynevek megkülönböztetése

János Ernő (Szászország-Weimar: herceg) I. (1594-1626)	ELTE Auth, 1000 , aab, UPD=Y
János Ernő (Szászország-Weimar: herceg) II. (1627-1683)	ELTE Auth, 1000 , aab, UPD=Y
János (érsek) (13. sz)	ELTE Auth, 1000 , aab, UPD=Y
János (esperes) (14. sz)	ELTE Auth, 1000 , aab, UPD=Y
János (Esztergom : érsek) (műk. 1205-1222)	ELTE Auth, 1000 , aab, UPD=Y
János Éva	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y
János Ferenc (királyi titkár) (15-16. sz)	ELTE Auth, 1000 , aab, UPD=Y
János fia Beke (14. sz)	ELTE Auth, 4000 , aab, UPD=Y
János fia Ferces (14. sz. első fele)	ELTE Auth, 4000 , aab, UPD=Y
János fia Jákó (Nagy-Mihályi) (15. sz)	ELTE Auth, 4000 , aab, UPD=Y
János fia Kemyn (14. sz)	ELTE Auth, 4000 , aab, UPD=Y
János fia Martin (14. sz)	ELTE Auth, 4000 , aab, UPD=Y
János fia Péter (13. sz)	ELTE Auth, 4000 , aab, UPD=Y
János fia Péter (14. sz. második fele)	ELTE Auth, 4000 , aab, UPD=Y
János (Franciaország: király) II. (Jó) (1319-1364)	ELTE Auth, 1000 , aab, UPD=Y
János Frigyes, szász választófejedelem	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y
János Frigyes (Szászország: választófejedelem) I. (1503-1554)	ELTE Auth, 1000 , aab, UPD=Y
János Frigyes (Württemberg:) (herceg)	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y
János Frigyes (Württemberg: herceg) (1582-1628)	ELTE Auth, 1000 , aab, UPD=Y
János Fülöp (Mainz: érsek) (Mainz: püspök) (1605-1673)	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y
János, Gebhard fia (13. sz. második fele)	ELTE Auth, 1000 , aab, UPD=Y
János, Gelathus fia	ELTE Auth, 1000 , aab, UPD=Y
János (Görlitz : gróf) (14. sz. második fele)	ELTE Auth, 1000 , aab, UPD=Y
János (gubernátor) (15. sz)	ELTE Auth, 1000 , aab, UPD=Y
János (Győr: főesperes) (13. sz)	ELTE Auth, 1000 , aab, UPD=Y
János György (Brandenburg: őrgróf) (1577-1624)	ELTE Auth, 4000 , aab, UPD=Y
János György (Brandenburg : választófejedelem) (1525-1598)	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y
János, György fia (14. sz)	ELTE Auth, 1000 , aab, UPD=Y
János György II. (Szászország: herceg) (1613 - 1680)	ELTE Auth, 1001 , aab, UPD=Y

2.2. Földrajzi nevek feldolgozásának jellemzői. A földrajzi nevek feldolgozását a KSZ/5:2005 = Földrajzi nevek, mint adatbázisrekordok tárgyi hozzáférési pontjai című 2005-ös (korábban: MSZ 3440-5:1979 = A bibliográfiai leírás besorolási adatai. Földrajzi nevek) magyar szabályzat határozza meg. A földrajzi nevek vonatkozó terminológia szerint az elsődleges névváltozat az ún. kitüntetett névforma, amely „valamely entitáshoz tartozó nevek közül az a névforma, amelyet elsődleges hozzáférési pontként választanak meg, illetve kiegészítő adatok hozzáadásával azzá tesznek” (KSZ/5:2005: 5). A rögzítendő neveket mindig az adott adatbázis (bibliográfia, katalógus stb.) által használt írásrendszerben

kell leírni, alanyesetben, a földrajzi névhez hivatalos elnevezése szerint nem tartozó toldalékok nélkül.

5. ábra: Az ún. földrajzi tárgyszók authority rekordjai

Bokhara	ELTE Auth, 4510 , bab, UPD=Y
Boldogasszonyfalva -- (korábban)	ELTE Auth, 451 , bab, UPD=Y
Boldogfa -- helytörténet	ELTE Auth, 15100, bab, UPD=Y
Bolívia	ELTE Auth, 151 , bab, UPD=Y
Bolívia -- bibliográfia	ELTE Auth, 15100, bab, UPD=Y
Bolívia -- honismeret	ELTE Auth, 151 , bab, UPD=Y
Bolívia -- útleírás	ELTE Auth, 151 , bab, UPD=Y
Bologna	ELTE Auth, 151 , bab, UPD=Y
Bologna -- egyetemi könyvtár	ELTE Auth, 151 , bab, UPD=Y
Bologna -- helytörténet -- 14. sz. -- forrás	ELTE Auth, 15100, bab, UPD=Y
Bologna -- helytörténet -- 16-18. sz. -- adattár	ELTE Auth, 15100, bab, UPD=Y
Bologna -- honismeret	ELTE Auth, 15100, bab, UPD=Y
Bologna -- nyomdahely	ELTE Auth, 151 , bab, UPD=Y
Bologna története -- Kr. e. 8. sz.-ig	ELTE Auth, 151 , bab, UPD=Y
Bolognai Appeninek	ELTE Auth, 151 , bab, UPD=Y
Bolton (Greater Manchester, England)	ELTE Auth, 15100, bab, UPD=Y
Bolton (Greater Manchester, England) -- History	ELTE Auth, 151 , bab, UPD=Y
Bolton -- helytörténet	ELTE Auth, 151 , bab, UPD=Y
Bóly	ELTE Auth, 151 , bab, UPD=Y
Bóly (Baranya megye)	ELTE Auth, 15100, bab, UPD=Y
Bóly -- helytörténet	ELTE Auth, 151 , bab, UPD=Y
Bolyok -- helytörténet	ELTE Auth, 151 , bab, UPD=Y
Bolzano -- honismeret	ELTE Auth, 151 , bab, UPD=Y
Bolzano -- honismeret -- 19-20. sz. -- fotóalbum	ELTE Auth, 151 , bab, UPD=Y
Bolzano -- Olaszország -- Németország hatása	ELTE Auth, 15100, bab, UPD=Y
Bombay (India) -- Social life and customs -- Fiction	ELTE Auth, 15100, bab, UPD=Y
Bonaire	ELTE Auth, 151 , bab, UPD=Y
Bonchida	ELTE Auth, 151 , bab, UPD=Y
Bone Cave (Pennsylvania)	ELTE Auth, 151 , bab, UPD=Y
Bonn	ELTE Auth, 151 , bab, UPD=Y
Bonn-Bad Godesberg	ELTE Auth, 4510 , bab, UPD=Y
Bonn -- Bildband	ELTE Auth, 15100, bab, UPD=Y
Bonn -- fotóalbum	ELTE Auth, 15100, bab, UPD=Y
Bonn -- Geschichte	ELTE Auth, 15100, bab, UPD=Y
Bonn-Godesberg -- Bildband	ELTE Auth, 15100, bab, UPD=Y

A magyar bibliográfiai leírásokban az elsődleges, kitüntetett névforma a földrajzi hely nevének magyar nyelvű alakja. Például: *Magyarország*, *Európai Unió*, *Duna*, *Szent-péteri vár*. Amennyiben nincs magyar nyelvű alak, a szakirodalomban vagy a térképészeti gyakorlatban használatos névforma eredeti nyelvű változatát kell elsődleges formának tekinteni, az esetleges további névalakok pedig „lásd” típusú utalóval kapcsolódnak a kitüntetett alakhoz. Például: *Appenzell Ausserrhoden (kanton)*; *Büyükkçekmece*; *Cserkaszi*, utaló: *Черкаси* lásd *Cserkaszi*.

Homonim földrajzi nevek esetén az elsődleges alakot zárójelben kiegészítő elemek követik, melyek utalnak a típusára (pl. megye) vagy az igazgatási egységre, országra, melyben található. Például: *Balaton (tó)*, *Balaton (község)* (*Magyarország*), *Balaton (város)* (*Egyesült Államok*); *Westminster (kerület)* (*London*), *Westminster (város)* (*Egyesült Államok*).

Amennyiben több tagból áll a földrajzi név, a katalógusbeli rögzítés során a kitüntetett névalak egyes elemeinek sorrendje megegyezik a térképészeti gyakorlatban használt

név elemeinek sorrendjével. Ha valamilyen okból utaló is készítenőd, abban viszont már lehetséges a sorrend megcserélése. A földrajzi név felvételekor a rögzített alakra a névalak nyelvének megfelelő helyesírási szabályok érvényesek.

Névváltozás, több helység összeolvadása vagy helységek szétválása esetén a megelőző nevet (neveket) „lásd még” magyarázatos utalókkal kell összekapcsolni. Például: *Verőcsmaros (1974–1990)*, 1. utaló: *Verőcsmaros lásd előtte Kismaros*; 2. utaló: *Verőcsmaros lásd utána Kismaros*; 3. utaló: *Verőcsmaros lásd előtte Verőce*; 4. utaló: *Verőcsmaros lásd utána Verőce* (ti. a két település előbb összeolvadt, majd 1990-ben ismét szétvált).

A mai magyar helyesírástól eltérő, régies írásmódú névalakokról utalót lehet készíteni. Például: *Csopak*, utaló: *Chopok lásd Csopak*; *Örvényes*, utaló: *Wrmenes lásd Örvényes*.

A mai országhatáron kívül eső magyar települések esetében az 1913-ban törzskönyvezett településnevet kell kitüntetett névformaként kezelni. Amennyiben a feldolgozó könyvtár belső szabályai vagy a gyűjtőköre indokolja, az 1913-ban törzskönyvezett magyar alak mellett a mai hivatalos idegen nyelvű név is felvehető, de ekkor a két alakot az „előtte/utána” magyarázatos vagy „lásd még” típusú utalóval össze kell kötni. Például: *Hosszúmező*, 1. utaló: *Câmpulung (Máramaros megye) lásd Hosszúmező*, 2. utaló: *Câmpulung (Máramaros megye) utána: Câmpulung la Tisa*. 3. utaló: *Câmpulung la Tisa lásd Hosszúmező*.

A történelmi Magyarország határain kívüli földrajzi neveket – használatos magyar nyelvi alak hiányában – a mindenkor igazgatási gyakorlatban használt formában kell felvenni a katalógusokba. Például: *Eyjafjallajökull*, *Liverpool*, *Sorrento*.

Az igazgatási nevek rögzítésekor az országok és hasonló területek (államszövetségek, társult államok, külbirtokok, gyarmatok stb.) elsődleges, kitüntetett neve az ország nevének magyar nyelvű alakja lesz. Például: *Magyarország*, utalók: *Magyar Köztársaság lásd Magyarország*, *Magyar Népköztársaság lásd Magyarország*, *Magyar Királyság lásd Magyarország*. Hivatalos országnév hiányában a kitüntetett név az ország magyar nyelvű államneve lesz. Például: *Asszír Birodalom*, utaló: *Asszíria lásd Asszír Birodalom*; *Córdobai Kalifátus*.

Az országnak nem minősülő igazgatási területek – a tagállamok, tartományok, megyék, gazdasági körzetek, természetvédelmi területek stb. – egységesített névalakjaként az igazgatási terület nevének magyar nyelvű vagy a magyar nyelvben meghonosodott változatát kell felvenni. Például: *Pest-Pilis-Solt-Kiskun (vármegye) (1876–1950)*, 1. utaló: *Pest-Pilis-Solt (vármegye) (1876-ig) utána Pest-Pilis-Solt-Kiskun (vármegye) (1876–1950)*; 2. utaló: *Pest (megye) (1950-től) előtte Pest-Pilis-Solt-Kiskun (vármegye) (1876–1950)*, 3. utaló: *Bács-Kiskun (megye) (1950-től) előtte Pest-Pilis-Solt-Kiskun (vármegye) (1876–1950)*. Magyar nyelvű elnevezés hiányában a terület hivatalos nyelvű neve lesz a katalógus-rekord. Például: *Vorarlberg (tartomány)*, *Yorkshire and the Humber (régio)*.

Amennyiben az egyértelmű azonosíthatóság megkívánja, a kitüntetett, elsődleges névalak mögé kiegészítő adatként zárójelben be kell írni az ország nevét. Például: *Delaware (county) (Egyesült Államok, Indiana)*, *Delaware (county) (Egyesült Államok, Iowa)*, *Delaware (county) (Egyesült Államok, Ohio)*, *Delaware (county) (Egyesült Államok, Pennsylvania)*.

A helységneveknek az integrált könyvtári rendszerbe való felvételekor a település kitüntetett neve a magyar vagy történetileg meghonosodott magyar név. Amennyiben ilyen nincsen, az elsődleges változat a hivatalos nyelvű településnév lesz. A helység hivatalos nyelvű nevééről, valamint a további hivatalos nyelvű nevekről „előtte/utána” magyarázatos

vagy „lásd még” típusú utalókat kell készíteni. Például: *Pilisszentkereszt*, utaló: *Mlynky lásd Pilisszentkereszt*; *Bolzano*, 1. utaló: *Bozen lásd Bolzano*, 2. utaló: *Balsan lásd Bolzano*.

Ha a könyvtár gyűjtőköre indokolja, a helységek névvel megkülönböztetett részei, a településrészek is felvehetők az integrált könyvtári rendszerbe. Ebben az esetben a kitüntetett névhez az „egésze” magyarázatos utalóval kapcsolódik annak a településnek a neve, amelyhez tartozik, fordítva pedig a „része” összekötő elemmel. Például: *Boldogkői vár*, utaló: *Boldogkői vár egésze Boldogkőváralja*; *Boldogkőváralja*, utaló: *Boldogkőváralja része Boldogkői vár*.

A természetföldrajzi helyek (tájak, szigetek, hegyek, völgyek, vizek stb.) elsődleges, kitüntetett neve a hely magyar nyelvű neve. A hely hivatalos nyelvű nevééről (neveiről) utaló(k) készül(nek). Például: *Rajna*, 1. utaló: *Rhein lásd Rajna*, 2. utaló: *Rhin lásd Rajna*, 3. utaló: *Rijn lásd Rajna*, 4. utaló: *Rhoi lásd Rajna*.

Amennyiben a természetföldrajzi helynek nincs hivatalos magyar nyelvű neve, a térképészeti gyakorlatban használt névformát kell leírni, illetve ennek hiányában a hely igazgatási hovatartozásának megfelelő, eredeti, hivatalos nyelvű nevét. Ha az egyértelmű azonosíthatóság megkívánja, a természetföldrajzi név zárójelben kiegészíthető a befoglaló ország nevével, illetve lokális kiterjedésű hely esetén a hozzá legközelebb eső település jelenkori nevével. Például: *Békás-patak (Magyarország)*, *Békás-patak (Románia)*.

A vonatkozó szabályozás szerint a földrajzi megjelölések hasonlóak a földrajzi nevekhez, de nem, vagy nem teljesen a földfelszín részleteinek azonosítására szolgálnak: lehetnek épületek és egyéb létesítmények (például: állomás, gát, ház), közlekedési létesítmények (például: utca, tér, vasútvonal), valamint egyéb, nem meggyökeresedett földrajzi nevek (például: homokgödör, telek, országhatár stb.). Például: *Balatonvilágos*, *Enying*, *Balatonfüred lehajtó*. *M7-es autópálya* (‘az M7-es autópálya balatonvilágosi, enyingi, balatonfüredi lehajtója’); *Budapest. 5. kerület. Ferenciek tere. Ibolya Espresso*; *Veszprém (megye). 71. sz. főút (a 71-es sz. főút Veszprém megyei szakasza)*.

2.3. A testületi nevek feldolgozásának jellemzői. A személy- és földrajzi nevek mellett a testületi nevek feldolgozását is egy magyar szabvány, az 1983-ban megjelent MSZ 3440–3:1983 határozza meg. Definíciója szerint „testületnek minősül minden jogi személy, amelyet saját hivatalos név azonosít. Testületnek minősülnek – az egyéni kiállítások kivételével – a rendezvények (konferenciák, kiállítások stb.), ha hivatalos elnevezésüknek nyelvtanilag szerves része a rendezvény típusának megjelölése, vagy ha a rendezvény saját hivatalos nyelvű kiadványain a típusjelölő kifejezés és a rendezvény nevének többi eleme közti összetartozást más módon (például: tipográfiai megoldással) egyértelműen jelöli” (MSZ 3440–3:1983: 1).

A testületi nevekre vonatkozó terminológia szerint az elsődleges névváltozat az ún. egységesített név, „amelyen a testület a működését kifejti (amelyen magát saját hivatalos nyelvű kiadványain megnevezi), illetve amely néven a testületet a székhelyének (működési területének) megfelelő bibliográfiai gyakorlat számontartja” (MSZ 3440–3:1983: 2). Amennyiben van hivatalos magyar elnevezése, az lesz az elsődleges forma, az eltérő nyelvű alakokról pedig utalók készíthetők. Például: *Francia Idegenlégió*, 1. utaló: *Légion étrangère lásd Francia Idegenlégió*, 2. utaló: *French Foreign Legion lásd Francia Idegenlégió*, 3. utaló: *Fremdenlegion lásd Francia Idegenlégió*.

A személy- és földrajzi nevekhez hasonlóan a rögzítendő neveket mindig az adott adatbázis (bibliográfia, katalógus stb.) által használt írásrendszerben kell leírni, alanyesetben, a

testületi névhez hivatalos elnevezése szerint nem tartozó toldalékok nélkül. Az egységesített névalak nagybetűvel kezdődik, a többi az adott nyelv helyesírási szabályaival összhangban kell leírni. A szabályos névformától eltérő alakokról, állandósult rövidítésekről utalók készíthetők. Például: *Magyar Írószövetség*, utaló: *Írószövetség* lásd *Magyar Írószövetség*; *Magyar Nyelvtudományi Társaság*, utaló: *MNyT* lásd *Magyar Nyelvtudományi Társaság*.

6. ábra: Testületi nevek authority rekordjai

Magyar Alkoholizmus Elleni Állami Bizottság	ELTE Auth, 1102 , aab, UPD=Y
Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete (Budapest)	ELTE Auth, 1102 , aab, UPD=Y
Magyar Állam- és Jogtörténeti Tudományos Diákkör	ELTE Auth, 4102 , aab, UPD=Y
Magyar Állami Eötvös Loránd Geofizikai Intézet	ELTE Auth, 11000, aab, UPD=Y
Magyar Állami Eötvös Loránd Geofizikai Intézet (Budapest)	ELTE Auth, 1100 , aab, UPD=Y
Magyar Állami Eötvös Loránd Geofizikai Intézet (Budapest) Geofizika Observatórium (Tihany)	ELTE Auth, 1102 , aab, UPD=Y
Magyar Állami Földtani Intézet (Budapest)	ELTE Auth, 1102 , aab, UPD=Y
Magyar Állami Földtani Intézet (Budapest) Gazdaságföldtani Osztály	ELTE Auth, 1102 , aab, UPD=Y
Magyar Állami Földtani Intézet (Budapest) Tudománytörténeti Gyűjtemény	ELTE Auth, 1102 , aab, UPD=Y
Magyar Állami Földtani Intézet Déldunántúli Területi Földtani Szolgálat	ELTE Auth, 1102 , aab, UPD=Y
Magyar Állami Földtani Intézet Környezetföldtani Osztály	ELTE Auth, 1102 , aab, UPD=Y
Magyar Állami Gyógypedagógiai Tanárképző (Budapest)	ELTE Auth, 1102 , aab, UPD=Y
Magyar Állami Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola (Budapest)	ELTE Auth, 1102 , aab, UPD=Y
Magyar Állami Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola (Budapest) Főigazgatóság	ELTE Auth, 1102 , aab, UPD=Y
Magyar Állami Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola (Budapest) Igazgatóság	ELTE Auth, 1102 , aab, UPD=Y
Magyar Állami Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola (Budapest). Könyvtár	ELTE Auth, 1102 , aab, UPD=Y
Magyar Állami Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola (Budapest) Pszichológiai Laboratórium	ELTE Auth, 1102 , aab, UPD=Y
Magyar Állami Hangversenyzenekar	ELTE Auth, 1102 , aab, UPD=Y
Magyar Állami Népi Együttes	ELTE Auth, 1102 , aab, UPD=Y
Magyar Állami Operaház (Budapest)	ELTE Auth, 1100 , aab, UPD=Y
Magyar Állami Operaház Erkel Színház	ELTE Auth, 1102 , aab, UPD=Y
Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztály	ELTE Auth, 1101 , aab, UPD=Y
Magyar Államvasutak	ELTE Auth, 11000, aab, UPD=Y
Magyar Államvasutak (Budapest) Déli Vasúti Műhely (Székesfehérvár)	ELTE Auth, 1102 , aab, UPD=Y
Magyar Államvasutak Debreceni Igazgatóság	ELTE Auth, 1102 , aab, UPD=Y
Magyar Államvasutak História Munkabizottság	ELTE Auth, 1102 , aab, UPD=Y
Magyar Államvasutak Szombathelyi Igazgatóság	ELTE Auth, 1100 , aab, UPD=Y
Magyar Államvasutak Vezérigazgatóság (Budapest)	ELTE Auth, 1102 , aab, UPD=Y
Magyar Állattenyésztők Szövetsége Állattenyésztés-történeti Bizottság	ELTE Auth, 11000, aab, UPD=Y

Ha a testület azonosíthatósága megkívánja, a testületi névhez kiegészítő adatok járulhatnak, melyeket a bibliográfia nyelvén, a névalak végén, zárójelben kell közölni. Ilyenek például a testület székhelye vagy működési területe, a főtestület neve vagy tisztségviselőjének neve, a megkülönböztető sorszáma és betűjele, a rendezvény vagy az alapítás éve. Például: *Eszterházy Károly Egyetem (Eger)*; *Balassi Intézet (Belgrád)*, *Balassi Intézet (Bécs)*, *Balassi Intézet (Berlin)*, *Balassi Intézet (Brüsszel)*; *Magyarország. Belügyminiszter (Kuncze Gábor)*, *Magyarország. Belügyminiszter (Pintér Sándor)*, *Magyarország. Belügyminiszter (Lampérth Mónika)*. Az egységesített névalak számelemeit a hivatalos elnevezéssel megegyezően arab vagy római számmal, illetve kiírva kell felvenni a katalógusba, a megkülönböztető szerepű sorszámokat és az évszámokat ellenben kötelező arab számokkal jelölni, a sorrendiséget, időszakosságot jelölő kifejezéseket (pl. *évi*) elhagyva. A sorszáma és évre, továbbá a testületek székhelyére vagy a rendezvény helyszínére vonatkozó információk kiegészítő adatként az egységesített név legvégére kerülnek, zárójelben. Amennyiben a helységnév a testületek nevének szerves része, csak akkor kell feltüntetni kiegészítő adatként, zárójelben, ha nélküle az egységesített névalak nem azonosítható

egyértelműen, illetve az egységesített névalak nem egyetlen, a testület típusát jelölő szó csupán. Például: *VI. Dialektológiai Szimpozion* helyett: *Dialektológiai Szimpozion (6.) (2015) (Szombathely)*; *84. World Library and Information Congress* helyett: *World Library and Information Congress (84.) (2018) (Kuala Lumpur)*; *Sziklakórház Atombunker Múzeum* helyett: *Sziklakórház Atombunker Múzeum (Budapest)*; *Arany János Társaság (Temesvár)*; *Arany János Társaság (Nagykőrös)*; *Eötvös Loránd Tudományegyetem* helyett: *Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)*; *Portsmouth Historic Dockyard* helyett: *Historic Dockyard (Portsmouth)*.

Nem tartoznak az egységesített névhez a hivatalos testületi név névkezdő névelői, a testületnek ajándékozott kitüntetések megnevezései, továbbá a tulajdonjogi formát jelölő kifejezések. Például: *The British Library* helyett: *British Library*; *A Holnap Iskolája Alapítvány* helyett: *Holnap Iskolája Alapítvány*; *A Prima díjas Magyar Állami Népi Együttes* helyett: *Magyar Állami Népi Együttes*; *Magyar Államvasutak Zrt.* helyett: *Magyar Államvasutak*.

Ha valamely testület neve személy- vagy földrajzi név, esetleg a testületi jellegre nem utaló kifejezés, az egységesített név zárójelben fel kell tüntetni a „testület” vagy „egyesület” kiegészítő adatot. Például: *Szent-Györgyi Albert Agóra (testület)*; *Tisza-szentimrei gyermekekért (egyesület)*; *Duna (egyesület)*; *Gyermekeinké a jövő (egyesület)*.

Az egyértelmű azonosíthatóság, valamint a pontos információfelvétel miatt a testületi nevek egységesített névalakjában a személy- és földrajzi neveknél gyakrabban jelennek meg kiegészítő elemek. Ezek rögzítési módja a következő elvek szerint valósítandó meg: 1. A kiegészítő elemek (például földrajzi nevek, dátumok, sorszámok) típusonként külön-külön zárójelbe kerülnek, az azonos egységek rögzítésekor az elválasztást szóközzel bevezetett pontosvessző jelzi. Például: *(95.) (2018) (Budapest ; London)*; *(2016 ; 2017) (Stockholm)*. 2. Ha a zárójelbe kerülő személy- vagy földrajzi név egyértelmű azonosíthatósága egy kiegészítő adat (például foglalkozás, város vagy államnév) felvételét teszi szükségessé, azt vessző választja el az elsődleges elemtől. Például: *(Boston, Dél-afrikai Köztársaság)*, vagy *(Boston, Massachusetts, Egyesült Államok)*, vagy *(Boston, New York, Egyesült Államok)*, vagy *(Boston, Egyesült Királyság)*, vagy *(Boston, Fülöp-szigetek)*, vagy *(Boston, Kanada)*. 3. Az egyéb névelem bevezetését pont előzi meg. Például: *Magyarország. Emberi Erőforrások Minisztériuma; Balatonkenese. Polgármesteri Hivatal*.

A testületek egységesített neve a hivatalos, teljes név, azonban ha működése során a hivatalos név helyett rendszeresen a rövidítést használja, az lesz az elsődleges névalak, s a hosszabb változatról utaló készül. Például: *Magyar Nemzeti Gasztronómiai Szövetség*, utaló: *MNGSZ lásd Magyar Nemzeti Gasztronómiai Szövetség*; de: *IFLA*, utaló: *International Federation of Library Associations and Institutions lásd IFLA*.

Ha a testületi névnek a közhasználatban meghonosodott rövidebb változata is van, a rövidebb forma is felvehető a könyvtári katalógusba, azonban készíteni kell egy elsődleges névváltozatra mutató utalót. Például: *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár*, utaló: *Szabó Ervin Könyvtár lásd Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár*.

Amennyiben több önálló, egyenrangú, akár külön-külön is hivatalos névnek tekinthető részből áll egy testületi név, az első szerint kell az egységesített névváltozatot megfogalmazni, de a második elemtől kezdődően utalók készíthetők. Például: *MTA Könyvtár és Információs Központ*, utaló: *MTA Információs Központ lásd MTA Könyvtár és Információs Központ*; *Színház- és Filmművészeti Egyetem (Budapest)*, utaló: *Filmművészeti Egyetem (Budapest) lásd Színház- és Filmművészeti Egyetem (Budapest)*.

Ha a testületnek több nyelven is van hivatalos neve, az elsődleges névalak többféle módon határozható meg. Ha van hivatalos magyar változat, az lesz az elsődleges. Például: *Romániai Magyar Demokrata Szövetség*, utaló: *Uniunea Democrată Maghiară din România* lásd *Romániai Magyar Demokrata Szövetség*; *Szlovákiai Magyar Művelődési Intézet*, 1. utaló: *Maďarský osvetový inštitút na Slovensku* lásd *Szlovákiai Magyar Művelődési Intézet*, 2. utaló: *Hungarian Cultural Institut in Slovakia* lásd *Szlovákiai Magyar Művelődési Intézet*. Ha nincs hivatalos magyar név, a kitüntetett névalak az elsődlegesen, kiemelten használt nyelvű lesz. Például: *Toronto Public Library*, utaló: *Bibliothèque publique de Toronto* lásd *Toronto Public Library*; *Landesmuseum Zürich*, 1. utaló: *Swiss National Museum* lásd *Landesmuseum Zürich*, 2. utaló: *Musée national suisse* lásd *Landesmuseum Zürich*.

Az államhatalmi és államigazgatási szervek esetében az egységesített névalak a működési terület földrajzi nevével kezdődik, majd egy pontot követően egyéb névelemként az államhatalmi vagy államigazgatási szerv nevét kell beírni toldalékok nélkül, alanyesetben. Például: *Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium* helyett: *Magyarország. Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium*; *Ministry of Housing, Communities and Local Government* helyett: *Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysága. Ministry of Housing, Communities and Local Government*, utaló: *United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. Ministry of Housing, Communities and Local Government* lásd *Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysága. Ministry of Housing, Communities and Local Government*; *Balatonfüred Város Önkormányzata* helyett: *Balatonfüred. Önkormányzat*; *Budapest Főváros XV. kerület Rákospalota, Pestújhely, Újpalota Önkormányzat* helyett: *Budapest. XV. kerület. Önkormányzat*. Külképviselési szervek esetében rendszóként, első helyen a küldő ország szerepel, egyéb névelemként a külképviselési szerv neve, s kiegészítő adatként, zárójelben vehető fel a fogadó ország vagy székhely földrajzi neve. Például: *Magyarország Főkonzulátusa Isztambul* helyett: *Magyarország. Nagykövetség (Isztambul)*; *British Embassy Lisbon* helyett: *United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. Embassy (Lisbon)*.

Az alárendelt testületek egységesített névalakját annak függvényében kell meghatározni, hogy a nevük tartalmazza-e a főtestület nevét is. Ha igen, elég csak az altestületet feltüntetni, a főtestületről pedig utaló készítenő. Például: *Országos Széchényi Könyvtár Könyvtári Intézet* helyett: *Könyvtári Intézet (Budapest)*, utaló: *Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)*. *Könyvtári Intézet*; *Heim Pál Gyermekkorház Madarász Utcai Részleg* helyett: *Madarász utcai gyermekkorház (Budapest)*, utaló: *Heim Pál Gyermekkorház (Budapest)*. *Madarász utcai gyermekkorház*.

Az alárendelt testületi neveknél mind a fő-, mind az alárendelt testület nevét közölni kell tudományos akadémiák és felsőoktatási intézmények alárendelt szervezeti egységei (pl. intézetek, tanszékek, osztályok, titkárságok), továbbá valamely főtestületen belül működő bizottságok esetében. Például: *Magyar Könyvtárosok Egyesülete (Magyarország)*. *Tudományos és Szakkönyvtári Szekció*; *Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)*. *Egyetemi Hallgatói Szociális és Ösztöndíjbizottság*; *Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (Budapest)*. *Közlekedésmérnöki és Járműmérnöki Kar*. Ha a fő- és alárendelt testület székhelye különbözik, kiegészítő információként hátravetett zárójelben mindkettő után feltüntetendő a földrajzi hely. Például: *Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)*. *Gothard Asztrofizikai Observatórium és Multidiszciplináris Kutatóközpont (Szombathely)*; *Szent István Egyetem (Gödöllő)*. *Tájépítészeti és Településtervezési Kar (Budapest)*.

A szervezeti hierarchiában fennálló többszörös alárendelés esetén a főbb testületektől az alsóbbak felé haladva kell elkészíteni az egységesített névalakot, az egyes elemek közé pontot rakva. Például: *Magyar Tudományos Akadémia (Budapest). Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Irodalomtudományi Intézet. Művészettörténeti Intézet; Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest). Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar. Kari Könyvtár és Gyógypedagógia-történeti Gyűjtemény.*

Ha a testület működése során megváltoztatja a nevét, az egységesített névalak megalkotása szempontjából új testületnek minősül, és ezért új egységesített névalakot kell készíteni. A régi és új testületi név közötti kapcsolatot magyarázatos, „előbb” vagy „utóbb” utalóval kell kifejezni. Például: *Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)*, 1. utaló: *előbb: Nagyszombati Jezsuita Egyetem*, 2. utaló: *előbb: Királyi Magyar Tudományegyetem*, 3. utaló: *előbb: Budapesti Tudományegyetem*, 4. utaló: *előbb: Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem*; s ugyanez visszafelé: *Nagyszombati Jezsuita Egyetem*, 1. utaló: *utóbb: Királyi Magyar Tudományegyetem*, 2. utaló: *utóbb: Budapesti Tudományegyetem*, 3. utaló: *utóbb: Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem*, 4. utaló: *utóbb: Eötvös Loránd Tudományegyetem*. Új testületnek minősül a testület akkor is, ha működése során megváltozik valamely kiegészítő adata (például egy konferencia sorszáma), valamelyik kötelező kiegészítő adat elnevezése (például a székhelye) vagy államigazgatási szerv esetén a működési területe (például egy minisztérium felelősségi köre).

3. Útban a névterek felé. A különböző magyarországi könyvtárak integrált könyvtári rendszereinek online katalógusát böngészve azonnal feltűnővé válik, hogy az országosan közös szabványok és földrajzi szabályzat ellenére is többféle módon oldják meg az egyes dokumentumok leírását. Ez az eltérés fakadhat például a bevezetésben említett különböző típusú katalogizálási rendszerek követéséből (HUNMARC, MARC21 stb.), a feldolgozó könyvtáros esetleges figyelmetlenségéből, továbbá a saját, intézményi szabályzatokhoz való igazodásból.

A tulajdonnevek rögzítésére vonatkozó magyar szabványok az 1970-es évek végétől az 1980-as évek közepéig jelentek meg, és közülük azóta csak a földrajzi nevekre vonatkozó lett alaposan átdolgozva. Ez az időszak a tömeges számítógépes feltárást megelőző cédulakatalógusok kora, melyben a gépi feldolgozással, annak lehetőségeivel és kényelmi megoldásaival érdemben még nem lehetett számolni. Az azóta végbement technikai fejlődés, az egymás adatbázisaival fennálló egyezés igénye és a külföldi katalógusok, adatbázisok felé nyitás előtérbe helyezi ezeknek a szabványoknak az aktualizálását a helyi szabályzatok szükségességének csökkentésére, továbbá a névterek létrehozását és használatuk mielőbbi bevezetését az összhang növelésére.

Források

- KSZ/5:2005 = *Földrajzi nevek, [!] mint adatbázisrekordok tárgyi hozzáférési pontjai*. Közread. Könyvtári és Szakirodalmi Tájékoztatási Szabványosítási Bizottság. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2005. 32 p.
- MSZ 3440-1:1983 = *A bibliográfiai leírás besorolási adatai. Fogalommeghatározások*. Magyar Szabványügyi Hivatal, Budapest, 1983. 5 p.

- MSZ 3440–2:1979 = *A bibliográfiai leírás besorolási adatai. Személyek nevei*. Magyar Szabványügyi Hivatal, Budapest, 1980. 32 p.
- MSZ 3440–3:1983 = *A bibliográfiai leírás besorolási adatai. Testületek neve*. 2. kiadás. Magyar Szabványügyi Testület, Budapest, 2003. 28 p.
- MSZ 3440–4:1986 = *A bibliográfiai leírás besorolási adatai. Címek*. Magyar Szabványügyi Hivatal, Budapest, 1986. 13 p.

Hivatkozott irodalom

- ASZALÓS KÁROLY et al. szerk. 2018. *ELTE EKSZ a tartalmi feltárás (tárgyszavazás) szabályzata*. ELTE Egyetemi Könyvtár, Budapest.
- GYURICZA ANDREA – KASZA ZSÓFIA 2017. *MARC21. Magyar fordítás*. MTA Könyvtár és Információs Központ, Budapest. <https://doi.org/10.14755/MTAKIK.MARC21.2017>
- HORVÁTH PÉTER 2005. Az integrált könyvtári rendszer. In: HORVÁTH TIBOR – PAPP ISTVÁN szerk., *Könyvtárosok kézikönyve 4. Határterületek*. Osiris Kiadó, Budapest. 142–144.
- MEZŐ CSABA – SÁNDOR JUDIT – SZÉKELYNÉ TÖRÖK TÜNDE 2011. *Katalogizálási Segédlet. Aleph integrált könyvtári rendszer*. ELTE Egyetemi Könyvtár, Budapest.
- RÁCZ ÁGNES 2003. A leíró katalogizálás művelete. In: HORVÁTH TIBOR – PAPP ISTVÁN szerk., *Könyvtárosok kézikönyve 2. Feltárás és visszakeresés*. Osiris Kiadó, Budapest. 261–295.

SZABÓ PANNA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9540-6374>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Egyetemi Könyvtár

PANNA SZABÓ, Rules of name management in Hungarian library processes

The paper describes the currently valid rules for recording proper nouns in Hungarian library cataloguing. For publications and manuscripts, the name types that must be recorded include, among others, authorship (name or organisational name), the place of publication (geographical name), personal and geographical names, and in the 'about' field event names and organisational names may be recorded. According to the rules of data processing, a distinction is made between description and classification, i.e. the name forms on the documents and the standardized name forms in descriptions. This latter type is regulated by Hungarian standards published between the end of the 1970s and the mid-1980s and a 2005 regulation. As these documents were made in the period of pre-computerized index cards, many libraries have created their own local rules for the present day. Technical development, the request for libraries to match their databases and the possibilities of turning to foreign catalogues put emphasis on the need for updating Hungarian standards and introducing so-called name spaces to ensure consistency.

A Kiss Lajos-díj 2018. évi nyertese: dr. Györffy Erzsébet

A Kiss Lajos-díj alapító okirata szerint a díj odaítélésére 2 vagy 3 évenként kerülhet sor. A díjat a kuratórium első ízben 2006-ban osztotta ki, s ezt követően két évenként ítélte oda. Az eddigi díjazottak időrendben az alábbiak voltak: Tóth Valéria, Rácz Anita, Farkas Tamás, N. Fodor János, Slíz Mariann és Póczos Rita; közülük hárman a Debreceni Egyetem, hárman pedig az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatói.

A kuratórium 2018-ban arra az álláspontra jutott, hogy az elmúlt két év során a magyar történeti névkutatás általában is és az egyes kutatói teljesítmények tekintetében is olyan jelentős eredményeket ért el, hogy ez a díj újbóli odaítélését ebben az évben minden tekintetben indokoltá teszi.

A kuratórium egyhangú véleményével úgy döntött, hogy a Kiss Lajos-díjat 2018-ban az alábbi indokok alapján dr. Györffy Erzsébetnek, a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke adjunktusának ítéli oda.

Györffy Erzsébet 1979-ben született Debrecenben, egyetemi tanulmányait a Debreceni Egyetemen végezte 1998–2003 között, és itt kapott magyar nyelv és irodalom – filozófia szakos tanári oklevelet. Ezt követően a nyelvtudományi doktori program magyar nyelvészeti alprogramjának hallgatója lett. 2007-ben tanársegédi kinevezést kapott az egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékére. 2009-ben summa cum laude minősítéssel szerzett PhD fokozatot, 2011-ben előléptették adjunktusnak. A különböző egyetemi képzési formákban eddig több mint húsz tantárgyat tanított, köztük onomasztikai témájúakat is. 2013-tól oktatóként és témavezetőként vesz részt a Debreceni Egyetem Nyelvtudományok Doktori Iskolájának munkájában. 2017-ben habilitált a Debreceni Egyetemen.

Györffy Erzsébet kutatói pályája túlnyomórészt a névkutatás területére esik, publikációi két nagy kérdéskört érintenek. Pályája első időszakában elsősorban a magyar víznevek elemzésével foglalkozott. A víznevek kutatása az onomasztikának régóta művelt kedves területe, amit elsősorban az magyaráz, hogy a nagy folyók nevei minden más helynévfajtánál régebbi múltra vezethetők vissza. A vizeknek a településrendszer szervezésében kitüntetett szerepük van, s a mellettük élő népek egymásnak adják át a megnevezéseiket. Kiss Lajos ezt úgy fogalmazta meg, hogy a nagyobb vizek megnevezései valósággal nemzetközi tulajdonban vannak. A Kárpát-medence víznevei közül nagy figyelmet kaptak a fentiek miatt az ún. óeurópai eredetű víznevek, de sokat írtak a kutatók a szláv eredetű magyar víznevekről is. Meglepő módon megvilágítatlanul maradtak azonban a magyar nyelv belső keletkezésű víznevei. Györffy Erzsébet ezek feldolgozásába fogott bele, tanulmányok egész sorában mutatta be nyelvi jellegzetességeiket. Doktori értekezése, majd ennek könyvvé formált változata, a Korai ómagyar kori folyóvíz- nevek – amely 2011-ben jelent meg A Magyar Névtan Kiadványai című sorozat 20. köteteként – a témakör első monografikus összefoglalása. Jelentőségét hiánypótló jellege is növeli, valamint az a körülmény, hogy az adott korszak víznévanyagát a teljesség igényével tekintette át. Munkája ennek köszönhetően nemcsak e témakörben, hanem

a névkutatás szélesebb spektrumát illetően is megkerülhetetlen. Györffy Erzsébet történeti névtani tevékenységének részeként említendő meg az is, hogy közreműködött a Kora magyar helynévszótár 1. kötetének összeállításában.

Pályájának második szakaszában Györffy Erzsébet elsősorban helynév-szociológiai kérdéseket vizsgált. A víznév kutatástól eltérően e témakör újnak számít az onomasztika területén. Főleg empirikus vizsgálatok születtek ezen a téren, Györffy Erzsébet is jó néhány ilyen indíttatású tanulmányt tett közzé. Törekvései azonban a kezdetektől arra irányultak, hogy e tudományterület alapvetését megteremtse, fogalmi hálóját létrehozza. Vizsgálatának eredményeit habilitációs értekezésben foglalta össze, amelynek könyvvé szerkesztett változata Helynév-szociológia címmel az elmúlt napokban látott napvilágot. E munkát nemzetközi tekintetben is úttörő, alapozó műként üdvözölhetjük.

Györffy Erzsébet termékeny kutató, a fenti két könyve mellett Svédországban is megjelent egy önálló munkája angol nyelven, amely a svéd és a magyar víznévrendszer összevető jellemzését adja. E munka is utal arra, hogy Györffy Erzsébet megkülönböztetett figyelemmel követi a világviszonylatban is élen járó svéd névkutatást, köszönhetően annak is, hogy 2006-ban fél évet töltött kutatói ösztöndíjasként az Uppsalai Egyetemen. Nemzetközi kapcsolatai kiválóak, számos rangos nemzetközi konferencián vett részt előadással, folyamatosan publikál a legjelentősebb nemzetközi onomasztikai folyóiratokban. Nemzetközi kapcsolatait kiválóan kamatoztatta és egyben jelentősen bővítette a 2017-ben Debrecenben megrendezett 26. Nemzetközi Névtani Kongresszus szervező bizottságának titkáráként. E rendezvény sikeréhez áldozatos munkájával ő maga is jelentősen hozzájárult.

Györffy Erzsébet publikációs jegyzéke 48 bibliográfiai tételt tartalmaz, írásai igen változatos, rangos fórumokon jelennek meg. Hatását mutatja, hogy munkáira több mint 200 hivatkozást ismer.

A fentieket figyelembe véve és mérlegelve a Kiss Lajos-díj kuratóriuma úgy döntött, hogy 2018-ban e tudományos díjat az eddigiekben végzett tudományos munkája elismeréseként dr. Györffy Erzsébetnek ítéli oda.

Debrecen, 2018. június 2.

Dr. Hoffmann István
a kuratórium elnöke

Dr. Tóth Valéria
a kuratórium tagja

Orosz László
a kuratórium tagja

Dr. Solymosi László
a kuratórium tagja

ISTVÁN HOFFMANN, Winner of the 2018 Lajos Kiss Prize: Dr Erzsébet Györffy

The Lajos Kiss Prize, awarded every two or three years since 2006, is considered to be a highly prestigious award for young onomasticians. The 2018 winner of the prize is Dr Erzsébet Györffy, senior lecturer at the Department of Hungarian Linguistics of the University of Debrecen. She was given this award for her contribution to Hungarian Historical Onomastics, especially for her research on place names and socio-onomastics.

GYÖRFFY ERZSÉBET, Elmélet és empiria a helynévhasználat vizsgálatában. Habilitációs értekezés összefoglalója*

Debreceni Egyetem, Debrecen, 2017. 157 lap

Opponensek: FARKAS TAMÁS, MATICSÁK SÁNDOR

A habilitációs előadások időpontja: 2017. október 24.

1. Az utóbbi évtizedek helynévkutatásában új tényezőként jelent meg a név identitás-jelölő szerepe, s ezzel összefüggésben a nevek vizsgálata is egyre hangsúlyosabban a társadalmi beágyazottságukkal együtt történik. Habilitációs értekezésem középpontjában éppen ezért olyan élőnyelvi vizsgálatok állnak, melyek a helynévnek a társadalmi beágyazottságából indulnak ki. A helynév-szociológiai kutatások sem a hazai, sem a nemzetközi onomasztikában nem tekintenek vissza hosszú múltra, és a kutatók jellemzően pusztán egy-egy részproblémával foglalkoztak munkáikban, ráadásul vagy csupán elméleti, vagy csupán gyakorlati megközelítéssel; e két közelítésmódot ötvöző munka nemigen látott napvilágot. Munkám éppen ezért egy olyan átfogó szocioonomasztikai elméleti modell kidolgozására irányul, amely keretet nyújthat a helynevek ilyen szempontú vizsgálatához. Ennek kialakításában természetesen támaszkodom a korábbi szakmunkák ma is érvényesnek tartható eredményeire, de építék az újabb névelméleti kutatásokra is. Az elemzési modell elméleti keretét a funkcionális nyelvészeti megközelítés adja, e nyelvszemlélet ugyanis az empirikus adatokból kiindulva, induktív módon jut el az elméleti általánosításokhoz.

2.1. Az értekezés nyolc fejezetből áll. Az első fejezetben a korábbi helynév-szociológiai kutatások eredményeit tekintem át azzal a céllal, hogy pontosabban láthassuk e diszciplína kutatási területeit, illetve módszertani-szemléleti jellemzőit.

Ahogy a modern névtudomány megszületésének bölcsőjeként Skandináviát jelölhetjük meg, ugyanígy a helynév-szociológiai kutatások is ebben a térségben jelentek meg először: főképpen a helynévismeret kérdéseire fókuszáltak. A kutatók érdeklődését emellett korán felkeltették a nevek különböző funkciói, a névváltozás és a névváltoztatás kérdésköre, valamint a név és a stilsztika kapcsolata is.

Ahogy Finnországban is az élőnyelvi kutatásokból származó névkincs vizsgálata hozta előtérbe a névszociológiai szempont érvényesítését, ugyanúgy hazánkban is a névgyűjtés virágkorára tehető a magyar helynév-szociológiai kutatások szórványos megjelenése. A témát érintő írásokban azonban csupán néhány, a skandináv munkákban is megjelenő szocioonomasztikai jelenségre terjedt ki a kutatók figyelme, s vizsgálataik – ebből is adódóan – explicit terminológiai és módszertani háttér nélkül zajlottak.

Munkámban a szocioonomasztikát a trudgilli értelemben felfogott szociolingvisztikai részterületnek tekintem, melynek szempontjából az antropológiai nyelvészet, a dialektológia,

* Megjelenés: GYÖRFFY ERZSÉBET, Helynév-szociológia. A Magyar Névtudományi Kiadványai 47. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2018. 169 lap.

a diskurzuselemzés, a geolingvisztika, a nyelvérintkezések tanulmányozása, a szekuláris nyelvészet, a nyelvszociálpszichológia és a nyelvszociológia módszerei és kérdésfeltevésai lehetnek meghatározók és relevánsak. A szocioonomasztika így módon való felfogása a sokszínű kérdésfeltevésnek köszönhetően igen összetett és sok szempontú megközelítési mód, mely egymást kiegészítő és keresztező vizsgálatokat foglal magában.

2.2. A tudománytörténeti áttekintés után azt járom körül, hogy milyen vonatkozásokban beszélhetünk a helynevek identitásképző és -jelölő funkciójáról. A finn szakirodalom a helynevek identifikáló szerepe mellett számon tartja a praktikusság, a szociális, az affektív, valamint az informatív funkciókat is, melyek közül a szociális és az affektív funkciók szorosan összefüggenek az identitás kérdésével. A helynevek a régiségtől kezdődően rendelkeztek identitásjelölő szereppel, amit kiválóan jeleznek például az olyan névköltöztetések, melyeket nem a táj hasonlósága motivált, hanem a névadás inkább egyfajta emlékeztető funkciót igyekezett megvalósítani. Különösen a személynévi eredetű helynevek esetében szembetűnő ez a szerep, hiszen a helynév a személy és a hely szoros összetartozását fejezi ki. Érdemes azonban az identifikáció kapcsán a személynevek és a helynevek fordított irányú kapcsolatára is felhívni a figyelmet.

Az értékezésben e funkciók megjelenését a szleng helynevek elemzésén és a velük kapcsolatban jelentkező attitűd vizsgálatán keresztül mutatom be, e helyneveket ugyanis – ahogyan azt az eredmények is alátámasztják – a nagyobb közösségeken belül létrejövő kiscsoportok identitását jelző entitásokként értelmezhetjük.

2.3. A dolgozat másik fontos kiindulópontja az, hogy a helyneveknek különböző változataik léteznek, melyekhez eltérő helynévhasználati szabályok köthetők. A magyar onomasztikai szakirodalomban régóta hagyományozódik a *hivatalos név – közösségi/népi név* fogalompár. E terminus technicusok azonban több szempontból is kerülendőnek látszanak a szocioonomasztikai vizsgálatokban, helyettük ezért másfajta csoportosítást tartok célravezetőbbnek.

A helynévváltozatok típusait egy kettős szempontrendszer követve igyekszem nagy vonalakban felvázolni. 1. A pragmatikai aspektus a helynévnek valamely nyelvhasználati helyzethez való tartozását foglalja magában: ez alapján beszélhetünk sztenderd névváltozatról és említőnévről. 2. A kognitív szempont bevezetésével a névhez való mentális viszonyulást igyekszem megragadni, s ebből az aspektusból megkülönböztetek referáló és identitásra utaló helyneveket.

2.4. A helynévkutatásban eddig mellőzött módszernek, a mentális térképezésnek a bemutatására vállalkozom a negyedik fejezetben. A helynévismereti vizsgálatok során elsősorban a kérdőíves kikérdezést alkalmazták a kutatók. A kérdőíves kikérdezés módszere bár időtakarékos és könnyen megvalósítható, de nem a legalaposabb módszer, ugyanis általa éppen az egyének közötti különbségek mélyére nem tudnak lehatolni. Így kevésbé vagy egyáltalán nem hozhatók felszínre például az igen szűk körben használt helynevek. Dolgozatomban ezért egy másfajta módszer használatának a lehetőségére hívtam fel a figyelmet: a kognitív vagy mentális térképezés módszerére, amely interjúval kombinálva valóban mély ismereteket adhat az egyének helynév-kompetenciájáról.

Kognitív térképen a téri reprezentációt értjük, melyhez a hálózatalvú szemlélet szerint különböző típusú ismeretek is kapcsolódnak: vizuális, auditív, tapintási stb. tapasztalatok

ugyanúgy tárolódnak, mint érzelmi elemek vagy a téri nyelv. Ennek rajzos realizációját nevezzük mentális térképnek. E módszer bemutatásához empirikus vizsgálataim színterén, Tépén készítettem öt interjút, melyekből kettőt mentális térképek rajzoltatásával is kiegészítettem.

Az interjúval kombinált mentális térképezés tapasztalatai azt mutatják, hogy e módszer az eredeti funkciói mellett alkalmas arra is, hogy ráirányítsa a figyelmet egyes, a téri nyelvvel kapcsolatos jelenségekre (pl. a határozószók és a névutók speciális használatára), emellett a névhasználati stratégiák és szabályok is jól megfigyelhetők az alkalmazásával.

2.5. Munkám fontos célkitűzése volt, hogy az előzményirodalom eredményeit és tapasztalatait figyelembe véve, de saját vizsgálataimra alapozva módszertani tekintetben is újragondoljam a helynévismereti kutatások mibenlétét és lehetőségeit, s azt a helynévgyűjtésről leválasztva mintegy önálló vizsgálati területként határozzam meg. Az értekezés ötödik fejezetében a 2013 augusztusában Tépén készített helynévismereti felmérés eredményeit mutatom be.

A felmérési eredmények sok esetben megerősítették a korábbi tapasztalatokat: a kor előre haladtával nő a névismeret, a nők általában kevesebb helynevet ismernek, mint a férfiak stb. Az egyes, az átlagtól eltérő esetek tanulmányozása azonban rámutatott arra a fontos körülményre is, amely a helynévismeretet megítélésem szerint a leginkább befolyásolhatja: arra tudniillik, hogy az adatközlőnek milyen szoros kapcsolata van a hellyel (pl. milyen céllal és milyen rendszerességgel jár ki a határba, mennyire érdekli maga a hely), illetve hogy milyen mértékű névigény jelentkezik az egyén életében (pl. a földeten dolgozók névigénye igen nagy). E két tényező jelentősége olyan meghatározó, hogy felülírhatja az életkorból vagy a nemből fakadó névismereti sajátosságokat.

A helynévismeret alapján felállítottam egy, a névhasználókat kategorizáló rendszert is: így jöttek létre a minimális, gyenge, átlagos, jó, illetve kiváló helynévismerettel rendelkező adatközlők csoportjai.

A helyneveket a középpontba állítva az mutatkozott meg, hogy a lakosok több mint 70%-a által ismert tartományba, azaz az alapnévkincsbe a nevek 64%-a tartozik. A peremnévkincs (a lakosok 30%-a által nem ismert nevek csoportja) ezzel szemben csupán 4%-nyi nevet tartalmaz.

2.6. A hatodik fejezetben a magam és más kutatók által elvégzett helynévismereti vizsgálatok eredményeiből kiindulva igyekszem a névközösség fogalmának meghatározásához hozzászólni. A névközösség fogalmának meghatározásában a legnagyobb problémát az jelenti, hogy a kutatók a hely területi kötöttségéből kifolyólag a névközösségeket is szigorúan területileg kötött szerveződéseként képzelik el. Emellett pedig empirikus vizsgálatokkal alá nem támasztva azt feltételezik, hogy a közösséget alkotó egyének névismeretében igen sok közös elem található. Az utóbbi néhány évben, jórészt hasonló módszerrel végzett helynévismereti felmérések eredményei azonban e feltételezett közös névismeret meglétét nem igazolták. Ennek folytán pedig a névközösség meghatározásában is más szempontokat célszerű előtérbe állítanunk.

Azt kell kiemelnünk e tekintetben, hogy a névközösség viszonylagos fogalom, s jellemzői aszerint változnak, hogy milyen hatókörű szociális és területi egységek (család, településrész, település, megye, ország) leírására akarjuk alkalmazni. A legkisebb névközösségeket tényleges kommunikációs kapcsolat tartja össze, ezenkívül a viszonylag

hasznoló hely- és helynévismeret jellemzi, mivel – más oldalról megközelítve – a térről alkotott mentális térképük is hasonló mintázatot mutat. A különböző szintű helynévközösségi hálók mögött pedig a priori meghúzódik az egyéni helynév-kompetencia, amely minden magyar beszélő számára lehetővé teszi a helynevek felismerését, használatát, alkotását.

E kompetencia mibenlétét, működését két vizsgálat segítségével jártam körül. Az első vizsgálatban egy-egy 41–60 év közötti nő és férfi vett részt, valamint két 61 év feletti nő és egy ugyanebbe a korcsoportba tartozó férfi. Az interjú során az volt a célom, hogy részleteiben mutathassak rá a helynév-kompetencia egyes elemeire, mégpedig úgy, hogy a nyelvészek által kimutatott tulajdonnévi jelentéssíkok kerüljenek a beszélgetés középpontjába.

E vizsgálatok azt az elterjedt vélekedést támasztják alá, hogy a helynév meghatározó jelentése a denotátumra történő utalás, a mindennapi nyelvhasználat során a név nem több, mint a helyre utaló címke. Az interjúban résztvevők csupán másodlagosan beszélnek a név egyéb jelentéssíkjairól, e jelentések egyes nevek kapcsán dominánsabbak, mint más esetekben. Fontos megjegyezni, hogy a különböző jelentéssíkok az egyes egyének számára eltérő mértékben kapcsolódhatnak a névhez, s ezt külső körülmények (már nem olyannak ismeri például a tájat, vagy nem ismeri a névadás motivációjául szolgáló személyt), valamint személyes érdeklődésük is befolyásolhatja.

A helynév-kompetencia vizsgálatához egy második, olyan általános irányultságú felmérést is készítettem, amelynek a kérdőívét az adatközlők online formában tölthették ki. A 465 fő részvételével készített felmérés három csomópont köré szervezve igyekezett felderíteni, hogy valóban számolhatunk-e valamiféle közösen birtokolt helynév-kompetenciával, azaz léteznek-e olyan névadási modellek a mentális térképünkön, melyek a magyar helynév-használók számára közösnek mondhatók, emellett a helynév-kompetencia tartalmaz-e olyan helynévi elemeket, amelyeket mindenki ismer.

A vizsgálatok tanulságaként azt mondhatjuk összegzősképpen, hogy a helynév-kompetencia mibenlétének bemutatásakor a névkeletkezés és a névhasználat szintjeit külön kell választani. A névkeletkezés pillanatában a névadó és a denotátum közötti viszony alapján jön létre a helynév. Erre a folyamatra a névadó által ismert helynévi anyag, valamint ezzel szoros összefüggésben a helynévi példányokból absztrahált helynév-alkotási szabályok hatnak. E szabályok összessége adja a helynévadási normát, melynek alaprétegei a szemantikai és a lexikális bázis, valamint a névalkotási, illetve változási szabályok. Természetesen ehhez hozzájárulnak még egyéb szociokulturális és pragmatikai feltételek is (például az, hogy mely denotátumok kaphatnak egyáltalán tulajdonnevet). A prototipikus név a névkeletkezés pillanatában morfológikusan értelmezhető, azaz a nyelvi egység elemei és azok viszonya feldolgozható. A névhasználat szintjén erre a feldolgozásra általában nincs szükség, a helynév unit, s mint ilyen tulajdonképpen egyfajta címkeként kapcsolódik a denotátumhoz. A névhasználat során azonban sok egyéb szabály lép működésbe. A helynevek unitként történő feldolgozását, az ismeretlen helyneveknek a helynévként való felismerését segítik például a neveknek a mondatba illesztését irányító szabályok. A nem prototipikus nevek használatát ugyancsak segítik ezek a sémák, de emellett a helynevek ismeretén alapuló névadási norma is támpontot adhat. A helynév-használati norma szintén magában foglal szociokulturális és pragmatikai szabályokat, ami különösen fontos szerephez jut a névvariánsok közötti választás során.

2.7. A helynév-kompetencia működését a névadás során Hajdúszoboszló főként szleng névvariánsainak (*Szoboszló, Szobi, Szop city, Szoposzló, Gajdultszoboszló* stb.)

névrendszertani és helynév-szociológiai szempontú elemzésével mutatom be a disszertáció hetedik fejezetében. E helynévfajta kapcsán főként azok szociális identitást jelölő szerepét szokás hangsúlyozni, s elsősorban a helynévkincs nyelvhasználati rétegzettségének az igazolására használják őket a kutatók. A szleng helyneveket én magam azonban nem a névhasználat kérdése felől közelítettem meg, hanem a helynév-kompetencia részeként szereplő névalkotási modellek működését kívántam rajtuk keresztül bemutatni. A névcsoport kiválóan feltárja, hogy a névadásra a meglévő magyar helynévi modellek mellett az idegen nyelvű helynévkincs is hatással van, s ugyanígy szerephez jutnak az általános magyar szóalkotási szabályok is.

3. Az értekezés végén közreadom az általam összegyűjtött tépei helynévkincset szó-tári elrendezésben azzal a céllal, hogy az elemzésben említett helynevek teljes állományát, belső kapcsolatrendszerét együtt is láthassuk. A település helyneveinek lokális viszonyrendszerét az értekezés végén található térképmelléklet szemlélteti.

GYÓRFFY ERZSÉBET

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4776-1734>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

**ERZSÉBET GYÓRFFY, Theory and empirical findings
in the research of place-name use. A summary of a habilitation dissertation**

The starting point of the habilitation dissertation is the embeddedness of place names in social surroundings. The paper explores the questions of place-naming and place-name use in eight chapters. After a short review of the previous findings in the relevant literature, the author tries to define the concept of place-name sociology and its research fields in a broader sense. Then the author deals with the questions of name variants and of the functions of place names. The central part of the dissertation is constituted of a survey carried out in the settlement of Tép. In connection with the survey, the author presents the method of mental mapping and findings in the field of the knowledge of place names. By taking these ideas as a base, the author redefines the concept of name community, focusing on place-name competence. In a separate chapter devoted to slang place names, the author describes how this place-name competence works. Finally, the author presents the collected local place names, also illustrated on maps.

BAUKO JÁNOS, Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában. Habilitációs értekezés összefoglalója

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, 2017. 240 lap

Opponensek: JUHÁSZ DEZSŐ, MISAD KATALIN, SÁNDOR ANNA

A habilitációs előadások időpontja: 2017. november 13.

A magyar névtudomány gazdag hagyományokra tekint vissza. A magyar névtant a határokon túli magyar névkutatás is gazdagítja a maga sajátos témáival. Magyarország határain túl, a Kárpát-medencében kisebbségként élő magyarság névhasználatára jellemző a kétnyelvűség, hiszen kétnyelvű közösségként a tulajdonneveket nemcsak kisebbségi nyelvű (anyanyelvű), hanem többségi nyelvű (államnyelvű) formában is használják. A határokon túli magyar névkutatás egyik feladata a társadalom és névhasználat összefüggésrendszerének vizsgálata, a kisebbségi létből adódó névhasználat sajátosságainak, a névkontaktológiai jelenségeknek, a kisebbség-többség névhasználatában megfigyelhető eltéréseknek, hasonlóságoknak, kontaktushatásoknak stb. a feltárása.

A habilitációs értekezés célja, hogy betekintést nyújtson a magyar vonatkozású névtani kutatásokba Szlovákiában, a társadalom és névhasználat kapcsolatrendszerébe, a szlovákiai magyarok névhasználatába, a magyar és szlovák nyelv érintkezéséből adódó kontaktusjelenségekbe a tulajdonnevek világában.

A kötet tíz fejezetet foglal magában, melyek tematikusan összefüggnek egymással, de különböző aspektusokból tárgyalják a társadalom és tulajdonnév-használat témakörét, a szlovákiai magyarok névhasználatát, a kétnyelvű magyar–szlovák környezetnek a tulajdonnevekre gyakorolt hatását, valamint vonatkozó tudománytörténeti és névtani terminológiai kérdéseket is érintenek.

Elsőként az onomasztika helyét jelölöm ki a nyelvtudomány és a társtudományok rendszerében, s röviden áttekintem a társadalom és névhasználat összefüggéseivel foglalkozó szocioonomasztika kutatási területeit. Ezek közé tartozik a névpolitika, a névtervezés, a kisebbségi névhasználat, a névváltoztatás, a névkontaktológia, a névdivat, a névattitűd; valamint a névhasználat és az életkor, nemek, felekezetek, társadalmi rétegek, csoportok stb. közötti összefüggések vizsgálata (egy-egy kérdés tárgyalására a további fejezetekben is visszatérünk). A szocioonomasztika kutatási területei a tulajdonnevek társadalmi szempontok szerinti vizsgálatának egy-egy rész kérdésével foglalkoznak: nem egymástól elszigetelt részterületek, hanem kiegészítik, gyakran átfedik egymást.

A második fejezetben bemutatom a szlovákiai névtani kutatások történetét. A szlovák névtudomány történetének tárgyalásakor rámutatok az intézményi háttér jelentőségére, utalva a Szlovák Tudományos Akadémián belül működő Szlovák Névtudományi Bizottság (Slovenská onomastická komisia pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied) koordinálásával szervezett névtani konferenciákra, egyéb rendezvényekre, valamint a monografikus jellegű névtani munkákra. A szlovákiai magyar vonatkozású névtani publikációk tárgyalásakor nemcsak a monografikus kiadványokkal, hanem a témával összefüggő tanulmányokkal is foglalkozom. Főképpen a személynevekkel, majd a

helynevekkel és egyéb tulajdonnevekkel foglalkozó írásokat említem, többnyire a névfajtákat, valamint a tanulmányok megjelenésének időrendi sorrendjét, illetve szerzőjét is figyelembe véve. Szólok a szlovákiai magyar névkutatás feladatairól, és hangsúlyozom a névtudománynak a filológiai irányultságú egyetemi képzésben is meglévő létjogosultságát.

A harmadik fejezetben terminológiai kérdéseket érintek, a magyar és szlovák (szláv) névtani terminológiát vetve össze egymással. Szembetűnő különbség, hogy a magyar névtudományra a belső keletkezésű (magyar) terminusok, a szlovák (szláv) névtanra pedig az idegen eredetű szakkifejezések használata a jellemző. Főbb vonalaiban áttekintem a témakörnek a magyar és a szlovák névtani szakirodalomban való megjelenését. A névtani terminológia nemzetközi egységesítésével kapcsolatos törekvéseket is megemlítem, melyeket a Nemzetközi Névtudományi Társaság (International Council of Onomastic Sciences; ICOS) kezdeményezett. Befejezésképpen a magyar és szlovák névtani terminológiával kapcsolatos aktuális munkálatokra, készülő kiadványokra fordítom a figyelmet.

A negyedik fejezetben tárgyalom a szlovákiai kisebbségi névpolitika jellemzőit a rendszerváltozást követően. Az 1990-es években a szlovák nyelvtörvényre hivatkozva korlátozták a személyneveknek a kisebbségek anyanyelvén történő anyakönyvi bejegyzését és a kisebbségi helynevek használatát. Ezzel kapcsolatban születtek a *táblaháború* és *névháború* kifejezések, amelyek a hely- és személynevek hivatalos használatára vonatkoztak. Szlovákia megalakulása (1993) után fokozatosan bővültek a kisebbségek nyelvi jogai, s ezáltal a névhasználati jogai is. Az egyes alfejezetekben a személy-, hely- és intézménynevek hivatalos bejegyzésére vonatkozó, kisebbségeket érintő szlovákiai névtörvényeket tekintem át. Beszámolok arról is, hogy a kisebbségi névhasználatot egyes európai dokumentumok (pl. Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai karta, Keret-egyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről) is szorgalmazzák.

Az ötödik fejezet a tulajdonnevek standardizálásával és az anyanyelvi névtervezéssel foglalkozik Szlovákiában. A szlovákiai magyarok kétnyelvűségéből adódik az egyes nyelvekhez kötődő kettős személynév-, valamint a kétnyelvű hely- és intézménynévhasználat. A kétnyelvű tulajdonnévpárok hivatalos használata bizonyos törvényekhez, jogi előírásokhoz van kötve. E részben a hivatalos személy-, hely- és intézménynevek standardizációjával és tervezésével összefüggő kérdésekről szólok. Kitérek arra is, hogy milyen névtervező, névmenedzselő tevékenységgel támogatható az anyanyelvi (kisebbségi) névhasználat a hivatalos szintén. Beszámolok az általam készített magyar–szlovák keresztnévsházával kapcsolatos, folyamatban lévő munkálatokról. E szótár útmutatóként szolgálhat az anyanyelvi névtervezéshez, a szlovákiai magyarok személynéveinek anyanyelven történő anyakönyvezéséhez, és a szlovákiai magyar települések anyakönyvi hivatalaiban is használhatnák segédeszközként.

A hatodik fejezetben a tulajdonnév identitásjelölő funkcióját, a név és identitás közti összefüggéseket mutatom be. A névtani szakirodalom segítségével áttekintem a tulajdonnév alapvető, illetve egyéb funkcióit, és kiemelten foglalkozom a név identitásjelölő szerepével. Rámutatok arra, hogy a név mint társadalmi meghatározottságú identitásjel utal az önmagunkkal való azonosság vagy valamely csoporttal való azonosulás érzésére, élményére. A tulajdonnevek etnikai szimbólumként funkcionálhatnak, utalhatnak az egyén, illetve közösség etnikai hovatartozására. A tulajdonnév etnikai identitásjelölő funkcióját a szlovákiai magyarok névhasználatának (személy-, hely- és intézménynév-használat) tükrében mutatom be. Ebben a fejezetben a nyitrai egyetemisták személynévattitűdjét, a hallgatóknak a személynévekkel szembeni beállítottságát, a róluk kialakult értékelő jellegű

vélekedését is vizsgálom. A kérdőíves módszerrel történt vizsgálatban 275 (228 nő és 47 férfi) adatközlő vett részt. Arra kerestem a választ, hogy a hallgatók pozitívan vagy negatívan viszonyulnak-e saját család- és keresztnévükhöz; milyen névalakban van bejegyezve az anyakönyvben, hivatalos okmányokban a személynevük; terveznek-e a jövőben névváltoztatást; milyen keresztnévet választanának a leendő lány- vagy fiúgyermeküknek, illetve milyen formában anyakönyveztetnék család- és keresztnévüket; mely névalakokkal szólítják meg őket mások; és hogyan viszonyulnak az egyes névformákhoz.

A szlovákiai keresztnévdivat változását tárgyaló hetedik fejezet elején a *keresztnév* terminust magyarázom, majd bemutatom a keresztnévek anyakönyvezésekor használatos névjegyzékeket, névkönyveket Szlovákiában és Magyarországon, a névdivat változását befolyásoló tényezőket, a keresztnévadás indítékait, valamint kitérek a magyar–szlovák kétnyelvű környezetben jelentkező névadási, névviselési, névhasználati sajátosságokra is. A keresztnév választást és -használatot a névtörvények és egyéb nyelven kívüli, társadalmi tényezők, valamint nyelvi, például a nevek helyesírását, kiejtését érintő sajátosságok is befolyásolják. A névdivat változása, a keresztnévállomány bővülése azzal is összefügg, hogy megnyíltak az államhatárok, megnőtt a migráció, a ki- és bevándorlás. Szlovákia 2004-ben az Európai Unió tagjává vált, megnövekedett a külföldön munkát vállalók száma, illetve sok külföldi telepedett le az országban. A rendszerváltozás előtt gyakran ismétlődtek ugyanazon keresztnévek, nagyobb volt egy-egy név megterheltsége. Napjainkban a névadók körében egyre erőteljesebb az egyedi keresztnévek bejegyzésére való törekvés. Az újszülötteknél gyakoriak az idegen hangzású, helyesírású keresztnévek, növekszik a bejegyzett keresztnévváltozatok száma, egyre több becenév válik anyakönyvezhető keresztnévvé, a kettős keresztnévek bejegyzése divattá kezd válni. A szlovákiai kisebbségekhez tartozó személyeknek lehetőségük van a név anyanyelven való bejegyzésére, a keresztnév-választás során gazdagabb névkincsből, a kisebbségi és többségi névállományból egyaránt válogathatnak.

A nyolcadik fejezetben vizsgálat alá vonom a szlovákiai magyarok személynévhasználatában előforduló kontaktusjelenségeket. A szlovákiai magyarok névhasználatára hatással van a magyar–szlovák kétnyelvű környezet, s a két nyelv érintkezése, kölcsönhatása következményeként a tulajdonnévkészletben kontaktológiai sajátosságok figyelhetők meg. A kétnyelvű névhasználók az adott kommunikációs helyzettől, kontextustól függően az egyik vagy másik nyelvből választják ki a megfelelő tulajdonnévformát. A szlovákiai magyarokra a kettős személynévhasználat, a család- és keresztnévnek kétféle alakváltozatban való használata jellemző. Magyar nyelvű kontextusban a magyar névformákat részesítik előnyben, a szlovák nyelvet elváró kontextusban pedig a többségi nyelvhez alkalmazkodó névalakokat használják. A hivatalos szinten a szlovákos névformák, a nem hivatalos szinten a magyar névalakok használata dominál. Kisebbségi környezetben a kettős személynévhasználat a kétnyelvű regionális sajtóban, emléktáblákon, névjegykártyákon, egyéb feliratokon is megfigyelhető.

A Kétnyelvűség és névszemiotikai tájkép című részben Szlovákia magyarlakta településeinek névszemiotikai tájképét vizsgálom. A névszemiotikai tájképet a névtáblákon, a köztéri feliratokon, különböző felületeken (pl. plakátokon, sírköveken, táblákon) szereplő nevek (elsősorban személy-, hely-, intézménynevek), valamint a nevekre utaló, neveket kísérő extralingvális jelek (pl. embléma, fénykép, rajz) alkotják. Arra keresem a választ, hogy az egyes szlovákiai magyar településeken a vizuális névhasználatban milyen mértékben érvényesülnek a kisebbségi nyelvi jogok, terjed-e az anyanyelvi névhasználat,

illetve milyen arányban jelennek meg magyar nyelvű tulajdonneveket tartalmazó feliratok, névtáblák. A tulajdonnévfajtaiktól függően vizsgálom a szlovákiai magyar településekre jellemző személynév-szemiotikai, helynév-szemiotikai, intézménynév-szemiotikai tájképet.

A tizedik fejezetben a magas-tátrai magyar–szlovák hegynévpárokat elemzem. Elsőként meghatározom a *hegynév* fogalmát, majd foglalkozom a névrészként használatos hegyrajzi köznevekkel, röviden szót ejtve a magas-tátrai helyneveket tárgyaló alapvető névtani vonatkozású szakirodalomról is. A Magas-Tátra helynevei nagyrészt négy nyelvűek (magyar, szlovák, német, lengyel). A magyar–szlovák hegynévpárokat a névadás indítéka szerint rendszerezem. A mindkét nyelvben azonos névadási indíték, szemléletmód alapján létrejött hegynevek egy része kategóriaváltással (településnévből, víznévből, személynévből stb.), másik része a köznevek tulajdonnevesüléssel (növénynévből, állatnévből, színnévből stb.) jött létre. Az azonos indítékkal keletkezett magyar–szlovák hegynévpárok között grammatikai eltérések is megfigyelhetők, például névrészek elhagyása vagy bővítés, számbeli eltérés. A mindkét nyelvben eltérő névadási indíték alapján létrejött hegynévpároknál gyakori, hogy míg a magyar nyelvben a személynévből származó tiszteleti nevek vannak túlsúlyban, addig a szlovák megnevezések többféle motiváció alapján keletkeztek.

A felhasznált irodalom tartalmazza a vonatkozó névtani bibliográfiát, amely forrásanyagul és további kiindulópontként szolgálhat a jövőben a téma iránt érdeklődők számára is.

BAUKO JÁNOS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1297-6177>

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

Közép-európai Tanulmányok Kara

JÁNOS BAUKO, Society and name use. Hungarian onomastic research projects in Slovakia. A summary of a habilitation dissertation

The aim of the habilitation dissertation is to provide insight into the Hungarian-related onomastic research projects in Slovakia; into the relationship between society and name use; and into the contact phenomena arising from the connection between the Hungarian and the Slovak languages in the world of proper names. The dissertation consists of ten chapters that are thematically inter-related; however, they discuss the subjects of society and the use of proper names, the name use of Hungarians in Slovakia, the impacts of the Hungarian-Slovak bilingual environment on proper names from various aspects. The chapters also deal with several issues from the history of onomastic scholarship as well as onomastic terminology. The chapters deal with the topics as follows: (1) The place of onomastics in the system of linguistics and co-sciences and a review on the research domains of socio-onomastics focusing on the relations between society and name use; (2) The history of onomastic research projects in Slovakia; (3) A comparison of Hungarian and Slovak (Slavic) onomastic terminology; (4) The characteristics of the minority name policy in Slovakia after the change of the political regime; (5) Proper name standardization and name planning in the native language in Slovakia; (6) The identity-making function of proper names, the relationship between name and identity; (7) The change of fashion in giving first names in Slovakia; (8) Contact phenomena in the use of personal names of the Hungarians living in Slovakia; (9) The semiotic landscape of names in the Hungarian-inhabited settlements of Slovakia; (10) The Hungarian–Slovak pairs of mountain names in the High Tatras in the light of bilingualism and translation.

A doktori iskolákban megvédett névtani témájú disszertációk 2017-ben

**VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT, Az írói névadás sajátosságai. Karinthy Frigyes művei
alapján bemutatva¹**

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar nyelvstudomány. Budapest, 2016. 194 lap

DOI: <http://doi.org/10.15476/ELTE.2016.147>

Témavezető: SLÍZ MARIANN. Opponensek: FERCSIK ERZSÉBET, T. SOMOGYI MAGDA
Védés: 2017. február 6.

1. A disszertáció témája és célkitűzése. A tulajdonnevek vitathatatlanul meghatározó szerepet töltenek be az egyes szépirodalmi művek befogadásában, értelmezésében. Az írói névadásról szóló tanulmányok többsége különféle szempontokat előtérbe helyezve vizsgálja, hogy a tulajdonnevek és egyéb megjelölések hogyan szolgálják az ábrázolást, a mondanivalót; s ez a vizsgálat kiterjedhet egy-egy mű, egy életmű vagy akár egy korszak névadási szokásainak gyakorlatára is.

A disszertáció elsődleges célja egy, az írói névadás kutatásához szükséges, egységes névtani terminológia és egy széleskörűen alkalmazható szempontrendszer kialakítása. Ezért egyrészt kísérletet tettem a vizsgált kutatási terület elnevezésének és terminológiai bizonytalanságainak a megszüntetésére, másrészt az írói névadás kutatásának alapvető módszertani kérdésével foglalkoztam: az írói névadás tanulmányozásakor mi a vizsgálandó névanyag? Az írói nevek kutatásának áttekinthető és követhető szempontrendszerét kívántam felállítani, mely határozott útmutatót nyújthat egy-egy szépirodalmi mű írói neveinek elemzéséhez. Ezen belül különösen nagy hangsúlyt fektettem a fikcionális szövegekben mutatkozó fiktív és valós tényezők szempontjainak tisztázására. A dolgozatban foglalkoztam az írói névadással kapcsolatos névtani terminusok használhatóságával, és – amennyiben szükséges volt – új terminusok bevezetését ajánlottam.

Annak érdekében, hogy az írói eszközként értelmezett írói névadásról átfogó, elméletileg megalapozott és a gyakorlati alkalmazhatóságot is segítő elmélet szülessen, több szempontból is vizsgáltam az írói neveket. Bemutattam, hogy milyen szerepet tölthetnek be egy szépirodalmi műben, majd ennek ismeretében maguknak az írói neveknek a lehetséges jellemzőit tekintettem át, kitérve arra is, hogy a megnevezett tulajdonságok mely funkció ellátására teszik őket alkalmassá. Végezetül az író alkotói folyamatára és céljaira fókuszálva magukat a lehetséges írói névadási stratégiákat vizsgáltam.

¹ Megjelenés: VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT, Az írói névadás sajátosságai. Karinthy Frigyes művei alapján. Magyar Névtani Értekezések 6. Magyar Nyelvstudományi Társaság – ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, 2018. 198 lap. DOI: <http://doi.org/10.26546/4890065>

A disszertáció a bemutatott elemzési lehetőségeket konkrét irodalmi szövegeken illusztrálja. Karinthy Frigyes szerteágazó irodalmi tevékenységű író lévén alkalmas arra, hogy szépirodalmi szövegei egy újszerű kutatás tárgyai legyenek, hiszen szövegvilágának kiemelkedően meghatározó elemei a tulajdonnevek. Az írói névadás vizsgálatának bemutatását minden esetben megelőzi a névkutatás alapjául szolgáló szövegkorpusz bemutatása és elhelyezése a szépirodalomban és az életműben egyaránt. Az egyes művek névtani elemzésekor az adott szépirodalmi szöveg szempontjából nem a teljes, átfogó kép megalkotására helyeződik a hangsúly, hanem a disszertáció elméleti fejezeteiben kifejtett, írói cél által meghatározott írói stratégiák műbeli megjelenésének bemutatására. A disszertációban az írói névadással foglalkozó jövőbeni munkák számára igyekeztem a névadási sajátosságokat előtérbe helyező és azokat figyelembe vevő módszertani mintát nyújtani.

2. A disszertáció felépítése. A disszertáció két nagy egységből áll. Az első nagy egység az írói névadás sajátosságait mutatja be: elsőként az írói névadás kutatásának módszertani megközelítésével foglalkozik, majd az írói nevek sajátosságait részletezi, végül az írói névadásnak mint írói eszköznek az alkalmazási lehetőségeit mutatja be. A második nagy egység az addig bemutatott elemzési szempontokat Karinthy Frigyes műveinek vizsgálata során szemlélteti.

Az elméleti részt a dolgozat témájának és céljainak felvázolása indítja, majd a második fejezet áttekinti az *irodalmi névadás* és az *írói névadás* terminusok által jelölt fogalmak egymáshoz való viszonyát, illetve a körülöttük kialakult terminológiai bizonytalanságot és a tisztázására irányuló, jelentős kísérleteket. A terminológiai bizonytalanság lehetséges okainak feltárását és a megszüntetésére irányuló javaslatot követően a név és irodalom sokfelé ágazó, hatalmas területét meghatározó fogalomra végül az *irodalmi névtan* terminust, az írók névadásával foglalkozó kutatási terület megnevezésére pedig az *írói névadás* terminust javaslom.

A következő alfejezetek meghatározzák az írói névadás kutatásának tárgyát és az írói nevek egy lehetséges rendszerének felvázolásával a névanyag lehetséges típusait. Az irodalmi szövegben szereplő valamennyi tulajdonnevet az irodalmi névtan mint kutatási terület által vizsgálandó névanyaghoz tartozónak tekintem: ezeket jelölöm az *irodalmi nevek* terminussal. Az írói névadás kutatása azonban az irodalmi neveknek csak egy részére irányul: az író által tudatosan vagy ösztönösen, meghatározott céllal teremtett, választott vagy alkalmazott nevekre. Ezek a nevek az írói, alkotói folyamatnak az eredményei, s egyszersmind eszközei is, ezért elkülönítésükre az *írói név* terminus használatát javasoltam. A terminushasználat egyértelművé és általánosan használhatóvá tételének érdekében a *fiktív* és a *valóságos nevek* meghatározásakor mindenképpen külön kell választani a neveket és a névviselőket. Egy fikcionális irodalmi szövegben a névviselők valósága csupán a valóság látszatát kelti: olyan, mintha valós lenne, azaz kvázivalós, ezért e névviselők megjelölésére a *kvázivalós névviselők* terminust használom.

Az írói nevek különböző fajtáinak a disszertációban kialakított lehetséges rendszere az írói neveket a viselőiktől függetlenül, létrejöttük szemszögéből kategorizálja, tehát az alapján, hogy az író milyen módszerrel hozta létre őket. Ebben a rendszerben *fiktív írói név*-nek nevezem a névválasztás vagy névteremtés által létrejött írói nevet, mely esetekben az író vagy alkalmaz egy nevet a már rendelkezésére álló tulajdonnévkészletből, vagy pedig létrehoz egyet. A *valóságos írói név* a névalkalmazás által létrejött írói név, azaz amelynek a valóságban létezik vagy létezett a befogadó által ismert denotátuma. Az *intertextuális írói*

név szintén névalkalmazás által jön létre, viselője azonban nem valós, csupán egy másik irodalmi szöveg valóságában létezik, így neve az alkotás kvázivalóságából kerül egy új fiktív valóságba.

Mindhárom írói névtípusnak a viselője lehet fiktív és kvázivalós is. A *fiktív névviselő* olyan szereplő vagy objektum, amely kizárólag a fikcionális irodalmi szövegvilágban jelenik meg. A *kvázivalós névviselő* ezzel szemben a valóságban létező vagy valaha létezett szereplő vagy objektum.

A disszertáció harmadik fejezete az írói nevek sajátosságaira koncentrált: áttekintést nyújt arról, mi mindent lehet elérni az írói nevek alkalmazásával, milyen funkciójuk és hatásuk lehetséges, azaz az író milyen írói célokat képes velük elérni. Ennek során bemutatam az írói nevek identifikáló, karakterizáló, mitizáló, pragmatikai és szövegkonstrukciós funkciójának jellemzőit. Ezt követően azt vizsgálom, hogy magát az írói nevet mely tulajdonságai teszik képessé arra egy irodalmi szövegben, hogy a bemutatott funkciókat ellássa. E téma kapcsán azzal is foglalkozom, hogy az írói nevek hogyan funkcionálhatnak kódként egy adott szövegben, és a tulajdonnevek sajátos jelentésszerkezete hogyan járulhat hozzá a névvel jelölt alakokról és helyszínekről kialakított befogadói vélemények, benyomások összességének létrehozásához. A fejezet befejező része feltárja és részletesen tárgyalja, hogy az írói nevek milyen nyelvi és nyelven kívüli jellemzői eredményezik az egyes nevekben fellelhető stílusértékeket.

A negyedik fejezet részletesen tárgyalja, hogy az írói alkotómunka során az írói névadásnak mint írói eszköznek milyen tipikus alkalmazási lehetőségei vannak. Példákon keresztül bemutatja a valóságos írói nevek, az intertextuális írói nevek, a névváltoztatás, az anonimitás és a névvariációk alkalmazásának módjait, szerepét.

3. A kutatás anyaga és módszere. A disszertáció ötödik fejezete a bemutatott elemzési lehetőségeket konkrét irodalmi szövegeken illusztrálja. Karinthy Frigyes összes regényének, novellájának és humoreszkjének névtani elemzése számos lehetőséget kínál arra, hogy névanyagukon az írói névadás módszertanát különféle szempontokból be lehessen mutatni. A témában, szerkezetben, stílusban eltérő szövegek írói neveivel hitelesen szemléltethető, hogyan hat a névadási indíték az írói névadás alkalmazására, és az írói nevek milyen sajátosságaiknak köszönhetően tölthetnek be különféle funkciókat egy szép-irodalmi szövegben.

Minden esetben azt vizsgáltam, hogy Karinthy Frigyes akár művenként eltérő írói céljának elérése érdekében hogyan alkalmazta az írói névadás lehetőségeit. Kutatásom középpontjában egyrészt az írói nevek funkcióinak, hatásainak és az írói cél betöltésében való szerepének a bemutatása, másrészt az írói névadás folyamatának és indítékainak a feltárása állt. Ezért olyan vizsgálati módszereket is alkalmaztam, melyek lehetővé teszik az írói hatásmechanizmusok megértését.

A disszertációban azon kívül, hogy külön-külön, önállóan tárgyaltam az egyes művekben előforduló névanyagot, a különböző alkotásokon át azt is bemutattam, hogy milyen sajátos kutatási szempontokat kívánhatnak meg bizonyos névtani rendszerek. Összefüggéseket, tendenciákat kutattam egy-egy műfajon belül is, rávilágítva arra, hogy bennük az írói nevek egy bizonyos funkciója kiemelten érvényesülhet. A névanyag rendszerezésének másik alapvető szempontja a név és a valóság szorosabb vagy lazább kapcsolata.

A szövegekben minden esetben az összes tulajdonnevet és köznévi jelölőt megvizsgáltam az írói nevek általam felállított rendszerének szempontjai alapján, koncentráltan

figyelve a névviselő és a név lehetséges viszonyára. A valóságban feltételezhetően létező vagy létezett névviselő esetén minden egyes névnél a kontextusban vizsgáltam, hogy írói névről van-e szó.

A névtani elemzések során az írói névadás öt tipikus alkalmazási lehetőségének (valóságos írói nevek, intertextuális nevek, névváltoztatás, anonimitás, névvariációk) előfordulását vizsgáltam. A kutatás irányát és a részkutatók mélységét, azok hangsúlyosságát minden esetben az adott szépirodalmi mű határozta meg: amennyiben szükséges volt, egyes vizsgálati szempontokat elhagytam, vagy éppen újabbakkal egészítettem ki őket.

4. A kutatás eredményei. Az egyes művek írói névadását vizsgálva igazolást nyert az általam javasolt terminusok használhatósága. Az írói nevek lehetséges funkcióinak, különböző jellemzőinek és az írói névadás tipikus alkalmazási lehetőségeinek felsorolása és szükség szerinti csoportosítása logikusan és a művekben szereplő írói neveket lefedve szolgálta a kutatást. Mindeközben a létrehozott szempontrendszer lehetővé tette az egyes művekre jellemző sajátosságok rugalmas vizsgálati lehetőségét és az egyes művek egymáshoz való viszonyítását is.

Karinthy Frigyes írói névadásának sajátosságaiból kiderült mindenekelőtt az, hogy egy tudatosan igényességre, hatásosságra törekvő névadóval van dolgunk. Számára a név több egyszerű megjelölésnél, megkülönböztetésnél. Felismerte a nevek adta lehetőséget, s egyedülállóan ki is használta többek között az atmoszférateremtésben, a jellemfestésben, a korábrázolásban. Mesterien befolyásolja az olvasó ítéletét a jól megválasztott neveivel, megjelöléseivel. Műveiben a tulajdonnevekkel, a velük váltakozó köznévi jelölőkkel a korhoz, a környezethez és a társadalmi helyzetekhez illő nyelvi eszközöket választott. Karinthy írói névadását elsősorban alkotásainak fő mondanivalója, témája határozza meg, névhasználata a mindenkori aktuális közlendő alárendeltje.

Munkám során kétséget kizáróan megmutatkozott az írói névadás mint interdiszciplináris kutatási terület egyik legfőbb értéke: a névtudományi szempontokat előtérbe helyező kutatás elengedhetetlen Karinthy Frigyes (és feltételezhetően minden író) világának és szépirodalmi műveinek mélyebb megértéséhez, megítéléséhez.

Disszertációm egy, az írói névadással kapcsolatos további kutatási lehetőség felvázolásával zárom. A művészi befogadás folyamatában meghatározó lehet az egyéni névkompetencia. Ezzel kapcsolatban több kérdés is felvetődik: a potenciális olvasó írói nevekkal kapcsolatos előismeretei milyen szinten befolyásolhatják az alkotás értelmezését, és a befogadására hogyan hathat az írói nevekhez kapcsolt szubjektív többletinformációk közötti különbség? Azt feltételezem, hogy a mai olvasók névhez kötődő asszociációi értékes adalékokat szolgáltathatnak az írói névadással foglalkozó vizsgálatok számára. Úgy vélem, az egyes olvasók névkompetenciája, a nevekről való legalapvetőbb kulturális, pragmatikai, szemantikai, morfológiai tudás egy-egy közösségen belül fő vonalaiban megegyezik; ez adhatja a közös névhasználat alapját, azaz annak a lehetőségét, hogy a szépirodalomban alkalmazott írói névadás elérje a célját. Ennek igazolása vagy cáfolata az írói névadás kutatásának eddig feltáratlan területére vezethet.

VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2995-7071>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

BERECZ ÁGOSTON, Chapters from the Political Life of Names. The Nationalisation of Names and Naming in Dualist Hungary

[Fejezetek a nevek politikai életéből: A nevek és a névadás nemzetiesülése a dualista Magyarországon]¹

Közép-európai Egyetem, Történettudomány. Budapest, 2017. 584 lap

Témavezető: TRENCSENYI BALÁZS. Opponensek: MACIEJ JANOWSKI, TOMASZ KAMUSELLA, PÁL JUDIT.

Védés: 2017. június 27.

1. Bevezetés. Értekezésem forrásként támaszkodik a föltárt névadási és névhasználati trendekre a nemzeti paradigma terjedésének a parasztság körében végzett vizsgálatához. Azt mutatja be, hogy a rivális elitek történeti képzelete hogyan tette a neveket a nemzeti „emlékezet helyeivé”, és dokumentálja a dualista magyar állam nemzetépítést szolgáló névpolitikáját. A vizsgálat kerete a román és magyar nemzeti projektek ütközőzónája; a kvantitatív vizsgálatok céljára ez a történeti Erdélyt, valamint Szatmár, Szilágy, Bihar, Arad, Krassó-Szörény és Temes vármegyét foglalja magában.

2. A személynevek nemzetiesülése

2.1. Ősi maszkok mögött: nemzetiesült névadás. A korcsoportjaik 0,5–1%-át képviselő érettségizők adatait tartalmazó, KARÁDY VIKTOR és munkatársai által összeállított adatbázis lehetővé teszi a „nemzeti nevek” konjunktúrájának nyomon követését társadalmi és területi bontásban. Ez a nemzeti romantikából táplálkozó hullám más-más időben indult a három (magyar, szász és román) nemzeti elitben, de a kiegyezéskor a román és az erdélyi szász értelmiség már több mint felerészben latinos, illetve őgermán nevet adott gyermekeinek. Míg azonban a református magyaroknál a századfordulóra szinte kiegyenlítődött a társadalmi osztályok közötti különbség, és lassanként a román parasztok is megbarátkoztak a latinos nevekkal, a szász parasztok között marginálisak maradtak az őgermán nevek.

2.2. Fordíthatóság és kölcsönzés. Az elitek még habitusszerűen igazították a nyelvi kontextushoz keresztnévüket, de már föltűnt egy ellentétes norma is, amely a keresztnév nemzeti formáit egyedinek és lefordíthatatlannak állította be. Úgy tűnik, a fordítás gyakorlata a latin nyelvű diglossziából eredt, és a parasztságban nem vert gyökeret.

2.3. Floreá-kból Virág-ok: a keresztnévek állami szabályozása. Az állami anyakönyvezés 1894-es bevezetésekor a kormány előírta a magyar keresztnévek hivatalos használatát, segítségképp pedig összeállította a nem magyar keresztnévek magyar megfelelőinek jegyzékét. A fejezetben föltárom a folyamat menetét, szereplőit, a törvény

¹ A 2.2. és 2.3. alfejezet némileg átdolgozott változatára l. BERECZ, ÁGOSTON 2016. *Floreas into Virágs*: State Regulation of First Names in Dualist Hungary. *Austrian History Yearbook* 2016: 107–127.

alkalmazását, és elemzem a JOANNOVICS GYÖRGY által a román nevek számára meghatározott, a helységnév-magyarosításokhoz képest konzervatív hivatalos formákat. Az intézkedés előre nem látott következményeként a román papság ezután magyarosíthatatlanságukra hivatkozva népszerűsítette a latinos román neveket, amelyek így „nemzeti” konnotációjuktól független önértékre tehetek szert a hívek szemében.

2.4. Családnevek: kinek kellene? Az, hogy az elitek esszenciálisan nemzetit és az ősidőkkel összekötő kapcsot kerestek a parasztság családneveiben, szembeszökő ellentétben áll a másodlagos jelentőséggel, amellyel ezek a többségükben viszonylag új keletű nevek bírtak viselőik, különösen a román parasztszámára.

2.5. Nyelvi érintkezés útján keletkezett családnevek: az eredetük. A fejezetcím-ben szereplő terminust alkalmi gyűjtőfogalomként használom azon különbség megragadására, amelyet a kortárs szereplők láttattak egyes névvisezők anyanyelve és a családnevük nyelvi eredete között. Minden releváns nyelvpárra kitérek ugyan, de a fejezet fő állítása mégis az, hogy a román ortodox és görög katolikus vallásúak mintegy 15%-a által viselt „magyar” családnevek többsége nagyobb valószínűséggel ment vissza kölcsönszón alapuló ragadványnévre, magyarból kölcsönzött becéző névalakból képzett apanévre, magyarok vagy (papi családoknál) szemináriumi tanárok általi névadásra stb., mint – ahogy a magyar írástudók egy része vélte – a családtörténetben bekövetkezett nyelvcserére. A magyarországi románok további kb. 5%-a viselt olyan családnevet, amelyeket a bennük rejlő egyházi nevek hasonló alakja, a közös szláv eredet vagy egyszerű homofónia tehetett „magyarrá”.

2.6. Nyelvi érintkezés útján keletkezett családnevek a politikai közbeszédben. A „magyar” családnevek állandó érvként szolgáltak az „elsüllyedt magyarság” toposzához, amely a román parasztszámára elrománosodott egykori magyarokként leplezte le, de a családnév etnikai indexikalitásban való hit politikai karaktergyilkosság-kísérletekhez is muníciót nyújtott. A román értelmiség eközben vagy a létező román családnevek újlatin rokonságát kereste, vagy a magyar erőszakot vádolta a háromelemű névrendszer eltűnéséért, amelynek egykori létét az újlatin folyamatosság dogmája követelte meg.

2.7. Nyelvi érintkezés útján keletkezett családnevek a román elitben: szorongás, majd felszabadultság. A családnév-románosítások (vagy latinosítások) század közepi divatjának hátterében a latinista nyelvi ideológia és a „méltatlan” családnevek miatti szégyen állt, és a hullám a zsunimista fordulatot² követően az adminisztratív korlátoktól nagyjából függetlenül ült el. A továbbiakban mindhárom nemzeti elit toleránsan viszonyult saját csoportja családneveinek nyelvi eredete iránt, ami éles ellentétben állt a mások családneveivel szemben tanúsított érzékenységgel.

2.8. Hogyan írjuk le nevünket a leghelyesebben? A cirillről a latin betűkre, majd csakhamar egy etimologikus helyesírásról egy fonémikusra való átállás bizonytalanságot

² A jászvásári Junimea kör az 1860-as években sikeresen népszerűsítette a spontán nyelvi fejlődés eszméjét és rehabilitálta a beszélt népnyelvet, ezzel a Román Királyságban maga alá temetve a latinos nyelvi reform programját.

okozott a román családnevek írásában. Ez megnehezítette a román értelmiség dolgát, amikor a hangjelölés érvényes elveit nemzeti szimbólumként igyekezett elfogadtatni, és tiltakozott a magyarra való átírás átpolitizálódó gyakorlata ellen.

2.9. A családnév-magyarosítás dimenziói. KARÁDY VIKTOR és KOZMA ISTVÁN megállapítása a románságnak/román eredetűeknek a névmagyarosító mozgalomban való alacsony részvételéről nem igényel különösebb korrekciót, bár kimutatom, hogy az erdélyi szászokét így is felülmúlta. Még a prominens „magyarbarátok”/„renegátok” sem magyarosították családnevüket. Értelmezni próbálom a szinte mitikus szerepet, amellyel a román történeti emlékezet ennek ellenére fölruházta a témát. A román felekezetű és a román nevet magyarosítók teljes prozopográfiájából különválasztottam a jelzetten állami alkalmazottakat. Körükben az 1898-as év kiemelkedő volta még sokkal hangsúlyosabb, mint általában, ami a spontán késztetések hiányára utal. A többiek jellemzően magyar többségű környezetben éltek, maguk vagy gyermekeik magyar felekezetűek voltak, így esetükben a névváltoztatás az intergenerációs asszimiláció záróaktusa lehetett, bár sok volt közöttük a diák is.

3. A városszövet mint írható felület

3.1. Minek bíbelődjünk utcanevekkel? Újdonságuk ellenére az emlékeztető közterületi nevek voltak a korszak legmindennapibb, százsámra előforduló emlékművei. Vizsgálatuk, pláne összehasonlító vizsgálatuk máig mégsem indult meg a kelet-európai, és egyébként az angolszász történeti nacionalizmus kutatásban sem. Az ún. Critical Place Names Studies fölvetései alapján érvelek az emlékeztető utcanévvadás forrásként való használata mellett.

3.2. Emlékeztető utcanévvadás szerte a földtekén. A kettős monarchia ausztriai felében fekvő nyelvileg vegyes, vitatott nemzeti hovatartozású városok emlékeztető névvadását összehasonlítom Európa más hasonló színtereivel, az új balkáni nemzetállamokkal, és mindezeket a tengeren túli gyarmatbirodalmak városaiban adott nevekkal.

3.4. A dualista Magyarország emlékezetpolitikája. Milyen tényezők befolyásolták a névadókat, a történeti emlékezet mely rétegeiből, dimenzióiból merítettek, és mekkora volt az átfedés az egyes városok névanyaga között? Különböztek-e a névvadás stratégiái a nemzetállami központban és a periférián? Mekkora terük nyílt az önreprezentációra a magyar nemzetállami projekttel szembenálló városi eliteknek? A válaszokat a vizsgált terület és az Alföld lehetőségig teljesen új utcanévanyaga alapján keresem, és igyekszem bepillantást nyerni az új utcanévek befogadásának folyamatába is.

4. Jelzőkarók a föld felszínén: a helynevek politikuma. A század kelet- és közép-európai nemzeti tudósai és aktivistái a helyneveket különös tétellel ruházták föl a tér szimbolikus birtoklásáért vívott küzdelemben. Javasolt etimológiáikat a nemzet őshonosságának vagy legalábbis előidejűségének a bizonyítékaiként és századokon átívelő egységének szimbólumaiként tárgyalták. Elvárassá vált a nemzeti tér névalakjainak a nyelvi és a névrendszerhez való illeszkedése is, és pedig a hangtani jól formáltságon túl gyakran szemantikai átláthatóság vagy a névkészlettel való párhuzamok formájában.

4.1. A prioritásverseny. Helynévszármaztatásait már a humanista etimológia kései képviselői is (a fejezetben BENKŐ JÓZSEF és NICOLAE STOICA) őstörténeti konstrukciókhoz kapcsolták, ezeket azonban még nem a modern nacionalizmusok logikája alakította. A nemzeti romantika a 19. század közepén szélsőségesen spekulatív helynévetimológiákkal jelentkezett, a magyar térfélen a „gyöknyelvészet” és a közel-keleti párhuzamok, a románoknál a latin származtatások, majd a gyöknyelvészzel analóg pánkeltizmus mezében. A kiegyezés körül debütáló nemzedék honosította meg a korszerű összehasonlító nyelvtudomány módszereit, hogy azokat rögtön a román nyelv külső történetéről ROBERT RÖSLER által kirobbantott vitában hasznosítsák. A teljes korszakon átívelő vita az egyik vagy másik nyelv történeti elsőbbségét igazolni hivatott helynévetimológiák ürügyén többé-kevésbé leplezetlenül a politikai legitimációról szólt. A mikrofilológia eszközeivel, a szerzők nézőpontja felől, de kritikusan vizsgálva RÖSLER, HAȘDEU, XENOPOL, HUNFALVY PÁL, DIMITRIE ONCIUL, valamint a szászok gót eredetmítoszáat följújtó JOHANN WOLFF és mások helynévetimológiáit kibontakozik a tág játéktér, amelyet a rendelkezésükre álló adatok és a nemzetközi tudományos élet nyilvánossága hagytak a történeti képzelet számára. Külön alfejezetet szenteltek a szerepváltozásoknak, amelyeken a dákok és a szláv etimológiák az egymást követő őstörténeti kombinációkban átmentek.

4.2. Alulnézetből. A PESTY FRIGYES 1864-es kérdőívére érkezett válaszok közeli olvasata arra utal, hogy a helynevekhez kötött közösségi emlékezet ekkor még nem tükrözte a nemzeti mesternarratívák ismeretét. Az értelmezést rendkívül megnehezíti, hogy nem tudni, a lejegyzők mikor és mennyiben szűrték meg a paraszti adatközlők által előadottakat. A nép között valóban elterjedt etimológiák közé ráadásul a községi jegyzők saját spekulációi is vegyülnek, bár még ezek is többnyire egy korábbi paradigma lenyomatai. A román parasztnak tulajdonított **Traian* mikrotoponimák humanista eredetű vándormotívuma mindenesetre biztonsággal cáfolható.

4.3. A helynevek variabilitása. Hogy nehogy olyan kép alakuljon ki, miszerint a mesterséges nevek egységesen használt népi neveket váltottak föl, bemutatom a helynevek társadalmi és szituatív tényezők mentén, egy nyelven belül is létező variabilitását. Ezt a századok óta zajló, a rendszeres kataszteri térképezéssel és helységnévtárakkal a korszakban fölerősödő kodifikáció nem szüntette meg, hanem új alakokkal gyarapította. Ugyanitt tárgyalom még a többnyelvű helynévvariánsokat és használatuk kérdéseit a kiszélesedő nemzeti ellentét kontextusában.

4.4. Hegymászók és egyéb keresztapák. A fejezet központi témája a kibontakozó magyar turisztika helynévadó és magyarosító tevékenysége és harca a bécsi Katonai Földrajzi Intézet ellen, amiért az nagy léptékű térképein jobbra endonim névváltozatokat tüntetett föl. Kitérek arra is, mikor és hogyan kezdődött a határnevek magyarosítása a kataszteri térképeken.

4.5. A nagy toponima-hadművelet. A magyar történetírásba némileg eufemizálónan „helységnévrendezés”-ként bevonult szabályozás és folyamat 19. századi párhuzamai közt megkülönböztetett hely illeti meg a poroszországi helységnév-németesítést, amellyel kölcsönösen hatottak egymásra. Korpusztervezési előzményeiként tárgyalom a Szolnok-Doboka és Temes vármegyei átnevezéseken kívül a szórványos egyéb magyarosításokat,

az új helységek nevét és a latin etimológiákat érvényesítő új román neveket, a státusztervezés vonatkozásában pedig fölteszem a kérdést, célhoz ért-e a korszakban a nem magyarul megcímzett küldemény. A Törzskönyvbizottság tevékenysége kapcsán a hangsúlyt az ideológiai szempontokra helyezem, miközben utánajárok a változtatás mellett fölhozott két fő indoknak: mekkora fennakadásokat okozott a többnevűség a postaforgalomban, és milyen arányban újítottak föl okleveles említéseket a régiségből. A nem magyarosítás jellegű átnevezések közül csupán az etnikumra utaló névelem cseréjével, hozzáadásával, elvételével foglalkozom. A területileg erősen egyenlőtlen eloszlású magyarosítások a magyarok ajkán spontán keletkezett helységnévállományhoz képest egy „hiperkorrekt” néveszményt testesítettek meg; a jelentésszerű formák magas aránya mellett a jelentés nélküliekben a szókezdő mássalhangzó-kapcsolatokat fölbonthatták, a magánhangzó-harmóniát az elől képzett illabiális magánhangzókra vonatkozóan is érvényesítették, és a magánhangzók nyíltsága szerint egyfokú ugrásokat igyekeztek létrehozni. A Törzskönyvbizottság iratanyaga a jegyzők és szolgabírók hatalmaskodása ellenére valódi cselekvőként mutatja a községi választmányokat. Válaszaik tovább árnyalják a 4.2. fejezet megállapításait a helynevek politikumáról alulnézetben, és világossá válik, hogy mely érvelési stratégiákkal tudták elkerülni a följárlott új helységneveket, esetleg megtartani korábbi nevüket. Végül fölárólok, hogyan jelentek meg a magyar nevek a román és német nyomtatványokban, megvizsgálom az új nevek későbbi utóéletét, és összevetem őket a román korszak átnevezéseivel. (Ezen szempontok és következtetések többsége hiányzik MEZŐ ANDRÁS könyvéből, aki előttem nézte át a vonatkozó levéltári anyagot, és akinek adattára megkönnyítette munkámat.)

5. Dualista Magyarország: kísértethistória. A tulajdonnevek társadalomtörténeti forrásértékét játékosan illusztrálándó, kizárólag az értekezés eredményeire hivatkozva értelmezem újra a vizsgált szintér egymásnak feszülő nemzetépítéseit. Az eredmények több irányba mutatnak, a folyamatokat pedig mindig érdemes a nemzeti kultúrák egymással versengő és egymásra ható, belülről sem egységes és sohasem lezárt sztenderdizációjának dinamikájában szemlélni. Az elemzésből itt csupán a névpolitikát kiemelve, összefoglalóan megállapítom, hogy a szimbolikus névpolitikának szentelt figyelem és az átnevezések átfogó jellege ugyan az I. világháború utáni Európával rokonítják a dualista Magyarországot, az egyes fejezetekben részletesen kifejtett, főleg porosz és görög párhuzamok azonban azt is igazolják, hogy ezek már abban az időszakban sem voltak példa nélküliek. A dualizmus kori magyar névpolitika különös történeti jelentősége abban rejlik a szimbolikus nemzetépítés más eszközeihez képest, hogy általa a magyar állam komoly gyakorlati nehézségeket támasztva avatkozott be a más nyelvű állampolgárok tömegeinek közvetlen, alapvető nyelvi támpontjaiba, és ezzel szándékán kívül ellenállást gerjesztett maga iránt ott is, ahol korábban csak közönnyel találkozott.

BERECZ ÁGOSTON

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7453-481X>

European University Institute

PhD theses on Onomastics defended in 2017

The brief summaries and the most important data of onomastic PhD dissertations defended successfully at doctoral schools in Hungary are published regularly in *Névtani Értesítő*: year of completion, size, consultant, opponents, date of defence. – A copy of the dissertations can be found in the libraries of the respective universities. – The dissertations presented here: VÁCZINÉ TAKÁCS, EDIT: Specifics of writers' name-giving as reflected in the works of Frigyes Karinthy; BEREZ, ÁGOSTON: Chapters from the Political Life of Names. The Nationalisation of Names and Naming in Dualist Hungary.

KÖNYVSZEMLE

The Oxford Handbook of Names and Naming [Oxford kézikönyv a nevekről és a névadásról]

Szerkesztő: CAROLE HOUGH. Oxford University Press, Oxford, 2016. 771 lap.

DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.001.0001>

1. A névkutatás reprezentatív, nemzetközi szerzőgárdával készült összefoglaló kézikönyveinek típusa új, angol nyelvű munkával gyarapodott az Oxford University Press nyelvészeti kézikönyvsorozatának köszönhetően. A műfaj úttörő vállalkozása az 1990-es évek közepén két nagy formátumú, tekintélyes kötetben (+ mutatókötet), a Walter de Gruyter gondozásában megjelent háromnyelvű (német, angol, francia) kiadvány volt (EICHLER et al. Hrsg. 1995–1996). Ezt a munkát követte egy évtizeddel később a BaarVerlag által kiadott, szintén vaskos német nyelvű kézikönyv (BRENDLER–BRENDLER Hrsg. 2004).

A most megjelent mű ugyancsak széles nemzetközi szerzőgárdával dolgozik: 46 tematikus (al)fejezetét összesen 43 szerző jegyzi. Szerkesztője a Glasgow-i Egyetem névtan-professzora, CAROLE HOUGH, aki DARIA IZDEBSKA közreműködésével végezte el feladatát. A kötet szerzőinek többsége a nemzetközi névkutatás színterén jól ismert, illetve a Nemzetközi Névtudományi Társaság (ICOS) életéből és konferenciáiról is ismerhető szakmai szereplő. A kötet háttérét ugyanakkor elsősorban a – szűkebb értelemben vett – nyugat-európai és észak-európai onomasztika biztosítja. A szerzők meghatározó része valamely angliai, skóciai vagy svédországi egyetem munkatársa, s mellettük több holland, dán, finn stb. kutató kapott helyet a kötetben. Európa déli és keleti felének névkutatóit ugyanakkor nem találjuk meg a fejezetek szerzői közt, illetve a szláv és a német nyelvterületen is virágzó onomasztika képviselőit is alig. A kontinensen túlról néhány észak-amerikai, afrikai, illetve egy ausztráliai kutatót találunk még a felkért közreműködők listájában. Név szerinti említésüktől az alábbiakban a kötet jellege, illetve a szerzők nagy száma miatt tekintek el.

A szerzők zöme valamely egyetemhez, kisebb részben kutatóintézethez vagy egyéb közintézményhez kötődő szakember. Legtöbben nyelvészként foglalkoznak névkutatással (is), de más tudományterületek szakembereit is megtalálhatjuk közöttük. A tudományos fokozattal rendelkezők mellett az Edinborough-i Egyetem egy doktorandusza is helyet kapott a kötetben, hogy a pseudonimákról (az álnevek tág értelemben vett kategóriájáról) szóló fejezetet elkészítse. A mai nemzetközi névkutatás intézményi és tudományterületi háttérének tagoltságát ez az összkép is jól jellemzi.

2. A kötet rövid Előszava (vii) a téma, illetve a szakterület kézikönyvbeli megközelítésmódját vetíti előre. Kiemeli, a tulajdonnév nyelvi univerzálé, mely több tudományterület számára releváns kutatási területet s a szélesebb közönség számára is érdekes témákat

kínál, így a kézikönyv ezeket a szempontokat egyaránt igyekszik figyelembe venni. Fókuszában a névkutatás alapvető kérdéskörei – s egyúttal a metodológia – állnak. Az egyes résztémák bemutatását – a kötet egészében: a nyelvek és kultúrák széles köréből vett – példák, kisebb esettanulmányok sora kíséri.

A kézikönyv Bevezetése (1–23) egyszerre régi és új diszciplínaként szól a tulajdonnevek vizsgálatáról. Előrebocsátja, hogy a kötet fő fejezeteinek struktúráját egyrészt a nevek típusai, másrészt a névkutatás interdiszciplináris kapcsolatrendszere határozta meg. A névtan fő területeit többé-kevésbé a szakterület tudománytörténetének logikáját követve igyekszik sorra venni, egyes névtani kérdések ugyanakkor – a dolog jellegéből adódóan – több fejezetben is, más-más szempontból ismételt felbukkanhatnak. A kézikönyv nem egyetlen névtani iskola, irányzat szerinti tárgyalásra vállalkozik, így a lehetséges megközelítések különbözőségei is képviselve vannak benne. A Bevezetés mindezekén túl a fő fejezetek tartalmát foglalja össze, ismerteti röviden és előzetesen az érdeklődő olvasóval.

3. A névelmélet alapkérdései képezik a kézikönyv I. fejezetét, 3 alfejezetben (15–66).

A tulajdonnevek grammatikáját tárgyaló alfejezet kognitív, illetve konstrukcionista megközelítésben foglalkozik témájával. A tulajdonnevet a leginkább prototipikus nominális kategóriának tekinti, s nyelvtani jellemzőit nyelvfüggetlen módon igyekszik bemutatni. Az áttekintés egy vázlatos és vállaltan szelektív névtipológiával egészül ki, melynek leginkább prototipikus kategóriáját a személynévben határozza meg a szerző. A tipológiai áttekintésben helyet kapnak olyan kevésbé prototipikus – más kutatók által, avagy más megközelítésben nem a tulajdonnevekhez sorolt – típusok is, mint a hónapok, számok nevei, a nevezéktan problémái, sőt egyes betegségek megnevezései.

A tulajdonnevek jelentésének közismerten problematikus kérdéseiről szóló alfejezet a nevek jelentésnélküliségének vagy jelentéssel bíró voltának, a denotációnak és konnotációnak, a lexikális és a tulajdonnévi jelentésnek a kérdéseit tárgyalja egymást követően, különböző nézetek felvillantásával. A további lehetséges jelentéstartalmak sorából a tulajdonnevek kategorialis, asszociatív és emotív jelentésére tér ki. Az elmondottakat az alfejezet szerzője egy svéd helynév elemzésével példázza.

Külön alfejezetet szán a kötet a tulajdonnevek diszkurzív, illetve interakcionális szerepének, a mindennapokban való megjelenésének a tárgyalására. Témáját több szakterület – antropológia, pragmatika, (kritikai) diskurzuselemzés, szocioonomasztika (szociológia, szociolingvisztika), interakcionális onomasztika (konverzációelemzés, interakcionális nyelvészet) – szempontjából mutatja be, részletesebben kitérve a kapcsolódó módszertani kérdésekre is.

4. A kézikönyv II. fejezetét a helynévtan témaköre alkotja, 8 alfejezetben (67–166).

A fejezet – a kötet célkitűzéseivel összhangban – a helynévkutatás módszertanának kérdéskörével indít. Az alfejezet szerzője a helynévtörténet kutatójának érdeklődésével és a skót helynévkutatás tanulságaiból merített példákon keresztül mutatja be témáját. Ezt a módszertani szempontú bevezetést követő alfejezetek pedig a helynevek főbb típusait veszik sorra.

A településneveket a helynevek kategóriájának prototipikus képviselőjeként tárgyalja a kötet. A leíró és nem leíró jellegű helynevek típusaira bontva mutatja be témáját, majd a településnevek történeti és nyelvtörténeti tanúságtételéről értekezik az alfejezet hátralévő részében. További alfejezetek szólnak a kézikönyvben a legrégebből fennmaradt

tulajdonnevek típusairól: a víznevek, illetve a hegynevek kategóriájáról, azok nyelvi jellemzőiről, egyéb kérdéseiről. Míg a tájnevekről nem esik külön szó a kötetben, önálló alfejezetet kapnak – a magyar névtani látókör számára váratlanul, de egy nemzetközi kézikönyvben jól érvelhető módon – a szigetek nevei. Ezek témakörét nyelvtörténeti, migrációtörténeti, geopolitikai és mentalitástörténeti szempontokból tárgyalja a kötet. További alfejezetek szólnak a külterületi – s a korábban már bemutatott helynévtípusokba nem sorolható – helynevek kérdéseiről, illetve az utcanevek problematikájáról. Az előbbi alfejezeten belül ismét találunk a kapcsolódó módszertani kérdésekre fókuszáló részt, az utóbbi alfejezetben pedig sajátos módon egy speciális kérdéskörbe: az afrikai utcanév-változtatások témakörébe kapunk részletesebb betekintést.

A helynévtani fejezet utolsó alfejezete rendhagyó a korábbiakhoz képest, ugyanis egy konkrét helynévadási módnak: a helynevek átvitelének, illetve az analógia névalkotásbeli szerepének a bemutatására vállalkozik a kötetben. Témáját a jelenség módszeres tipológiai áttekintésével együtt tárgyalja.

5. A helynévtani fejezetet természetesen a másik alapvető névtípus kérdésköre, azaz a személynévntan követi a kötetben; a kézikönyv III. fejezete, 7 alfejezetben (167–291).

A fejezet a személynévrendszerek témakörét tárgyaló alfejezettel indul. 15 különböző nyelv, illetve ország személynévrendszeréről olvasható itt – 14 alkalmi közreműködő bevonása révén – rövid, egy-másfél oldalas áttekintés. (Köztük a magyarról is, jelen recenzió szerzőjének összefoglalásában.) Az alfejezet szerzőjének célja ezek alapján a különböző személynévrendszerek közötti hasonlóságok és különbségek felmérése volt. A rövid áttekintések érdekesek, a hozzájuk kapcsolódó vizsgálat azonban módszertani szempontból kérdéses. A maori és a zulu személynévrendszer – valamint az Ószövetség névanyagának – erős elkülönülése a többihez képest ugyanakkor nem számít meglepőnek.

A következő alfejezetek a személynévek főbb típusait veszik sorra. Ezek élén az európai egyénnévanyag történeti változásainak főbb korszakait és a névválasztások jellemző motivációit tárgyaló alfejezet áll. Ezt követi a családnevek történetének, egyes nyelvek és országok családnév kutatásának, továbbá néhány kurrens családnév kutatási iránynak (nemzetközi összehasonlító vizsgálatok, családnév földrajz, nagy adatbázisok számítógépes elemzése) a bemutatása. A következő alfejezet a ragadványnevek és becenevek kategóriáját együttesen, sok szempontú áttekintésben tárgyalja. E témakörök tárgyalásának domináns nyelvi-kulturális háttere változó: hol Észak-Európának, hol Nagy-Britanniának, hol az indogermán nyelveknek a névanyagára irányul nagyobb figyelem.

E személynévtípusok bemutatása mellett az etnonimák (nép- és népcsoportnevek) is önálló alfejezetet kapnak a kézikönyvben, hangsúlyozva, hogy tulajdonnévi státuszuk vitatható és vitatott, ám problematikájuk mindenképp a tulajdonnevekéhez tekinthető hasonlónak. A házassági nevek témaköre önállóan nem jelenik meg a kézikönyvben, az álnevek problematikája pedig – ide értve többek közt a nickneveket is – egy későbbi, a szociolingvisztika témaköreit tárgyaló nagy fejezetben kerül majd sorra.

A személynévntani fejezet két utolsó alfejezete az antroponomasztika és egy-egy további szakterület összefüggéseit mutatja be. Egyikük a személynév kutatásnak az antropológiai elméletek szempontjából való lehetséges megközelítéseit tárgyalja. Másikuk e szakterületnek – elsősorban a családnév kutatásnak – és a genealógiának a kapcsolatára irányítja a figyelmet. (Ezek az alfejezetek egyébként a névtan tudományközi kapcsolataival foglalkozó VI. fejezetben is helyet kaphattak volna.)

6. A két alapvető tulajdonnévi kategória bemutatását egy, azok vizsgálatához képest jelentős lemaradásban lévő terület, az irodalmi névtan témaköre követi: a kézikönyv IV. fejezete, 5 alfejezettel (293–367).

Az írói nevek kutatásának elméleti alapjait összegezni hivatott, bevezető jellegű alfejezet a tulajdonnevek jelentésére vonatkozó, egymással versengő elméletek tárgyalására épül, elsősorban szemiotikai jellegű, a nevek asszociatív szerepét hangsúlyozó megközelítéssel.

A következő két alfejezet a tulajdonnevek különböző típusú művekben való használatát mutatja be. Egyikük különböző műnemek és műfajok, s egyúttal különböző korszakok írói névhasználatára, valamint a vizsgálatok lehetőségeire és nehézségeire fordítja figyelmét. Anyagát elsősorban angol és német művekből meríti. A másik alfejezet teljes egészében a dalszövegekben előforduló nevek kérdéskörével foglalkozik, két 20. század végi dalszöveg részletes elemzésével együtt. (A tárgyalásmód logikája itt érdekes módon megbicsaklik: a szűkebb fókuszú, azaz a dalszövegek neveivel foglalkozó alfejezet megelőzi a szélesebb spektrumú alfejezetet a kötetben.)

Az utolsó előtti alfejezet az írói nevek kutatásának korpusznyelvészeti, pontosabban digitális bölcsészeti – a tipikusabb kvalitatív vizsgálatok mellett a kvantitatív jellegű – kutatások lehetőségeire hívja fel a figyelmet. Az utolsó alfejezet pedig egy nyelv írói névadásának, konkrétan az angol írói névadás történetének vázlatos, egyes korszakokra vonatkozó áttekintését tartalmazza.

7. A kézikönyv V., Szocioonomasztika című fejezete 7 alfejezetben tárgyalja a névkutatás e meglehetősen fiatal, ugyanakkor egyre inkább feljövőben lévő részterületének témáit (369–464).

A bevezető alfejezet egyrészt e részterület fogalmáról, előzményeiről, módszertani kérdéseiről ad röviden számot. Másrészt több jellemző kutatási irányáról, eredményéről számol be, így a helynév-kompetencia, a helynévhasználat szituatív változatossága, a keresztnévdivat, valamint a tulajdonnevekkel kapcsolatos köznapi vélekedések és attitűdök témaköre, azaz a népi névtan (*folk onomastics*, a magyar terminushoz vö. *népi nyelvészet*) területéről.

Elméleti igényű áttekintést, metodológiával kapcsolatos tartalmakat, s a további kutatásokra vonatkozó iránymutatást egyaránt találunk a következő alfejezetekben. A név és identitás témakörét sokoldalúan és módszeresen bemutató alfejezet a személyneveket állítja a középpontba, míg a nyelvi tájkép vizsgálatával foglalkozó alfejezet elsősorban a helyneveket. Az utóbbi rész a nyelvi tervezés, nyelvpolitika problémakörével is érintkező témaként jelenik meg a kötetben.

E témakörök közelebbi-távolabbi rokonaiként is értelmezhető a további két alfejezet. Egyikük a helynevekhez fűződő egyéni vagy csoportos, érzelmi vagy gyakorlati háttérű asszociációk, viszonyulások kérdéskörét tárgyalja. Másikuk a személynevek témaköréhez kapcsolódik, bár lazábban, tekintve, hogy a megszólítások szemantikai alapú tipológiáját és az angol nyelvi megszólítások vázlatos történeti áttekintését tárgyalja.

A kézikönyv szocioonomasztikai fejezetében kapott helyet a pszeudonimák témaköre is. A vonatkozó alfejezet a tág értelemben vett álnevek (nevezhetnénk talán *helyettesítő nevek*-nek is) több szempontú tipológiáját mutatja be, részletesebben kitérve a felhasználói nevek (*nicknevek*) sajátosságaira. A fejezet a kereskedelmi nevekről szóló alfejezettel zárul: e neveknek a történetéről, nyelvi szerkezetéről, szemantikájáról, funkcióiról, a globális gazdasággal és kereskedelemmel való összefüggéseiről kaphatunk itt vázlatos képet a kötetből.

Amint ebből a rövid áttekintésből is kitűnhet, e fejezet napjaink igen termékeny és lendületesen fejlődő névtani részterületéről ad számot, annak kutatási irányait szembe-tűnően reprezentálva a kötetben. Az itt bemutatott témakörök – egy hagyományosabb, avagy következetesebb szerkesztési koncepció esetén – a kézikönyv más fejezetei közt is eloszthatók lettek volna. Egyes témái a helynévtani vagy személynévtani fejezetben, más témái a névtan és más tudományterületek kapcsolatait, illetve az egyéb névtípusok tárgyalását célzó fejezetekben is megtalálták volna helyüket. E témakörök összekapcsolása, önálló nagy fejezetbe való rendezése a szocioonomasztika iránti kiemelt figyelmet, e részterület immár elnyert presztízsét jelzik számunkra.

8. A kézikönyv legterjedelmesebb, VI. fejezete – a kiadvány szemléletét jellemző módon, illetve a névkutatás alapvető interdiszciplinaritásából fakadóan – a névtan és más tudományterületek kapcsolatának kérdéseit tárgyalja, 10 alfejezetben (465–602).

A számba vett szakterületek száma – mint arra maga a kötet is utal – természetesen tovább növelhető lenne, ugyanakkor az itt bemutatott paletta is elég reprezentatív és változatos képet tár az érdeklődő elé. Az alfejezetek kötetbeli sorrendjét itt – a korábbi, tartalmi szempontú elrendezésektől eltérő módon – már a betűrend szabja meg. (Ennek oka bizonyval valamely ki nem mondott szerkesztői koncepció, mely feltehetőleg nem kívánta az egyes diszciplínákat rendszerezni vagy rangsorolni, avagy így törekedett a tudományterületi kapcsolatrendszer egyfajta lexikonszerű feldolgozására.) Áttekintésükben én azonban egyfajta tematikus logika mentén haladok tovább.

Több alfejezet tárgyalja egyéb tudományok között a névtan és egyes nyelvészeti diszciplínák kapcsolatait. A nyelvhasználat (névhasználat) dimenzióit kutató területek közül itt kap helyet az időbeliséget vizsgáló nyelvtörténet és a térbeli változatosságot tanulmányozó dialektológia. (A társadalmi, pontosabban szociokulturális változatosság témaköre a fentebb tárgyalt, szocioonomasztikai fejezetben kapott külön kiemelt figyelmet.) A nyelvtörténeti alfejezetben a tulajdonnévi adatok mikro- és makrolingvisztikai tanúságtételéről, a nyelvi változások szempontjából sajátos jellegéről, a névvé válás és a névrendszerek fejlődésének problematikájáról, valamint a névetimológia kérdésköréről esik szó. A dialektológiai – inkább általános, illetve tudománytörténeti jellegű – alfejezet szerzője a nyelvi változatok és változatosság szó- és névkincset is érintő kérdéseivel indítja témáját, melyet követően a névtan és a dialektológia kapcsolatának múltjára, illetve jelenére és jövőjére fordítja figyelmét, a névtani dialektusok problematikájával zárva témáját. További alfejezet foglalkozik a kötetben a nyelvi kontaktusok névtani vonatkozásaival: a kontaktushelyzetek típusaival, a névkölcsönzések, illetve az adaptáció különböző módjaival – konkrétan a helynevek esetében, illetve egy 17. századi észak-amerikai svéd kolónia (Nova Suecia) nevével részletesebben is példázva. Az említett nyelvészeti diszciplínák mellett egy alkalmazott nyelvészeti terület: a lexikográfia kap még önálló alfejezetet a kötetben, melynek központi témája a személynévi és helynévi forrásanyag problematikája, illetve növekvő fontossága az angol (és a skót) lexikográfiában. Ezt szemléletes példákkal is igazolja a szerző a korábbra való datálás, máshonnan nem ismert szavak adatolása és a korábbi szómagyarázatok felülvizsgálatának lehetőségei szempontjából – azaz, gyakorlatilag csatlakozva a névtan és nyelvtörténet kapcsolatait tárgyaló alfejezet témájához.

A névtan hagyományosan leggazdagabb, nyelvészetén túlmutató kapcsolatrendszerére minden bizonnyal a történettudományhoz fűződik. Az ennek témakörét tárgyalni hivatott

alfejezet azonban kifejezetten szűkre veszi nézőpontját: Anglia helyneveinek történeti rétegeit, korszakait veszi sorra módszeresen, fordított kronológiai rendben, a legkorábbi rekonstruálható időig visszamenően. Hasonlóképpen – ám itt már teljes joggal – a helyneveket állítja figyelmének középpontjába a régészeti alfejezet szerzője, a névtan és a régészet kétirányú kapcsolatának, kölcsönös segédtudományi szerepének bemutatásával. Névtan és antropológia összefüggéseiről – a fentebb már említett módon – a kötet személynévtani fejezetében esett szó, ezért ezt a kapcsolatot ezen a ponton kell csak hiányolnunk. E fejezetben névtan és vallás összefüggéseinek témája kerül elő, bár csak egy inkább esettanulmánynak tekinthető – bár érdekes – alfejezet erejéig, mely az írországi korai kereszténység konkrét helynévi nyomait veszi sorra.

A fejezet további három diszciplínát tárgyal a névtan kapcsolatai szempontjából.

A földrajztudomány kapcsán természetesen a helyneveknek van különösebb jelentősége, melyek a korabeli vagy a korábbi földrajzi viszonyok kifejezői lehetnek. A vonatkozó alfejezet e szempontok tárgyalásán túl külön figyelmet szán a korszerű technológiai megoldások alkalmazásának.

A név és jog összefüggéseivel foglalkozó, különösen tartalmas alfejezet ugyanakkor elsősorban a személynevekkel kapcsolatos – az emberi jogok problematikáját is érintő – kérdéseket tárgyalja, bár utal mellettük a kereskedelmi nevek és a helynevek vonatkozó kérdéseire is. Különböző országok joggyakorlatának konkrét példáira építve, elsősorban a jellemző tendenciákra, jelenségekre irányítja a figyelmet; a nevekkel kapcsolatban felmerülő problémákat a nevek „konfliktuspotenciáljának” szempontjából értelmezve.

A névkutatás és a (kognitív) pszichológia érintkező területéről viszont csupán egyetlen konkrét problémát: a tulajdonnevek előhívásának kérdését taglalja a vonatkozó alfejezet szerzője. Ennek az egyéb információk, illetve más szavak előhívásához képest nehezebb voltát a tulajdonnév lényegi és egyéb jellemzőivel magyarázza.

Az egyes alfejezetek változatossága ezt a fejezetet tehát különösen eklektikussá teszi, nem feltétlenül indokolt módon, mértékben. Az alfejezetek irányultsága többféle: a névtan és a további szakterületek kapcsolata hol inkább egyirányú, segédtudományi megközelítésben tűnik fel, hol pedig – és nekünk ez a tanulságosabb – kölcsönös, kétirányú viszonyként, illetve a közös kutatási kérdésekre fókuszáló módon. Egyes alfejezetek nagyobb ívű áttekintést kívánnak adni témájukról, legalábbis a fő irányokra utaló módon, más alfejezetek inkább egy-egy szűkebb kérdéskörrel példázzák a lehetőségeket. Van, ahol a szerző a szakterület jellegéből indokolható módon szűkíti figyelmét valamely konkrét névfajtára; máshol ezt inkább kutatói érdeklődéséből, hozzáértéséből vélhetjük magyarázhatónak. Néhány alfejezet ugyanakkor több nagy névtípusra is kitér, de legalábbis utal az interdiszciplináris kapcsolatok szempontjából.

9. A kézikönyv utolsó, tematikailag szükségszerűen vegyes, VII. fejezetét az egyéb nevek témaköre alkotja, 6 alfejezet erejéig (603–660).

Az alfejezetek, azaz az itt tárgyalt névtípusok száma növelhető lett volna. A fejezetnek a kötet előszavában is vállalt célja azonban a különböző névadási stratégiák illusztrálása, a közülük való válogatás volt. Bár a számba vett névtípusok többé-kevésbé fejlődéstörténeti sorrendbe lettek volna állíthatók, a kötet ezek közreadásánál is a betűrend szerinti tárgyalásmódot választotta.

Itt kapott helyet az egyik legősibb, bár hagyományosan meglehetősen csekély szakmai figyelmet kiérdemlő tulajdonnévtípusként az állatnevek témaköre. Az alfejezet az

adott keretek közt vázlatos, ám széles körű áttekintésre vállalkozik: történeti és leíró szempontból is szól a névtípusról, s külön a haszonállatként tartott, a házikedvenc, valamint az állatkerti állatok névadásáról.

Egy másik alfejezet témáját a csillagászati elnevezések alkotják: a csillagképek, csillagok, bolygók és üstökösök nevei, történeti és modern kori névadásuk jellemzői.

A lakóháznevek szűkebb fókusszal: a kisebb magánházak elnevezései révén, a tulajdonos névadásának vizsgálata kapcsán tűnnek fel a kötetben. A háznevek funkciói, típusai, a házszám és a névtábla kérdései is megjelennek, ezúttal afrikai példákra alapozva.

A legnagyobb teret a közlekedési járművek nevei kapják, ezekkel három, különböző szerzők által írt alfejezet is foglalkozik a kötetben. Közülük a legkorábbi típust a hajók nevei képviselik, s ehhez illően történeti ívű áttekintést kapunk róluk, több jellemző motívációs típusra és történeti időszakra kitérve, különböző országokból származó példákkal. A gőzmozdonyok és vonatok neveit tárgyaló alfejezet a nevek által sugallt jelentéstartalmak tipológiáját és a kapcsolódó névadási módokat ismerteti. A légi járművek neveivel foglalkozó alfejezet pedig katonai és civil repülőgéptípusok, illetve egyedi példányok elnevezéseit – azaz márkanéveket és tárgyneveket – egyaránt érintve tárgyalja témáját.

10. A kézikönyv járulékos részei a kötet elején és végén találhatók. A kötet elején, a tartalomjegyzék után kapott helyet az ábrák listája (xiii–xiv), a rövidítésjegyzék (xv–xvi), továbbá az alfejezetek szerzőinek bemutatása (xvii–xxiii). A kötet végén találjuk az össze-sített irodalomjegyzéket (661–756), a tárgymutatót (757–767), valamint a nyelvek mutatóját (769–771). Ez utóbbiak önmagukban is bizonyos tájékoztatást adnak arról is, hogy a magyar nevek, illetve ezek kutatása mi módon van képviselve a kötetben.

A közel százlapos bibliográfiában egyetlen kifejezetten magyar névtani munka szerepel: KÁLMÁN BÉLA A nevek világa című munkájának angol változata (KÁLMÁN 1978). Magyar névkutatótól további egy tétel: BÖLCSKEI ANDREA egy, angol településnevekkel kapcsolatos tanulmánya kapott még helyet a jegyzékben.

A kézikönyv tartalmát valamiképpen jellemzik a tárgymutató legfrekvenciáltabb címszavai is. Ezek a közzsói címszavak közül (itt és alább a magyar megfelelőikkel közölve): *családnév(kutatás)*, *etimológia*, *identitás*, *névváltoz(tat)ás*, *politika(i)*, *szimbolikus jelentés*; a tulajdonnévek közül: *Anglia*, *Skócia*, *USA*. A leggazdagabb bokrosított utaló címszót – a *név* különböző szókapcsolataival mellett – a *jelentés* hasonló kifejezései kapták. Az egyetlen szaktudományi szerzői név ugyanitt – tiszteleti okokból is, és a bibliográfiában számos tétellel szereplően – az angol (illetve a skót) névtudomány kiemelkedő alakjáié, W. F. H. NICOLAISENÉ.

A nyelvek mutatójában a leghangsúlyosabb tételek az angol, német, francia, latin, svéd; mellettük több tucatnyi egyéb nyelv(család) szerepel a listában. A magyar a nyelvek mutatója szerint a következő témakörök kapcsán kerül elő a kötetben: a személynév-rendszerek témájánál (a magyar személynevekről szóló alfejezet révén, 178–179); a 18–19. századi keresztnévújítás vonatkozásában (egy általános jellegű mondattal); a családnév-kutatás magyar szakirodalmáról szólva (ti. KÁLMÁN 1978 említésének köszönhetően); végül pedig egy svájci névjogi eljárás kapcsán (567), melyben egy Zürichben bejegyzett *Szechenyi* családnév írásmódját javíttatta ki egy kérelmező az eredeti *Széchenyi*-re.

Mindezek alapján megállapíthatjuk: bár a magyar névkutatás nemzetközi jelenléte valóban sokat erősödött az utóbbi években-évtizedben (l. FARKAS 2015: 37–40), azonban a nyugat- (és észak-)európai látókörben, szakmai tematikában összességében kevésbé

van jelen. A konkrét kötetben ugyanakkor így is több figyelmet kap, mint – Ausztria kivételével – a szomszédos országok nyelve, illetve azok névanyaga.

11. Az ismertetett kézikönyv átfogó képet igyekszik adni napjaink névtani ismereteinek fő területeiről. Anyaga elsősorban az európai – különösen az észak- és nyugat-európai – névkutatás eredményeire épül, illetve fókuszál, több ponton – de nem módszeresen – tekintve az Európán kívüli világra is. Szemléletét az interdiszciplináris megközelítésmód határozza meg, s a nagyfokú nyitottság az újszerű kutatási kérdések és területek iránt. Természetesen megtalálhatók benne a hagyományos nyelvtörténeti érdeklődéshez kötődő ismeretek is, ám például az etimológia a vártnál talán csekélyebb mértékben szerepel a lapjain. A szociolingvisztikai fejezet kiemelt helyzete és tematikája, illetve a más tudományterületekkel való kapcsolatokat taglaló fejezet az említett irányultságot különösen jól mutatják. Az alkalmazott névtan fogalma önmagában nem emeltetik ki a kiadványban – elsősorban azonban az imént említett fejezetek számos vonatkozásban képviselik ennek lehetőségeit is.

Az egyes témakörök tárgyalásmódja, a különböző alfejezetek belső struktúrája, tartalmi felépítése – mint az ezen ismertetésből is kiderülhet – igen változatos a kötetben. A szerkesztői koncepció láthatólag elsőrendűen a kézikönyvben érintendő területeket, s kevésbé azok bemutatásmódját határozta meg. Ebben a szerzők meglehetősen szabad kezet kaptak, az egyes alfejezetek terjedelmi szempontból azonban egymáshoz képest arányosak. A kötetet mindemellett, többféle értelemben is a gyakorlatiasság jellemzi. Több témakör esetében kapnak külön figyelmet a kutatómódszertan kérdései, több alfejezet bevezetése igyekszik áttekinteni és tisztázni a vonatkozó terminológiát, s jól használhatók a kötet végi mutatók is.

A kézikönyv nem csupán – sőt talán inkább: nem is elsősorban – a névkutatás szakemberei, hanem más tudományterületek művelői, illetve a témakörök iránt érdeklődők számára készült, s kínál bőséges bevezetést, iránymutatást és tájékozódást a tulajdonnevek vizsgálatának élő, változatos és érdekes módon bemutatott területéhez.

Hivatkozott irodalom

- BRENDLER, ANDREA – BRENDLER, SILVIO Hrsg. 2004. *Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomatik*. Lehr- und Handbücher zur Onomastik 1. Baar-Verlag, Hamburg.
- EICHLER, ERNST et al. Hrsg. 1995–1996. *Namenforschung / Name Studies / Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik / An International Handbook of Onomastics / Manuel international d'onomastique*. HSK. 11.1–2. Walter de Gruyter, Berlin – New York.
- FARKAS TAMÁS 2015. A nemzetközi névkutatás és magyar kapcsolatai. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 23–47.
- KÁLMÁN, BÉLA 1978. *The World of Names. A Study in Hungarian Onomatology*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

FARKAS TAMÁS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7732-2302>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

**Name and Naming. Sacred and Profane in Onomastics.
Proceedings of the Fourth „Name and Naming”
International Conference on Onomastics. September 5–7, 2017.
[Név és névadás. Szent és profán a nevekben. A IV. „Név és Névadás”
Nemzetközi Névtani Konferencia előadásai. 2017. szeptember 5–7.]**

Szerkesztő: OLIVIU FELECAN. Editura Mega – Editura Argonaut,
Cluj-Napoca, 2017. 1255 lap.¹

1. 2017 szeptemberében, néhány nappal a Debrecenben megrendezett XXVI. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus (XXVI International Congress of Onomastic Sciences) után újabb nemzetközi találkozón gyűltek össze a névtudományi szakemberek: a romániai Nagybánya immár negyedik alkalommal adott helyet a Name and Naming konferenciának. A konferencia átfogó témája ezúttal is egy, a szakembereket hosszú ideje foglalkoztató kérdéskör volt: miként jelenik meg a szentség és a profanitás dimenziója a nevekben. A konferencián elhangzott előadások írott változatát közreadó kötetben az előszót nem számítva éppen száz tanulmány kapott helyet, melyek mintegy fele román, majd harmada angol, a fennmaradó része pedig olasz, német, francia, illetve spanyol nyelvű, s valamennyi íráshoz egységesen angol nyelvű absztrakt kapcsolódik. A kötetben való eligazodást az utolsó lapokon angol, román és francia nyelvű tartalomjegyzék is segíti. Az igen terjedelmes, több mint 1200 oldalas konferenciakötetet – ahogyan ezt már megszokhattuk – ismét örömtelien rövid idő alatt sikerült publikálni, s a kiadvány elektronikus formában is elérhető.² (A témakörben azóta egy további – szintén nagybányai kötődésű tanulmánykötet – is készült: OLIVIU FELECAN ed., *Onomastics between Sacred and Profane*. Vernon Press, Malaga, 2019 [2018].)

2. A tanulmányok öt nagy fejezetbe rendeződnek, ezen belül a szerzők nevének betűrendje szerint következnek az írások. Az alábbiakban én magam viszont elsősorban a jellemzőbb kutatási irányokat, tematikus összefüggéseket igyekszem bemutatni a nagyobb egységeken belül, néhány írást kiemelve.

2.1. Az első, névelméleti részben három munka kapott helyet. DAIANA FELECAN (19–34) a szent (valós és kontextuális szentség) és a profán dimenziójának a névadással kapcsolatos elméleti kérdéseit járja körül. GRANT W. SMITH (35–44) a nevek jelentésének problematikájához szól hozzá, s a kérdést a filozófia, illetve a logika irányából megközelítő elméletektől eltérően fontosnak tartja, hogy a jelentés nem pusztán a nyelvi szerkezet

¹ Az ismertetés a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának, valamint az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-2018-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült, az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében.

² https://onomasticafelecan.ro/iconn4/iconn4_proceedings.php

szintjén ragadható meg, s nem csupán mint a megismerhető világ rögzült struktúrája értelmezhető. Véleménye szerint a denotáció mellett legalább ilyen fontosak a nevek jelentése kapcsán az asszociációk, ezek ugyanis szintén szerepet játszanak abban, hogy a beszédpartner ki tudja jelölni a referenst a mentális térben. WILLY VAN LANGENDONCK (45–50) a családnevek funkcionális-szemantikai kategorizálásának problematikájával foglalkozik, s egy új tipizálási lehetőséget vázol, melyben a nevek két nagy csoportját különíti el: a névviselő és a külső valóság közötti kapcsolatra utaló nevek, illetve a névviselő valamely külső vagy belső tulajdonságára utaló nevek.

2.2. A legtöbb tanulmány a Szent és a profán a személynév kutatásban (Sacred and profane in anthroponymy) című egységben kapott helyet. Köztük többségben vannak az egy meghatározott szűkebb terület személynévanyagát több szempontból – köztük a szent és a profán dimenziójának a nevekben való megjelenését is – vizsgáló írások. IOANA AUGUSTA COSMA (74–91) például a nagybányai egyetem hallgatóinak neveit elemzi, VALI NASTASIA GANEA (157–164) pedig az erdélyi Szalóca völgyének családneveit vizsgálja. MARIA-MARA IGNAT (175–185) a máramarosi Kővár vidékére jellemző keresztnévadási gyakorlatot, DOMNIȚA TOMESCU (404–416) pedig a középkori (15–17. századi) moldvai és havasalföldi személynévadást mutatja be. Hasonló írások más nyelvtérületek névanyaga kapcsán is készültek: YOLANDA GUILLERMINA LÓPEZ FRANCO (224–233) a franciaországi Montpellier keresztnéveit vizsgálja, míg ELISABETTA ROSSI (342–357) a 16. századi Piemont személynévanyagát. Ezek az írások jó alapot szolgálhatnak későbbi összevető vizsgálatokhoz. Más tanulmányok területi megkötés nélkül érvényesítik a konferencia központi témájaként szolgáló szempontot: ALEXANDRA SORINA IONESCU (209–223) román politikusok ragadványneveit vizsgálja, míg CORINA CRISTOREANU (92–103) az online játékokban használt felhasználóneveket elemzi. IOANA DAVID (104–116) a román nyelv állandósult kifejezéseiben szereplő tulajdonnevek kapcsán mutatja be, hogy miként jelentkezik a szent és a profán dimenziója.

ANNA TSEPKOVA (417–430) a profanitás nevekben való megjelenését egy sajátos elméleti keretben értelmezi: a bahtyini karneválméletből kiindulva a ragadványnévadás lényegét a konvencionális személynévadás szabályainak felrúgásában látja. A név tehát a hivatalos rend, a hierarchia elleni lázadás, a valóság tagadásának eszköze, mely a karneváli nevetésen keresztül érvényesül. Elméletét a novoszibirszi ragadványneveken keresztül ismerteti.

A szakemberek arra is kíváncsiak voltak, hogy egy-egy történelmi esemény, politikai vagy vallási fordulat hogyan hatott a személynévadásra. CAMELIA ȘTEFAN (381–392) azt kutatja, hogy a kereszténység hogyan alakította át a középkori Skandinávia névadási gyakorlatát, ALDA ROSSEBASTIANO (332–341) pedig a francia forradalom névadásra gyakorolt hatását ismerteti. NADIA-NICOLETA MORĂRAȘU (249–271) a moldvai Bákó modern kori névanyagát vizsgálja, s megállapítja, hogy más román nyelvű területekhez képest itt megőrződtek, és jóval lassabban változnak a kommunizmus idejét jellemző névadási minták.

Bizonyos értelemben ebbe a sorba illeszkedik FARKAS TAMÁS (137–146) tanulmánya is. A szerző előbb a magyar személynévadás történetének nagy korszakait (a leíró nevekkel jellemezhető korai időszakot, majd az egyházi nevek által uralt hosszú évszázadokat) tekinti át, s ezt követően a felvilágosodás, a romantika és a nemzeti öntudatra ébredés (a nemzet mint egyfajta új szentség) személynévadásra gyakorolt hatását ismerteti részletesen. Ebben az időszakban a középkori nevek felelevenítésével, új nevek, névformák létrehozásával,

illetve külföldi nevek magyar megfelelőjének a megalkotásával stb. számos névvel bővült a magyar keresztnévállomány, bár ezeknek csak egy része maradt tartósan használatban.

SLÍZ MARIANN (372–380) arra keresi a választ, hogy mi befolyásolja a különböző szentnévi eredetű keresztnévek gyakoriságát a 13–14. században: mely tényezők támogatják (pl. több szent viseli ugyanazt a nevet, a szent kultuszának királyi támogatása) és melyek gyengítik egy adott név elterjedését (pl. a név újszerűsége). ROXANA PAȘCA (301–316) pedig azt kutatja, mivel magyarázható, hogy míg bizonyos bibliai nevek a keresztény közösségek egy részében (pl. Romániában) tabunak számítanak, addig másutt (pl. hispán közösségekben) a gyakori nevek közé tartoznak.

JUSTYNA B. WALKOWIAK két cikkben (483–493, 494–504) is tárgyalja a vallási terminológia lengyel családnévben való megjelenését. Problémafelvetéseinek és megállapításainak egy része ugyanakkor túlmutat a lengyel névanyagon: a papi pozíciót jelölő lexémák kapcsán például kérdésként merül fel a névadás motivációja, a katolikus Lengyelországban ugyanis a 'püspök', 'pap' jelentésű szavak – a cölibátus miatt – bizonyosan nem a névvisező foglalkozására utalva váltak családnévvé.

A szent és a profán problematikája mellett, illetve azzal részben átfedve egy másik jelentős kérdés, a név és identitás összefüggése szintén több tanulmányban is uralkodó elemzési szempont. ANAMARIA FĂLĂUȘ és LUMINIȚA TODVA (147–156) egy kanadai indián közösségeknek a névadási szokásait vizsgálja. Itt a név nem csupán az identifikáció eszköze, hanem az identitás fókuszpontja: a név maga a lélek, s ezt a szemléletmódot még a kereszténység sem tudta megváltoztatni. TAMÁS ÁGNES (393–403) a név és identitás kapcsolatának egy másik aspektusát vizsgálja: hogyan szolgált a név a zsidó identitás jelzőjeként és a humor eszközeként a 19. századi vicclapokban.

A névtudományban nemzetközi viszonylatban is viszonylag újnak, s egyelőre periferikusnak számít a nevek neurológiai, mentális aspektusának vizsgálata. Ehhez az interdiszciplináris területhez kapcsolódik ALEXANDRA SĂCUI munkája (358–371), melyben a Down-szindrómásoknál a tulajdonnevek elsajátítására alkalmazott technikákat ismerteti.

2.3. A harmadik nagy egységben a helynevekre fókuszáló tanulmányok kaptak helyet. Közülük több írás is azt mutatja, hogy a népi helynévadásban igen jellemző az ördög, illetve sátán alakjának megjelenése. BÁRTH M. JÁNOS (517–525) a SZABÓ T. ATTILA erdélyi helynévgyűjtését hozzáférhetővé és kutathatóvá tevő elektronikus adatbázisa alapján szemlélteti az *ördög* és az *angyal* szavaknak a névanyagban való megjelenését, s ebből kitűnik, hogy az előbbi sokkal gyakoribb. IUSTINA BURCI (544–559) a román helynevekben, ANNA OCZKO (667–672) a lengyel Kárpátok névanyagában igyekszik feltárni az ördög vagy sátán fogalmi körhöz kapcsolódó nevek kapcsán a névadás motivációját (a helyhez kötődő népmesei motívumok, az objektum alakja, veszélyes volta, eretnek rituálék).

Az írások másik csoportja az egyházi terminológiához kapcsolható neveket elemzi. YAROSLAV REDKA (681–694) a nyugat-ukrajnai névállományon belül, ALFONSO GERMANI (622–634) olasz, francia, spanyol, portugál és osztrák területekről gyűjtötte egybe a 'monostor', 'templom', 'oltár' stb. lexémát tartalmazó helyneveket. NICOLAE FELECAN (601–610) pedig arra keresi a választ, hogy bizonyos keresztény valláshoz kapcsolódó lexémákat, illetve más oldalról profán elemeket tartalmazó helynevek miért tűnnek el adott időszakban.

Szintén többen foglalkoznak a patrocíniumi helynevekkel. BÖLCSKEI ANDREA (534–543) azt mutatja be, hogyan kerültek át a magyarba az idegen nyelvű szentnévi eredetű helynevek,

milyen tényezők hathattak a fordítás, az adaptáció vagy a változtatás nélküli átvétel irányába. MICHEL A. RATEAU (673–680) a nem valós szentek nevét tartalmazó településneveket vizsgálja. (Ha teljesebb képet akarunk kapni a helynevek kapcsán, európai viszonylatban mindenképpen érdemes az e fejezetben helyet kapó tanulmányokat a fentebb hivatkozott *Onomastics between Sacred and Profane* második fejezetében helyet kapó írásokkal, valamint az *Onomastica Uralica* partocíniumi helynévadással foglalkozó 8. kötetével együtt olvasni; vö. VALÉRIA TÓTH ed., *Patrociny Settlement Names in Europe*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen–Helsinki, 2011.)

A kommunista/szovjet politikai ideológia (mint kontextuális szentség) nemcsak a személynevekre volt hatással: MARINA GOLOMIDOVA (635–645) az oroszországi városi terek, míg OLIVIU FELECAN (611–621) az erdélyi település- és utcanevek kapcsán mutatja ezt be, illetve azt is, hogy milyen változások történtek a posztszovjet névadási gyakorlatban. PATRICIA CARVALHINHOS, MARIA CÉLIA LIMA-HERNANDES és ADRIANA LIMA (575–593) a brazil vallásos helynevek szekularizálódását vizsgálja.

2.4. A negyedik egység a nyilvános tereken szereplő nevekre fókuszál. Ugyanakkor a NONNA SMIRNOVA (1048–1057), illetve TATIANA SOKOLOVA (1058–1070) írásainak tárgyát képező városi nevek bizonyos értelemben átmenetet képeznek a helynevek és más névfajták között. Mindkét kutató modern kori oroszországi névanyag vizsgálata során érvényesíti a szent és a profán dimenzióját, és tárja fel a deszakralizációs folyamatot. HALYNA MATSYUK (889–900) azt mutatja be, hogyan változott a nyelvi tájkép Ukrajnában az ország függetlenné válása után.

ADELINA EMILIA MIHALI (917–925), valamint a MIHAELA MUNTEANU SISERMAN – SABIN SISERMAN szerzőpáros (938–952) Máramaros templomneveit vizsgálják. Ezekből az írásokból megtudhatjuk, hogy mely szentek voltak a névadók, illetve hogy a patrocíniumi nevek több esetben is csak a hivatalos dokumentumokban voltak használatban, a mindennapokban világi nevet használtak.

A szentek nevei, illetve a szent és a profán dimenziója a gyógynövények neve kapcsán is vizsgálható. DELIA-ANAMARIA RĂCHÎȘAN (989–1004) és MIHAELA MUNTEANU SISERMAN (926–937) egyaránt ezzel foglalkozik, némely növény neve ugyanis szentekhez, mártírokhoz kötődik. A szentek neve ugyanakkor marketingeszközként is felhasználható, amint azt a borok neve kapcsán SERGEY GORYAEV és OLGA OLSHVANG ismerteti (794–805). Ugyanakkor mind az élelmiszeripar, mind a hotelek névadása kapcsán területi különbséget is feltártak a kutatók e téren. Míg ugyanis az újlatin nyelvű országokban jellemző ez a fajta névadás, addig német nyelvterületen vagy Romániában nem, amint azt MARIE A. RIEGER (1016–1026), valamint BRIGITTE SEIDLER-LUNZER és HOLGER WOCHLE írásából (1034–1047) megtudhatjuk. Ez összefügghet más névfajták, köztük a patrocíniumi helynevek adásának, használatának elterjedésével. LUMINIȚA TODEA és RAMONA DEMARCSEK (1086–1094) tanulmányából pedig az is kiderül, hogy a modern kommunikációs technológiai termékek elnevezésében jelentős szerepük van a mitológiai neveknek.

2.5. Az utolsó egységben az irodalmi névadással foglalkozó írások kaptak helyet, melyekben szintén központi szempont a szent és a profán. ALESSANDRA CATTANI (1160–1169) Puskin egy művének neveit elemzi, GHEORGHE GLODEANU (1195–1200) Mircea Eliade prózájának névadását, VERONICA ONEȚ (1208–1218) a román tündérmesék helyneveit vizsgálja. HAJDÚ ANNA (1201–1207) Mario Vargas-Llosa Julia néni és a tollnok

című regényének a magyar fordításában szereplő hagionimák kapcsán ismerteti az alkalmazott fordítási technikákat. GHEORGHE CHIVU (1170–1179) a görög–latin kultúra isteneinek és istennőinek neveit elemzi.

3. Amint azt a vaskos konferenciakötet is jelzi, a nagybányai Name and Naming konferencia mára jelentős nemzetközi névtani fórummá vált, amelyen a román szakemberek (és ezzel együtt a román nyelvű előadások) nagy száma mellett is jelentős arányban vannak jelen más nemzetek névtudományának képviselői is. Az előadásként ismertetett kutatások, illetve a belőlük készült tanulmányok pedig nem csupán elméleti vagy módszertani szempontból, illetve a nemzetközi kutatási trendeket illetően lehetnek tanulságosak, hanem – amint azt esetenként jeleztem is – összevető vizsgálatok, nemzetközi projektek alapjául is szolgálhatnak a jövőben.

RESZEGI KATALIN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4443-3284>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

Socio-onomastics. The pragmatics of names

[Szocioonomasztika. A nevek pragmatikája]

Szerkesztők: TERHI AINIALA – JAN-OLA ÖSTMAN. Pragmatics & Beyond New Series

275. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 2017. 231 lap.

DOI: <https://doi.org/10.1075/ll.00005.sco>

1. A tanulmánykötetben a Finnországban, Svédországban és Norvégiában élő – elsősorban anyanyelvükben különböző – csoportok névhasználatának kérdései kerülnek előtérbe, hangsúlyozva, hogy a névadás és névhasználat is fontos eszköze az identitás konstruálásának és fenntartásának, a csoporthoz tartozás kifejezésének. A tanulmányokban kiemelt szerepet kap a Finnországban kisebbségben élő svédek névhasználatára, de több vizsgálat kitér a gender alapú névadásra, a globalizáció és a média hatására is. A kötet alap gondolata, hogy a személy-, a hely-, a márka- és intézménynevek használata szoros összefügg a társadalmi szempontú pozicionálással, a névhasználat kutatásában tehát a szociolingvisztikai nézőpont új kérdéseket vet fel, és ezekre új válaszokat kínálhat.

2. A kötet tíz tanulmánya három nagyobb egységbe sorolható. Az első a szerkesztőpáros, TERHI AINIALA és JAN-OLA ÖSTMAN előszava (1–18), mely részletes áttekintést nyújt a szocioonomasztika előzményeiről és jelentőségéről. A névtani előzmények és alapfogalmak áttekintése a témában járatlanok számára is érthetővé teszi a kötet tanulmányait. A szerkesztők szerint az alkalmazott névtan problémáinak megoldásához a pragmatika szolgáltathatja a kulcsot. A névtani és pragmatikai kutatások metszetének előtérbe helyezését e területnek a névhasználattal kapcsolatos attitűdökben betöltött központi szerepével indokolják. A nevek dinamikus elemzése háttérbe szorítja a tipológiát és az etimológiát, ugyanakkor a szerkesztők leszögezik, hogy a történeti vetület vizsgálata

ezekben a kutatásokban is elengedhetetlen. A kötet által bemutatott kutatások módszerei is a szociolingvisztikához kötődnek: ezek a statisztikai adatokon túl a fókuszcsoporthoz tartozók vizsgálatok, az interjúk és a kérdőívek. A szociolingvisztikai vizsgálatok választ adhatnak olyan kérdésekre, mint például a helynevek változásai, a férfi-női névismeret különbségei, a keresztnévadás motivációi különböző csoportokban.

3. A kötet következő négy tanulmánya alkotja a második egységet, mely a Tradition, identity and transmission ['Hagyomány, identitás és ezek átadása'] címet viseli. Ezekben a személyneveknek és a helyneveknek az identitás megkonstruálásával kapcsolatos szempontjai kerülnek középpontba.

A kötet második tanulmányának szerzője, AUD-KIRSTI PEDERSEN négy helyszínen: Észak-Norvégiában két helyen, illetve Orkney-ban és Normandiában vizsgálja a helynevek változásait (21–44). A tanulmány a fonológiai, a szemantikai és a vegyes átvétel csoportjai szerint vizsgálja a nyelvi adatokat, és a nyelvváltás lejátszódásának fázisaival veti össze azokat. A szerző az elemzések alapján igyekszik általános megfigyeléseket tenni a helynevek változásainak történeti tendenciáit illetően.

A harmadik tanulmányban EMILIA ALDRIN a gyerekek keresztnévadásával kapcsolatosan cáfolja, hogy a névadás csak a társadalmi struktúrák reprodukálása lenne: a szülők a névválasztással és az ezzel kapcsolatos motivációjuknak az interjúkban történő megfogalmazásával saját identitásukat fejezik ki (45–68). Ez az identitás a legtöbb esetben a pároknál még meg is egyezik; ezt bizonyítja, hogy csoportos interjúk esetén egymás válaszait csak ritkán kérdőjelezi meg. A társadalmi pozicionálás tehát nem is elsősorban a születendő gyerekekre, hanem a névválasztási döntést meghozó szülőkre vonatkozatható. A névválasztáshoz kapcsolódó értékek skálázhatók: ilyen például a tradicionális–modern vagy az anyanyelvi–nemzetközi–külföldi orientáltság. Az önpozicionálással szemben a szülők életkora, iskolázottsága, életkörülményei csak minimális mértékben határozzák meg a választást. Az interjúrészletek megmutatják, hogy a név kiejtése és írásmódja, a szülőknek a sport, az irodalom stb. iránti érdeklődése is befolyásolhatja a keresztnévadást.

A negyedik tanulmány két szerzője, GULBRAND ALHAUG és MINNA SAARELMA a keresztnévadást új aspektusból elemzi: a Norvégiában élő finn kisebbségek névadási jellemzőit vizsgálva a norvég statisztikai hivatal adatait dolgozzák fel (69–91). A szerzők a tisztán finn, illetve a finn–norvég vegyes házasságokból született gyerekek keresztnéveit három csoportba sorolják: a finn, a skandináv és az egyéb, kompromisszumos megoldást jelentő nevek közé. Ez utóbbi csoport dominanciáját magyarázza, hogy a szülők igyekeznek elkerülni a norvég és a finn identitás melletti egyértelmű elköteleződést, másrészt az internacionális nevek előretörése mindkét országban jelentős az utóbbi évtizedekben. Kompromisszumos megoldásként jelenik meg a két keresztnév egyidejű használata, mely Finnországban, valamint a norvégiai finn szülőktől származó gyerekeknél is jelentős. Az pedig, hogy azokban a vegyes házasságokban, amelyekben az anya a finn, sokkal nagyobb arányban adnak több nevet az újszülötteknek, mint ahol az apa, annak a bizonyítéka, hogy az anyák az apáknál nagyobb szerepet játszanak a névadásban.

A városnevek eredeti és megváltoztatott formában való átvételéről olvashatunk az ötödik tanulmányban (93–125). JARNO RAUOKKO részletes áttekintést ad arról, milyen helyzetekben történhet meg az eredeti városnév lefordítása. Az áttekintés gazdag európai példaanyagot sorakoztat fel a fordítások okainak magyarázatául. A kutatásban a kérdőív kitöltőinek két tulajdonnév közül kellett az általuk helyesebbnek vélt formát kiválasztaniuk,

és döntésüket meg is kellett indokolniuk. A kutatás rámutatott arra, hogy a tulajdonnevek különböző nyelvű változatai közti választást a média és a hétköznapi elnevezések is befolyásolják: ilyenek a *Beijing : Peking* választásban az olimpia sajtómegjelenései vagy a 'pekingi kacsa' adott nyelvű megnevezése. A globalizáció és az angol mint átvivő nyelv hatása ebben a kutatásban is megjelenik.

4. A kötet utolsó öt tanulmányát magába foglaló, *The variability of names* ['A nevek változatossága'] című rész a helynevek és az intézménynevek csoportonként eltérő motívációival foglalkozik. TERHI AINIALA és HANNA LAPPALAINEN például egy attitűdvizsgálat révén mutatja be Helsinki három megnevezésének használatát (129–153). A hivatalos városnév használata minden adatközlő számára evidens; neutrális jellege miatt nem lehet az önreprezentáció eszköze. A helsinki lakosság által egykoron létrehozott *Hesa* elnevezés ma inkább a városon kívül születettek körében gyakori, míg a svéd alapú *Stadi* a helsinki születésűek között jellemző. A tanulmány betekintést ad a 19–20. században Helsinkiben kialakult, egyfajta finn és svéd alapú pidzsinként meghatározható finn slangi jellemzőibe. A különleges utcai nyelvhez Helsinkin kívül negatív attitűdök kapcsolódnak.

A Helsinkiben élő svéd anyanyelvűek helynévhasználatával foglalkozik MARIA VIDBERG (155–163). A finn fővárosban minden helynév fel van tüntetve a kisebbségben élő svédnek nyelvén is, ennek ellenére a svédnek gyakran használják a finn elnevezéseket. Ennek egyrészt gyakorlati okai vannak (pl. a finn név szélesebb körű ismertsége vagy rövidebbége), másrészt esztétikai, szemantikai tényezők is befolyásolják (pl. a szebbnek tartott forma vagy a svéd megfelelő negatív konnotációi). A használatban nem minden esetben érezhető a tudatosság, sőt jellemzően spontán módon jelennek meg a hibrid alakok. A szerző a téma kapcsán felhívja a figyelmet a kontextust is vizsgáló további kutatások szükségességére.

Szintén a finnországi svédnek névhasználatával foglalkozik a nyolcadik tanulmány (165–181). LEILA MATTFOLK a svéd többség lakta Närpes üzleteinek a névadási jellegzetességeit vizsgálja, történeti szempontokat is bevonva. Az 1970-es évekig angol nyelvű elnevezések nem jelentek meg, ma azonban jelentős a számuk. Ennek az oka a globalizációs folyamatok mellett az angolnak korábban is említett, a svéd–finn kapcsolatok nézőpontjából semleges jellege. A két fókuszcsoporthoz diskurzuselemzési vizsgálata arra mutatott rá, hogy az angol nyelv térnyerését a Närpesben élők nem érzik fenyegetőnek: az egyik válaszadó a személynevek szabadságával állítja párhuzamba az üzletek neveit is. A tanulmány korpusza (19 belvárosi üzlet neve) ugyanakkor viszonylag kicsinek tűnik.

Sokkal több adatból dolgozik VÄINÖ SYRJÄLÄ, a szintén intézménynévadással foglalkozó kilencedik tanulmány szerzője (183–202), aki két finn város, Kauniainen (svédül *Grankulla*) és Karjaa (svédül *Karis*) 2317, utcán lefotózott nyelvi adatából válogatja ki az üzletek neveit, és a nemzetközi elnevezéseket nem vizsgálva 72 nevet elemez. A finn többségű Kauniainenben inkább csak svéd elnevezéseket használnak, csak néhány esetben szerepel párhuzamosan finn és svéd név, míg a svéd többségű Karisban a párhuzamos elnevezések több mint harmada svéd, másik harmadát pedig más nyelvű. A cég típusa mint meghatározó szempont statisztikailag nem mutatható ki, de érezhető a kisebb, újabb cégek univerzalizásra törekvése, illetve a „félhivatalos” jellegű intézmények, például a gyógyszertárak esetében a kétnyelvű elnevezés általánossága. A korpusz nagysága lehetőséget teremtene a feliratok alapos rendszerezésére és részletesebb elemzésére is.

Egy másik jelentős finnországi kisebbség, a somáliaiak helynévhasználatával foglalkozik a kötet utolsó tanulmánya, TERHI AINIALA és MIA HALONEN tollából (203–226).

A Kelet-Helsinkiben található Meri-Rastila a város lakói között leginkább *Mogadishu*-ként ismert, utalva a városrész somáliai lakóira és Szomália fővárosára. Az elnevezés eredetét a szerző rasszista gyökerekhez köti, melyet azonban a vizsgált fiatal korcsoport tagjai, a Helsinkiben született somáliaiak már nem érznek. A média hatása ebben a tanulmányban is megjelenik: a *Mogadishu Avenue* című sorozat tette az elnevezés használatát általánossá. Míg a finn és a svéd gyerekek helynévhasználatában a szerzők csak kis különbségeket vélnek felfedezni, addig a somáliai eredetű elnevezéseknél az érzelmi kötődés nagy szerepet játszik. A szerzők ugyanakkor kiemelik a kutatásban az interjúkészítés során vétett módszertani hibát: a vizsgálat céljának felfedését, az adatközlők túlzott befolyásolását.

5. A kötetben ismertetett kutatások eredményei gyakran összeecsengenek, ugyanakkor a hasonló kutatási területek a névhasználat más-más aspektusait emelik ki. Többször hasonló tendenciák, motivációk figyelhetők meg a személynevek, a városnevek és az intézmények neveinek elemzésekor; több tanulmány interjúalanya utal is arra, hogy hasonló jogoknak, szabadságnak kell megjelennie a különböző névtípusokban. Ezen párhuzamok arra engednek következtetni, hogy az átfogó, nagy minta alapján készülő összegzések újabb eredményeket hozhatnak. A tanulmányok általában kis számú nyelvi adattal és adatközlővel dolgoznak, ezt azonban indokolja, hogy kisebb csoportok nyelvhasználatát vizsgálják, és annak is csak egy-egy aspektusát járják körbe, viszont azt részletes elemzésel. Kiemelt szerepet kap a nyelvi adatok elemzése mellett az attitűdvizsgálat is a kötetben.

A finn, svéd és norvég névhasználat az adott nyelveken nem beszélők számára is jól érthető, követhető a tanulmányokban, ugyanis a szerzők a nyelvi adatok esetében magyarázatokkal ellátott, részletes fordításokat adnak meg. A lejegyzések bemutatásában a szerkesztők igyekeznek egységességre törekedni a kötetben, ez azonban teljes körűen nem mindig sikerül. A szerzők nagyrészt korábbi finn és skandináv eredményekre támaszkodnak, de a nemzetközi szakirodalmat is bevonják; ahol pedig a közös előismeret hiánya azt szükségessé teszi, részletesen bemutatják a korábbi eredményeket, a kisebb-ségek helyzetét is.

A tanulmányok szerzői gyökeresen új eredményeket nem mutatnak fel, ugyanakkor a magyar alkalmazott névtani, szocioonomasztikai vizsgálatokra is élménytelő hatást gyakorolhatnak újszerű témafelvetéseikkel és megfigyeléseikkel.

BENCZE NORBERT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7108-5329>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Rhetorics of Names and Naming [A nevek és a névadás retorikája]

Szerkesztő: STAR MEDZERIAN VANGURI. Routledge Studies in Rhetoric and Communication 28. Taylor & Francis, New York, 2016. 224 lap

1. Az alább bemutatandó tanulmánykötetben a javarészt amerikai egyetemeken oktató szerzők a névadás különböző perspektíváit járják körül, általában egy-egy kurrens téma

kapcsán (pl. Las Vegas közterület-elnevezései napjainkban vagy az észak-európai bevándorlók névadási gyakorlata). A szerkesztő jegyezte előszó (1–12) kifejti a kötetnek a korábbi névtani kutatásokhoz való kapcsolódását, és arról is értekezik, hogy a névtan miért szorult méltatlanul háttérbe az alkalmazott nyelvészet ágai között. A szerkesztő felidézi a névtani kutatások „kritikai fordulatát”, amikor az 1970-es években kultúrantropológiai szempontból vizsgálták a névadást, felismerve azt, hogy a nevek tanulmányozása tulajdonképpen az emberi viselkedés vizsgálatát is jelenti. E fordulat eredményeképp két kutatási terület vált hangsúlyossá: egyrészt a csoportok névadása mint a hatalom megtartásának és kiterjesztésének az eszköze, másrészt ez vezetett a helynevek politikai motiváltságának vizsgálatához. Ahogy az előszó megállapítja, a névtan egyre inkább interdiszciplináris területté válik: antropológusok és geográfusok éppúgy folytatnak névtani kutatásokat, mint nyelvészek vagy irodalmárok. A kötet célja, hogy a névtani kutatómódszertant az alkalmazott retorika eszköztárával kiegészítve új kutatási területeket mutasson be.

A lazán egymáshoz kapcsolódó tanulmányok koherenciáját három tematikus egység biztosítja, amelyek a névhasználat és a névadás változatos funkcionalitását tükrözik: az identitás működése (Performing Identity), a vezető szerep megerősítése (Reinforcing Hegemony) és a kollektív emlékezet formálása (Creating Public Memory).

2. CYDNEY ALEXIS, SCOT BARNETT és ERIC LEAKE tanulmánya Las Vegas helynévadási gyakorlatába kalauzol (13–32). A kaszinóváros közttereit és intézményeit előszere-ttel nevezik el történelmi személyekről és helyszínekről, és ez a névadásban megjelenő historizáló gyakorlat egészen másképp formálja a turisták, illetve a városlakók kollektív tudatát. A szerzők számos példája közül érdemes kiemelni a *Paris Las Vegas* hotel nevét, amely egyszerre allúzió és szinekdoché. A tulajdonnév ugyanis referenciális erővel bír, ugyanakkor a rész-egész viszonyt is kifejezi. Egyszerre reprezentálja a történelmi Párizst és Las Vegas modernitását, és más-más érzetet kelt a külföldiekben és a helyiekben. A szerzők rámutatnak, hogy Las Vegas komplex helynévadási gyakorlata ma is működik, a sivatag felé terjeszkedő külvárosokban is kitapinthatók azok a historizáló dinamikák, amelyek a belvárosban jelen vannak.

Külön figyelmet érdemel JASON THOMPSON tanulmánya, amely George W. Bush amerikai elnök névadási szokásait vizsgálja (33–48). Az USA 43. elnöke ugyanis előszere-ttel ruházta fel szövetségeseit és ellenfeleit különböző bece- és ragadványnevekkel, sajátos megszólításokkal. Mint THOMPSON rámutat, Bush ezt hatalmi eszközként használta: a névadás egyrészt felsőbbrendűséget, dominanciát, a bennfentesség érzetét tükrözi, másrészt politikai célokat is szolgálhat, például relativizálhatja egy-egy közéleti esemény jelentőségét. Erre példaként a Katrina hurrikán idején a katasztrófavédelem vezetőjének kedélyeskedő megszólítását hozza, akit Bush *Mike Brown* helyett *Brownie*-nak (egyfajta süteménynek) nevez, ami THOMPSON szerint bagatellizáló erőként működött a számos áldozatot követelő természeti csapás médiainterpretációja során. THOMPSON munkája talán a kötet legvitathatóbb anyaga, ugyanis a kutató érezhetően nem tudott teljes mértékben eltávolodni a vizsgált személy és jelenség politikai beágyazottságától. Amikor a névadási gyakorlat motivációit térképezi fel, rendre olyan konklúziókat fogalmaz meg, hogy Bush arisztokratikus szocializációja, kiválasztottságtudata táplálja névadási attitűdjét. Részletesen kitér Bush implikált rasszizmusára is, amelyet névadási gyakorlatából vezet le.

LISA WOOLFORK figyelemreméltó írása olyan alkalmazott névtani jelenséget vizsgál, amely jelentős szociálpszichológiai-szociolingvisztikai vetülettel bír: az Egyesült

Államokban élő afrikai-amerikai lakosság különleges névadását, ennek társadalmi recepcióját térképezi fel, illetve ezt tágabb kontextusba helyezve a nevekhez kapcsolódó pre-konceptiókat kutatja (49–68). Munkájánál azért is érdemes elidőzni, mert bár e társadalmi csoport névadási szokásaira és a hozzájuk kapcsolódó társadalmi beidegződésekre fókuszál, eredményei felhasználhatók lehetnek a magyar társadalom roma hangzású nevekhez kapcsolódó attitűdjeinek a hazai kutatásában. A korábbi vizsgálatok arra világítottak rá, hogy a „fekete” hangzású neveket szokatlanak, idegennek találták a válaszadók. A szerző megállapításai szerint ennek oka, hogy a fehér bőrű lakosság által viselt nevek képezik azt a bázist, amelyhez képest bármilyen eltérést idegennek, szokatlanak éreznek a válaszadók. A tanulmány egy másik problémakört is megjelenít, az idegen hangzású nevek szándékos vagy szándékolatlan transzformációját a médiában. Erre precedensként Quvenzhné Wallis gyermekszínésznő esetét idézi fel, akit az Oscar-gálán többen nem a nevén szólítottak, hanem *Miss Q*-ként vagy *Annie*-ként, esetleg a női nemi szervet jelölő *cunt*-ként hivatkoztak rá. WOOLFORK szerint az ún. névszégnyenítés (name shaming) abban az esetben is az emberi méltóság és a személyes integritás megsértése, ha az tudatlanságból, praktikus okokból, avagy parodisztikus célokból történik. A tanulmány konklúziója szerint a „fekete” hangzású nevekkal szembeni averzió az 1950-es évek óta változatlanul él az amerikai többségi társadalomban.

Az első egységet CHRISTINE DE VINNE tanulmánya (69–88) zárja, amely Dickens névadási szokásait vizsgálja. A tanulmány párhuzamot von a viktoriánus író regényeiben előforduló karakterek nevei és az általa szerkesztett közéleti hetilap írói álnevei között. Ahogy DE VINNE rámutat, Dickens az irodalmi munkáiban névadásaival a játékosra, ötletességre törekedett, szórakoztatni és a közízlésnek megfelelni akart, a hetilap írói álnevei viszont a saját mindenhatóságát voltak hivatottak alátámasztani. A cikkek egy részét szignózta csak saját nevén, többet írói álneveken vagy társszerzővel együtt jelentetett meg, míg másoknál teljesen hiányzott a szerző nevének megjelölése. Jóllehet a lapnak számos munkatársa volt, Dickens (elsősorban a közéleti tematikájúak esetében) a cikkek témája, várható fogadtatása alapján önkényesen határozta meg, hogy az olvasó kihez-mihez kösse az írásokat.

3. ANGELA CLARK-OATES, DUANE ROEN és SHERRY RANKINS-ROBERTSON tanulmánya (89–101) nyitja a kötet második egységét. Az írás áttekintést nyújt a 19. század első felétől tömegessé váló migráció névadási vonatkozásairól: a tudatos névcseré jelenségét vizsgálja. Az új hazába érkező, elsősorban kelet-európai bevándorlók amerikai hangzásúra cserélték neveiket (a legtöbbször keresztnevüket), hogy elkerüljék az idegen hangzású nevekhez tapadó előítéletet. Ezeket erősítette fel a William McKinley elnök elleni merénylet, amit Leon Czolgosz, egy lengyel származású amerikai állampolgár követett el.

ROBIN SHOAPS és SARAH STANLEY azt vizsgálja – valójában nem névtani témát tárgyalva –, hogy a 'drón' elnevezés, illetve az ezt helyettesítő megnevezések körül milyen szemantikai és hatalmi harc húzódik az Egyesült Államokban (102–117). Míg a hadiipar a drónokat különböző rövidítésekkel, betűszókkal kódolja, illetve a drón-modellezéssel szakszerűen foglalkozó civilek is technikai eredetű rövidítéseket alkalmaznak, addig a teljességgel szabadidős tevékenységként drónozók szeretnék kivonni a *drón* elnevezést a média által alkalmazott denotációból. A háborús drónokat ugyanúgy nevezik, mint a hobbiból használt szerkezeteket, ami ellen a civilek több kampányt is indítottak.

JESSICA ROSE COREY az Amerikában intenzív feminista névtani diskurzusba kapcsolódik be munkájával (118–131). Tanulmányában arra fókuszál, hogy a jelenlegi, általa patriarchálisnak titulált kultúrában miért szűkebbek a nők döntési lehetőségei a névválasztás területén, különös tekintettel a házassági névváltoztatásra, és ehhez milyen attitűdök kapcsolódnak. A szerző rámutat, hogy egy felmérés szerint az Indianai Egyetem hallgatóinak a többsége vélte úgy, hogy a nőknek házasságkor meg kell változtatniuk a nevüket, jelentős részük ezt törvényileg is kötelezővé tette volna. A tanulmány konklúziója szerint a közvélekedés gyakran a nők önálló döntésének tulajdonítja a névváltoztatást, és nem veszi figyelembe azokat a társadalmi elvárásokat és patriarchális struktúrákat, amelyeknek szerinte a nőknek meg kell felelniük.

A fejezetet CHRISTIAN BERRY tanulmánya zárja (132–155). A szerző a krími tatárság sorsán keresztül igyekszik bemutatni, hogy egy kisebbség önrendelkezését és önmagáról való gondolkodását miként korlátozhatja a többségi társadalom retorikai fölénye. Ez megmutatkozik az orosz dominanciájú névadásban is: míg korábban a krímiek a *rodina* szót 'szülőföld' értelemben használták, és a Krím térségét értették alatta, addig a 60-as évektől orosz nyomásra 'születési ország', illetve 'állampolgárság' értelemben kezdték használni.

4. A harmadik egység első tanulmányát TIM JENSEN jegyzi (153–169). A szerző a különféle antiglobalista csoportokat összefoglaló *Anti-Globalization Movement* 'antiglobalizációs mozgalom' elnevezés kialakulását és külső, illetve belső kritikáit foglalja össze. A téma aktualitását a nemzetközi monetáris, kereskedelmi, illetve politikai szervezetek elleni tiltakozások, demonstrációk adják, amelyek a médiaérdeklődés homlokterébe helyezték az antiglobalizációs mozgalmat. Érdekes dilemmaként említi az *antiglobalizáció* szó általános érvényű használatát: ugyanis ez foglalja össze azokat a csoportokat, amelyek a piaci fundamentalizmus vagy a szabadkereskedelem dominanciája ellen lépnek fel, ugyanakkor azokat is, amelyek a globalizáció demokratikus formáit elfogadják.

ELIZABETH LOUWRY azt a szemantikai jelenséget vizsgálta tanulmányában, amikor egy élő személyről elnevezett termék neve önálló életre kel (170–181). A Heinz ételízésítőkön, illetve a Mrs. Pinkhamról elnevezett gyógykészítményeken keresztül mutatja be, hogy egy márka hogyan szakadhat el a névadó szellemiségétől, illetve hogyan találhat vissza hozzá. A tanulmány az elsősorban a tengerentúlon ismert Pinkham-növénykivonatok esetében a névadó feminista törekvéseinek visszatükröződését is bemutatja a termék jelenkori újramarkázása során.

DAVID BEDSOLE az internetes mémek világát emeli vizsgálatának fókuszába (182–195): azt tárja elénk, hogyan változott a *mém* szó jelentése. Míg ma a virálissá váló internetes jelenségeket értjük alatta (pl. animált kép, fénykép, szállóige), Richard Dawkins etológus a minden emberben jelen lévő kulturális információk csomagokkal azonosította, amelyek igyekeznek tovább örökíteni magukat. A kettő közti különbség az elterjedés okában kereshető: míg az internetes mémek eleve széles körű elterjesztésre készültek, addig Dawkins mémjei maguktól reprodukálódnak. BEDSOLE bevezeti a *teme* ('tém') elnevezést is a technológiai mémekre.

A kötetet záró tanulmányát KATHERINE BRIDGMAN írta (196–212), és az arab tavasz 2011-es egyiptomi eseménysorozatának digitális kommunikációjához kapcsolódik. Rámutat arra, hogy bár az ország lakosságának elenyésző része használta a Twitter-t 2011-ben, a diktatúra elleni szerveződést kódoló, illetve a rezsim megbuktatására buzdító *#Jan25* korábban nem tapasztalt mozgósító erővel bírt, illetve a külföldi közvélemény figyelmét

ráirányította az egyiptomi történetekre. Tanulmánya érdekes számunkra is, hiszen a hazai alkalmazott nyelvészet csak a közelmúltban kezdett foglalkozni a hashtagekkel, noha a Twitteren túl már a Facebookon és az Instagramon is széles körben elterjedtek.

5. A kötet rendkívül érdekes, itthon érdemtelenül kevésbé kutatott névtani-retorikai problémakörökre fókuszál (bár nem csupán névtani témákkal foglalkozik). Érdemes amiatt is kézbe venni, mert kifejezetten aktuális társadalompolitikai, közéleti témákra koncentrálnak. A kritikai attitűd viszont megkívánt az olvasótól, ugyanis az idehaza kevésbé ismerős, de a tengerentúlon általános politikai korrektség és genderérzékenység kontextusába ágyazza a kutatásokat.

CONSTANTINOVITS MILÁN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0883-0485>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Magyar és nemzetközi névtani terminológia / Hungarian and International Onomastic Terminology

Szerkesztők: BÖLCSKEI ANDREA – FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN. International Council of Onomastic Sciences – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Uppsala–Budapest, 2017. 189 lap. DOI: <https://doi.org/10.26546/5061110>

1. Az ICOS (Nemzetközi Névtudományi Társaság) és a Magyar Nyelvtudományi Társaság által megjelentetett kétnyelvű kötet a névtani terminológia standardizációjának (és egyben nemzetköziesítésének) fontos dokumentuma és eredménye. A kötet két részre tagolódik: az első, magyarul és angolul egyaránt olvasható rész (9–97) a névtani terminológiai standardizáció szükségességével, történetével és metodikájával foglalkozó előszókat és tanulmányokat tartalmaz, míg a második részben (99–189) a konkrét többnyelvű terminusjegyzékeket találjuk.

2. A kötet MILAN HARVALÍK-nak, az ICOS elnökének előszavával kezdődik (9–11, ill. 19–21). Ennek egyik fő megállapítása szerint a nemzetközi névtudományi kommunikációt gyakran akadályozza a terminológiai sokféleség. Ez nemcsak abban mutatkozik meg, hogy egyes névfajtáknak különböző elnevezései vannak, hanem abban is, hogy az egyes nyelvekben egymás mellett létezik a nemzeti nyelvű, illetve a nemzetközi (általában görög eredetű) terminuskészlet. A nemzetközi tudományos kommunikáció elősegítése céljából 2002-ben az ICOS nemzetközi névtani terminológiai útmutató elkészítését kezdeményezte. Ennek egyik eredménye a 2017-ben megjelent magyar és angol nyelvű kötet, amely több terminusjegyzéket egyesít magában.

A kötet megjelenését a Magyar Nyelvstratégiai Intézet (Manysi) is támogatta, amelynek igazgatója, TÓTH ATTILA üdvözlő előszót írt a kötethez (13–14, ill. 23–24). A kiadvány eredményeit nyelvstratégiai szempontból különösen értékesnek ítéli, az elvégzett munkára pedig a szaknyelvek innovatív fejlesztéseként tekint.

A szerkesztők előszavukban (15–16, ill. 25–26) hangsúlyozzák, hogy számos tudományterület nyerhet a névtani terminológia egységesítésével: többek között a fordítás-, a jog- és a földrajztudomány, a térképészet; sőt egyéb gyakorlati haszna is lehet, például a tömegkommunikáció és természetesen a közigazgatás terén. A nemzetközi standardizálási munkálatok eddigi eredményei két fontos többnyelvű terminusjegyzékben láttak napvilágot: az alapvető névtani terminusok ICOS által összeállított angol–német–francia nyelvű listájában (ezek az ICOS hivatalos nyelvei) és az ENSZ Földrajzi Névi Szakértői Csoportjának (UNGEGN) földrajzi névi terminusgyűjteményében.

3. A terminuslistákat két, a névtani terminológiának, illetve maguknak a listáknak a történetéhez kapcsolódó tanulmány előzi meg, előbb magyarul, majd angolul. FARKAS TAMÁS írása (29–47, ill. 65–84) a nemzetközi és magyar terminológiai egységesítési törekvések történetét és főbb eredményeit mutatja be. Megállapítja, hogy a névtani terminológia rendszeres kimunkálásban „a német és a szláv nyelvű névkutatás bizonyult úttörő szerepűnek” (29). Az ENSZ először 1984-ben jelentett meg egy terminusgyűjteményt, amely a földrajzi nevekkal kapcsolatos szakkifejezéseket tartalmazta (az ENSZ hat hivatalos nyelvén). Az újabb egységesítési törekvések az ICOS-hoz köthetők: a 2002-es uppsalai kongresszuson kezdeményezett munkacsoport mára mintegy 70 terminust bemutató listát hozott létre (Lists of Key Onomastic Terms). A szerző kiemeli, hogy a tárgyalt kötetben közzétett magyar nyelvű változat az elsők között van a további nyelvek sorában (32). FARKAS TAMÁS beszámol többek között egy meg nem valósult névtani lexikon tervéről az 1970-es évekből (33), majd az azt követő évtizedek alkalmasszerű és/vagy folyamatos terminológiai munkájáról, különösen a 2010 utáni szervezett terminológiai újítási folyamatairól (BÖLCSKEI ANDREA, FARKAS TAMÁS és SLÍZ MARIANN részvételével).

A másik tanulmány (49–61, ill. 85–97) a két nemzetközi névtani terminológiai jegyzék magyar változatainak elkészítését mutatja be. A szerző, BÖLCSKEI ANDREA elsőként az ICOS háromnyelvű (angol, francia, német) szójegyzékére utal vissza. Bár a két utóbbi az angol jegyzék alapján készült, nem egészen azonos szemléletet tükröz. Készítőiknek ugyanis nemcsak választaniuk kellett, hogy a nemzetközi vagy a nemzeti nyelvű terminust részesítsék-e előnyben a címszó kialakításkor, hanem helyenként a terminushíány és a terminustöbblet eseteit is kezelniük kellett. A szerző ezután bemutatja a magyar terminusok megadásának (helyenként megteremtésének), rendezésének elveit. A magyar terminusjegyzék elkészítésének munkálatai az ICOS 2014. augusztusi glasgow-i ülésén indultak, a jegyzék összeállítója – BÖLCSKEI ANDREA irányításával – OLÁH BENCE ATTILA egyetemi hallgató volt (KRE). Végül a szerző ismerteti, hogyan készült az UNGEGN-szójegyzék magyar változata. Felsorolja a folyamat legfontosabb állomásait, amelyek az 1980-as évek óta több segédkönyv kiadásán keresztül vezettek el a (folyamatosan bővülő) listákig. Az első magyar verzió 2013-ban készült el a Károli Gáspár Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén BÖLCSKEI ANDREA vezetésével, a terminológiai munka az ICOS-terminusjegyzéknél ismertetett elveket követte. Az angol nyelvű szójegyzék(ek) alapján készült magyar változat széles körű interdiszciplináris egyeztetéssel esett keresztül – nyelvészek, földrajztudósok, informatikusok, közgazdászok stb. bevonásával.

4. A két bevezető tanulmányt a szójegyzékek követik. Az ICOS alapvető névtani terminusokat tartalmazó listájának magyar változata (101–111) 70 angol terminus magyar megfelelőit adja meg. A terminus értelmezését, használatát magyar nyelvű definíció,

illetve magyarázat könnyíti meg. A magyar terminusok megadásánál a készítő a bevett nemzeti nyelvű formát részesítették előnyben, pl. 05 *anthroponym*: *személynév* (= *antroponima*). Több helyütt két magyar etimonú konkurens alakulat áll egymás mellett: 15 *deonymisation*: *köznevesülés, köznévvé válás*. A példák között felváltva találhatunk angol, illetve magyar nyelvűeket: 01 *allonym*: *névváltozat* (= *allonima*), pl. *Joe a Joseph névváltozata*; 63 *street name*: *utcanév*, pl. *Broadway, Baker Street, Ady Endre utca, Váci utca*; 22 *first name*: *utónév*, pl. *Gyula, Csaba, Bence, Gyöngyvér*. A jegyzékben nemcsak teljes terminusok szerepelnek, hanem olyanok is, amelyek a magyarban fontos terminusrészek: 49 *onym*: *-onima*. Mivel a terminusjegyzék az angol kifejezések szerint van betűrendbe rendezve, a magyar nyelvű keresést a kétnyelvű jegyzékhez fűzött magyar–angol mutató (112–119) hivatott megkönnyíteni. Ezt követi az angol–magyar–német–francia ekvivalenciák mutatója (120–123), amely tulajdonképpen egy kis négynyelvű szakszótár – immár definíciók és példák nélkül, csak a négy terminust (és adott esetben szinonimákat) tartalmazva.

A kötetben szereplő jegyzékek finoman megfogalmazott terminológiai javaslatokat tesznek a magyar névkutató közösség számára bizonyos terminusok alkalmazásával kapcsolatban, ugyanakkor teret engednek a terminológiai szinonimitásnak is, pl. 34 *metronym*: *anyanévi eredetű név* (= *matronimikum, metronimikon*) [...], (*Megjegyzés: a **matronimikon** forma használata nem javasolható*). A jegyzék utal a nyelvek különböző tulajdonnév-felfogására is, pl. 31 *inhabitant name*: *lakossági név* (*Megjegyzés: a magyarban és még néhány más nyelvben [...] a lakossági név nem számít tulajdonnévnek*). Ugyanakkor a magyarban nem használatos terminusok is előfordulnak a jegyzékben, pl. 10 *choronym*: *koronima* [...] *A magyarban a **koronima** terminus nem ismert* [...].

5. A kötet legterjedelmesebb részét az UNGEGN terminusjegyzékének magyar változata alkotja (125–176). A 375 angol terminus nemcsak névtudományi kifejezéseket tartalmaz, hanem a névstandardizálással, átírással, szélesebb értelemben a nyelvek különbözőségével kapcsolatos nyelvtudományi terminusokat is, pl. 070 *diglossia*: *kettősnyelvűség*, 073 *diphthong*: *kettőshangzó*, 122 *grapheme*: *graféma*. A jegyzékben emellett megtalálhatók informatikai, térképészeti szak kifejezések is, pl. 002 *address*: *cím, az a memóriahely a számítógépen, ahol egy meghatározott információelem tárolódik*; 021 *batch-processing*: *kötegetelt adatfeldolgozás*; 044 *coordinates, geographical*: *koordináták, földrajzi* stb. Az UNGEGN-szójegyzékhez is kapcsolódik a keresést könnyítő magyar alapú mutató (177–189).

6. A két- és többnyelvű jegyzékek minden bizonnyal sikerrel járulnak hozzá a magyar névtani terminológia standardizálásához, ugyanakkor segítik a nemzetközi névtani szakirodalomban történő eligazodást is.

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4680-105X>

Károli Gáspár Református Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

Újabb kötetek a magyar névkutatásról – angol nyelven

1. KATALIN RESZEGI, *The History of Onomastic Research in Debrecen* [A debreceni névtani kutatások története]. Publications of the Institute of Hungarian Linguistics University of Debrecen 92. Debrecen University Press, Debrecen, 2017. 78 lap. – 2. *A Survey of Historical Toponomastics* [Mutatvány a történeti helynévkutatás újabb eredményeiből]. Ed.: ÉVA KOVÁCS. Publications of the Hungarian Name Archive 44. Debrecen University Press, Debrecen, 2017. 151 lap. – 3. *Selected Bibliography of the Onomastics of the Hungarian Language 2000–2016* [A magyar névkutatás válogatott bibliográfiája 2000–2016]. Eds.: EDIT HLAVACSKA – ÉVA KOVÁCS. Onomastica Uralica 9. Debrecen University Press, Debrecen–Helsinki, 2017. 160 lap.

1. A 2017-ben Debrecenben megrendezett 26. ICOS, azaz Nemzetközi Névtudományi Kongresszus alkalmából, a kongresszusra időzítve a – magát a nagyszabású rendezvényt is megszervező – Debreceni Egyetem névkutató közössége több olyan angol nyelvű kiadványt jelentetett meg, amelyek a magyar névkutatás (közel) múltját és eredményeit reprezentálják különféle műfajokban a nemzetközi szakmai közönség számára. (Az elsőként említendő két kiadvány borítóján ezzel összefüggésben a kongresszus logója is helyet kapott.) Az itt ismertetett kötetek – a kiadóiktól megszokott, példamutató módon – az interneten is megtalálhatók, szabadon letölthetők.

2. A debreceni névtani kutatások történetét áttekintő, RESZEGI KATALIN által írott, *The History of Onomastic Research in Debrecen* [A debreceni névtani kutatások története] című kisebb kötet három korszakra – egy rövid bevezetést követően, s egyúttal többé-kevésbé kutatói generációkra – osztva mutatja be a témát, elsősorban az egyéni kutatói-publikációs teljesítmények szerint dolgozva fel anyagát.

Az első jellemző korszakot: az 1930-as, 1940-es évek időszakát (6–9) a népnyelvkutatás iránt magát elkötelező CSÚRY BÁLINT személye határozta meg. Szerepe elsősorban a szinkrón helynévanyag és a szisztematikus helynévgyűjtés iránti figyelem felkeltésében, illetve tanítványai révén válhatott fontossá a későbbiek számára.

A második korszakot, melyet az 1950-es évektől az 1990-es évek közepéig számít a szerző (10–24), eleinte a magyarországi névkutatás általános visszaesése, majd új fejleményei és felívelése jellemzik. Részletesebb képet kapunk itt KÁLMÁN BÉLA munkásságáról, különösen *A nevek világa* című munkájáról, mely 1978-ban angol fordításban is megjelent, s így a magyar névtan alapismereteit közvetíthette a külföldi kutatók számára is. Sorra veszi a fejezet a debreceni kutatók által jegyzett, különösen gazdag tartalmú és szakszerű helynévgyűjteményeket, megjegyezve, hogy épp Hajdú-Bihar megye feldolgozása egykor lényegében elmaradt, így annak elvégzése aktuális, a közelmúltban ismét felvállalt és megkezdett feladatot jelent számukra. Több debreceni nyelvész névkutató munkásságát vázolja fel továbbá a szerző; messze nem kizárólagos, de legjellemzőbb tematikájukat a magyar helynévkutatás jelentette, illetve jelenti. A legmeghatározóbb közülük HOFFMANN ISTVÁN tevékenysége, melynek – miként a kötet is megfogalmazza – a debreceni névtani iskola, ahogyan azt ma ismerjük, a megalapozását köszönheti.

Részletesebben szól e fejezet HOFFMANN Helynevek nyelvi elemzése című, különösen fontos monográfiájáról, illetve az ebben kidolgozott helynévtipológiai modellel egyre kiterjedtebb alkalmazásáról.

A debreceni névkutatás harmadik korszakát a doktori iskola megalapításától (1995) számítja, s a névtani kutatócsoport megalakulásával és tevékenységével kapcsolja össze a szerző (25–48). Mindenekelőtt röviden beszámol az itt végzett nagy jelentőségű tudományos-szervező munka főbb eredményeiről: a téma szempontjából meghatározó és ma is működő publikációs fórumok, kiadványsorozatok, illetve folyóirat, adatbázisok, valamint konferenciasorozat megindításáról, a kapcsolódó kutatási pályázatok jelentőségéről, egy nyelv- és névtörténeti akadémiai kutatócsoport felállításáról (25–27). Meglehetősen röviden szól ugyanakkor a debreceni kollégák nagyszabású aktuális vállalkozásáról, a magyar helynévanyag elektronikus közzétételét célzó helynévtár munkálatairól (26). A továbbiakban e szakmai közösség egykori, illetve mai tagjainak névtani munkásságát veszi sorra, az önálló kötetekre némileg nagyobb figyelmet fordítva. HOFFMANN ISTVÁN további tevékenységének tárgyalásával folytatja, majd időrendi sorrendben halad tovább, a doktori iskolából kikerült, jórészt már elsősorban névkutatónak tekinthető ifjabb kollégák generációira térve át, a doktorjelöltek és doktoranduszok kutatásaival zárva a kortárs debreceni névkutatás áttekintését. A bemutatás az egyre bővülő szakembergárda mellett az egyre újabb eredmények és a kutatási paletta, tematika folyamatos gazdagodásáról ad számot az olvasónak.

A kötetet egy rövid utószó, valamint az igen bőséges, a mű terjedelmének egyharmadát kitevő bibliográfia zárja (51–78), mely nemcsak a szövegben hivatkozott tételeket, hanem a kötetben sorra vett szerzők számos további publikációját is felveszi anyagába. (A magyar nyelvű tételek címeit viszont nem adja meg fordításban, a kibővített bibliográfia így éppen a külföldi olvasókat kevésbé hatékonyan informálja.)

A kötet a debreceni névkutatás bemutatására koncentrálni annyiban is, hogy témáját csak igen korlátozottan kontextualizálja. A tágabb tudománytörténeti háttér, ide értve általában a magyar névkutatás egészét is, kevésbé jelenik meg benne, bár az – különösen a külföldi – olvasó számára célszerű viszonyítási pontokat jelenthetne. Ehhez éppen HOFFMANN ISTVÁNNak a kötetben is említett tudománytörténeti munkája (HOFFMANN 2003) képezhetne biztos alapot, kiegészíthetően a magyar névkutatás legutóbbi időszakát áttekintő tanulmánykötet (FARKAS–SLÍZ szerk. 2015) vonatkozó fejezeteivel (vö. 27). E fókuszáltság révén például GYÖRFFY GYÖRGY vagy KISS LAJOS alapművei sem szerepelnek a bibliográfiában, bár nevük egy-egy alkalommal feltűnik a szövegben (a HA. alapját képező történeti földrajz szerzőjeként, illetve a díj nevében; 25, ill. 49). Az intézmény(történet)i háttérrel is mérsékelten foglalkozik a szerző, s nem tér ki a szakmai közösség – láthatóan igen eredményes – oktató- és tehetséggondozó, utánpótlásnevelő munkájának kérdésére, mely egyébként szükségszerűen is szorosan kapcsolódik az egyetemi kutatóhelyen végzett tudományos tevékenységhez (vö. FARKAS 2015 továbbvezető irodalmát is). Az utóbbi vonatkozások, úgy vélem, bár nem szükségszerűen, de hasznosan egészíthették volna ki a kötetbeli áttekintést; ennek hiányában pedig egy kiemelt hivatkozással HOFFMANN jól hozzáférhető, a tágabb hazai tudománytörténeti háttérrel is felvázoló, angol nyelvű tanulmányához (HOFFMANN 2002) lehetett volna irányítani a kiadvánnyal megcélzott idegen nyelvű olvasóközönséget.

A kötet struktúráját jórészt meghatározó elrendezés, ti. az egyes kutatók munkássága szerinti – kézenfekvőként adódó, ám tematikusan egyúttal széttagolódó – tárgyalásmód

mögött rajzolódnak ki így egyúttal a debreceni névkutatás egyes jellemző ívei, szakaszai, fejlődési irányai. Az önálló munkákban is kidolgozott témakörök közül említve néhányat: a történeti megyei helynév-monográfiák és helynévszótárak, a történeti helynévtípus-monográfiák, az egyes szórványemlékek helynévanyagának feldolgozásai, a névtan újabb részterületeit megnyitó monografikus munkák. (A jellemző témakörökhöz l. még az alább következőként ismertetendő kötet egyes fejezeteit.) Mindezekről, a gondosan tervező és tudatosan építkező, szorosan együtt dolgozó kutatói közösség eredményeiről ad képet összegző formában a kötet.

3. A Helynévtörténeti Tanulmányok 2004 óta jelenik meg, rendszerint évi egy számmal, s elsősorban a Debreceni Egyetem síkfőkúti kutatóházában megrendezett, a magyar névkutatás fontos konferenciasorozatát jelentő helynévtörténeti szemináriumok előadásainak biztosít publikációs fórumot. Az egyes kötetek hagyományosan teljes egészében magyar nyelven, azaz idegen nyelvű absztraktok nélkül láttak napvilágot. Ez a gyakorlat a legutóbbi, 2017. évi 13. számmal változott meg, innentől ugyanis az itt közreadott tanulmányok már viszonylag bőséges (kb. egy oldal terjedelmű) angol nyelvű tartalmi összefoglalóval jelennek meg. A korábban közreadott 12 kötet tanulmányaiból, pontosabban azok hasonló jellegű és terjedelmű összefoglalóiból adott közre – ilyen értelemben visszamenőlegesen – egy bőséges gyűjteményt A Survey of Historical Toponomastics [Mutatvány a történeti helynévkutatás újabb eredményeiből] címmel, KOVÁCS ÉVA szerkesztésével a Helynévtörténeti Tanulmányokat kiadó Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.

A kötet jó keresztmetszetét nyújtja a magyar nyelvű – a szerzői kört tekintve is elsősorban a Debreceni Egyetemen folyó – helynévtörténeti kutatások utóbbi egy-másfél évtizedének, némi betekintést kínálva ugyanakkor a hazai onomasztika más kérdésköreibe is. Anyagát 12 tematikus fejezetre osztja, ezzel is ráirányítva a figyelmet a jellemző kutatási irányokra, területekre, elméleti és gyakorlati kérdésekre, illetve a kapcsolódó kutatások változatosságára, interdiszciplinaritására és sokirányú tanulságaira e szintéren. Figyelemre méltónak és kiemelendőnek tartom, hogy a módszertani kérdések külön fejezetet kaptak a kiadványban. A kötetbeli fejezetek a következők: Az oklevelek mint a névtörténet forrásai; Helynévtani kutatások az oklevelekben; Névtan és történelem; A helynévtipológia kérdései; Helynévformánsok; Személynevek és helynevek; A helynevek területi változatossága; Nyelvi érintkezések és helynevek; Helynév-etimológiák; Hangtörténet, helyesírás-történet és helynevek; Szinkrón helynévkutatás; A helynévkutatás módszertani kérdései.

A kötet elkészítésének háttéréről, anyagáról az Előszó (11–12) tájékoztatja az olvasót. Az összeállítást a Helynévtörténeti Tanulmányok és a jelen munka megjelentetésének egyaránt keretétől szolgáló debreceni Magyar Névarchívum Kiadványai sorozat megjelent köteteinek listája zárja (149–151), a kötetcímet (eddig 43 tételt) angol fordításban is feltüntetve, ezáltal is az itt folyó szakmai munka fő irányairól és témaköreiről tájékoztatva a nem magyar anyanyelvű szakmai közönséget.

A kiadvány joggal keltheti fel az érdeklődést az azt kézbe vevő – akár külföldi, akár magyar – olvasóban az itt felvillantott kutatások iránt. Ezzel összefüggésben véleményem szerint hasznos lehetett volna egyúttal közreadni az eredeti, teljes tanulmány-szövegek lelőhelyét is (akár csak a kötet végén függelékként), az itt röviden bemutatott tanulmányokhoz könnyen továbbvezető, kiegészítő információként. A szóban forgó cikkeket ugyanakkor – természetesen, némi keresés után – a Helynévtörténeti Tanulmányok korábbi számaiban mind megtalálja az olvasó.

4. Az uráli nyelvek névkutatásának válogatott bibliográfiája az ezredfordulón indult Onomastica Uralica sorozat első (OU. 1a–1b) köteteiként jelent meg, s egyes nyelvek vonatkozásában a későbbi kötetekben is folytatódott (OU. 5, 7). A magyar névkutatás korábbi, 1999-cel záródó, válogatott bibliográfiáját (OU. 1b: 295–427) az Onomastica Uralica 9., HLAVACSKA EDIT és KOVÁCS ÉVA szerkesztésében megjelent kötete folytatja, anyagában a 2000–2016 közötti időszakot dolgozva fel a korábban kialakított rend szerint. A kötet terjedelme gyakorlatilag megegyezik a korábbi válogatott magyar névtani bibliográfiáival. Ez nem csupán 21. századi névkutatásunk gazdagságát és fejlődését, hanem az újabb bibliográfiai feldolgozás különös alaposságát és módszerességét is igazolja. A kötetben különböző műfajú közlemények szerepelnek, a personalia és a recenziók körét sem zárva ki az anyagból.

A bibliográfia tematikus fejezetei: Bibliográfiák (15); Általános névtan (17–26, ezen belül: Nevek általában, Névtan általában, Névtani intézmények és események, Névkutatók); Helynevek (27–88); Személynevek (89–138); Egyéb nevek (139–148); Alkalmazott névtan (149–154). Az egyes fejezetekbe a szakirodalmi tételek tematikus alapon lettek besorolva (néhány szakmunka több fejezetbe is), s azokon belül szerzői betűrendben szerepelnek. A kötetet, jól használható mellékletként, a szerzők névmutatója zárja.

A bibliográfiából kirajzolódó névsor önmagában is impozáns, a névkutatók derékhadát alkotó nyelvészek mellett más tudománysszakok képviselőit is természetesen tartalmazza. Körükben egyébként azok a külföldi, idegen anyanyelvű névkutatók is helyet kaptak – bár szükségszerűen csak mutatóban –, akiknek névtani közleményük jelent meg magyar nyelven valamely magyar nyelvű szakmai fórumon (konkrétan a Névtani Értesítőben: HARALD BICHLMEIER, SARA L. UCKELMAN).

A kötet – elődjéhez, illetve az ebben az ismertetésben is említett további, a szakirodalmat szövegszerűen áttekinthető, értékelő művekhez hasonlóan – hasznos és gyakorlatias segédeszköze lesz a magyar névtan kutatásának.

5. Az itt bemutatott kötetek a debreceni és a magyar névkutatás eddigi, illetve újabb eredményeinek áttekinthetőségét és nemzetközi megismertetését szolgáló, hasznos segédkönyvek. Kiemelendő ugyanakkor, hogy melléjük egy olyan, háromszerzős monográfia is felsorakozott, mely elsőként törekszik angol nyelven átfogó és részletes képet adni a magyar helynevek rendszeréről és történetéről. A kötet szerzői: HOFFMANN ISTVÁN, RÁCZ ANITA és TÓTH VALÉRIA (2017), kiadója a német Buske Verlag. A műnek időközben a terjedelmesebb, magyar nyelvű megfelelője is napvilágot látott (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018). E két utóbbi kötet részletesebb bemutatására azonban már külön, folyóiratunk következő évfolyamában térünk vissza.

Hivatkozott irodalom

FARKAS TAMÁS 2015. A névtan a felsőoktatásban, az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékén. In: BÁRTH M. JÁNOS – BODÓ CSANÁD – KOCSIS ZSUZSANNA szerk., *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. 358–367.

FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk. 2015. *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest.

- HOFFMANN ISTVÁN 2002. The Last Thirty Years of Hungarian Toponomastics. In: NYIRKOS, ISTVÁN ed., *Onomastica Uralica 2. History of the Study of Toponyms in the Uralian Languages*. N. p., Debrecen–Helsinki. 199–244.
- HOFFMANN ISTVÁN 2003. *Magyar helynévkutatás 1958–2002*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 7. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- HOFFMANN, ISTVÁN – RÁCZ, ANITA – TÓTH, VALÉRIA 2017. *History of Hungarian Toponyms*. Buske, Hamburg.
- HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- OU. = *Onomastica Uralica*. N. p. / Debrecen University Press, Debrecen–Helsinki, 2000–.

FARKAS TAMÁS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7732-2302>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VIII. A nyelvterület keleti peremén A 2017. május 30–31-i kolozsvári névföldrajzi tanácskozás előadásai

Szerkesztő: VÖRÖS FERENC. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Savaria University Press,
Kolozsvár–Szombathely, 2017. 198 lap

A nyelvföldrajztól a névföldrajzig elnevezésű konferenciasorozat nyolcadik állomása Kolozsvár volt. A konferenciakötet A nyelvterület keleti peremén alcímet viseli, és a benne szereplő kilenc tanulmány zöme illeszkedik is az alcím által megjelölt témához.

A szerkesztő, VÖRÖS FERENC előszavát követően (11–12) BENŐ ATTILA és LANSTYÁK ISTVÁN Névideológiák Erdélyben című írása nyitja a tanulmánykötetet (13–32). A szerzők bemutatják az egyes nyelvi ideológiák jellemzőit, mellékletként közlik azok meghatározásait. A névideológiák a nyelvi ideológiák részeként értelmezhetők; egyes nyelvi ideológiák sajátosan a névalkotáshoz, névadáshoz, névviseléshez, névhasználathoz, névváltoztatáshoz és névfordításhoz kapcsolódnak. Az elméleti alapvetés után a szerzők négy olyan, Romániában megjelent újságcikkről számolnak be, melyek a magyar–román kétnyelvű névtáblák ellen szólnak, s a nyelvi koercivizmus ideológiája érvényesül bennük. A szerzők kitérnek a romániai magyarok hozzáállására is, mely inkább a nyelvi liberalizmus ideológiáját tükrözi. A névtáblákkal kapcsolatos konfliktusok az ellentétes ideológiák eredményei, ezért a szerzők szerint fontos lenne tudatosítani a vitázó felekkel azt, hogy valójában nem konkrét kérdésekről szól a vita, hanem ideológiákról.

GERCSÁK GÁBOR a geográfus szemével vizsgálja a tájnévadás és tájtagolás kérdését, elsősorban az 1945–2015 közötti időszakra vonatkozóan (33–41). Ettől az időszaktól kezdve a földtudomány szakembereire új feladatok vártak, ugyanis az új államhatárok kialakulását figyelembe véve kellett megnevezniük a tájegységeket. A földtudományok művelői számára elsődleges szempont, hogy egy-egy tájegység megnevezése tükrözze az adott terület földrajzi jellegzetességeit, ám ezek a megnevezések gyakorta keverednek a történeti és néprajzi tájnevekkel, zavart okozva az egyes régiók azonosításában. A szerző

szól a készülőben lévő új nemzeti atlaszról is, mely remélhetőleg a hazai és a nemzetközi közönség számára is útmutatóul fog majd szolgálni.

Ugyancsak tájnevekkel foglalkozik BARTOS-ELEKES ZSOMBOR: a *Székelyföld* név kapcsán igyekszik körüljárni azon kérdéseket, melyek szempontokat nyújthatnak e tájnév értelmezéséhez (43–64). Székelyföld határvonalai elsősorban nem földrajzilag azonosíthatók, hanem különböző történeti, közigazgatási és nyelvi szempontok alapján. E kritériumokat alapul véve a szerző hat feltételt állapít meg, mely hozzátartozik a Székelyföld fogalmához. Szűken értelmezve csak az a terület tekinthető Székelyföldnek, melyre a tanulmányban részletezett hat feltétel mindegyike érvényes, tágan értelmezve viszont az a terület is, melyre csak egy feltétel igaz; ezt a tanulmányban szereplő ábra kitűnően szemlélteti.

VÖRÖS FERENC a Népességmozgás modellálása történeti és jelenkori családnév-földrajzi térképlapok alapján című tanulmányának (65–104) első részében bemutatja a Magyar családnév-atlasz projekt eddigi eredményeit, majd megállapítja, hogy a népességmozgás modellálására vonatkozóan legalkalmasabbnak a helynévi eredetű családnév bizonyulnak. A második részben – a konferencia témájához illeszkedve – négy, a keleti peremvidékről származó családnévet vizsgál, melyek román névképzés eredményei: *Árgyelán, Erdélyán, Marosán és Moldován*.

FARKAS TAMÁS, kapcsolódva egy nyugat-európai kezdeményezésű kutatási programhoz (European Surname Typology Project), a mai magyar családnévrendszert vizsgálja tipológiai-statisztikai szempontból (107–120). A kutatás eddig csak a magyarországi családnévanyagra vonatkozott, a jelen tanulmány ezt bővíti ki az erdélyi családnévanyag elemzésével. A szerző kontrasztív módon vizsgálja a magyarországi és erdélyi családnévállományt. A leggyakoribb magyarországi és erdélyi családnéveket öt szempont alapján hasonlítja össze: gyakoriság, eredet, a családnév-típusok megterheltsége, regionális és lexikális sajátosságok.

FÁBIÁN ZSUZSANNA arra hívja fel a figyelmet tanulmányában, hogy az olasz bevándorlók családnéveit érdemes a jellegzetesen olasz szakmák felől megközelíteni (121–139). Az ország keleti régióiban az olaszok tipikusan sókamrások, selyemhernyó-tenyésztők, kereskedők, út- és vasútépítők, kőbányászok, kőfaragók vagy szalámisok voltak. A szerző ezen foglalkozási ágak mentén mutatja be egy-egy család történetét, továbbá azt vizsgálja, hogy az egyes családnévek fennmaradtak-e a jelenkori magyar családnévállományban. A tanulmány végén megállapítja, hogy bár az egykori Magyarországra sok olasz bevándorló érkezett, a keleti részekben kevesebb letelepedőről lehetett szó.

A *Gábor (Gábriel, Gábris), Mihály és Rafael* családnévek nyelv-földrajzával foglalkozik tanulmányában GÁBRIS GYULA (141–179). A kutatás alapjául az 1720-as összeírás, az I. világháborús veszteséglista és a 2000-es évek telefonkönyvei, továbbá a 2009-es magyarországi népszámlálás adatai szolgáltak. A szerző az ezen időszakok adatai alapján készült térképeken elemzi a családnévek terjedési irányait.

MIKESY GÁBOR Homonímia és szinonímia a magyar helységnevek körében című írásában a magyar helységnevek referenciaértékű listájának összeállítása mellett érvel (161–179). A jelenség nagy mértékben érinti a Kárpát-medencei, de főként a kiszakadt nemzetrészek helységnevévallományát, így az érintett helynevek azonosíthatósága válik kérdésessé hivatalokban, térképeken és webes böngésző felületeken. A helységnevek egyértelmű megfeleltetésére a határoktól függetlenül szükség van kisebbségi nyelven is, ezt az irányelvet vallja az Európai Unió is, ehhez viszont szükséges lenne összefoglalni a felmerült problémákat, majd a helyek és a nevek korrekt egymáshoz rendelésével megoldani őket.

A magyar–szlovák–ukrán hármashatár egy-egy településének családnévállományát állítja munkája középpontjába KOVÁCS ANDRÁS (181–191). A Tiszaszentmárton (Magyarország), Kistárkány (Szlovákia) és Tiszasalamon (Ukrajna) református egyházi anyakönyveibe az 1990-es évektől bejegyzett családnevek vizsgálata lehetőséget nyújt a jellemző családnevek feltérképezésére, megterheltségének és elterjedésének vizsgálatára. A szerző kiter a családnevekben kimutatható kontaktushatások elemzésére is: megállapítja, hogy a felvidéki és a kárpátaljai település családnevein egyaránt kimutatható a szláv hatás.

A kötet a szerzők rövid magyar és angol nyelvű szakmai önéletrajzával zárul (194–198).

A konferencián nyelvészek mellett geográfusok és geoinformatikusok is részt vettek. Az olvasó egy olyan konferenciakötetet tarthat a kezében, mely egyfelől az interdiszciplinaritás jegyében született, másfelől a névtan alkalmazott jellegéről tesz tanúbizonyságot.

BÁTORI GYOPÁR

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9762-595X>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

**PATRICK HANKS – KATE HARDCASTLE – FLAVIA HODGES,
A Dictionary of First Names [Egyénnevek szótára]**

Oxford Reference Collection. Oxford University Press, Oxford, 2016. 472 lap

1. Az Oxford University Press egyénnévszótára¹ 1990-ben jelent meg először. A tény, hogy 2006-ban a kötet egy jelentősen bővített második kiadást is megért, 2016-ban pedig a kiadó referenciaművek sorozatában újranyomták, jól mutatja a névszótárak iránti, a szakma és a laikusok részéről egyaránt megnyilvánuló érdeklődést. Népszerűségéhez bizonyára az is hozzájárul, hogy az angol nyelvterület egészére koncentrál. Ez egyrészt hatalmas felvevőpiacot jelent, másrészt komoly kihívást is, hiszen az angol nyelvű országok egyénnévkészlete közt jelentős eltérések vannak a történelmi, társadalmi, etnikai, kulturális és nyelvi különbségekből fakadóan. Ráadásul számos más országgal szemben ezekben jellemzően nem szabályozzák az egyénnévválasztást, így az egyedi névadás legváltozatosabb módjai és eredményei bővítik szinte korlátlan módon a névkészletet. A szótár készítői fokozottan igyekeztek figyelni a fenti különbségekre: mind az előszókban, mind a szócikkekben gyakran találkozunk egy-egy név vagy névadási indíték, szokás kapcsán szocioonomasztikai és névföldrajzi megjegyzésekkel. Az *Ann* szócikkből kiderül például, hogy ez az írásváltozat az Egyesült Államokban sokkal gyakoribb, mint a máshol elterjedtebb *Anne*; a 2. kiadás előszava szerint a névteremtés jellemzőbb az afrikai-amerikai körében (viii) stb.

Sajnálatos ugyanakkor, hogy nem derül ki, a szerzők milyen statisztikákra alapozzák megállapításaikat, sőt bibliográfia hiányában a felhasznált irodalomról sem alkothattunk

¹ Az *egyénnév* terminus használatát a *keresztnév* helyett az indokolhatja, hogy a szótárban és mellékleteiben – ahogyan az angol nyelvterület névanyagában is – számos nem keresztény háttérű, pl. arab, japán, indiai, zsidó név szerepel. A terminológia további kérdéseiről l. a 2.2. pontban.

képet. Ez különösen azért zavaró, mert a szerzők nemcsak az angol nyelvű területek névadási hagyományaival foglalkoznak, hanem – helyeselhető módon figyelembe véve az e területeket érő számtalan kulturális, nyelvi stb. hatást – más nyelvekhez, etnikumokhoz, országokhoz kötődő keresztnévállományokról és névadási hagyományokról is szólnak röviden, így a magyarról is. A szerzők több nyelv esetében kaptak speciális segítséget egy-egy szakértőtől, mint az kiderül a köszönetnyilvánításokból (x, xxviii), annak azonban nincs nyoma, hogy a magyar kapcsán ki vagy mi lehetett a forrásuk (ennek jelentőségéről l. később).

2. A kötet felépítése könnyen áttekinthető. Magát a szótári részt (1–286) két bevezető előzi meg (vii–x, xi–xxviii), majd melléletek következnek nagy gazdagságban. E részek legalább olyan haszonnal forgathatók, mint maga a szótári rész, sőt maguk is afféle miniszótáraknak tekinthetők, hiszen számos nyelv vagy terület (arab, kínai, francia, német, indiai, ír, olasz, japán, orosz, skandináv, skót, spanyol, walesi) egyénnévállományát mutatják be rövid szócikkek formájában (1–13. melléklet). Eltérő szempontú megközelítéssel kilóg a sorból az ezeket követő 14. melléklet, amely az uniszex neveket tartalmazza (435). A 15–22. melléklet (legalábbis a tartalomjegyzék szerint, az ismertetési példány ugyanis sajnos hibás, a 13. melléklettel véget ér) bizonyos évek leggyakoribb egyénneveit közli: többnyire 2003–2004-ből, de Anglia és Wales, illetve az Egyesült Államok esetében az 1954–2003 közötti időszakból is; az említett államok mellett Skóciából, az Ír Köztársaságból, Ausztráliából és Új-Zélandról.

2.1. A 2. kiadás rövid bevezetőjének (vii–x) elsődleges célja az új kiadás indoklása. Eszerint az 1. kiadás óta eltelt időben jelentős mennyiségű új név keletkezett, és sokat változott a névdivat. Ezért a szerzők egy rendkívül hasznos, közérthető, számos példával színesített összefoglalást adnak arról, hogy milyen módon bővílhet a keresztnévállomány. Először az új nevek létrehozásának módjait tárgyalják öt pontban: névteremtés (pl. *Condoleezza* < *con dolcezza* 'kellemesen, édesen', ol. zenei terminus), névképzés (pl. *Rachel* + *-ina*), kontamináció (pl. *Diandrea* < *Diana* + *Andrea*), a hagyományostól eltérő helyesírás (pl. *Danyal* < *Daniel*) és a közszavak egyénnévvé tétele (pl. *River* 'folyó'). A fent említett szociolingvisztikai és névföldrajzi megjegyzések mellett a szerzők az idő dimenziójára is tekintettel vannak, így folyamatosan reflektálnak az egyes névalkotás-módok népszerűségének és jellemzőinek a változására is.

Az új nevek más nyelvekből is származhatnak. Erről a 2. kiadás előszava csak röviden szól, hiszen az 1. kiadásé bőségesen tárgyalja a kérdést. Amit a 21. század elejétől jellemzőnek látnak a szerzők a 20. század utolsó évtizedeihez képest, az az ír és walesi, különféle európai és egyre inkább az arab nevek iránti megnövekedett igény, származástól és vallástól függetlenül.

Végül egyéb trendeket is megemlít az előszó: ilyen például a korábban tabu alá eső nevek megjelenése (pl. *Cain* 'Káin', *Cassandra* 'Kasszandra'), ami a szerzők szerint a társadalom kevésbé babonássá válásával magyarázható, véleményem szerint viszont legalább ennyire fontos az is, hogy e nevek már eltávolodtak eredeti viselőiktől, sokan nem is ismerik például a görög mítoszt. Szintén újabb trend a helynevek egyénnévként való használata (pl. *Brooklyn*), amely még a nemhez kötődésen is változtathat: régen a *Paris* férfinév volt a trójai királyfi nyomán, a szerzők meglátása szerint napjainkra azonban inkább a francia főváros motiválja a névadást, ezért használatos inkább lánynévként.

2.2. Az 1. kiadás itt is közölt, jóval hosszabb előszava (xi–xxviii) először a terminológiát tisztázza, a nemzetközi névkutatásban napjainkban elfogadottnak tekinthető állásponttól eltérő módon (vö. pl. az ICOS terminológiai jegyzékével: <https://icosweb.net/drupal/terminology>). Maguk a szerzők is utalnak arra, hogy a *first name* és a *given name* gyakran szinonimaként használatos, álláspontjuk szerint azonban az előbbi szűkebb kategória, csak a teljes név legelső elemére vonatkozik, míg a *given name*-be beletartozik a második, harmadik stb., az apai családnév előtt álló névelem is (xi). Az *apai*-t azért szükséges itt hangsúlyozni, mert a szerzők szerint éppen ezen a második, harmadik stb. névi fokozaton keresztül válik sok családnév egyénnévvé (pl. *Dudley, Duncan*), többnyire azért, hogy az anya családnévét adják a gyermeknek. A szótárba ezért e névtípusnak csak azok a tagjai kerültek be, amelyek már eljutottak a valódi first name státuszába, vagyis a teljes név legelső névelemeként is használatosak.

Ezt követően (a szükségesnél jóval rövidebben és önálló alfejezetcímmel való kiemelés nélkül) olvashatunk a szótár céljáról, a szócikkek tartalma és felépítése helyett pedig érdekes módon mindössze a változatok kérdését, illetve ennek kapcsán az utalozás gyakorlatát említik meg (l. a 3. pontban).

Jóval részletesebb ezzel szemben az angol nyelvterületek egyénnévállományában jelen lévő különböző rétegek és típusok bemutatása. A tárgyalás fő vezérfonala (legalábbis egy-két utalásból sejthetőleg) a gyakoriság (a nagyobb elemszámú és jobban megterhelt tagokból álló kategóriáktól haladunk a kisebbek felé), a kategorizáció alapja pedig (a lehető legtágabban értelmezve) a nevek forrása. Néhány kategória magától értetődő (pl. görög–latin kultúra, bibliai és szentnevek, irodalmi, filmes és popkulturális utalások), mások azonban esetlegesek, illetve eltérő szempontúak (pl. a királyi és arisztokrata nevek, valamint a vallási irányzatokhoz és felekezetekhez kötődő nevek csoportjának inkább a motiváció és/vagy a társadalmi megoszlás az alapja; a családnévből, közszósból, helynévből, becenévből lett egyénneveké pedig a nyelvi előzmény). A felsorakoztatott, gazdag és változatos példaanyagot látva persze nem is csodálható, hogy nehéz megtalálni a tárgyalás egységes szempontját, hiszen az érintett országok egyénnévállománya számos nép, kultúra, nyelv, vallás és korszak lenyomatát hordozza magán.

Az előszó befejező része a különböző országok, társadalmi csoportok és időszakok névadási gyakorlatával foglalkozik, feltehetőleg, de explicite nem kimondva egyrészt egyfajta értelmezési kontextusként, másrészt mert az áttekintett országok és csoportok névanyaga az angol nyelvterület egyénnévállományának is a forrásául szolgál(t). A tárgyalás szempontjai némileg ismét keverednek: előbb az Angliában a 17. század óta létrehozott új neveket, illetve a modern amerikai névadást ismertetik röviden, majd az időbeliségről áttérnek a társadalmi szempontokra (afrikai amerikai és egyéb fekete nevek), végül a térbeliség szempontja következik. Kanada, Ausztrália és Új-Zéland angol nyelvterületként értehető módon kapott itt helyet, az egyes európai országok, illetve népek és nagyobb régiók bekerülése és sorrendje azonban már esetlegesnek tűnik (Franciaország, Olaszország, Ibériai-félsziget, Németország, Hollandia és Belgium, Skandinávia, Oroszország, Lengyelország, Magyarország, Románia és a modern zsidó névadás).

A magyar névadásról a kiadvány hiteles információkat közöl (xxvi), habár természetesen elnagyoltan. Az igen széles merítésnek köszönhetően ugyanis minden országra legfeljebb fél oldalnyi vagy kevesebb helyet szentelhetek a szerzők, és a magyar így is a hosszabbak között van, miközben az angol névadásra feltehetőleg nincs különösebben

jelentős hatással. A 15 sornyi bemutatásból megtudható, hogy a magyar nem indoeurópai nyelv (de hogy milyen, az nem derül ki), ezért szerkezete erősen eltér a környező nyelvekétől. Részben annak következtében azonban, hogy az ország közép-európai hatalom volt, sokáig politikailag egyesítve a német nyelvű Ausztriával, erős nyugati keresztény és német hatás érte a névállományt, sőt szláv is azon szláv közösségek részéről, amelyeket egy időben Budapestről kormányoztak – szól a magyar egyénnévállomány és nép történelmének egy mondatba sűrítésétől óhatatlanul némileg felületesre sikerült megállapítás. Megtudjuk még, hogy a más nyelvekből átvett nevek alakja erősen eltávolodott az eredetitől (habár ez általában így működik a nyelvekben, és nem is igaz a magyarban lévő jövevénynévek összességére, l. pl. *Anna*, *Adám*, *Dávid*). Példaként a leggyakoribbnak tartott férfinévek közül az *István*-t, *Imré*-t, *László*-t és *Kálmán*-t említik, feltehetőleg nem véletlenszerűen, hiszen feltűnően Árpád-házi nevekről van szó. (Ezt támasztja alá az is, hogy az előző korábbi részeiben kétszer is előfordul magyar utalás, és éppen e nevek: arra, hogy számos népnél népszerűek a királyaik által viselt nevek, magyar részről a *László* a példa [xvii], a *Kálmán* pedig az írek kora középkori hittérítő tevékenységét példázza, hiszen Szent Kolumbán révén jutott el Magyarországra [xviii]). Végül – a közös európai névkincsen túli rétegekből egyedülként kiemelve – megemlítik, hogy néhány nevet latinból fordítottak le, példaként a *Flora* > *Virág* és a *Hilarius* > *Vidor* neveket hozva. Ez is arra utal, hogy a szerzők magyar névkutató segítségével nélkül dolgoztak (másképp a szörványos *Vidor* helyett nagyobb eséllyel került volna ide például a *Constantinus* > *Szilárd*). Végezetül előkerül az a fontos tény is, hogy – Európában egyedülként – a magyarban a családnév után áll az egyénnév.

2.3. A szótári rész két hasábra szedve tartalmazza a szócikkeket, a férfi- és női neveket nem különválasztva, a nemhez kötődésre a nemzetközileg ismert szimbólumokkal (♀, ♂) utalva. A szótár célja – mint az az előszóból kiderül – a különböző kultúrákból, nyelvekből eredő nevek révén is bemutatni a különböző kultúrák hasonlóságait és különbségeit a nevek formájára, nyelvi eredetére, kulturális sajátosságaira és leszármazási viszonyaira utaló megjegyzésekkel. Ennek megfelelően mindig szerepel a szócikkben a név nyelvi eredete; a gördített etimologizálás elvét követve a végső etimon és a közbülső fokozatok is. Így a *Dawson*-ról megtudhatjuk, hogy az azonos alakú családnévből ered, amely a *Daw* apanévi változata, a *Daw* pedig a *David* becézője.

Ha egy névnek több változata is használatos (legyen akár csak írásváltozat, pl. *Ann* és *Anne*, akár ugyanazon név hangtani és morfológiai változások révén kialakult bármiféle változata), elvileg a hagyományos angol írásmódút veszik alapul, a többi, amelyek természetesen szintén külön szócikket kaptak, ide utalják. Az utalózás azonban néhány esetben nem következetes. A *Johanna*-tól például a *John*-hoz utalnak, hiszen annak a női formája, nincs viszont utalás a *Joanna*-hoz, holott a *Joanna* szócikkében olvashatunk bővebben a női pár kialakulásáról és újszövetségi viselőjéről, tehát ez a fő szócikke a névbokornak.

A szócikkek további tartalma igen változatos, nem formalizált. Az eredet mellett többnyire utalnak a gyakoriság változására, valamely országban, régióban vagy társadalmi csoportban való nagyobb elterjedtségre és a népszerűség okára (pl. az *Anne* gyakoribbá válása az *Ann*-nel szemben L. M. Montgomery nálunk is jól ismert, 20. század eleji Anne-regénysorozatának köszönhető). Irodalmi, mitológiai stb. eredetű neveknél egészen hosszú magyarázatok is szerepelhetnek a névviselőről (pl. az *Achilles*-nél 6 mondatot szentelnek csak a görög hős élettörténetének). Gyakran utalnak híres névviselőkre is.

A fő szócikkekben gyakran megjelennek az önálló egyénnévként is használatos változatok, valamint a becéző formák. A szerzők különbséget tesznek a rövidült változat (SHORT FORM) és a becenév (PET FORM) között, habár e két kategória elkülönítése nem tűnik problémamentesnek. A *James* esetében például a *Jim* SHORT FORM-ként szerepel (habár nem csupán rövidülés történt a névben), a *Jimmy* pedig érthető módon PET FORM a becéző képzés miatt. Ugyanakkor persze a rövidült formák is szolgálhatják a becézést, és mind a rövidült, mind a becéző formából válhatott önálló egyénnév az angolban is (pl. a már egyénnévként is használt *Jack* eredetileg a *John* beceneve volt, a *Jan* pedig a *Janet* vagy a *Janice* rövidülése a szótár szerint).

A több nyelvben is ismert egyes nevek szócikkeinek a végén néha más nyelvi megfelelők is feltűnnek, de hogy mely nyelveket említik meg, az szintén ötletszerűnek tűnik (a *Jacob* esetében például szerepel a magyar *Jákob*, s többek közt a finn, lengyel, cseh megfelelő is, a *James*-hez viszont nem került be se a magyar *Jakab*, se a fenti nyelvek vonatkozó megfelelői).

4. Az Oxford University Press egyénnévszótára jól láthatólag elsősorban a nagyközönség számára készült. Erre utal a szócikkek felépítését részletesen bemutató leírás és a bibliográfia hiánya, a névadási szokások igen bőséges, olvasmányos bemutatása, valamint a popkulturális utalások sokasága. Adatgazdagsága, az adatok megbízhatósága és mellékletei miatt ugyanakkor mind a szótár és mellékletei, mind az előszók jól használhatók a szakma számára is. A fent említett következetlenségek és egyenetlenségek ugyan lexikográfiai, illetve elméleti szempontból zavarók, de az egy-egy névvel kapcsolatos tájékozódást nem befolyásolják. Az pedig különösen öröndetes, hogy a szerzők kiemelt figyelmet fordítottak más nyelvek és kultúrák névállományára, s ezek között a magyar is helyet kapott.

SLÍZ MARIANN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5959-1018>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT, Örök névnaptár. A mai magyar keresztnévek legteljesebb gyűjteménye

Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2017. 240 lap

1. Az Örök névnaptár a Magyarországon anyakönyvezhető keresztnévek legteljesebb gyűjteménye, illetve annak névszótári feldolgozása. Azt a 3862 keresztnévet tartalmazza, amely 2017. január 1-jén anyakönyvi bejegyzésre alkalmas névként szerepelt a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének jegyzékében. A kiadvány legfőbb újdonsága, hogy nemcsak a névhez kapcsolódó alapvető információkat (az eredetet és a közszói jelentést) közli, hanem mindegyik névhez névnapot is javasol.

Az előszót követi az elméleti bevezető (5–12), melyben a névnap ünnepéről, a névnapozás szokásáról, a névnap(ok) időpontjának meghatározásáról, a névtár tartalmáról, a névcikkek felépítéséről olvashatunk. Az olvasó tájékozódását segíti a rövidítések jegyzéke

(13–15). A javasolt névnapot a *jn* rövidítés jelzi, és bővített formái a javaslat jellegére is utalnak: *jnI* = irodalmi nevek napja, *jnJ* = a név közszói jelentése alapján javasolt névnap, *jnO* = online kalendárium alapján javasolt névnap, *jnR* = a ritka nevek napja alapján javasolt névnap, *jnV* = a név első viselői által javasolt névnap. A beceneveknél és egyéb alakváltozatoknál a ↑ jel utal arra, hogy az alapnévnél kell utánanézni az értelmezésnek.

2. A könyv két nagyobb részre osztható: a névtárra és a névnaptárra.

2.1. A névtárban (16–133) a keresztnemek nemek szerint (1658 férfinév és 2204 női név), betűrendben találhatók. A szerzők az egyes keresztnemeknél a név eredetét (néhány esetben a közvetítő nyelvet), közszói jelentését, meglévő vagy javasolt névnapjait tüntetik fel. A névkinsbe korábban bekerült keresztnemek névnapját a LADÓ JÁNOS – BÍRÓ ÁGNES által írt Magyar utónévkönyvből (1998) vették át, illetve néhány esetben korrigálták a katolikus egyház elektronikus naptára alapján. Egyes neveknek többféle lehetséges eredeztetés és közszói jelentés is fel van tüntetve (pl. a *Vernon* fr. 'égerfás hely, égerfás liget' vagy lat. 'tavaszi, megújuló' is lehet), illetve vannak olyan keresztnemek is, amelyek eredete ismeretlen (pl. *Ariton*).

Azon újabb anyakönyvezhető keresztnemek esetében, amelyeknek nem volt megadva ez idáig a névnapja, többféle irányelv alapján történt a névnap dátumának kijelölése. Az alakváltozatokként létrejött keresztnév számára az alpnév névnapjai szolgáltak alapul (pl. az *Antal* névből származó *Anton*, *Antónió*, *Antos* névnél is). Az alakváltozatok közé tartoznak az alpnév újonnan keletkezett írásbeli vagy kiejtésbeli változatai (pl. *Alex* és *Alek*), a becenevek (pl. a *Borbála* név becézői: *Biri*, *Bora*, *Borcsa*, *Bori*, *Boris*, *Boriska*, *Borka*), a különböző nyelvekben kialakult, azonos törből származó nevek (pl. a latin eredetű *Juliánusz* és a francia eredetű *Zsülien*), a férfi-női névpárok (pl. *Stefánia* – *István*). Azon keresztnemek, amelyek a magyar névállomány egyetlen meglévő elemével sem mutattak alaki rokonságot, a jelentés, tematikus csoport szerint kaptak névnapot. Így került a március 21-én névnapját ünneplő *Tavaszi* és *Tavaszka* mellé a hasonló közszói jelentésű *Bahar*, *Kelda* és *Veszna* név. Az irodalomból származó újabb női nevek (pl. *Amidala*) január 14-én, a férfinevek (pl. *Berzsián*) pedig március 14-én ünneplendők. Amennyiben az idegen eredetű névnek van más nyelvben meghatározott emléknapija, az szolgál a névnap kijelölésének alapjául. Több ritka név névnapja olyan napra került, amelyen korábban csak egy-két név ünnepe szerepelt.

2.2. A névnaptárban (134–237) hónap és nap szerinti bontásban szerepelnek a nevek. Augusztus 20-án például *Berárd*, *Bernát*, *Éliás*, *Filibert*, *Gáber*, *István*, *Ozmin*, *Samu*, *Sámuel*, *Vajk*; *Samuella* és *Stefánia* ünnepli a névnapját. A legkevesebb nevet november 1-jén ünneplik (5: *Benignusz*, *Benke*, *Igor*; *Benigna*, *Marianna*), a legtöbbször pedig július 15-én (49: *Aurél*, *Baldvin*, *Barót*, *Benvenútó*, *Bonaventúra*, *Csege*, *Csegő*, *Egon*, *Henrik*, *Kardos*, *Lád*, *Ladomér*, *Lóránt*, *Örkény*, *Örkönd*, *Roland*, *Talamér*, *Vladimir*; *Adaora*, *Adóra*, *Ajra*, *Alirán*, *Allegra*, *Aloé*, *Ánfissza*, *Angelina*, *Ánizs*, *Arenta*, *Artiana*, *Avitál*, *Bozsóka*, *Brenda*, *Cinka*, *Csaga*, *Csalka*, *Ékes*, *Estilla*, *Eszte*, *Eszte*, *Fára*, *Füzér*, *Ika*, *Leonóra*, *Manuella*, *Narina*, *Opika*, *Pompília*, *Stella*, *Sztella*). Sok keresztnév többször is szerepel a névnaptárban, hiszen ugyanannak a szentnek többször lehetett ünnepe az évben, mely az élete egy-egy jelentős eseményéhez kapcsolódott (születés, halál, csodatétel, szentté avatás napja stb.), ráadásul ugyanazt a nevet több szent is viselte.

3. A könyvben lévő keresztnévkinccs azt is mutatja, milyen jellegű tendenciák figyelhetők meg a névállomány változásában az 1998-ban megjelent LADÓ-BÍRÓ-féle utónévkönyvhöz képest, amely még csak 2606 (1163 férfi- és 1443 női név), anyakönyvezésre alkalmas nevet tartalmazott. Ehhez viszonyítva az Örök névnaplóban 1256 névvel (495 férfi- és 761 női névvel) több, összesen 3862 keresztnév található.

A FERCSIK-RAÁTZ-féle névtárban gyakoriak a magyar névkészletbe újonnan bekerült idegen eredetű férfinévek (pl. az angol *Brett*, arab *Abdullah*, francia *André*, japán *Akitó*, olasz *Adriánó*, szláv *Boromir*) és női keresztnévek (pl. az angol *Evolet*, arab *Heszna*, francia *Fadett*, japán *Hina*, olasz *Mandorla*, szláv *Dusmáta*).

Az anyakönyvezhető magyar eredetű nevek száma is növekvő tendenciát mutat. Az újabban bejegyezhető keresztnévek körében gyakran előfordulnak magyar közszókból származók (pl. *Áldás*, *Békés*, *Erdő*, *Hős*, *Kos*; *Áfonya*, *Bodza*, *Eper*, *Frézia*, *Gyömbér*).

Írói névalkotásból keletkezett újabb nevek is anyakönyvezhetővé váltak: például a *Berzsián* férfinév Lázár Ervin Berzsián és Dideki című meséjéből, a *Bóbita* női név Weöres Sándor gyerekverséből, a *Frodó* és a *Gandalf* Tolkien A Gyűrűk Ura című művéből.

A nevek becéző alakjának hivatalos keresztnévként való választása egyre népszerűbb a névadók körében. Ez megfigyelhető a magyar (*Ági*, *Borka*, *Dóri*, *Hanni*, *Juli*, *Klári*, *Mici*, *Piri* stb.) és idegen eredetű nevek becéző formáinak névtárban való nagyszámú előfordulásában is (*Dára*, *Gréte*, *Hédi*, *Meggi*, *Molli*, *Szindi*, *Zorka*, *Zsanka* stb.).

A két keresztnévből álló összetételek közt az *Anná*-hoz kapcsolódik a legtöbb utótag: *Annabori*, *Annakata*, *Annaleila*, *Annaléna*, *Annalilla*, *Annaréka*, *Annaróza*, *Annaszófia*, *Annavirág* stb. Más összetett nevek közszókból jöttek létre: pl. *Csillagvirág*, *Tűzvirág*.

Vannak olyan férfi és női alakváltozattal rendelkező nevek, amelyeknek egyik változatuk hiányzott a LADÓ-BÍRÓ-féle utónévkönyvből; ezek közé tartozik az *Adolfina* (az *Adolf* férfinév női párja), *Adonika* (vö. *Adonisz*), *Bazília* (vö. *Bazil*), *Damjána* (vö. *Damján*), *Hunóra* (vö. *Hunor*), *Timona* (vö. *Timon*) női név is.

4. Könnyű kezelhetősége és információgazdagsága folytán a FERCSIK ERZSÉBET és RAÁTZ JUDIT által írt Örök névnapló nemcsak a névkutatóknak szolgálhat hasznos szakmunkaként, hanem a keresztnévek eredete, jelentése, névnapja iránt érdeklődő olvasóknak, illetve a gyermeküknek nevet választó szülőknek is jó szívvel ajánlhatjuk tájékoztató alapként.

BAUKO JÁNOS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1297-6177>

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

Közép-európai Tanulmányok Kara

VÖRÖS FERENC, Kárpát-medencei történeti családnévatalasz

Kalligram, Dunaszerdahely, 2017. 562 lap

1. A 2014-ben megjelent Kis magyar családnévatalasznak „megszületett a testvére”: ez az elődjénél valamivel vastagabb kötet az 1720-as népesség-összeírás (elsősorban) leggyakoribb családnéveinek földrajzi elterjedését és gyakoriságát mutatja be. A könyv

bevezető fejezetében több oldalon foglalkozik a személynevek kérdésével, a családnevek kialakulásának és alakulásának, változásának folyamatával (15–19). Az 1720-as összeírás hasznosíthatóságát ismerteti, majd rátér az atlasz készítésének módszereire, a külföldi minták tanulságaira. Ortográfiai és etimológiai szempontokat is érint. A korpusz ismertetése (46–68) mutatis mutandis sok átfedést mutat a Kis családnévatalasz hasonló fejezetével. A szerző FARKAS TAMÁSnak a családnév típusok osztályozására kialakított rendszerét veszi alapul az atlasz számára (64), mely a KÁZMÉR-féle családnévszótár (CsnSz.) motivációs rendszerének feldolgozására készült (CsnVégSz. 10–11), így HAJDÚ MIHÁLY családnévszótárának (CsnE.) kategorizációja alapján szükségszerűen lehetett pontosítandó. VÖRÖS FERENC a térképek bemutatása során egyébként nem ragaszkodik pontosan az itt felvázolt beosztáshoz.

2. A térképlapok legnagyobb része a neveket lexikális típusok szerinti csoportokban mutatja be. Itt először a származási vagy lakóhelyre utaló (90–123), illetve a felmenő nevéből keletkezett családneveket (124–269) tárgyalja. Ezek során további ismert alcsoportokkal találkozunk: a felmenő pusztai személyneve (*Balog*), az ebből képzett név (*Markó*), a felmenő birtokjeles neve (*Balla*, *Popovics*), a felmenő nevéből képzett vagy birtokjellel ellátott nevek (*Kósa*, *Bene*). Ez utóbbi két alcsoport nem egészen világos, hogy miben különbözik egymástól, már akkor sem, ha csak a csoport elnevezését vizsgáljuk, különösen pedig akkor, ha a *Balla* és a *Kósa* nevet tekintjük. Az *-a*, *-e* birtokos személyjeles nevek sora a birtokos személyjel *-i* változatával is kiegészíthető. Ilyen alakulású név a térképlapok sorában nem található. VÖRÖS FERENC a bevezetőben így indokolja eljárását: „Habár a névszótárak egyes szótári típusokat meglehetősen egyöntetűen birtokjeles apanévi eredetűeknek minősítenek, a nyelvföldrajzi tények gyakorta arra intenek bennünket, hogy alkalmasint másként is gondolkodhatunk. Ennek az elvnek az érvényesítésével hagytam meg az *-i* képzősek között az *Andrási* bizonyos adatait a helynévi eredetű családnevek kategóriájában, hiszen a történeti helynévtárak tanúsága alapján legalább huszonhét *Szentandrás* nevű településről tudunk szerte az országban, jóllehet az adathalmaz nem elhanyagolható része tüzetes genealógiai vizsgálatok nélkül szétválaszthatatlanul egybeemosódik az *Andrási* (*András* + *-i* < *-é*) patronimikumokkal” (51). Ez az érvelés véleményem szerint nem meggyőző. A patrocíniumnevekből alakult településnevek mindig a védelmező szent nevének teljes, vagyis a *szent* szóval kiegészült formájában használatosak napjainkig: *Szentandrás*, *Szentgyörgy*, *Szentmiklós* stb. Az onnan származó vagy ott birtokkal rendelkező személyek neve ebből a településnévből alakult *-i* képzővel: *Szentandrási*, *Szentgyörgyi*, *Szentmiklósi*. A Zólyom megyei *Balázs* nevű település (védőszentje ennek is Szent Balázs volt, első adata 1796-ból való, vö. FNSz.) nem látszik perdöntőnek.

A sort a nemzedékviszonyító nevek folytatják, közülük a *Kis(s)* és a *Nagy* név szerepel itt (270–273). Ezeknek a testi tulajdonságra utaló jelentését a szerző a családnevek esetében csak másodlagosnak tartja. További névcsoportok a lexikális típuson belül a nép- és népcsoportnevekből alakult (274–319), a foglalkozásra, tisztségre (320–469), a társadalmi státuszra, valakihez tartozásra (470–485), továbbá a külső és belső tulajdonságra utaló (486–513) családnevek.

A nevek szemantikai típusai alapján összefoglaló térképlapok is készültek (515–519): a felmenő pusztai nevéből keletkezett családnevek (7438 névadat alapján) és a hetvennél több névvel rendelkező, magyar eredetű foglalkozásnévből keletkezett családnevek

(14 985 névadat alapján). A „morfoszemantikai típusok” sorában többek közt az *-i* helynévképzős és a *-fi* névrészes magyar eredetű családnevek, majd a *-ský*, *-ics*, *-ová* képzős szláv, végül a *-mann* névrészes német eredetű családnevek térképlapjai következnek; de e cím alatt közli a szerző például a „nyolcvannál gyakoribb szláv eredetű foglalkozásnevek” vagy az „*-u* grafémára végződő nevek a keleti régióban” térképlapjait is (521–544).

A térképtárban az előforduló nevek és névváltozatok gyakoriságát színek és színárnyalatok jelölik, (az 1910-es megyebeosztásra vetített) megyei és települési bontásban, a terület össz népességének ezrelékes értékében. A nemzetközi példákat is figyelembe vevő eljárásával a szerző igen szemléletes, informatív módszert dolgozott ki. A településeket a 18. századi településhálózat alapján veszi figyelembe. Ez a legáltalánosabb adatközlési módja, példaként a *Szalai* név térképlapjait említem (90–93).

További térképlaptípusok is vannak az atlaszban. Például a *Szilágyi* nevet a szerző az előbbi két szemponton túl a *Szilágy* ~ *Szilád* névváltozatok figyelembevételével egy harmadik térképen, a keleti régióban adatolt településenkénti előfordulásait pedig külön is, egy negyedik térképen ábrázolja (94–97). Az *Erdélyi* és a *Somogyi* névvel kapcsolatban új szempont is jelentkezik: a 19. század során az e neveket felvevők megyék és települések szerinti ábrázolása mellett az elhagyott nevek felsorolása is megtalálható. Az információk azzal is kiegészülnek, hogy hány azonos nevű vette fel az *Erdélyi*, illetőleg a *Somogyi* nevet (*Erdélyi*: 98–102; *Somogyi*: 107–112). A kötet közlés módja szerint az *Erdélyi* és *Somogyi* névre történt változtatások felsorolása mellett (101, 111) az 1720-as regionális gyakoriság térképe szerepel. Ezeknek a színezése nem azonos a 98., illetőleg a 107. oldal térképével, és nem világos, hogy a két-két térkép azonos címe mire utal. Emellett a térképtárban olykor a Kis magyar családnévatalaszból átvett térképlappal is lehet találkozni (*Árgyelán*). (A 19. századi névváltoztatók regionális megoszlását a rákövetkező, az adatsorokat közlő lap hátoldalán találjuk.)

3. Minden családnév térképlapja mellett szócikkszerűen foglalkozik a szerző a név keletkezéstörténetével, felsorolja az 1720-as névváltozatokat gyakoriságukkal, és megadja a név összes előfordulásának a számát is.

Az egyes nevek keletkezéstörténetét névtípusonként különböző módon, de valóban a típus legkorábbi korszakáig visszamenően tárgyalja. Így például a *Gergely* családnév tárgyalásakor (202) a *Martyrologium Romanum*ig nyúl vissza, ismerteti a családnév alapját jelentő keresztnév latinos végződésének elhagyását, a név hangtani módosulását és a *Gergely* név tisztelettörténeti vonatkozásait. Hasonlóképpen jár el minden, apanévi eredetű családnévnél.

A közsói eredetű családnevek tárgyalása során – hasonlóképpen – a szerző a közszó etimológiáját adja meg (l. pl. *Olasz*, *Oláh*, *Fazekas*). Nemegyszer túlságos aprólékosság tapasztalható az etimológiák kapcsán. Így felmerül a kérdés, hogy a 18. század elejének családneveit térképre vivő munkában mennyiben szükséges a *kecske* etimológiája a *Kecskés* családnév földrajzi elterjedtségének az ábrázolásához. Vagy miért tárgyalja részletesen a szerző a finnugor szókezdő *p* spirantizációjának esetét a *Fazekas* családnév tárgyalásához? Miért vezeti vissza egy-egy magyar szó történetét a kikövetkeztetett ós- vagy ószláv szótőig (*Takács*, *Kovács*)? Miért szerepel a finnugor etimológiától kezdve a *véres-veres* szóhasadásának tárgyalásáig a közszavak története a *Veres* ~ *Vörös* családnév kapcsán? (Ebben az esetben egyébként nemcsak a térképhez kapcsolódó szócikkben, hanem a bevezető fejezetben is: 43–44, 63). Hasonló módon ismétlődik a *Szűcs* családnév

és alakváltozatainak a tárgyalása (62, 333) is, az ótörök etimológiából kiinduló hangtörténeti események fejtegetése során azonban megállapításai hibásak, a szakirodalmi hivatkozások félreértésen alapulnak mindkét idézett helyen.

Az atlasz bevezetőjében a szerző hosszasan foglalkozik helyesírási, hangjelölési kérdésekkel (39–41). Megjegyzéseket véleménye szerint döntően a /ts/ és /tʃ/ hangok jelölése érdemel. Megállapítja, hogy a hangjelölés eltérései a katolikus és a protestáns helyesírás különbségeiből fakadnak. Az itt elmondottak kielégítően magyarázzák a névváltozatok ma is fennálló gazdagságát, amely mögött a lejegyzők sokfélesége is tetten érhető. Kevésbé érthető, hogy ugyanezen vonatkozásokat több /tʃ/ végű névnél is megismétli a szerző (*Lukács, Takács, Kovács*), hiszen a helyesírás az adatokban a lejegyzőkre, az ő esetleges vallási hovatartozásukra jellemző, és nem a nevet viselő és használó személyekre. A helyesírási, hangjelölési kérdésekhez tartoznának a mellékjelek is. Érthető lenne ezek tárgyalásának hiánya, hiszen tudott dolog, hogy a magánhangzók időtartamának a jelölése a 18. század első felének kéziratos anyagában teljesen esetleges. A *Szűcs* név esetében mégis külön térképlap ábrázolja a rövid *ö*-s és rövid *ü*-s adatokat (335, 336). Hogy ez így történt, az csak a fent már említett hibás hangtörténeti fejtegetésből fakadhat, ami mellett nem tűnhetett fel, hogy a rövid *ü*-s adatok nem a Dunántúlról kerülnek a térképre, ahol a felső nyelvváltozat hosszú magánhangzók hiányoznak, hanem a Tisza mentéről, a Nagykunságból, ahol egyébként ezeknek a hangoknak a hosszú ejtése a jellemző.

A térképek melletti szócikkszerű összefoglalások időnként művelődéstörténeti megjegyzéseket tartalmaznak; ilyen például a *Varga* és a *Csizmadia* nevek kapcsán a foglalkozásnevek összefüggésére való utalás (324). A térképlapra vitt, azonos jelentésű, de eltérő eredetű közszavakra visszatekintő nevek összekapcsolása legalább a figyelemkeltés szándékával a névtörténet, a nyelvtörténet és a nyelvjárási összefüggéseinek felismerését erősíthetné. Például a *Fazekas* (346–351) és a *Gerencsér* (442–443) egymástól távol eső adatai szinte kínálják, kínálnák az egyesített térképlapon való szerepeltetés lehetőségét a kötetben.

Az atlasz nemcsak a magyarok, hanem a Kárpát-medencében a magyarokkal együtt élő más nyelvű magyarok: szlovákok, németek, horvátok, románok, szerbek, szlovének névanyagának az elemeit is tartalmazza. Ezek a nevek eredetüktől függetlenül magyar neveknek tekinthetők, ha a névviselők magyarok voltak, és a nevet a névöröklés során korábbi vegyes házasságok, a nyelvhatár eltolódása és más okok folytán használták, és utódaik ma is használják. Ezeknek, illetőleg a magyarban közszóként is élő neveknek az átadó nyelvekben használatos, nem magyar hangalakú változatát (pl. *Tkács ~ Tkacs*) – mivel szláv névképzések – a szerző nem vette figyelembe a munka során.

4. A kritikai jellegű észrevételek mellett is megállapítható, hogy VÖRÖS FERENC Kárpát-medencei történeti családnévátlasza hatalmas anyagot feldolgozó munka, számos szakterület számára kincsesbánya. Jó kiegészítése a Kalligram Kiadónál 2014-ben megjelent Kis magyar családnévátlasznak. A két atlasz adatainak egymás mellé állítása egyes névtípusok továbbéléséhez, elterjedtségének területi összefüggéseire, település- és társadalomtörténeti következtetések levonásához szolgálna bőséges anyagot.

ZELLIGER ERZSÉBET

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2896-5624>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Két kiadvány a magyarországi szlovákok családneveiről

1. Čabianske priezviská [Csabai családnevek]. Szerkesztő: TÜNDE TUŠKOVÁ. Výskumný ústav slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba, 2015. 260 lap – 2. Komlósske priezviská [Komlósi családnevek]. Szerkesztő: TÜNDE TUŠKOVÁ. Vydavateľstvo Ivan Krasko, Nadlak, 2017. 183 lap

1. A magyarországi szlovákok letelepedésének folyamata a mai Magyarország területén három időszakban zajlott: az első szakaszban, 1690–1711 között elsősorban szökött jobbágyságok érkeztek a török miatt elnéptelenedett területekre (ekkor népesült be többek között Piliscsév, Keszthely, Súr, Bánk, Vanyarc és Acsa). Az 1711–1740 közti migráció következtében népesült be például Bánhida, Sárissáp, Albertirsa, Kiskőrös és Békéscsaba. Az ezt követő fázisban, amely egészen az első világháború végéig tartott, népesült be szlovák lakossággal a zempléni Kishuta, Füzér, Bükkzentlászó, Bükkzentkereszt és Répáshuta. (Bővebben l. ANNA DIVIČANOVÁ – ONDREJ KRUPA 1999. *Slováci v Maďarsku*. PressPublica, Budapest. 4–7.) Az egymástól többé-kevésbé elzárt nyelvterületeken élő szlovák lakosság mind nyelvén, mind hagyományaiban megőrizte eredeti származási területének sajátosságait. A sokszor pontosan meg nem határozott származási hely felkutatásában és a migráció útvonalának felvázolásában segítséget nyújthatnak családneveik is. VINCENT BLANÁR, a neves szlovák nyelvész 53 magyarországi szlovák településen gyűjtötte össze és dolgozta fel 1950-es monográfiájában a szlovák családneveket.

A magyarországi szlovák eredetű családnevekről azonban mindeddig nem készült módszeres feldolgozás. Az itt ismertetett kiadványok a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete irányítása alatt álló tudományos projektnek az eredményei, annak a sorozatnak a kötetei, amely a magyarországi szlovák lakosságú települések személyneveit kívánja feltérképezni és elemezni.

2. A sorozat első darabja, a jórészt szlovák nyelven íródott, Čabianske priezviská [Csabai családnevek] című többszerzős monográfia a békéscsabai szlovák családok személyneveit vizsgálja többféle szempontból. A kiadványban emellett megismerkedhetünk Békéscsaba történelmével és a helyi családnév kutatások előzményeivel is.

A kötet három fő részből áll. A kétnyelvű bevezetőt a nagy többségükben szlovák nyelven írott tanulmányok követik.¹ Itt olvashatunk Békéscsaba történetéről (CHLEBNICZKI JÁNOS; 12–17), a csabai családnevek üzenetéről (GYIVICSÁN ANNA; 18–43), a legrégebbi és leggyakrabban előforduló családnevek létrejöttének motivációiról (GYIVICSÁN ANNA, CHLEBNICZKI JÁNOS, TUSKA TÜNDE, UHRIN ERZSÉBET szerzőségével; 44–72), továbbá a békéscsabai szlovák családnevek etimológiájáról (IVETA VALENTOVÁ; 73–153) is.

A második részt a mellékletek alkotják: a térképek (156–223), valamint egy rövid ismertető az 1938-ra eltűnő békéscsabai családnevekről (MIROSLAV KMEŤ; 224–226).

¹ A szerzői nevek a kötetek szlovák nyelvű fejezeteiben szlovák formában szerepelnek. Jelen ismertetésben a magyarországi szerzők esetében nevük magyar formáját adjuk meg.

A harmadik nagyobb szakaszban található A csabai családnevek üzenete című magyar nyelvű fejezet (GYIVICSÁN ANNA; 228–244), a felhasznált irodalom (245–250), valamint a szlovák, magyar és angol nyelvű összefoglalás (251–259), majd a szerzők rövid bemutatása (260).

2.1. A dél-alföldi szlovákok ősei Észak-Nógrádon és a Duna-Tisza közén át érkeztek közép-szlovákiai tájakról (Árvából, Hontból, Gömörből és Turócból). A szakirodalom a telepések két típusát különbözteti meg: a letelepített és az individuálisan letelepült (szökött) jobbágyskat. A szökött jobbágyskat Nógrád megye déli, illetve Pest megye északi részén telepedtek le, majd néhány évtizeddel később tovább vándoroltak a Dél-Alföld felé. Néhány szlovák családnév éppen ezeknek a migrációs állomásoknak a neveit örizte meg. A letelepítettek esetében a földesurak arra törekedtek, hogy egyazon településre azonos vallású és nyelvű lakosok kerüljenek.

A kutatások azt támasztják alá, hogy egyes családok magukkal hozták eredeti családnévüket, míg mások az évtizedes vándorlási útvonalon változtattak nevet. Érdekes példája a névváltoztatásnak a *Mlinár* (*Molnár*) család esete: új családnévük a *Žibrita* lett, amely éppen a származási helyük emlékét örzi (*Žibritov*). A békéscsabai szlovákok családnévei hozzájárulnak az ún. „csabai tudat” erősítéséhez is. A statisztikai adatok azt bizonyítják, hogy a legrégebbi szlovák családnéveket jelenleg is viselik, igaz, nem azonos számban. Békéscsaba jellemző szlovák családnévei közé tartozik többek között az *Ancsin*, a *Fabulya*, a *Gajdács*, a *Hrabovszki* és a *Medovarszky* vezetéknév. A tipikusan békéscsabai családnevek azokon a településeken is megtalálhatók, ahová csabaiak települtek át (pl. Csanádalbertin vagy Medgyesegyházán).

A szerzők a szlovák családneveket a 2010. évi hivatalos népességnyelvántartás alapján választották ki és dolgozták fel. A 3625 férfi és 3221 női (lánykori) családnévből a leggyakoribbakat és a legrégebbieket választották ki. Az elemzés során feltüntették a női és férfi névvisezők számát is.

A családnév motivációi, létrejöttük okai sokrétűek, s a szlovákok mellett szép számmal találhatók magyar eredetűek is. A származásra utaló családnevek között jellemzőek a feltételezett származási hely nevéből képzettek: *Andovce* > *Andó*; *Badin* > *Bagyinka*, *Bagyinszky*; *Priboj* > *Pribojszki*; *Žilina* > *Zsilinszki*, *Zsilinszky*. A migrációs állomáshelyre utaló családnevek is vannak: *Bánk* > *Bánszki*; *Kerepes* > *Kerepeczki*, *Kerepeczky*. Nagyobb régiók, megyék által motivált családnevek: *Liptov/Liptó* > *Lipták*; *Orava/Árva* > *Oravec*; *Spiš/Szepes* > *Szpisjak*, *Szpisják*; *Turóc* > *Thuroczy*, *Turóczi*, *Turóczi*, *Turcsán*, *Turcsányi*. Foglalkozást jelentő nevek: *Asztalos*; *Csizmár*; *Gajdács*, *Gajdos* 'dudás'; *Krajcsó*, *Krajcsi*, *Krajcsovics*, *Krajcsovszki* 'szabó'; *Krcsmarik*, *Krcsmarik* 'kocsmáros'; *Kupecz* 'kereskedő'; *Takács*; *Tokár* 'asztalos'. Társadalmi helyzetre utaló családnevek: *Árendás*, *Hajdú*, *Hajduk*, *Szabados*, *Szedlacsek* 'paraszt, földműves', *Voják* 'katona', *Zeman* 'földbirtokos'. Családi kapcsolatokat jelölők: *Bracsok* 'fivér', *Jegyinák* 'egyke', *Zatykó* 'vő'. Népnévből származók: *Cseh*; *Germán*; *Horvát*; *Német*; *Nyemcsok* 'német'; *Poliak*, *Polyák* 'lengyel'; *Rác*; *Tóth*; *Zsidek*, *Zsidjak* 'zsidó'. Keresztnevekből alakultak: *Adamcsik* < *Ádám/Adám*; *Bartos* < *Bertalan/Bartolomej*; *Baukó* < *Baltazár*; *Franyó* < *Ferenc/František*. Külső vagy belső tulajdonságra utaló nevek: *Bielik* 'fehér', *Holecz* 'kopasz', *Krátly* 'rövid', *Kucsera* 'göndör', *Sztarek* 'idős', *Veszeli* 'vidám'.

A kiadvány értékét tovább növeli a szlovák családnevek etimológiájával, jelentésének eredetével foglalkozó rész, amelyben a szerző, IVETA VALENTOVÁ megközelítőleg

ötszáz családnevet elemez, emellett az 1998-as szlovákiai viszonyokat tükröző adatbázis alapján számszerűen feltünteti az adott nevet viselő, Szlovákiában élő családok számát is. A nevek eredetének magyarázata során igyekszik az összes lehetséges motivációt feltárni, és hangsúlyozni a nevek kialakulásában a nyelven kívüli tényezők szerepét is. Ebben a fejezetben megismerkedhetünk a leggyakoribb szlovák eredetű képzőkkel is.

2.2. A mellékleteket kétféle térképtípus alkotja. Az egyik az ún. migrációs térképeké: ezek azon határon túli szlovák településeket, illetve Pest, Nógrád és Arad megyei migrációs állomásokat ábrázolják, amelyeknek a nevéből a 28 leggyakoribb helynévi eredetű békéscsabai szlovák családnév létrejöhetett. A migrációs térképeket JURAJ MAJO készítette.

A térképek másik nagy csoportját VÖRÖS FERENC készítette el a 2009. január 1-i állapotot figyelembe véve. A szerző 48 térképen a leggyakoribb 24 békéscsabai szlovák családnév, illetve névváltozat nyelvöldrajzi elterjedését ábrázolja.

3. A 2017-ben megjelent, szinte teljes egészében szlovák nyelvű, Komlósske priezviská [Komlósi családnevek] címet viselő munka a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetében folyó tudományos projekt második kiadványa. Felépítése hasonló a békéscsabai kötethez, bár vannak közöttük kisebb eltérések: a bevezető csak szlovák nyelven olvasható, és a könyv csupán egy térképtípust, a migrációs térképet tartalmazza.

A kötet a következő fejezetekből épül fel: A település története (CHLEBNICZKI JÁNOS; 13–20), a komlósi családnevek üzenete (GYIVICSÁN ANNA; 21–55), a vizsgált tótkomlósi családnevek osztályozása motiváció alapján (TUSKA TÜNDE; 57–60), a komlósi családnevek keletkezése, motivációja és nyelvi szerkezete (IVETA VALENTOVÁ; 61–76), a tótkomlósi szlovák családnevek szótára (IVETA VALENTOVÁ és CHLEBNICKI JÁNOS; 77–143). A mellékletek: megjegyzések a térképekhez (GYIVICSÁN ANNA; 147), migrációs térképek (JURAJ MAJO; 149–156), CHLEBNICKI JÁNOS és HOLLERNÉ RACSKÓ ERZSÉBET családfája (159–161). Ezt követi az előző kötethez hasonlóan a komlósi családnevek üzenete című, magyar nyelvű fejezet (GYIVICSÁN ANNA; 163–165), a felhasznált irodalom, a három nyelvű összegzés (175–180) és a szerzők rövid bemutatása (181).

3.1. Tótkomlós történetének rövid ismertetése során hasonló helyzettel szembesülhetünk, mint Békéscsaba esetében. Tótkomlóst írásos források szerint az 1746-ban Békésszentandrásról, illetve Nógrád, Pest és Heves vármegyéből érkező családok népesítették be. Az 1754-es jobbágyösszeírás alapján Zólyom és Gömör vármegyéből is érkeztek jobbágyok a településre, illetve a kolonizáció első fázisában Zólyom vármegye déli területéről, Hont és Nógrád középső részeiről, a második letelepedési szakaszban pedig Kishontból és Gömörből érkeztek betelepülők. A szlovák telepések a 18–19. század során folyamatosan települtek le.

3.2. A kötetben megismerhetjük a település legjellemzőbb családneveit, amelyeket a békéscsabai monográfiában megismert módon osztályoznak a szerzők. Érdekes csoportot alkotnak a latin hangzású, illetve latin eredetű családnevek (pl. *Fabricsi, Figura, Filadelfi, Rotár, Szutoris, Oremusz-Literáti*), amelyek még a 16–17. század során a humanista mozgalom hatására, divatból váltak családnévvé. Tótkomlóson a *Matejdesz* és a *Francisczi* vezetéknévnek őrzik az említett humanista hatást. A békéscsabaikhoz hasonlóan itt is megtalálhatók a földrajzi nevekből képzett családnevek (pl. *Domaňovce > Domanovszki*,

Budiná > Bugyinszki, Chlebnice > Chlebnyczki, Devičie > Gyivicsán); illetve az átmeneti letelepedés helyét őrző nevek (*Legénd > Leginszki, Acsa > Acsai, Boldog > Boldoczki*).

Külön fejezetben olvashatunk az egyes társadalmi csoportok képviselőinek családneveiről és bizonyos neves tótkomlói családok élettörténetéről, valamint a Budapesten és környékén élő, tótkomlói származású személyekről. A tótkomlói családnevek feldolgozása során további, kutatásra váró feladatok is felmerültek, például a szlovák nevek írásmódjának elemzése, történetének feltárása.

A könyv szótári részében, amely IVETA VALENTOVÁ munkája, mintegy 320 tótkomlói családnev eredetével és szóképzési sajátosságával ismerkedhetünk meg. A térképet tartalmazó fejezet a békéscsabai kötethez hasonlóan épül fel: az első térkép összefoglalja a leggyakoribb komlói családneveket, illetve azokat a földrajzi neveket, amelyekre az említett nevek utalhatnak. A 2–6. térkép a családneveket motiváló szlovákiai településeket veszi számba, míg a 7–8. térképeken a szlovák telepések ideiglenes állomásait jelölik.

4. Az ismertett kiadványok nagy érdeme, hogy bemutatják a családnevkutatás szerepét a nyelvészeti, genealógiai, művelődéstörténeti és néprajzi vizsgálatokban. Emellett hasznos mintái lehetnek további szlovák települések, nyelvszigetek családnevkutatásainak.

CSÁSZÁRI ÉVA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5594-2658>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

KANIZSAI MÁRIA, Nevek, nyelvek, sorsok. Személynévvizsgálatok a Mura menti horvátok körében 1794-től 1998-ig

Értekezések, tudományos dolgozatok 26. Eötvös József Főiskolai Kiadó,
Baja, 2017. 141 lap

1. Az alább ismertetendő kötet a szerző 2010-ben megvédett doktori értekezése alapján készült. A kiadvány az elmúlt két évszázad egyházi anyakönyvi személynévanyaga és a terepen gyűjtött szóbeli névanyag funkcionális, névgyakorisági és használati szempontú elemzésével a Mura vidékén élő, horvát–magyar kétnyelvű népcsoport személynévhasználatát és ennek időbeli változását mutatja be, emellett igyekszik feltárni a változásoknak a társadalomban gyökerező okait is. A kutatás így multidiszciplináris jellegű, hiszen szerepet kap benne a szlavisztika, dialektológia, névtan, szociolingvisztika, néprajz és kultúrtörténet. A szerző témaválasztását főként az indokolta, hogy maga is e területről származik, és nemcsak horvát–magyar kétnyelvű, hanem a kaj-horvát nyelvjárást is beszéli.

2. A kötet hét nagyobb fejezetre és számos alfejezetre oszlik.

2.1. Az első fejezet (9–18) a kutatás módszertanát ismerteti. A kutatás forrását a Nagykanizsa és Letenye közötti öt község (Tótszentmárton, Tótszerdahely, Molnári, Semjénháza, Petrivente) régi és mai házassági és keresztelési anyakönyvei jelentették. Itt a horvát

nyelv kaj nyelvjárástípusának megyimurjei (muraközi) változatát beszélük, az anyaországtól való nyelvi és területi elszigeteltség egyedülálló nyelvjárásszigetet eredményezett. A vizsgálat legfőképpen olyan szempontokra épült, mint a névállomány összetétele, belső struktúrája, az egyes nevek gyakorisága és megterheltsége. Ez alapján a szerző 204 év 3 anyakönyvében szereplő 5039 személynevet vizsgált meg, ebből 83 férfinév, 121 női név.

2.2. A második fejezet röviden összegzi azokat az eddig megjelent jelentősebb horvát nyelvű névtani munkákat, amelyek a horvátországi, illetve a magyarországi család- és keresztnévek feldolgozásában jelentettek előrelépést (19–28). Ezután bemutatja a tulajdonnévhez és személynévhez kapcsolódó horvát és magyar terminológiát, hogy az eltérésekből fakadó félreértéseket elkerülje. A magyar és horvát tulajdonnév-fogalom ugyanis nem fedi egymást: a horvát *vlastita imenica* mint rendszertani, szófaji kategória tartalma szűkebb, mint a magyar *tulajdonnév*-é, és a tulajdonnévi szerkezet nagybetűs, szűkebb értelemben vett tulajdonnévi elemét jelöli, míg a *vlastito ime* névtani, jelentéstani kategória, és az egész tulajdonnévi szerkezetet, névegyüttest értik alatta. KANIZSAI MÁRIA leszögezi, hogy ő a *személynév* alatt egyrészt a teljes nevet, a tulajdonnevek emberre vonatkozó fajtájának elnevezését érti, másrészt az *utónév* ~ *keresztnev* szinonimájaként is használja a tanulmány során. A teljes egyéni név másik összetevőjére a *családnév* terminust alkalmazza.

A név információs tartalmát a szerző szociolingvisztikai szempontból vizsgálja, és a kétnyelvűség viszonylatában az alkalmazkodás és az elkülönülés lehetséges színtereként értelmezi. Felteszi a kérdést, hogy vajon a kétnyelvű közösség névválasztása, névviselete, a nevek változása vizsgálható-e a nyelvválasztás (mint a kisebbségnek a többséghez viszonyított önmeghatározása) kontextusában, illetve felfedezhető-e valamilyen kapcsolat a névállomány változása és a nyelvváltás folyamata között.

2.3. A kötet harmadik fejezetében a magyarországi horvát kisebbségről és főként a Mura menti kaj-horvát népcsoport múltjáról, jelenéről, nyelvéről olvashatunk (29–48). KANIZSAI MÁRIA a nyelvész és a kisebbség tagjának nézőpontját ötvözve mutatja be a népcsoportnak az anyaországtól való elszakadását, szoros összefüggésben azokkal a főként 20. századi történelmi eseményekkel, amelyek jelentősen befolyásolták a népcsoportot érintő változásokat mind életmódjukat, mind nyelvüket, mind pedig névhasználatukat tekintve. Emellett kitér a Mura menti kaj-horvát nyelvjárásra is, valamint azokra a dialektológiai munkákra, melyek e nyelvjárással foglalkoznak.

2.4. A negyedik fejezetben következik az anyakönyvek feldolgozásával elkészített adatbázis elemzése a tanulmány elején bemutatott szempontok, mutatók alapján (49–92). A szerző a vizsgált bő kétszáz évet két nagyobb egységre, majd ezeket kisebb korszakokra bontotta. Először a tótszentmártoni egyházközségre vonatkozó házassági anyakönyvet dolgozza fel, 1794–1800, 1801–1810, 1845–1855 és 1891–1900 közötti korszakokra tagolva. Az adatok 15–50 év közötti életkorú személyekre vonatkoznak, így a 20–30 évvel korábbi névadási szokásokról, névdivatról tájékoztatnak. KANIZSAI MÁRIA nemcsak részletes és mélyre menő elemzését végzi el a névanyagnak, hanem a gyakorisági listák első öt helyén álló női és férfinevek mögötti névdivat okait is igyekszik feltárni a névadási szokások nyelvben belüli és kívüli vonatkozásainak a feltárásával. Így többek között választ ad a *Márton* név rendkívül nagy gyakoriságára a Mura menti horvátok névállományában

1794–1800 között, míg e név sem az országos, sem pedig a többi magyarországi horvát népcsoport gyakorisági listáján nem került az első öt név közé. Ezután hasonló módon dolgozza fel a tótszentmártoni egyházközség 1901–1930 közti kereszteleési anyakönyvét. A következő korszak (1935–1998) áttekintése a tótszerdahelyi kereszteleési anyakönyvek alapján történik évtizedes bontásban. Az 1900–1910 és 1971–1981 közötti korszak névanyagát a szerző össze is hasonlította a muraközi horvátok személynévanyagával, ezzel is tovább árnyalva a Mura menti horvátok jellemző névadási, névhasználati szokásaira vonatkozó megállapításait. Az így kirajzolódó tendenciákat és a névlisták statisztikai vizsgálatából levonható következtetéseket az ötödik fejezet összegzi (93–102).

2.5. A hatodik fejezet célja a személynév, kétnyelvűség és kommunikáció összefüggésének feltárása öt generáció neveinek összehasonlító vizsgálatával, a szerző saját családjának példáján (103–114). Ennek során a szerző bemutatja az egyes generációk férfitagjainak életmódját, a nyelvhasználat színtereit, összekapcsolva e szempontokat azzal, hogy a névlisták alapján melyek voltak az egyes generációk gyakori nevei. A fejezet továbbá kitér a személynévek hétköznapi szóbeli kommunikációban való megjelenésére is: ez jellemzően horvát alakban történt, ugyanakkor a többségi nyelvből bekerülő névalakok, valamint a kódváltásból és a kódkeverésből eredő sajátosságok tovább színesítették a névállományt.

2.6. Az utolsó, hetedik fejezetben a névvizsgálat összefoglaló értékelését olvashatjuk, szisztematikusan követve az elemzés során kijelölt szempontokat (115–123).

3. KANIZSAI MÁRIA részletes elemzését adja a Mura menti kaj-horvát népcsoport 1794–1998 közötti névállományának, névadási, névhasználati szokásainak, folyamatosan szem előtt tartva nemcsak a nyelven belüli, hanem a nyelven kívüli befolyásoló tényezőket is. Tanulmánya a névtan, a dialektológia és a szociolingvisztika határán helyezkedik el. Objektív, empirikus alapon nyugvó megállapításokat tesz azzal együtt, hogy végig érezhető szoros, személyes kötődése a népcsoportához. A bemutatott kötet kétségtávol hozzájárul egy magyarországi kis nyelvsziget és népcsoport alaposabb megismeréséhez.

HAUBER KITTI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3616-7983>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Örvidéki házinevek

Szerkesztő: SZOTÁK SZILVIA. Az Imre Samu Nyelvi Intézet Kiadványai 6. UMIZ – Imre Samu Nyelvi Intézet, Alsóőr, 2017. 79 lap

1. A három tanulmányt és a járulékos részeket tartalmazó kis kötet a kétnyelvűség, mégpedig a nyelvvesztés előrehaladott állapotában lévő burgenlandi (örvidéki) kis magyar szórvány nyelv-, illetve névhasználati hagyományaiba kínál betekintést. Az egy évtizeddel

ezelőtt bemutatott őrsgizeti gyűjtést (ZSÓTÉR ÍRISZ munkáját) követően ezzel válik teljessé egy kiveszőben lévő névtípus dokumentálása: az ún. háznevek ~ házinevek felsőőri (GÚTHY LÁSZLÓNÉ, 21–41) és alsóőri (SZOTÁK SZILVIA – KOCSYNÉ TAKÁCS ILDIKÓ, 42–70) anyagának közzétételével, a még használatban lévő, illetve már csak emlékezetben élő nevek megörökítése révén. A két, elsősorban névanyagot közlő, illetve annak háttérét bemutató írást ZELLIGER ERZSÉBETnek a kérdéskör tágabb – elméleti és nyelvtörténeti – kontextusát bemutató tanulmánya vezeti fel a kötetben (9–20).

A *háznév*, illetve *házinév* (Alsóőrben, illetve Felsőőrben preferált) terminus a jellemzően a szóbeliségben élő, jórészt említő-, s részben egyúttal szólítónévként alkalmazott személynevek típusát jelenti. (E két utóbbi különbségét konkrét példák is szemléletesen mutatják, l. *Frau Kocsz*, ill. *Varijágné* esetében; 28, ill. 38.) Ez tehát – a szaktudomány bevett, a helyi népnyelvben azonban ismeretlen terminusával – a *ragadványnev* kategóriája. Ez az a név, amely akár a teljes személynév helyébe is léphet (vö.: „»Mióta [Horváth] Adalbert a neved?« Mindig csak úgy ismertünk, Sáj Béla”; 64). Gyakran öröklődő, a családtagokra is átvitt név, melyet ma már csak az idősebbek használnak, míg a fiatalok körében inkább az egy-egy személyhez kapcsolódó, egyedi ragadványnevek szokása dívik. Azaz: elmúlóban lévő névtípus, mert kihúzódobban van mögüle a hagyomány, a nyelv és a mindezeket éltető egykori közösség.

Az említett terminusok használata zavarokat is okozhat. A *házinév* terminus nem használatos a magyar szakirodalomban, a *háznév* pedig inkább más jelentésben fordul elő (a kettő közül így én is a *házinév* változatot preferálom). Emellett a személynevek és a házak neve közt többféle összefüggés is fennállhat, melyeket egyébként a kötetbeli tanulmányok egyes adatai esetében nem is nagyon tudunk kibogozni. E problémakört igyekszik tisztázni ezért is ZELLIGER ERZSÉBET tanulmánya a kötetben, a házak megnevezésére szolgáló nevek kategóriájának és (feltehetően bajor-osztrák) háttérének bemutatásával együtt. (Magyarázataát támaszthatjuk alá BURA LÁSZLÓ kutatásaival, aki a családi ragadványnevek e sajátos, a hazai szakirodalomban lényegében ismeretlen típusát a szatmári sváb telepítésű falvakból ismerteti és adatolja; vö. A háznevek, a megkülönböztetés sajátos formája. In: BURA LÁSZLÓ, A többszólamúság ösvényein. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2013: 129–136.) A felmerült értelmezésbeli zavarok ugyanakkor a terminológia fontosságra is ráirányítják a figyelmet: nélkülözhetetlen egy-egy szakterület műveléséhez, de akár általában – mint itt is – egymásnak a saját anyanyelvünkön való megértéséhez is.

2. A kötet adatai számos névtani tanulságot hordoznak, elsősorban a nevek háttérének feltárása révén. Formai és jelentéstani szempontból sokszínű névanyagot közölnek, gyakran megadva a névadás szemléleti alapját is. Az egyes adatok szerzteágazóan érdekesek és tanulságosak. Például: egyazon személy akár öröklött és egyénileg kapott ragadványnevet is viselhet egyszerre (l. pl. *Kisbíró ~ Marcin ~ Gangó*, tkp. *Nagy Szabó*, szül. *Palánk*; 57); a lehetséges névadói nézőpontok sokfélék (l. pl. *Seper úr ~ Csoki bácsi*, ti. a felnőttek habitusa alapján, a gyerekek viszont kutyája után nevezték el; 51); ugyanazon emberi tulajdonság sokféle módon kifejezhető (pl. mérgező alkat: *Vadas*, ill. *Vekker*, ti. „fel lehet húzni, mint az órát”; 29, ill. 58); stb.

A házinevek alapvető szerepkörét a tulajdonnevek fő funkciója, a megkülönböztetés és azonosítás megvalósítása határozza meg. Az őrvidéki falvakban ennek fontossága különösen akkor érthető meg, ha tudjuk, hogy egyrészt akár sokszoros névazonosságok is

előfordulnak (pl. 16 *Seper József* Alsóőrben; 63), másrészt hogy e településeken máig nincsenek (hivatalos) utcanévek, így az egyes személyek egyértelmű megnevezéséhez házszámra (ez is újabb keletű) – vagy házinevre van szükség. Az említett példák is jelzik azonban, hogy a házinevek egyúttal az egyének jellemzésére is szolgálnak, arra is rámutatva, hogy milyen emberi tulajdonságokat látott kiemelendőnek a hagyományos közösség, s hogy mindezeket milyen módon, milyen nyelvi formában, kreativitással fejezhette ki. Mindezek nem csupán népismereti szempontból, de a sajátosságjelölő történeti személynév-típusok (régí világi személynévek, családnévelőzmények) magyarázatai szempontjából is tanulságosak, az árnyalt megközelítések szükségességére intőek lehetnek. Például: a *Császár* metaforikus ('rátarti'), a *Király* viszont egyedi eseményre visszavezethető házinev az adott közösségben (30, 35); a *Kan Józsi* és a *Monyas Rokkás* nem egyéni tulajdonságra, hanem állatok fedezetetésére utaló ragadványnevek (33, 34); a *Buja* és *Buzi* szavajárásra utaló, de a velük azonos alakú közszavakétól eltérő etimológiával rendelkező megnevezések (30–31). A kötetben megtalálható a nyelvész Imre Samu nagyapjának két névrészből álló házineve, a *Favarga* is, magyarázatával együtt (33).

A közreadott házinevek névtörténeti szempontból is érdekesek lehetnek. A *Baksa* egy helyben rég kihalt (25), a *Pronászli* egy névváltoztatással elhagyott (28) családnév emléket őrzi; a *Dongó* egyenesen egy 1482-től adatolt felsőőri családnévvel azonos (24).

Az őrvidéki házinevek szociolingvisztikai, illetve dialektológiai szempontból is különösen tanulságosak. Egyrészt a magyar nyelvnek, mégpedig a helyi változatának tanúi, másrészt pedig a tényleges nyelvhasználatnak, a különböző típusú kontaktushatásoknak. Többük jövevény-, illetve kölcsönszavakból származik, pl. *Snájder* (32), *Sujster* (32), *Najl* (német, tájnyelvi, 'nagyapa'; 25); esetleg csak részlegesen: *Hoppogó* (vö. *hüpfen* 'ugrik, szökik', 33), *Varijáger* (varjakra lövöldözött, 36). Egyes házinevek a keresztnévek révén a nyelvi és identitásbeli háttérrel jelzik: *Lujzi* (őregapja *Ludvig*, ill. *Alois* nevéből; 62), *Hans Sándor* („Nem vagyok János, Hans vagyok”; 26); mások a német szavajárást tükrözik: *Mein Gott Lisi* (31), vagy a jellegzetes kulturális háttérre utalnak: *Kristkindli* (55). A névanyag újabb rétegében természetesen már napjaink angol nyelvi hatása is kimutatható: *Pléboj* (37), *Mani* (58).

3. A kötet összeállítását elsősorban az értékmentés – esetünkben különösen indokolt – gondolata vezérelhette. Ennek elismerése mellett is utalnunk kell azonban a kiadvány problematikusabb pontjaira, melyek részben a közzéteendő anyagból, illetve a munka nem csupán nyelvészeti célkitűzéseiből eredeztethetők. A kérdéses pontok egyike a névanyag közreadásának módja. Az alsóőri házineveket a lakóházak házszámának sorrendjében találjuk a vonatkozó tanulmányban, a felsőőrieket pedig egyfajta – ám nem kevés hibát tartalmazó – motivációs kategorizáció szerint. A nevekhez kapcsolódóan pusztán helytörténeti vagy néprajzi, illetve a házinev szemléleti háttérét vagy használatát feltáró megjegyzéseket egyaránt találunk, hol vegyesen, hol váltakozó módon. Sajnálható viszont, hogy rendszerint nem tudjuk meg, a név mely generációhoz, a közösség mely korszakához köthető, s ez nyelvi adatként való hasznosításukat korlátozza. A kötetben nem kevés elírás, sajtóhiba is található, ami olvasás közben zavarónak bizonyulhat.

Az ismertetett kiadvány – alapvető céljának megfelelően – egyrészt kevesebb, másrészt több egy szokványos nyelvtudományi, illetve névtani szakmunkánál. A nyelvet, illetve a neveket beszélőikkel együtt mutatja be, s az előbbiekről is hangsúlyozottan

az utóbbiakról szól: egy gyengülőben lévő magyar szórványközösség életét, nyelvét, gondolkodását, hagyományait közvetítve nekünk és az utókornak.

FARKAS TAMÁS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7732-2302>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

GABRIELE RODRÍGUEZ, Namen machen Leute. Wie Vornamen unser Leben beeinflussen [A név teszi az embert. Hogyan befolyásolják az egyénnevek az életünket?]

Verlag Komplett-Media GmbH, München/Grünwald, 2017. 248 lap

1. A Lipcsei Egyetemen bő száz éve van jelen kutatási területként a névtan, 1991-től pedig önálló szakként is választható a nevek vizsgálata. A tanszék mellett egy különleges intézet, a Namenberatungsstelle (névtani tanácsadó) is működik az egyetem keretein belül, amely közel hat évtizede látja el a nagyközönséget a nevekkel (főként egyénnevekkel) kapcsolatos információkkal. Ennek az intézménynek a munkatársa GABRIELE RODRÍGUEZ, aki 1994-től gyűjtött tapasztalatait összegzi 2017-ben megjelent kötetében.

2. A német egyénnévadási¹ szabályozás a legalapvetőbb elveit tekintve hasonló a magyarhoz: az örökölt családnév mellé szintén névlistából választhatnak nevet (neveket) a szülők, a listáról hiányzó nevek engedélyezése az anyakönyvi hivatal feladata, és az engedélyezett nevek felkerülnek a listára. Az egyénnévanyag azonban jóval nagyobb a magyarnál, és bővülési tempója, illetve típusai szerint is megengedőbb gyakorlatot tükröz. A hivatalnokok néhány nagyon általános alapelv szerint döntenek, kétely esetén pedig általában a lipcsei Namenberatungsstelléhez fordulnak szakvéleményért. GABRIELE RODRÍGUEZhez tehát részben tőlük, részben pedig gyermeküknek különleges nevet adni szándékozó szülőktől érkeznek megkeresések, de gyakran kap hívásokat a sajtótól, sőt egy-egy új művük szereplőinek nevet kereső íróktól is. Az intézet adatbázisa kb. félmillió olyan egyénnévi adatot tartalmaz, amelyet Németországban legalább egyszer bejegyeztek, és évente kb. ezer új névvel bővül. Az évi megkeresések száma eléri a 3000-et.

A kötet a több tízezer egyedi név vizsgálatából összeálló rendszert mutatja be, részben történeti, részben névrendszertani szempontból. A névtani kutató és tanácsadó intézet munkáját, mindennapjait ismertető bevezető (9–38) után a német egyénnévrendszer történetét tárgyalja a szerző három fejezetben a germánok névadásától (39–52) a kereszténység hozta változásokon át (53–68) egészen napjainkig (69–74); majd az utóbbi évtizedek trendjeit tekinti át, vezérfonala a névadás (illetve a névkeletkezés) motivációjának tipológiája (75–152).

RODRÍGUEZ tapasztalatai azt mutatják, hogy a korábban főként a helyi és családi hagyományokon alapuló névadást újabban egyre inkább felváltja a különleges, egyedi nevek

¹ A német *Vorname* terminust a következőkben *egyénnév*-ként használom.

keresése. A névtabuk (főleg politikai, vallási okokból mellőzött nevek; 75–89) szűk körétől eltekintve lényegében nincsenek korlátok a szülők fantáziájában, akik – ha az anyakönyvi hivatal negatív döntésével nem értenek egyet – gyakran bírósághoz is fordulnak, hogy gyermekük megkaphassa az általuk adni szándékozott nevet. Az új egyénnevek névadási motivációja rendkívül széles skálán mozog tehát, a szerző mégis igyekszik ezeket csoportosítani. Jellegzetes típust alkotnak például a márkák, termékek neveiből alkotott egyénnevek: élelmiszerek, italok, gyermekjátékok, bútorok, sportszer- vagy akár autómárkák is szolgálhatnak a névadás alapjául, s ezeket nem egyszer anyagilag is ösztönözték a tehetősebb cégek (90–102). Számos névadási hullámot indított el a sport és a filmek világa, a sztárok nevei (111–142); az új nevek ezek mellett létrejöhetnek városok (149–152) vagy növények neveiből is (181–184). Különleges csoportot alkotnak azok az egyénnevek, amelyek korábban tipikusan az egyik nemre voltak jellemzőek, de újabban a másik nem tagjai használják, vagy pedig mindkét nem névvállományába bekerültek. Ez utóbbi esetben a német hatóságok kötelezik a szülőt egy másik, a névviselő nemét egyértelműen jelző egyénnev anyakönyveztetésére is (143–148). RODRÍGUEZ „do it yourself nevek”-ként említi azokat az új neveket, amelyek hangalakja teljes egészében a szülők találánya. Ezek általában több egyénnev, közszo vagy más tulajdonnév egyes elemeinek kombinációiként keletkeznek, pl. *Afrika x Europa > Afrope* (107–109).

A rendszerezést követő fejezetek a világ más pontjainak különleges névadási eseteire nyújtanak kitekintést (153–180): hosszabb, kb. egy-másfél oldalas bemutatást csak India, Kolumbia, Kuba és az Egyesült Államok kap, de egy-egy esetet Franciaországtól Kataron át Kínáig számos más országból említ a szerző; az utóbbiban pl. @ néven akartak egy gyermeket szülei anyakönyveztetni. Magyarország sajnos kimaradt a kötetből, holott a német olvasók számára bizonyára érdekes lehet a sajátjukhoz képest fordított, családnév-keresztnev sorrend, illetve a német szabályozásnál jóval szigorúbb magyar rendszer. A magyar névadás mindössze egyetlen példával jelenik meg a kötetben: *Marozsán Dzszenifer*, a magyar származású német válogatott futballista keresztneve azt hivatott szemléltetni, hogy a kelet-európai országok az idegen eredetű neveket gyakran saját helyesírásuk alapján anyakönyvezik (189). A példák sorát RODRÍGUEZ az igazán extrém esetekkel zárja: amerikai és német sztárok külön névadásaiból válogat néhány meghökkentő példát (190–198).

A kötet utolsó fejezete rövid összegzést ad, illetve a névválasztáshoz nyújt gyakorlati tanácsokat a leendő szülőknek: például a feltűnőbb, különlegesebb név mellé válasszunk hagyományosabbat is arra az esetre, ha a gyermek később mégsem lenne elégedett a nevével, vagy gondoljuk végig, hogy mi magunk szívesen viselnénk-e a gyermekünknek szánt nevet (203–204).

3. A könyv tudományos-ismeretterjesztő jellegű, a szélesebb laikus közönségnek szól, ugyanakkor a névkutatással foglalkozó szakemberek is számos új információt kaphatnak a jelenkori német egyénnévadás területéről. A kötetben végig vezető szempont a névválasztásnak és a névadók, névviselők szociális körülményeinek a kapcsolata, valamint a nevekkel kapcsolatos attitűdök elemzése. Ennek kétségtől tudományos szempontból is legérdekesebb példája a német sajtóban *kevinizmus*-ként elhíresült jelenség (20–38).

Német nyelvterületen az 1960-as évben anyakönyveztek először *Kevin* néven fiúgyermeket, a név pedig alig negyedszázad alatt bekerült a hús leggyakrabban adott férfinév

közé. A kilencvenes évek elején két mozifilm (a Reszkessetek, betörők! és a Farkasokkal táncoló) is szerepet játszhatott abban, hogy a *Kevin* igazi divatnévvé vált. A középkortól kimutatható jelenség, hogy a névrendszerbe újonnan bekerülő egyénnevek gyakran először csak kevés adattal és csak a legfelsőbb társadalmi rétegben mutathatók ki, majd lassanként szivárognak le az alsóbb társadalmi csoportokba, az előkelőbbek viszont ekkorra általában már el is vesztik érdeklődésüket a név iránt. RODRÍGUEZ vizsgálatai alapján a név használatának felívelő szakasza megegyezik ezzel a régóta dokumentált tendenciával: a *Kevin* név az első időszakban különlegesnek számított, és főleg értelmiségi családok gyermekei viselték. Ami viszont a korábbi divatjelenségek pályájához képest teljesen más: a *Kevin* húsz év alatt nem csupán elvesztette a vonzerejét az iskolázottabb családokban, hanem a képzetlenebb rétegekben való elterjedése („lecsúszása”) után nagyon gyorsan negatív konnotációt is kapott, a lustaság és a butaság kifejezőjévé vált. Ennek okát a szerző sem találja, csupán sejtí, hogy a bulvármédiának és a Németországban nagy népszerűségnek örvendő komikus műsoroknak, valamint az internetnek is fontos szerepe lehetett a stigmatizálásban. A női nevek között ehhez nagyon hasonló pályát futott be a *Chantal* név.

Egy 2009-ben készült szakdolgozat attitűdvizsgálat keretében általános iskolai tanárokat kérdezett az egyénnevekkel kapcsolatos asszociációikról. Ennek eredménye szerint a tanárok valóban erős előítéllettel tekintenek bizonyos nevekre: úgy vélik, hogy az alsóbb rétegek neveinek (Unterschichtsnamen) a viselői gyengébb iskolai teljesítményt nyújtanak, magatartásuk pedig problémásabb. Ahogy egy tanárnő megjegyezte: „Kevin is kein Name, sondern eine Diagnose”, azaz a *Kevin* nem név, hanem diagnózis. A sajtó kritika nélkül és csak részleteket kiemelve kapta fel és terjesztette a tanulmány megállapításait, számos tényezőt figyelmen kívül hagyva, azt például, hogy a dolgozat Németországnak csupán két tartományára koncentrált, így a regionális különbségeket nem vette figyelembe, illetve azt, hogy a kevinizmus fogalma 2007 óta erősen tematizált jelenség a médiában, ez pedig a kutatás idejére már jelentősen befolyásolhatta a megkérdezettek véleményét.

4. A célközönség kiválasztásának megfelelően a könyv közvetlen és rendkívül olvasmányos stílusban, helyenként fanyar humorral íródott. Az egyes típusok leírását sok-sok példa színesíti, és végig érezni lehet a szerző személyes kapcsolatát az egyes névadási esetekkel, névviselőkkel. Mint írja: nemegyszer személyesen is találkoznia kellett a névviselővel ahhoz, hogy a nevről szakvéleményt készíthessen.

Bizonyára a könyv tudományos-ismeretterjesztő jellegéből adódik, hogy szinte egyáltalán nincsenek hivatkozások a szövegben, csupán néhány napilap és egyéb (nem szakmai) sajtótermék cikkei szerepelnek pontos megjelenési adatokkal, a szakmai bibliográfiai adatokról teljesen lemondott a szerző. Vélhetően ugyanez az oka annak, hogy a rövid irodalomjegyzékben szakkönyvek tételei is alig találhatók, azok is inkább mintegy javaslatként azoknak, akik a névetimológiák iránt érdeklődnek. A könyv fejezeteit bő független követi, ez egyrészt az egyik attitűdvizsgálatot szemléltető ún. onogramokat tartalmazza (228–246), másrészt különböző névlistákat: a németországi névdivatváltozásokat ábrázoló gyakorisági listákat a 20. század elejétől napjainkig (209–213), illetve néhány más európai és Európán kívüli ország jelenlegi névgyakorisági listáit (215–227).

Érdekes átnézni azt a gyűjteményt is, amely a Németországban engedélyezett és nem engedélyezett „különleges” nevek közül mutat be példákat (206–208). Az olvasó itt némi

következetlenségre figyelhet fel: a női nevek közül engedélyezték például a *November*-t, a *Januar*-t viszont nem; a *Po* [popsi] szintén az engedélyezettek között szerepel, a *Seerose* [tavirózsa] nevet viszont elutasították. Ezek az ellentmondások vélhetően azzal magyarázhatók, hogy a neveket más hivatalok, hivatalnokok véleményezték.

Az egyébként jól felépített, logikusan tagolt könyv szerkezete csak néhol sérül, ilyen például a növények nevéből létrejött egyénneveket bemutató rész, amely valamiért nem azok közé a fejezetek közé kerül, amelyek a névadási indítékok alapján csoportosítják a neveket, hanem a könyv végére, a más nemzetek különleges névadásait bemutató rész után, ráadásul ennek egyik alfejezeteként jelenik meg a karácsonnyal kapcsolatos alapszóra visszavezethető egyénnevek csoportja (181–185).

Mindezek az apróbb hibák persze eltörpülnek a könyv értékei mellett. Egyetlen komolyabb hiányossággént csupán az említhető meg, hogy a kötetnek nincs mutatója, így a nevek egyáltalán nem kereshetők; ha konkrét etimológiai információra van szükségünk, arra szinte csak véletlenül bukkanhatunk rá.

5. GABRIELE RODRÍGUEZ hatalmas korpusz és több évtizedes kutatómunka összegzéseként jelentette meg kötetét, amely nemcsak a nagyközönség (köztük a gyermeküknek épp nevet választó szülők), hanem a német egyénnéadás aktuális trendjeit kevésbé ismerő névkutatók számára is érdekes és hasznos olvasmány.

PÓCZOS RITA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2534-6265>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

NIKOLETTA KANAVOU, *The Names of Homeric Heroes. Problems and Interpretations* [A homéroszi hősök nevei. Problémák és interpretációk]

De Gruyter, Berlin–Boston, 2015. 187 lap

1. Az alább bemutatandó kötet nemcsak összegyűjti, rendszerezi és több szempontból vizsgálja Homérosz eposzainak névállományát, hanem az ókori névadás szokásait is taglalja, számos dolgot elárulva egyrészt az ókor emberének gondolkodásáról, hitvilágáról és társadalmáról, másrészt Homérosz korának irodalmi gyakorlatáról és technikáiról is.

KANAVOU a személynevek eredetének és magyarázatának egyik céljaként az irodalmi szöveg értelmezési lehetőségeinek bővítését tűzi ki. Mindemellett pedig olyan kérdéseket és problémákat tárgyal, mint például az ún. homéroszi kérdés névadásra való hatása és a névadási gyakorlat esetleges befolyása a homéroszi kérdésre. Egyszerűbben fogalmazva: fölmerül a lehetősége annak, hogy a két eposz neveinek különbségei az Íliász és az Odüsszeia szerzőségi kérdéséhez is új eredményekkel szolgálhatnak.

2. Mind az Íliászban, mind az Odüsszeiában rengeteg személynév szerepel – ez nem is lehet másként egy eposz esetében, amelynek az egyik legfontosabb kérdése az egyén

és a közösség kapcsolata. Az eposz műfaja megköveteli, hogy szereplőinek olyan neve legyen, amely árulkodik az egyénről; neve az egyik kulcs személyének bemutatásához, majd később megismeréséhez. Az eposzban előforduló férfineveknél szinte kivétel nélkül előkerülnek felmenőik nevei is, hiszen ez világossá teszi a hős társadalomban elfoglalt pozícióját, s gyakran származásának helyére is utal. Mindezek eredetéről is sok szó esik: némelyik név (mint például az *Eteoklész* vagy a *Bellerophontész*) a hagyományos heroikus eposzokból származnak, néhány pedig a költő(k) saját ötlete. Általában a főhősök nevei ismertebbek, hiszen ők az ősi, nagy hagyománnyal rendelkező neveket viselik. Számos név ezek közül indoeurópai örökség, de Homérosz a műkénéi kultúrából, keletről és az archaikus görög nevekből is válogatott.

Egy másik kérdésfelvetés a valós történelmi nevekhez kapcsolódik, amelyek hettita dokumentumokban is megtalálhatók, s amelyek közül néhány (pl. *Eteoklész*, *Átreusz*) a homéroszi eposzokban is megjelenik. A szerző fontosnak tartja, hogy a létező történelmi neveket elkülönítse a fiktív nevektől, ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy az eposzokban olvasható történelmi neveket nem szabad valós személyekkel azonosítani; a szereplők valós történelmi neve csupán irodalmi eszköz a hitelesség érdekében.

A nevek jelentésének fölfejtéséhez KANAVOU az etimológiát hívja segítségül, a bevezetésben azonban tisztázza, hogy az ókori etimologizálás nagy mértékben eltért a mai, szigorú nyelvi szabályrendszer alapján fölfejthető etimológia tudományától; Homérosznál pedig mnemotechnikai szerepe is lehetett a jól fölismerhető eredetű neveknek, hiszen az énekmondók könnyebben kötötték a neveket azok jelentéséhez, így nagy mennyiségű szöveg mondásakor ezek a nevek is segítették őket.

Az etimológiához kapcsolódva a nevek filozófiájának is külön részfejezet jut az általános bevezetésben. A szerző Hérakleitoszt és Platón is említi, akik a nevek identitásképző erejéről gondolkodtak; Hérakleitosz főleg az isteni eredetű neveknek tulajdonított az etimológiájukban elrejtett jelentést, Platón pedig Kratülosz című dialógusában foglalkozott a névvel kapcsolatos elméletekkel.

Mindezek alapján elmondható az antik névadási szokásokról, hogy a nevet nemcsak címkének vagy egyszerű megnevezésnek tartották, hanem a név maga volt az ember. Éppen ezért különleges erőt tulajdonítottak a neveknek; erről tanúskodik számos, pozitív erőt kifejező görög név is. Akad ugyanakkor néhány olyan elnevezés is, amely az elrejtésre, védelemre utal. Ebből a szerző arra következtet, hogy az antik görög hitvilág negatív erőt is tulajdoníthatott a neveknek.

Homérosz névválasztásainak a szerző szerint legfőképpen irodalmi motivációja van, ugyanakkor az antik ember nevekről alkotott véleménye is kiolvasható a homéroszi eposzokból. Hogy a név maga az ember, s egy ember élete akkor kezdődik, amikor szülei nevet adnak neki, az Odüsszeia nyolcadik énekében is megjelenik, amikor Odüsszeusz a phaiák királynál, Alkinoosznál vendégeskedik. A vendégbarátság törvényei szerint a vándort kérdés nélkül meg kell vendégelni, s csak a lakoma után szabad érdeklődni kilétéről. A phaiákoknál elköltött vacsorát követően Alkinoosz első kérdése a jövevény nevére irányul:

„Áruld el nevedet, min apád meg anyád szava hívott
és kik a városodat lakják s körülötte lakoznak.
Mert olyan ember nincs, akinek neve semmi ne volna,
sem hitvány, se nemes, miután már megszületett, mert
néki, ha megszülték, a szülők nevet adnak azonnal.” (Hom. Od. 8. 550–554)

A szerző az etimológia mellett a beszélő nevek fontosságát emeli ki a homérosi eposzok névállományát vizsgálva. A beszélő nevek használata már az Íliász keletkezésének idején irodalmi szokás volt, s már azt megelőzően is találkozhatunk más ókori szövegekkel, melyek szereplői beszélő neveket viselnek. *Gilgames* névének jelentése valószínűleg 'hősies előd', s az eposz további nevei is majdnem mind beszélő nevek: az *Enkidu* az egyik olvasat szerint a 'békés hely ura', egy másik értelmezés pedig származására utal ('Ea földistennő teremtménye'); Gilgames anyjának neve pedig *Ninszun*, azaz a 'vad tehenek asszonya' (Ninszun az ókori kelet egyik istennője, nevének jelentése szent állatára utal). Egy másik női szereplő, a prostituált *Šamhat* neve 'testi szépség'-et jelent. Ám nem csak a sumér-akkád szövegek használják ki a beszélő nevekben rejlő lehetőségeket; Hésziodosz például Theogonia című művében több név jelentését is magyarázza. Pandoráról ('Minden-Ajándék') ezt írja:

„s adott még
hangot az isteni hírnök a lánynak, s elnevezé őt
Pandóranak, mert neki, kik lakják az Olümposzt,
mind adtak valamit, kárára az emberi nemnek.” (Hész. Theog. 80–82)

És így tovább, Hésziodosz mellett a homéroszi himnuszokban, illetve Pindaros, Alkman és Aiszkhülosz szövegeiben is gyakran beszélő neveket kapnak a szereplők.

3. A kötet forgatásában mind a névtanban járatos szakember, mind az érdeklődő olvasó örömet lelheti, hiszen a jól olvasható szöveg érthetően megfogalmazott, releváns kérdéseket vet föl. Egyszerre használhatjuk lexikonként, egy-egy nevet fölfejtve, és olvashatjuk lineárisan is, hiszen a munka felépítése rendkívül átgondolt és logikus. A bevezető fejezeteket három nagyobb egység követi: az első az Íliász, a második az Odüsszeia neveiről szól, a harmadik pedig azon szereplők beszélő neveit taglalja, akik a két eposzban mellékszereplőkként tűnnek föl. E három fejezet további kisebb részekre oszlik.

3.1. Az Íliászban olvasható nevek fejezetét (29–88) négy alfejezet alkotja; elsőként taglalva a harcos hērósok (Akhilleusz, Aiász, Agamemnón, Meneláosz, Diomédész, Idomeneusz és Mérionész, valamint Patroklosz) neveinek történetét és magyarázatát. Ezt követi az egykori harcos, bölcs öregek, Nesztór és Phoinix neveinek elemzése, majd külön részfejezet szól Helenéről. A negyedik egység a trójaiak neveit mutatja be, a rokoni kapcsolatokat használva szervező elvként: külön részlet szól Priamoszról és feleségéről, Hekabéről, és külön Hektórról, Andromakhéről és Asztüanaxról. Párisz-Alexandrosz és Aineiasz neveiről ezeket követően van szó; az utóbbi Vergilius eposza miatt kaphatott különös figyelmet.

Bármely név magyarázatához lapozunk is, számos kérdéssel találkozunk, amelyek újabb és újabb interpretációkhoz vezetnek. Akhilleusz névének etimológiája például igen kérdéses, de éppen ez gazdagítja a személyéhez kötődő értelmezések sorát. Neve talán az *achos* 'bánat' szóból ered, amely egyrészt azt a bánatot jelentheti, amelyet ő okoz azzal, hogy kivonja magát a csatából, másrészt azt, amelyet ő érez például Patroklosz halálakor. Az utóbbi azért is érdekes, mert Akhilleusz „dühödt szomorúságot” érez a haláleset miatt, ezáltal az Íliász kezdőszava, a harag (*mēnis*) a harcos gyászához is kapcsolódik. Akhilleusz neve mellett gyakran szerepel a bánat, például anyja, Thetisz így beszél róla:

„S most is, amíg fiam él, és látja a nap sugarát még,
csak búsul, s ha föl is keresem, se segíthetem én sem” (Hom. Il. 18. 61–62)

Egy másik nézet szerint Akhilleusz neve az Alvilág folyójának a nevével, az *Akherón*-nal függ össze, amely szintén kapcsolható a halálhoz, a gyászhoz és a bánathoz.

3.2. A második nagyobb fejezet (89–133) az Odüsszeiában előforduló neveket vizsgálja, szintén a már említett rendszerező igényű tagolással. Míg az *Íliász* szervező-elve a görögök és a trójaiak közötti kapcsolatok és ellentétek bemutatása, az Odüsszeiában az utazó és az utazás játssza a főszerepet. NIKOLETTA KANAVOU mindkét esetben követte a két eposz központi gondolatát a szerkezetben is: ahogy az *Íliász*-fejezet a görögök és a trójaiak neveinek vizsgálatából épült föl, úgy az Odüsszeia-fejezet elsőként Odüsszeuszról és a személyéhez kötődő nevekről szól, a második rész pedig Odüsszeusz utazásaihoz kapcsolódik, vagyis a kalandok során megismert személyek neveiről olvashatunk. Az első részben Odüsszeusz neve mellett helyet kap Laertész és Antikleia, valamint Odüsszeusz felesége, Pénélopé és fia, Télemakhosz is. Az utazásokhoz kötődő nevek közül először a két csábítóról, Kalüpszóról és Kirkérol olvashatunk, őket a küklópsz, Polüphémosz és néhány phaiák név követi. A szerző ebben a részfejezetben tárgyalja Odüsszeusz útitársainak neveit is, mint például az *Elpénór*-t, *Perimédész*-t vagy *Eurilokhosz*-t. Az Odüsszeia-fejezetet azon nevek számbavétele zárja, amelyek a cselekményvezetés folyamán másodlagosnak, mellékesnek számítanak; ilyenek a szolgálak és Pénélopé kérőinek nevei.

3.3. A kötet harmadik nagyobb tartalmi egysége a már említett „kisebb” beszélő nevekkal foglalkozik (134–150). Ezek nem a történelemből ismert vagy más kultúrából kölcsönvett nevek, hanem feltételezhetőleg még az eposzok lejegyzés előtti állapotát tükrözik. E nevek legfőbb jellemzője, hogy asszociatívak és improvizatívak, az adott kontextusba illeszkedők. Ezért KANAVOU fölveti annak a lehetőségét, hogy az énekmondók a történetmesélés közben találhatták ki őket. Egy *Íliász*-beli csatajelenetben például a harcosok nevei nem a családjukról vagy a származási helyükről, hanem a csatában tett mozdulataikról árulkodnak: a *Sztrophiosz* név alapja például a ’futás közben hátulról támadás’ jelentésű szó lehet.

4. Az utószót követő függelékben megtalálható minden olyan név, amely szerepel Homérosz fiktív irodalmi szövegeiben, és történelmi névként is vizsgálható. A kötet arra is bizonyíték, hogy egy név nemcsak megjelöli viselőjét, hanem a vallástól a társadalmi kérdéseken át a karakterek testi és lelki állapotáig számos dolgot elmesél, ezáltal egész kultúrák gondolkodását olvashatjuk ki belőle.

KOROMPAY ESZTER

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3845-9725>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

**MARCIENNE MARTIN, A Name to Exist.
The Example of the Pseudonym on the Internet
[Egy név a létezésért. Az internetes álnév példája]**
Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 2016. 175 lap

1. Az internet világa viszonylag új terület, elterjedése és népszerűsége csak néhány évtizedes múltra tekint vissza. Éppen ezért a tudósok és kutatók számára számos kiaknázatlan lehetőséget kínál. A nyelvészek körében egy ideje már szintén népszerűek az internettel kapcsolatos kutatások, ami nem is meglepő, ha csak arra gondolunk, hogy milyen hatalmas méretű korpuszként szolgál, mennyi információ, írott és hangzó anyag jelenik meg benne, vagy éppen mennyi ember éli ott mindennapi társadalmi életét. Az itt ismertetett kötet a témát névtani szempontból közelíti meg: az egyes emberek által használt neveket vizsgálja az internet különböző felületein. A könyv összhangban van így a szerző más munkáival is, hiszen azok jórészt a modern társadalom médiakommunikációjának sajátosságaival és az internet terjedésével járó változásokkal foglalkoznak.

A könyv elején találjuk a tartalomjegyzéket, az illusztrációk listáját, az előszót és a bevezetést. Az előszó (xiii–xv) felhívja a figyelmet a névadásra mint kimondottan emberi gyakorlatra, mely többet jelent, mint valaminek az egyszerű felcímkézése. Névadási szokásaink bonyolultak, de rendszerint szabályszerűségeken alapszanak, s a munka célja is ilyen szabályszerűségek keresése a felhasznált korpuszokban.

A szerző a könyvet három fő részre tagolja. Az első fejezet egy általános bevezető és összefoglaló rész, a második az e-mail címekkel foglalkozik, míg a harmadik a különböző fórumokon, blogokon, az online médiában megjelenő neveket vizsgálja.

2. Az első fejezet (1–45) még nem korlátozódik az interneten fellelhető nevekre. Kisebb történeti áttekintést kapunk az individualizmusról, illetve arról, hogy miképpen alakult az egyénről, az egyediségről alkotott kép a pszichológia fejlődésének köszönhetően is. Szóba kerül többek közt, hogy a névválasztás függ attól, milyen csoportban, milyen társadalomban élünk, a nevekre gyakorolt szociokulturális hatás ugyanis igen jelentős. Eszerint a kapott tulajdonneveinkkel jelezzük a társadalomhoz való tartozást, ezzel szemben a digitális korban álnevek mutatják az internet virtuális társadalmához való tartozásunkat. A szerző az álneveket egy maszkhoz hasonlítja, amely alkalmas az anonimitás megőrzésére.

Arra a kérdésre, hogy mit is jelent a magánszféra az interneten használt álnevek esetében, több felmérés eredményeivel válaszol a szerző. A második fejezet tárgya ennek megfelelően: álnevek a fórumokon, e-mail címekben, chatszobákban (47–69). A szerző először is – már-már túlzó részletességgel – leírja, hogy mi az e-mail, majd kutatásainak eredményeit mutatja be az e-mail címek kialakulásáról. Először egy kérdőíves vizsgálatról olvashatunk, melyben 120 franciát kérdeztek meg, hogyan építik fel magán és munkahelyi e-mail címüket. A vizsgálatot a szerző – némileg kiegészítve – később megismételte, immáron nemcsak az e-mail címekre, hanem a fórumokon és chatelésben használt nevekre, az internetes kapcsolatokra, valamint az interneten használt beszédstílusra is fókuszálva.

A harmadik fejezet témája: névválasztás a fórumokon, blogokon és az online médiában (71–140). Célja, hogy jobban megértsük a felhasználók álnévválasztását, melyet virtuális identitásuk felépítése befolyásol. Emellett az internetes platformok kontextuális sajátosságai is fontos szerepet játszanak az álnevek kiválasztásában és a virtuális identitás megteremtésében. A felhasználó az álnevének megválasztásával önmaga fikciójává válik, és a fiktív név megadásával a létrehozott szerepet játssza.

E fejezet négy fórumtémában megjelenő neveket elemez (egészség, globális felmelegedés, Quebec tartomány és a Nintendo játékok). A szerző a neveket saját intuíciója alapján kategorizálta, néhol talán megkérdőjelezhetően. Például a Nintendo fórumon megjelenő neveknek a *sasuke-thug* név az Ázsia/Japán kategóriába került (113), míg a *Naruto-question* név a kriptonimák csoportjába (115), pedig mind Sasuke, mind Naruto egy japán anime karakterei, melyből ráadásul Nintendo játék is készült, vagyis e felhasználónevek a karakterek kategóriájába is beleillettek volna. Ugyanígy a *Maskass solitaire* és a *Maskash* felhasználónevek is a kriptonimák csoportjába kerültek (114–115), holott Maskass az egyik legnépszerűbb Nintendo játék, a Mario világának egy karaktere. Az efféle kategorizáció a fórumtémák igen alapos ismerete alapján lehet csak megbízhatóan elvégezhető. Fontos megjegyezni, hogy a kutatásban szereplő felhasználónevek mögötti internethasználók személyazonossága ismeretlen maradt, így természetesen nehéz feladat megfelelő következtetéseket levonni a valódi és a virtuális identitás összefüggéseiről.

A könyv végén a konklúzió, a bibliográfia és a tárgymutató található.

3. A könyv könnyen olvasható, és azok számára is érthető, akik kevésbé jártasak e területen. A szerző sokszor használ közismert példákat (pl. a Biblia, az Iliász és az Odüsszeia anyagából), a kevésbé ismerteket pedig alapos magyarázattal egészíti ki. Emellett számos ábrát, táblázatot közöl, amelyek részben összefoglaló jellegűek, részben a megértést segítik.

A kötet igen aktuális témakörrel foglalkozik, amely még további alapos nyelvészeti tanulmányokra érdemes. A virtuális identitás létrehozása során zajló folyamatok több vonatkozásukban ismeretlenek még a kutatók előtt, így osztályozásuk sem könnyű feladat. A kötet mindenestre további vizsgálatokra is ösztönzi az olvasót.

SZARVAS ANGÉLA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0461-1525>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

TÓTH VALÉRIA, Személynévi helynévadás az ómagyar korban

A Magyar Névarchívum Kiadványai 41. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017.

203 lap

1. Az itt ismertetett kötet a szerző Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban című monográfiájának közvetlen folytatása.¹ Azt mutatja be, hogyan terjednek ki

¹ Ismertetését l. a Névtani Értesítő előző, 2017. évi számában (39: 212–218).

a személynevek rendszerösszefüggései a helynévrendszerre is, tehát a helyneveknek azokkal a típusaival foglalkozik, amelyek személynévi lexémát tartalmaznak.

A szerző a személynévi alapú helynévadás kérdéseit is funkcionális elméleti keretben taglalja. A személynevek helynevekbeli szerepét a névstruktúrákra épülő keretben vizsgálja fel, és a funkcionális szemlélet révén törekszik a helynévadást újabb megvilágításba helyezni. Elsősorban azt kívánja tisztázni, hogyan oldhatók fel a korábbi kutatások belső ellentmondásai, illetve melyek azok a tisztán nyelvi természetű kérdések, amelyek e helynévtípust jellemzik.

A személynevek és a helynevek rendszerkapcsolatai kétirányúak lehetnek annak megfelelően, hogy mindkét tulajdonnévi kategória elemei jelentős mértékben vesznek részt a másik név egyedeinek létrehozásában: helynevekkel a sajátosságjelölő és a nexusjelölő személynevek között lehet találkozni főleg, a személynevek pedig a birtoklásra utaló helynevek kategóriájában játszanak meghatározó szerepet. A még tisztázatlan kérdésekhez a szerző új nézőponttal kíván hozzájárulni, éspedig azzal, hogy a helynevekhez alapul szolgáló személyneveknek az eddigieknél jóval nagyobb figyelmet szentel.

A szerző forrásai (10) kellően gazdag alapot biztosítanak az ómagyar kori helynévadás főbb tendenciáinak feltárásához. A minden névszerkezeti típusra kiterjedő tárgyalást az is indokolja, hogy az egyes névstruktúrák között meglehetősen gyakori volt az átjárás az ómagyar korban is. A patrocíniumi helyneveket azonban a szerző kizárja vizsgálati köréből.

2. A személynevek helynévalkotó szerepe minden nyelvben jelentős. A személynévi helynévstruktúrák esetében alapvetően kétféle névszerkezettel lehet számolni: földrajzi köznévi vagy helynévi lexémával összetett, illetőleg képzett névstruktúrával.

A személynévi helynévadás névelméleti kérdései közül a szerző szerint a névadási folyamat körülményeiből, indítékaiból szükséges kiindulni. A személynévi helynévadás nagy többségében az a névadói szándék áll, mely egy közösség vagy személy birtokjogát hivatott az elnevezésben rögzíteni: a helymegnevezésekre az illető birtokos személynevet használták fel. Az oklevelek helynévi példái csak akkor állnak biztos talajon, ha ismeretes az adott helynévvel, annak személynévi szegmensével megegyező személynévi adat. A szerző számos ómagyar kori példát idéz erre.

A helynévadásban szereplő személyneveket pragmatikai-kognitív szempontú megnevezés szerint veszi sorra a szerző (bővebben kifejtve l. az előző kötetben). A személynévre épülő helynévadás egyik fontos komponensét az adott hellyel főképpen birtokos viszonyban levő személy egyidejűleg használatos személynevei közti választás jelenti: a szerző megállapítása szerint a nagyobb szociális érvényességűek voltak alkalmasabbak a helynévi szerep betöltésére.

A személynévi helynevek személynévi összetevőjeként főleg két személynév-fajta fordult elő: a teljes névállomány kétharmadában referáló funkciójú személynév, egyharmadában sajátosságjelölő név jelenik meg. A sajátosságjelölő és a referáló nevekből alakult helynevek történetében jelentős előretörés látszik a 12. század második felében, de nem egyforma mértékben: a sajátosságjelölő személynévből alakultak a korai ómagyar kor teljes időszakában egyenletes növekedést mutatnak, a referáló személynévből alakultak viszont erőteljesen előretörnek a 12. és a 13. század második fele közötti időszakban.

A referáló személyneveket tartalmazó helynevek személynévi összetevőinek eredetbeli rétegeit kördiagramon szemlélteti a szerző. Fontos módszertani elvnek minősíti a

személynévi névbokrok együttes kezelését. Gyakorisági görbén mutatja be a referáló személynevekből alakult helynevek kronológiai jellemzőit az alapul szolgáló személynevek eredete alapján. A gyakorisági görbék a 12. század második felétől eltérő irányokba visznek. A szerző településnévi példákat sorol fel a török, német, szláv eredetű referáló rétegből alakult helynevekre. Külön kronológiai görbét szentel a referáló személynevekkel alakult helyneveknek a birtokosok körében a 13–14. században. A birtokosok körében az egyházi nevek kiugró dominanciája jellemző. A helynevekben a referáló személynevek két típusa volt meghatározó jelentőségű: a latin személynévből származó helynevek mellett a 13–14. század fordulójáig a szláv eredetű referáló nevek is aktív szerepet játszottak a helynévalkotásban. A 14. század első felétől az utóbbi réteg személynevei is csökkenő mértékben szerepelnek a helynevek elemeiként. A személyneveken megfigyelhető változási tendenciák a személynévi eredetű helynevekben is szükségszerűen jelentkeznek, bár némi időbeli késéssel.

A személynévi helynévadás háromféle struktúrában jelentkezik e helynevekben: 1. a morfológiailag teljesen jelöletlen, formáns nélküli névforma; 2. a morfológiailag jelölt névszerkezetek: a) helynévképzés, b) az összetett személynévi lexémát tartalmazó helynévszerkezetek.

A személynévgyakoriság és a helynévadás összefüggéseiről szóló alfejezetben a szerző kiemeli, hogy a személynévi lexéma jó ideig nemigen állt a vizsgálatok homlokterében. Arra is igyekszik a szerző rámutatni, hogyan függ össze a személynévi helynevekről való tudásunk magukról a személynevekről való ismereteinkkel. Ezt egy esettanulmányon mutatja be: a *Péter* személynév teljes körű Árpád-kori névéletrajzán. Ennek eredménye: minél gyakrabban használatos egy személynév, annál nagyobb eséllyel jelentkezik a különböző helynévszerkezetekben. A személynév gyakorisága és a helynév strukturális jellemzői között is található kapcsolat. A szerző következtetése szerint a gyakori személynevek kevésbé alkalmasak arra, hogy önmagukban állva helynévi szerepet töltsenek be; egy-egy személynév gyakorisága tehát a vele alkotott helynév felépítését is meghatározza.

3. A következő fejezet témája a történeti helynév-tipológia és a személynévi helynévadás. A szerző szerint a történeti helynév-tipológia történeti háttere nincs kellően végiggondolva. Korábban a névtípusokhoz kronológiai értéket rendeltek. Ezek alapján akkor is meghatározónak tekintettek egy helynevet, ha arra régi adatok nem voltak. A szerző szerint ugyanakkor abszolút kronológiájukat nem, csak egymáshoz viszonyított relatív kronológiájukat lehet meghatározni. A változások produktivitása vagy megszűnése évtizednyi pontossággal aligha adható meg, inkább elhúzódó folyamatokként jelentkeznek. Az tehát, hogy bizonyos időszakban valamilyen típusú névformák egyáltalán nem vagy kisebb számban jelentkeznek, nem az adott névalkotási mód improduktivitásával magyarázható, hanem azzal, hogy a potenciális nevek gyakran nyelven kívüli okok miatt nem realizálódtak.

A névtipológia korábbi fő elméleti gyengeségével szemben a helyes módszertani eljárás a szerző véleménye szerint csakis olyan lehet, amely a névtípusokat mint nyelvi jeleket írja le. Az egyes neveket nem önmagukban kell vizsgálni, hanem annak a tulajdonnév-rendszernek az elemeiként, amelynek szemantikai, morfológiai, hangtani jegyeit magukon viselik. A neveknek ezt a kettős, nyelvi és névrendszerbeli meghatározottságát szem előtt tartva alkotható meg egy olyan helynévtipológia, amely a névtípusokat kellő differenciáltsággal értékeli. Ezekhez az alapelvekhez igazodva kívánja bemutatni a szerző a személynévből alakult helyneveknek mint jellegzetes nyelvi típusnak a nyelvi sajátosságait.

3.1. Elsőként a formáns nélkül alakult személynévi helynevek kerülnek sorra. E névtípust a magyar helynévadás legősibb kategóriájának tartják, sajátosan magyar névalkotási eszköznek, amely a szomszédságunkban élő népeknél nincs meg, kivéve a törökség névadásában. Virágkora az Árpád-korra esik, utána átadja a helyét a személynévvel összetett helynévtípusnak. A szerző szerint alapos revízió alá kell venni e dogmává szilárdult tézist. Felveti a kérdést, hogy különleges státusú elemeknek bizonyulnak-e a formáns nélküli személynévi helynevek. Megállapítja, hogy szemantikai szempontból nem, hiszen a hely és személy viszonyát kifejező névformák minden időben a helynévadás központi elemei közé tartoztak: a föld birtoklását igyekeztek valamilyen formában rögzíteni. Nyelvi megformáltságukat, szerkezeti felépítésüket tekintve sem különlegesek, mert kifejezőeszközük, a metonímia a magyar helynévadásban tipikus és gyakran használatos eszköz. Az Árpád-kori szórványokban két domináns helynévstruktúra jelentkezik: a műveltségi nevek között (telepítések, birtokok nevei) a pusztai személynévi egyrészes névformák kiugróan magas arányúak; a természeti nevek körében viszont jóval gyakoribbak a földrajzi köznévi utótaggal álló kétrészes szerkezetek.

A formáns nélküli személynévi helynévtípus a honfoglalás előtt, az ősmagyar korban alakult ki. E névtípus alapvető vonása, hogy nem jelölt kiterjedtebb területet, hanem csak szűkebb szálláshelyet, főként települést. E helynevek első előfordulásait ábrázoló görbe szerint a 12. század második fele és a 13–14. század fordulója között e névtípus gyakorisága jelentékenyen megugrott, viszont leszálló íve jellemzi a 14. század első felét. Ezzel szemben a kétrészes földrajzi köznévi utótaggal alakult névszerkezet egyenletesen növekvő íve a 13. század második felétől töretlen marad.

A következőkben a szerző azt foglalja össze, milyen álláspontokat vallottak a nyelvész és történész szakemberek ebben a kérdésben. Két egymással szemben álló felfogás volt: KNEZSA, BÁRCZI szerint a pusztai személynévi helynévadás a 13. századig volt eleven, SZABÓ T. ATTILA szerint e névadás napjainkig is jelen van a névrendszerben. A TÓTH VALÉRIA által felvázolt relatív kronológiai kép ez utóbbit igazolja: a magyar helynévrendszer minden korszakában lehet számolni a formáns nélküli helynévadással. A metonimikus helynévadás a képzés és az összetétel mellett a helynévalkotásnak a legfontosabb módja, mely a legrégebből adatolható helyneveink körében, ezért aligha van okunk azt feltételezni, hogy csak egy bizonyos időszakban funkcionált volna. E névtípust a korábbi kutatók a nomadizáló életformával hozták kapcsolatba. A szerző azonban rámutat ennek ellentmondásos voltára, hiszen a névtípus legintenzívebb szakasza az Árpád-kor második felére, a magyar települések létrejöttének legdinamikusabb időszakára esik. A névtípus ősi voltához persze nem fér kétség, csak arról van szó, hogy ennek az adatai feltűntek a korai nyelvemlékekben, a többié pedig nem. A szerző elfogadja, hogy a pusztai személynévi helynevek óriási többsége magyar névadókra utal, népiségtörténeti következtetésekre a névtípus mégis csak korlátozottan használható fel, hiszen a névadási mód csak a név keletkezési korára vonatkozóan nyújthat információkat.

E névtípus kronológiai forrásértékét elsősorban településtörténeti kérdésekben lehet kiaknázni. Három jellemző példán mutatja be e módszer korábbi ellentmondásait. 1. A névadási mód önmagában nem lehet alkalmas arra, hogy a helynév és a jelölt hely keletkezésének korára rávilágítson. Bár az Árpád-korban jött létre tekintélyes hányaduk, KNEZSA ezt kizárólagosnak tekintve a későbbieket is visszavezette az Árpád-korra. 2. Nem képviselhető megalapozottan az a felfogás, miszerint az azonos alapot mutató összes helyneveket egyazon személy nevéhez lehet kapcsolni, hiszen az adott személynevet még számosan viselték a

különböző korokban. 3. Téves elképzelés az, hogy a személynévvel alakilag megegyező helynevek mindig korban megelőző, sőt nagyon korai személyek nevét igazolják.

A formáns nélküli személynévi helynévadás kognitív-pragmatikai tényezői közül a szerző azokat emeli ki, amelyek a nevek keletkezési körülményeivel, a személy és a hely viszonyával, a helynevek funkcionális természetével a legközvetlenebbül érintkeznek. A személynév helynévvé válásának kognitív alapjait a névadó személynek és az elnevezett helynek valamilyen szorosabb kapcsolata szolgálhatja, többnyire birtokviszony, illetve az adott település alapítója, a telepítést végző személy neve vagy más jellegű kapcsolata is. A névadat szociológiai háttéréről ma is általános felfogás, hogy a nevek létrehozása a régi korokban népi, nyelvi jellegű kollektív tevékenység volt, nem tudatos, ösztönös nyelvi művelet eredménye. Újabban viszont azt emelik ki, hogy a birtokosok maguk is tevékenyen részt vettek birtokaik elnevezésében, illetve a 10–12. században a gyér népsűrűség és a települések zártsága miatt a névadó környezetnek kisebb lehetett a szerepe az elnevezésben. A tudatos névadásra jó példák a telepítő kenézek nevét viselő falvak.

A formáns nélküli személynévi helynévadás kognitív kérdései közül azt emeli ki a szerző, hogy milyen névszociológiai státusszal rendelkeztek az ómagyar korban e helynevek. Azon az állásponton van, hogy a magyar királyság korai századaiban a személynévi helynevek legfőbb inspiráló tényezője a birtoklás jogának a rögzítése lehetett, ez pedig leginkább a metonímia felhasználásával történt. Ennek háttérében a személynek és a helynek a kognitív tartományokban való szoros érintkezése állt.

A helynévfajták nem egyforma mértékben vannak jelen; a formáns nélküliek elsősorban a településnévadásban szerepelnek. A településnevek létrejöttének névszociológiai körülményei jelentősen eltérnek a természeti nevekétől: a tudatosság az előbbieken sokkal erőteljesebben jelenik meg. De újabban a víznevek köréből is kimutatták ezt a helynévtípust, melynek motivációja: az illető személy nevével megnevezett területen folyt keresztül a víz, vagy a személy halászbirtokosa volt.

A szerző példákkal illusztrálja az egyes személynévfajták részvételét a formáns nélküli helynévadásban. A referáló funkciójú személynéveknek például valamennyi etimológiai rétege megtalálható a személynévi helynévadás példáiban, az egyházi latin eredetű személynévek aránya ugyanakkor a formánssal alakultak 55%, a formáns nélkülieknél 29%. Ez a különbség a személynévek gyakoriságával áll összefüggésben.

A formáns nélküli személynévi helynévadás megítélésének nehézségei közül a szerző kiemeli néhányat, amely az e típusba tartozó nevek státuszának eldöntését nehezíti. Ilyen, ha az oklevelek egy-egy hely megjelölésére a *terra* + személynév szerkezettel élnek, amely akár alkalmi alakulat is lehet. Gondot okoz annak eldöntése is, hogy a nép-, foglalkozás- és méltóságnevekből lett helynevek közszóra vagy személynévre mennek-e vissza.

3.2. A helynévképzővel alakult személynévi helynevek tárgyalását két tárgy köré csoportosítja a szerző: a) az egyes személynévfajták milyen módon vesznek részt a névalkotási folyamatban; b) a személynév- és a helynévképző elhatárolási nehézségei.

A vizsgált korpusz alapvetően sajátosságjelölő és referáló személynévi alapszóból képzett helyneveket tartalmaz. Ebben a szerepben elsősorban az *-i* és a *-d* képzők tűnnek fel nagyobb számban: az *-i* ugyanis a birtokjellel azonos eredetű, a *-d* pedig elsődlegesen kicsinyítő képző volt, így érthető, hogy helynévképző szerepük a személynévekhez kapcsolódik. Mindkét képzőmorfémával referáló személynévekből nagyobb számban jöttek létre helynevek, mint sajátosságjelölő személynévekből. A *-d* képzővel alakult személynévi

helyneveknek alig több mint fele származik referáló személynévekből, az *-i* képzővel alakultaknak ellenben 70%-a megy vissza ilyen személynévformájára.

A szerző megállapítja, hogy e névtípusban a latin eredetű személynévből származók dominálnak, míg korábban láttuk, hogy a személynévek önmagukban ritkábban alakulnak helynevekké nagy gyakoriságuk miatt. Az *-i* képző jellegzetesen a latin személynévből alakult helynevekben szerepel, a török eredetű személynévekkel kifejezetten ritkább.

A magyar helynévképzők eredetileg valamilyen más funkcióban voltak használatosak. Helynévképző szerepük kialakulása úgy történt, hogy mivel bizonyos morféimával, például személynévképzővel álló nyelvi elemek gyakran jelentkeztek helynevekben, képzőjükhöz másodlagosan hozzákapcsolódott a 'hely' jelentés, ezután eredeti funkciójuktól függetlenül is alkothattak helyneveket is. A személynévgyakorisági viszonyok fontos támpontul szolgálhatnak annak megítélésénél, hogy valamely képzős és képzőtlen alakban egyaránt élő személynévből melyik szolgálhatott a helynévstruktúra alapjául. Például ha egy *-d* képzős helynévi struktúra személynévi párhuzamának csak képző nélküli változatai adathatók, az jó eséllyel mutat helynévképzővel történő helynévalkotásra. A képzőt tartalmazó helynevek formánsának személynév- vagy helynévképző szerepét ugyancsak nehéz megítélni, ha a *-j* képzős *Tokaj*, *Pokaj* morfológiai szerkezetét kutatjuk. A *-j*, *-aj*, *-ej* helynévképző státusza bizonyított, de emellett a szerző ráirányítja a figyelmet a *-j* végű helynevek többféle származási lehetőségére is.

A szerző olyan névpárokat is bemutat, amelyeknek csak egyik tagja helynévképzős, alapszava pedig személynévet tartalmaz. A névváltozatok között képzős és képzőtlen variánsok szerepelnek, pl. *Arnót ~ Arnóti*, *Álmos ~ Álmosd*, *Sáránd ~ Sáráng*.

3.3. Az utolsó típus, az összetétellel alakult személynévi helynevek két fő kategóriája: a) a földrajzi köznévi utótagúak, b) helynévi utótagúak. Az előbbi jellegzetesen elsődleges, az utóbbi másodlagos keletkezésű névstruktúra. A két típus több eltérést is mutat.

A természeti nevek körében az összetett névszerkezetek már a 11–12. században sem voltak ritkák, személynévi előtagúak is előfordultak köztük. A személynévi jelzőhöz kapcsolódó *-falva*, *-háza*, *-laka*, *-ülése* stb. utótagú településnevek a 13–14. században terjedtek el a településrendszerben. Akkoriban ugyanis a helynévalkotási módok terén jelentős elmozdulás következett be, mely az összetétel szerepének erősödését eredményezte.

Az összetett személynévi helynévadás kognitív-pragmatikai tényezőinek hátterében meghúzódó névadási motivációk között a legtipikusabb a birtoklás kifejezése. A személynév kifejezhette azt is, hogy az illető személy, család ott lakik, a háza a közelben van stb. A magyar nyelvterület bizonyos részein a 13–14. században megindult falutelepítések, a kenézek faluszerző és névadó tevékenysége kiemelkedő figyelmet érdemel, mivel ők a falvak örökös bírói tisztségének viselői lettek, és az új településeket magukról nevezték el.

A személynévvel összetett helynevek névhasználati értékével kapcsolatosan három problémakörre tér ki a szerző: a) a kenéz falvak esetében az oklevélírói beavatkozás, b) az egyes névszerkezetek mögötti funkcionális elkülönülés, c) a latinra fordított névszerkezetek névhasználati értéke. Az oklevelek nem mindig a mindennapi névhasználatban élő névformákat rögzítették, hanem gyakran megszövegezőik egyéni alkotásait. A párhuzamosan használt névváltozatok azt jelzik, hogy a névadatok lejegyzője különböző névhasználati szintekhez tartozónak ítélte meg e névvariánsokat. A formáns nélküli és az utótaggal álló személynévi helynevek párhuzamosan használt változatokban egyidejűleg is élhettek egymás mellett, kronológiai különbség nem biztos, hogy volt közöttük.

A szerző kördiagramokon szemlélteti a személynév-fajták megoszlását a földrajzi köznévi utótagú és a formáns nélküli személynévi helynevekben. A sajátosságjelölő és a referáló személynév-fajta mindkét névstruktúrában uralja a helynevek személynévi részeit. A nexusjelölő személynévek is megközelítően azonos súllyal vannak jelen mindkettőben. Az összetett szerkezetben állók a metonimikus névadásból majdnem hiányoznak, az összetett névstruktúrákban viszont tízszeres megterheltségben mutatkoznak. Ez a személynév-rendszer átalakulásával függ össze, azzal, hogy a személynév-használatban általánossá válik a többrészes személynév-forma.

A személynévi szerkezeteknek két típusa jelentkezik a földrajzi köznévvel összetett helynevekben. Tipikusabb az, amelyben két személynév-fajta: egy sajátosságjelölő vagy nexusjelölő és egy referáló név kapcsolata alkotja az előtagot, pl. *Gazdag-tivadarfalva*. Ritkábban egy sajátosságjelölő vagy referáló személynév és egy foglalkozás- vagy tisztség-név kapcsolata áll az összetett helynév első névrészeként, pl. *Demeterispánlaka*.

A referáló személynévek fölénye az összetétellel való helynév-alkotásra jellemzőbb volt az ómagyar korban, mint a formáns nélküli névadásra. Míg a formáns nélküli személynévi helynevek esetében a referáló személynévek a 13. század második felétől egyöntetűen hanyatló ágba érkeztek, addig az összetett névstruktúrák referáló személynévi alapszavainak valamennyi eredetbeli csoportja növekvő részvételi arányt jelez. A latin eredetű (egyházi) személynévek a korai ómagyar korban csaknem kétszer olyan gyakran hoztak létre összetett helynévstruktúrát, mint formáns nélküli névformát. A jelentős eltérés mögött is a személynév-gyakoriság és a helynévstruktúra szoros összefüggése áll.

Végül a helynévi utótagú személynévi helynevek következnek. Ezek kialakulásának hátterében két településtörténeti változás és névtörténeti folyamat áll: a) faluosztódásokkal bekövetkező névdifferenciálódás, pl. *Bocsárd* > *Eszebocsárd* és *Péterbocsárd*; b) az alapnevek egymástól függetlenül jöttek létre, s jelzővel való elkülönítésük más tényezők befolyására valósult meg, pl. *Bükkszentmárton*, *Óriszentmárton*. A névdifferenciálódással alakult településnévi struktúrák jelzői előtagjai között a birtokos névvel történő megkülönböztetés elsőbbségi helyet foglal el. A korai ómagyar korban az ilyen névstruktúrák nem képviseltek jelentős arányt az összetett személynévi helynevekben.

4. A személynévi lexémát tartalmazó helynevek a magyar helynévadás egyik legjellegzetesebb névtípusát alkotják. A nyelvek névrendszerében ez a névtípus általában jelen van, de a nyelvi megformáltságban megfigyelhetők nyelvspecifikus jelenségek is. A szerző a magyar helynévkutatás egyik fontos feladatának tartja, hogy a magyar helynévadás helyzetét európai viszonylatban is felmérje. A személynévi helynévadás feltárását azonban meg kell alapoznia a személynévek részletes és szempontgazdag bemutatásának, ezért a személy- és helynevek rendszerkapcsolatait feltáró testvérkötetekben a szerző az ómagyar kori személynévek leírásának tág teret szentelt. A két munkán végig húzódó funkcionális nézőpont olyan jegyeket is felszínre hozott, amelyekről a helynévkutatás mind ez idáig kevésbé tudott. A második kötetet is igen gazdag magyar és nemzetközi irodalomjegyzék dokumentálja, és e műben szereplő példák névmutatója egészíti ki.

B. GERGELY PIROSKA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8096-6416>

Miskolci Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

**DITRÓI ESZTER, Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata
A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben**

A Magyar Névarchívum Kiadványai 40. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017.

170 lap

1. DITRÓI ESZTER kutatói tevékenysége, így az alábbiakban ismertetett kötet témája is a helynevekben jelentkező területi különbségeket érinti: azt a feltevést igyekszik igazolni, hogy a helynévadásban – mintegy a nyelvjárások mintájára – úgynevezett névjárásokról, vagy legalábbis a mikrotoponímiai rendszerekben jelentkező területi differenciáltság okozta különbségekről is beszélhetünk.

2. A kötet három nagyobb egységből áll. A Bevezetés (7–8) után az Elméleti és módszertani alapvetés címet viselő nagyobb fejezet első részében (9–24) a szerző a helynevek rendszerszerűségének kérdéséről, illetve a névrendszerek modellalapú vizsgálatának aspektusairól ír a névelméleti szakirodalom alapján. Részletezi a névminták szerepét a helynévkötésben, ez ugyanis olyan tényezőként veendő figyelembe, amely a névadást, a névhasználatot és a nevek változását az egyedi nevek szintjén és a névrendszer egészét tekintve is alapvetően meghatározza. Ezek fényében mutatja be azután a jelenséghatárok és a névjárások értelmezhetőségének kérdését s az ezzel kapcsolatos, több problémát is felszínre hozó nézeteket. A szakirodalmi áttekintésből kitűnik, hogy a helynévkutatásban a nevek jellemzőinek leírásával párhuzamosan igen hamar megjelent a rendszerszerűség gondolata, illetve egy-egy névrendszer elméleti keretben, modellben való összefoglalásának az igénye. A helynevek rendszerjegyeire alapozva a szerző úgy vélekedik, hogy „a névrendszerben jelentkező területi differenciáltságra utaló nyelvi és nem nyelvi jegyeket leginkább talán a nyelvjárási szempontrendszerhez hasonlóan célszerű megközelítenünk” (19).

2.1. Az első fejezet második része a módszertani kérdésekkel foglalkozik (24–38). A szerző bemutatja azokat a helynévvizsgálati módszereket, amelyek a névrendszerek területi különbségeinek feltárásában a leginkább hasznosak. Kitér egyrészt a HOFFMANN ISTVÁN által kialakított általános helynévelemzési keretre, hiszen ennek a segítségével írhatók le a legpontosabban egy-egy település helynévrendszerének sajátosságai. A szerző szól másrészt e módszernek egy specifikus változatáról is, amely a vegyes etnikumú területek, települések érintkező helynévrendszereinek vizsgálatához nyújthat további hasznos fogódzót. Itt mutatja be azt a statisztikai eljárást is, amellyel az összevető névvizsgálatokat végezte. A helynévrendszerek összehasonlítására a BRAY–CURTIS-féle indexet alkalmazza. E módszer kidolgozói „az egyes jelenségek gyakoriságával dolgoznak, létrehozva ezáltal úgynevezett összehasonlítandó gyakorisági sorokat, majd a kapott értékeket egy általuk meghatározott indexszel összevetve kialakítanak egy hasonlósági mátrixot, melyben a megállapított hasonlósági fok 0–1-ig tartó értékeket vehet fel. Minél kisebb a hasonlóság, a kapott számérték annál inkább közelít a nullához; az egyes érték felé közeledve pedig a két jelenség egyre nagyobb mértékű hasonlóságokat mutat” (37). A hasonlósági mátrix alapú összehasonlító módszert a magyar nyelvjárási adattárakra VARGHA

FRUZSINA SÁRA alkalmazza dialektometriai vizsgálatai során, melynek eredményeiről a 2017-ben megjelent könyvében (*A nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai. Magyar nyelvjárások dialektometriai elemzése. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2017*) olvashatunk.

2.2. A második fejezet a helynévrendszerek területi differenciáltságát meghatározó tényezőkkel foglalkozik (39–128). Ebben elsőként a földrajzi környezet nyelvi elkülönülést vagy egységesülést előmozdító szerepét vizsgálja a szerző három jól elkülöníthető régió három-három településének helynévadási szokásain keresztül (39–79). A felcsiki, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Fehérgyarmati és a Veszprémi járás kilenc településének közel 2400 helynévi adatát áttekintve többek között megállapítja, hogy „ahol a viszonyjelölésre a névutós szerkezetet szinte egyáltalán nem használja a névadás, ott leginkább a birtokos személyjeles *alja*, *eleje*, valamint az *alsó*, *felső* mellékneves struktúra használatos ilyen szerepben” (77). Ez a megoszlás kitűnően szemlélteti azt a jelenséget, hogy ugyanazon funkció kifejezésére egyes területeken olykor más-más szerkezeti megoldások jelentkeznek.

A névrendszerek területi különbségeit alakító tényezők között második megközelítésben a migráció helynévrendszerekre gyakorolt hatását elemzi DITRÓI ESZTER (79–107). Az előfeltevése e tényező kapcsán az volt, hogy a migráció következtében, mintegy a nyelv- és névhasználó közösségekkel együtt a helynévadási minták is „vándorolhatnak”. E kérdéskör tanulmányozásakor három olyan Tolna megyei település (Izmény, Kakasd és Bonyhád) névanyagával dolgozott, ahová a határrendezéseket követően székelyeket telepítettek le. E települések „tolnai” és „tolnai székely” névanyagának összevetésével arra igyekszik rávilágítani, hogy e két-két névrendszer mintái miképpen hathatnak egymásra. A szerző leszögezi, hogy „a migráció jelensége, azaz a betelepült és az ott élő lakosság névmintája kétségtelenül hat egymásra, településenként azonban eltérő mértékben. A névjárások vizsgálata kapcsán a migráció névrendszerekre gyakorolt hatásának a fontossága abban nyilvánul meg, hogy ez a körülmény adhat magyarázatot az egymás melletti települések névmintáinak nagyobb különbségeire, vagy a kisebb, pár települést érintő területen jelentkező eltérésekre is” (107).

A helynévrendszerek differenciáltságát okozhatja az idegen nyelvi környezet bizonyos mértékű jelenléte is: a különböző nyelvek helynévadási mintái ugyanis befolyással lehetnek egymásra. Efféle relációk, interferenciajelenségek bemutatására vállalkozik a könyv írója abban az alfejezetben, amelynek középpontjában a Vas megyei Vendvidék magyar–német–szlovén helynévanyagán keresztül az egyes etnikumokhoz tartozó névrendszerek és azok különbségei, hasonlóságai állnak (107–128). Az alfejezet legfőbb tanulságai a szerző megállapítása szerint arra utalnak, hogy „a Vendvidéken viszonylag kismértékű a különböző nyelvű helynévrendszerek egymásra gyakorolt hatása, de megragadhatók efféle interferenciajelenségek. Az átvételek többnyire a lexikális szintet gazdagítják” (127).

2.3. A konkrét esettanulmányokat követően a harmadik, a kötetet lezáró fejezetben a módszertani részben ismertetett matematikai statisztikai modell segítségével arra tesz kísérletet a szerző, hogy egy kisebb térség viszonylatában megpróbáljon körülhatárolni konkrét névjárási területeket (129–149). Az összehasonlító analízis eredményeként Vas megye helynévrendszereire építve rajzolja meg a megye kitapintható névjárási

régióit. Megállapítása szerint „a kijelölt névjárási területek sok hasonlóságot mutatnak a nyelvjárási területek térbeli elhelyezkedésével. Ez a viszonylagos egyezés minden bizonnyal abból fakad, hogy a helynévrendszereket is nyelvi jelek összességeként ragadhatjuk meg, s ebből adódóan a területi differenciáltság bizonyos mértékig és bizonyos vonatkozásban hasonló mintázattal jelentkezik a helynevek összevető vizsgálatakor is” (149).

3. DITRÓI ESZTER munkája alapos, tanulságos és hasznos helynévtani, helynévelmelleti és kutatómódszertani írás. Eredményeit jól felhasználhatják a helynevek feldolgozásával foglalkozó kutatók. Reméljük, hogy a munka folytatásával a teljes magyar helynévkincs feldolgozása után térképre vetítve láthatjuk majd az egyes jelenségek izoglosszáit, és megrajzolhatjuk általuk a magyar névjárások határait.

PRESINSZKY KÁROLY

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3097-911X>

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

Közép-európai Tanulmányok Kara

KOCÁN BÉLA, Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében

A Magyar Névtár Kiadványai 43. [45!] Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen,
2017. 249 lap

1. A történeti névkutatás utóbbi évtizedeiben több olyan munka is napvilágot látott, mely egy-egy kisebb terület korai helynévkincsének elemző feldolgozására vállalkozott. A településnevek sajátosságait vizsgálta BÉNYEI ÁGNES és PETHŐ GERGELY Győr (1998), PÓCZOS RITA Borsod és Bodrog (2001), illetve RÁCZ ANITA Bihar vármegye (2005) esetében. TÓTH VALÉRIA Abaúj és Bars vármegye teljes Árpád-kori helynévanyagának rendszerű feldolgozását végezte el (2001). E munka folytatásának tekinthető KOCÁN BÉLA monográfiája, mely a történelmi Magyarország egyik legkisebb vármegyéjének, Ugocsa megyének ó- és középmagyar kori helynévanyagát vonja vizsgálat alá. A monográfia alapjául szolgáló névanyagból készült történeti-etimológiai szótár megjelenése a közeljövőben várható. Az egyes vármegyék névrendszerének feldolgozása, így KOCÁN BÉLA munkája is hozzájárul a Kárpát-medence történeti névanyagának átfogó vizsgálatához.

2. A megye névkörpuszának elemzése révén a szerző az általános elméleti, névrendszertani jellemzők felderítésén túl nagy hangsúlyt fektet annak bemutatására, hogy a helynevek nyelvi arculata milyen etnikumok jelenlétére utal a vizsgált területen. A helynevek nyelvi rétegeinek feltárása előtt azonban az első fejezetben (13–19) a megyének a honfoglalás körüli időszakban jellemző természetföldrajzi képről és a későbbi korokban bekövetkezett változásairól olvashatunk. KOCÁN BÉLA a rendelkezésre álló forrásanyagokat összegezve megállapítja, hogy a táj földrajzi arculatát alapvetően a vízfolyások alakították, ami a települések létrejötte és elhelyezkedése szempontjából lényeges körülmény. Itt olvashatunk a vármegye kialakulásának körülményeiről is, melyet a szerző két jeles történész, SZABÓ ISTVÁN és KRISTÓ GYULA munkáira alapozva foglal össze.

3. A megye természetföldrajzi állapotának és létrejöttének áttekintése után a második fejezetben (21–39) kerül sor a népességi viszonyok bemutatására a honfoglalást megelőző időktől a középmagyar kor végéig. A szerző nagy alapossággal összegzi a különböző tudományoknak (régészet, történettudomány, nyelvészet) a terület etnikai múltjával kapcsolatos eddigi eredményeit, ugyanakkor sok esetben tudományos megalapozottságuk hiányára is felhívja a figyelmet. A vármegye népességtörténeti viszonyait két korszakra bontva tárgyalja: előbb a honfoglalást megelőző időszak, majd az ó- és középmagyar kor etnikai helyzetét mutatja be. Az előbbi esetében az írott források híján elsősorban a régészeti kutatások eredményeire támaszkodik, ugyanakkor figyelmeztet a tárgyi leletek alapján levont következtetések megkérdőjelezhető voltára. Már a fejezet elején megjegyzi, hogy „az Ugocsa területére vonatkozó régészeti irodalom meglehetősen gyér, és ezek zöme is a szovjet ideológiát tükröző tudománynépszerűsítő írás” (21). A régészeti leletek alapján megemlíti a trák, kelta, dák és germán népcsoportok honfoglalás előtti jelenlétét, és részletesebben taglalja a korai szláv réteg Ugocsát érintő kérdéseit. Az archeológusok kísérletet tettek a honfoglalás előtti szláv népesség megjelenési idejének, illetve a népcsoport pontos etnikai hovatartozásának meghatározására is, azonban KOCÁN BÉLA rámutat, hogy többnyire egymásnak ellentmondó, bizonytalan következtetésekkel számolhatunk.

A szerző a honfoglalást követő időszak etnikai viszonyait is rendkívül sokrétű forrásanyagra támaszkodva mutatja be. Felmerül a korai szláv népesség kontinuitásának lehetősége is, melyet SZABÓ ISTVÁN a helynevek etimológiájára alapozva fogalmazott meg, MELICH JÁNOS és KNIEZSA ISTVÁN pedig a *Long* helynév elemzéséből kiindulva következtettek a korai szláv etnikum jelenlétére Ugocsában. A szláv népesség másik csoportjának, a ruszinoknak a megjelenésével kapcsolatosan a szerző ismét SZABÓ ISTVÁN nézeteit emeli ki, aki a ruszinság eredetét és terjeszkedési irányát a 16. századi tizedjegyzékekben szereplő személynévek alapján rekonstruálta. KOCÁN BÉLA azonban felhívja a figyelmet a legújabb névtani kutatások azon álláspontjára is, hogy a személynévek nyelvi-etnikai forrásértéke erősen megkérdőjelezhető. SZABÓ a magyarság birtoktesteit elsősorban a síkvidéki területekre lokalizálta, ugyanakkor az ugocsai hegyvidékek magyarlakta vidékeit is bemutatta. A fejezet taglalja továbbá a török, szász és román etnikumok Ugocsában való jelenlétének kérdéseit is.

4. A népességtörténeti áttekintés szerves folytatásaként kerül sor a harmadik fejezetben a vármegye helyneveinek nyelvi rétegek szerinti elemzésére (41–187). A szerző indoklása szerint e megközelítés révén a „település- és népességtörténeti problémakörnek a közvetlen folytatását adhatjuk meg, illetve kiegészítését, adott esetben pontosítását végezhetjük el a helynevek nyelvészeti-névtani vizsgálatával” (42). A szerző ennek megfelelően külön alfejezetekben tárgyalja az óeurópai, szláv, magyar, német és román névréteg elemzésének tanulságait. Az egyes névrétegeken belül a névállomány bemutatását három objektumfajtára bontva végzi el: a folyóvíznevek, településnevek és mikrotoponimák funkcionális-szemantikai és keletkezéstörténeti kategóriáit vázolja fel. Az elemzés alapját HOFFMANN ISTVÁN névelemzési modellje adja (1993), mely lehetővé teszi a különböző rétegekre jellemző névrendszertani sajátosságok feltárását és egymással való összevetését is. A névállomány helynévfajták szerinti leírásával kapcsolatban a szerző kiemeli, hogy etnikai következtetések levonására a különböző helynévfajták eltérő mértékben nyújtanak lehetőséget, így elkülönített elemzésük mindenképpen indokolt.

A helynevek nyelvi rétegek szerinti megoszlását összegző táblázatból (182) a magyar helynévréteg döntő számbeli fölénye rajzolódik ki: az ide tartozó 1775 név a korpusz 92,3%-át teszi ki. Ehhez képest a szláv névréteg 4%-os aránya (77 név) igencsak kis szeletét jelenti, a helynevek további nyelvi rétegei pedig ennél is jóval kisebb részét adják az egész névállománynak.

KOCÁN BÉLA Ugocsa megye helynévkincsének nyelvi rétegek szerinti elemzését a korpusz legvékonyabb rétegével, az óeurópai névréteg tárgyalásával indítja: a vizsgált területen egyedül a *Tisza* víznév sorolható be ebbe a csoportba.

5. A szláv, illetve a magyar névréteg sajátosságait taglaló fejezetekben (44–66, 67–162) mindhárom helynévfajtára vonatkozóan sor kerül a nevek funkcionális-szemantikai és keletkezéstörténeti szempontú elemzésére is. A kapott eredmények áttekinthetőségét nagyban segíti a táblázatos összegzés. A szerző részletesen bemutatja az egyes névfajtákra jellemző különféle névstruktúrákat, valamint azokat a nyelvi szabályokat, melyek révén a nevek létrejöttek, elemezve a domináns és a kevésbé gyakori névtípusokat is.

A szláv helynévréteg áttekintése kapcsán a szerző kitér a nevek etnikai forrásértékére is. Megállapítja, hogy a szláv helynévrétegnek csak kisebb része utal szláv névhasználókra, a nevek többsége ugyanis – a lejegyzéskori állapotukban – a nyelvi jegyei alapján magyar nyelvhasználó közösséget feltételez. Ugyanakkor felhívja a figyelmet a két etnikum intenzív kapcsolatára, melyet a szláv helyneveknek a magyarba való bőséges beáramlása igazol.

A szerző mindkét névréteg esetében tárgyalja a nevek kronológiai és területi jellemzőit is. Az egyes névszerkezeti típusok névfajták szerinti kronológiai megoszlását táblázatban összegzi, s a források fennmaradásának esetlegességére is felhívja a figyelmet. A szláv, illetve magyar eredetű helynevek térképi ábrázolása jól kirajzolja az etnikumok elhelyezkedésének gócpontjait. A magyar eredetű mikrotoponimák földrajzi helyzetének és időbeli megjelenésének áttekintését nagyban megkönnyíti, hogy a szerző ezt a nagy elemszámú névcsoportot századonkénti bontásban vetíti térképre. Mindez lehetőséget nyújt arra is, hogy a nevek térbeli jellemzőinek elmozdulásait a legkorábbi időszaktól kezdve megfigyeljük.

Az Ugocsa névrétegeit tárgyaló fejezet a német, a román és a bizonytalan eredetű helyneveket is számba veszi (162–181). Német eredetű helynevet a vizsgált névkorpusz ugyan nem tartalmaz, de a németek egykori jelenlétét mutatják a magyar névadás által létrehozott, *szász* lexémát tartalmazó helynevek. A szerző névfajták szerint csoportosítva tárgyalja az ide sorolt helyneveket is, illetve számba veszi a kutatók által – jó eséllyel tévesen – németből eredeztetett neveket. A románok Ugocsában való jelenlétének nyomai a magyar etnikum névadása mellett néhány, vélhetően román eredetű helynév révén is kimutathatók, így a szerző mindkét névadási móddal létrejött nevek körét áttekinti.

6. A könyv utolsó fejezete (189–227) egy kevésbé kutatott témát érint: a helynévrendszer belső összefüggéseit. A helyneveknek az újabb nevek létrehozásában betöltött szerepét a kutatók korábban főleg egy-egy névfajta kapcsán említették. KOCÁN BÉLA a szakirodalom áttekintésekor számba veszi az egyes névfajták névalkotó szerepével foglalkozó, illetve a téma általánosabb érvényű megközelítését adó munkákat. Kitér a szakirodalom terminushasználatára is, majd egységes fogalmi keret kialakítására tesz kísérletet. *Névbokrosodás*-nak nevezi azt a folyamatot, „amelynek során a meglévő helynevek újbóli felhasználásával jönnek létre a rendszer újabb elemei” (201). A folyamat két alapvető terminusának az *alapnév* és a *másodlagos név* fogalmát tekinti, hangsúlyozva, hogy ezek

egymást kölcsönösen feltételező viszonyfogalmak. Egyes névbokrok esetében a rendszerkapcsolatok leírásával a források alapján nem adatolható nevek egykori létére is következtethetünk. Ezek a *kikövetkeztetett* vagy *feltételezett* nevek. A kikövetkeztetés módszerét az ugocsai névrendszeren mutatja be a szerző, utalva az eljárás bizonytalan pontjaira is.

A névelméleti alapvetést követően a megye helynévanyagát a szerző abból a szempontból vizsgálja, hogy a helynevek más helynevekben való felhasználása hogyan határozza meg a névrendszert. Az ó- és középmagyar kor névanyagát külön-külön vizsgálja, nagy hangsúlyt fektetve a két korszak sajátosságainak összevetésére is. A névbokrosodásban a különböző névfajták eltérő módon vehetnek részt, ezért a szerző az alap- és másodlagos nevek összefüggéseit helynévfajták szerint tárgyalja, a változásokra is rávilágítva. Az alapnevek körében a víznevek csoportja kiemelkedő jelentőségű, szerepe azonban idővel csökken: a középmagyar korban a másodlagos nevek létrehozásában már a mikrotoponimák dominálnak.

A szerző a másodlagos nevek keletkezéstörténeti vizsgálatát is elvégzi. Megállapítása szerint ezek háromféle módon jöhetnek létre: szintagmatikus szerkesztéssel, jelentésbeli névalkotással és képzéssel. A szintagmatikus szerkesztés a vizsgált időszakban messze a legtermékenyebb névalkotási módnak bizonyult. Szerepe a középmagyar korban egyre jelentősebbé vált, míg más névalkotási módok jelentősen visszaszorultak. Ezt a szerző általános nyelvfejlődési tendenciákkal magyarázza.

7. KOCÁN BÉLA monográfiájának egyik fő érdeme, hogy a történeti helynévanyag nyelvészeti-névtani elemzése révén az eddigieknél jóval hitelesebb fogódzót nyújt a vármegye népességtörténeti viszonyainak megismeréséhez, ugyanakkor az etnikai irányú vizsgálataival mellett a névrendszerre jellemző tendenciák leírására is nagy figyelmet fordít. Munkája értékét növeli, hogy vizsgálataiba a forrásokból közvetlenül adatolható névanyag mellett a kikövetkeztetett nevek rétegét is bevonta. Módszere mintául szolgálhat a további névtörténeti kutatásokhoz, a névrendszerek minél pontosabb feltárásához.

Hivatkozott irodalom

- BÉNYEI ÁGNES – PETHŐ GERGELY 1988. *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 2. KLTE, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézet, Debrecen.
- PÓCZOS RITA 2001. *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 5. DE Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- RÁCZ ANITA 2005. *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 9. DE Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2001. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. (Abaúj és Bars vármegye)*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. DE Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.

HANKUSZ ÉVA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4777-8584>

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

SEBESTYÉN ZSOLT, A Felső-Tisza-vidék folyóvíznevei

Nyíregyházi Egyetem, Nyíregyháza, 2017. 438 lap

1. SEBESTYÉN ZSOLT itt ismertetett szótárával folytatta azt a tíz éve elkezdett munkát, melynek során szülőhelye tágabb környezetének, a történelmi Magyarország északkeleti régiójának a helyneveit dolgozza föl módszeresen, területenként és helynévtípusonként haladva. Kutatásai eredményeképpen 2008-ban jelent meg Kárpátalja kataszteri iratok alapján összeállított helynévtára, majd az egykori Bereg (2010), Máramaros (2012) és Ung (2014) megye településneveinek etimológiai szótára. A most megjelent könyv nem helységneveket, hanem vízneveket tartalmaz; a vizsgálat földrajzi kerete azonban hasonló, a Tisza vízgyűjtőjének Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung területére eső része.

A terület vízneveiről korábban nem készült történeti-etimológiai szótár, tehát SEBESTYÉN ZSOLT munkája mindenképpen hiánypótlónak tekinthető; van persze néhány olyan fel dolgozás, amelyre támaszkodhatott. Ilyen például KNIEZSA ISTVÁNTól Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei (1942) vagy az újabbak közül az ungvári egyetem víznévgyűjtésének tanulságai (LIZANEC–HORVÁTH 1993), illetve KOCÁN BÉLA Ugocsa megyei vízneveket vizsgáló munkája (2009).

2. A könyv előszavában a szerző megjelöli helynévanyagának korpuszát, majd bemutatja a szócikkek felépítését. Ezt követi a szótárban leggyakrabban használt rövidítések jegyzéke és a gazdag forrás- és irodalomjegyzék. A további 420 oldalt a szócikkek teszik ki. Szemléletessé tehetné volna a szótárat egy térképmelléklet a Felső-Tisza vidékéről, illetve esetleg egy rövid leírás a terület vízrendszeréről.

A szótár közel 6100 mai és régi víznevet tartalmaz, de a szócikkek adattárában ennél több név bújk meg, melyek külön szócikkben való kifejtést nem kaptak; ennek minden bizonytalansággal is lehetnek. A gyűjtés alapját elsősorban a térképi névanyag képezte: a szerző a Magyar Nemzeti Levéltár vízrajzi térképeitől kezdve a katonai térképeken át a modern, 20. századi térképekig áttekintette ezt a forrástípust. Az adattár jelentős részét alkotja továbbá a szerző fent említett, 2008-ban kiadott helynévtára, a Pesty-féle helynévgyűjtés, az oklevéltárak, valamint a hely- és névtörténeti monográfiák víznevei. A korpusz időbeli határai ennek megfelelően a középkortól napjainkig ívelnek, így a nevek alakulását, változatait végigkövethetjük az első írásos említésektől egészen a jelenig. Nyelvileg is igen sokszínű a névanyag, hiszen ennek a soknemzetiségű területnek a névkincse is több nyelvből táplálkozik: a magyaron kívül a románból, az ukránból, a szlovákból és a németből.

A címszóválasztás egy ilyen gazdag, tág időbeli határokkal bíró és soknyelvű anyag esetében nehéz feladat. A célkitűzés az volt, hogy a ma is élő neveknél az aktuális hivatalos (magyar, szlovák, román, ukrán) név legyen a címszó (ez a cirill betűs ukrán neveknél fonetikus átírással is együjtjárt, például az 1865-ös *Команский поток* címszója *Komanszkij-potok*), míg a régi vízveknél a korabeli alak modernizált, a mai helyesírásnak és lexémáknak megfelelő változata (pl. 1390: *Aziopathak*, címszója: *Aszó-patak*). Másik szempontként SEBESTYÉN ZSOLT azt határozta meg, hogy a különböző forrásokban más-más alakban szereplő víznevek esetében az alaptagot jelöli ki címszóként (itt alaptagon

nem az alárendelő szintagma alaptagját értve, hanem – valószínűleg – a nem földrajzi köznévi tagot). Például a Latorca bal oldali ága *Ábránka*, *Ábránkai-víz*, *Ábránka-patak*, sőt *Nagy-Ábránka-patak* változatokban is szerepel a forrásokban, sőt ukrán névformákkal is találkozunk: *Абранка потокъ*, *річка Абранка*. Ezek címszava a szótárban a szerző döntése alapján: *Ábránka*, utaló címszóként pedig a névváltozatok közül megtaláljuk az *Ábránka-patak*, *Abranka-potok* neveket (a többbit viszont nem). Egy másik példa: a Borzsova bal oldali ága Felsőveresmartnál a *Szalva*, mely név első írásos adata 1295-ből való, ezután viszont folyamatos adatolással hol *Szalva vize*, hol *Szalva pataka*, *Szalva-patak* formákban tűnik föl a forrásokban (ezek közül a *Szalva pataka* szerepel utaló címszóként). Sok esetben valóban nehéz kérdés annak a megítélése, hogy egy-egy földrajzi köznévrésze-e a névnek vagy sem, ám nem biztos, hogy ezt a kérdést valóban el is kell döntenie a szótár írójának. Ha a különböző struktúrájú nevek külön szócikkben is megjelentek volna, az jobban megmutathatta volna a nevek lexikális-morfológiai változatosságát, viszont a kötet terjedelmét jelentős mértékben megnövelte volna. Az utaló címszavak hálózatával azonban (ahol ez megvalósult) ez a probléma jól áthidalhatóvá vált, és a kereshetőséget is nagyban segíti.

A címszóállományt áttekintve igen érdekes kérdéseket vet föl a többnyelvűség problémája is. Vannak olyan nevek, melyek két- vagy többnyelvű névhasználatról tanúskodnak (pl. magyar–ukrán: l. *Lázi*), míg másokra csak az egyik nyelvből vannak adatok (pl. csak magyar, csak román); ez utóbbira a címszó formája is sok esetben egyértelműen utal (pl. a szlk. *Palocki-jarek*, a rom. *Valea Ilei*, az ukr. *Maliniscse-potok*, a m. *Malinovec-patak*). Kérdés, hogy a többnyelvű használatban lévő nevek esetében a címszó megadásánál mi lehet a vezérelv. Mivel az azonos denotátumra vonatkozó nevek egy szócikkben kaptak helyet, ezért olyan esetek is előfordulnak, hogy különböző lexémát tartalmazó (különböző nyelvű) víznevek kerülnek egy címszó alá: így például a *Bahenszkij* címszó alatt áll a *Mocsaras-patak* (az utaló címszó segítségével a két név közötti kapcsolat mindkét irányból felfedhető). A szótárt lapozgatva tehát tulajdonképpen azzal szembeesül az olvasó, hogy valójában egy soknyelvű szótárral áll szemben.

A címszót a vízfolyás lokalizálása, majd a névadatok követik időrendben és a forrás feltüntetésével. A szócikket az etimológiai rész zárja. A névfejtéshez komoly szlavisztikai ismeretekre és a román nyelv ismeretére is szükség volt: a gazdag szakirodalomjegyzék tükrözi a szerzőnek elsősorban az ukrán és a román névtani irodalomban való jártasságát. A szerző a névfejtések során törekedett a legfrissebb szakirodalom feltárására és bemutatására is (pl. a *Palád* esetében nem elégedett meg a FNEsz. magyarázatával, hanem annál újabb névfejtési ötletet is közöl). Ahogyan azt az előszóból is megtudhatjuk, a nevek nagy részénél semmilyen szakirodalmi előzménnyel nem lehetett számolni, így sok név etimológiai magyarázata első ízben ebben a szótárban olvasható (ilyen jó néhány, valószínűleg családnévre visszavezethető víznév, mint például a *Habula-patak*, *Lac-patak*). Ez ilyen nagy tömegű név esetében hatalmas kutatómunkát igényelt, és a további etimológiai kutatások számára igen nagy jelentőséggel, megtermékenyítő erővel bír.

3. SEBESTYÉN ZSOLT könyve tehát egy olyan többnyelvűnek tekinthető névszótár, mely a magyar névtani hagyományokat folytatva és azokat újabb eredményekkel, illetve sok saját névfejtéssel kiegészítve betekintést nyújt egy soknemzetiségű, soknyelvű vidék igen gazdag névkincsébe, egyúttal szervesen beleilleszkedik a szerző eddigi munkáinak a sorába, hozzájárulva a terület névanyagának egyre teljesebbé váló dokumentálásához.

Hivatkozott irodalom

- KNIEZSA ISTVÁN 1942. Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei. *Magyar Néprajz* 4: 196–232.
- KOCÁN BÉLA 2009. A folyóvíznevek típusai és változásai Ugocsa vármegye korai ó- és középmagyar kori névanyagában. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 4: 115–131.
- LIZANEC PÉTER – HORVÁTH KATALIN 1993. A Tisza kárpátaljai szakaszának vízneveiről. *Névtani Értesítő* 15: 221–224.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2008. *Kárpátalja településeinek történeti helynevei: a kataszteri térképek és birtokrészteli jegyzőkönyvek alapján*. Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2010. *Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára*. Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2012. *Máramaros megye helységneveinek etimológiai szótára*. Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza.
- SEBESTYÉN ZSOLT – ÚR LAJOS 2014. *Ung megye helységneveinek etimológiai szótára*. Аутдор–Шапк, Ungvár.

PELCZÉDER KATALIN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1132-349X>

Pannon Egyetem

Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar

Germanen, Mars und Schotter. Das Geheimnis des Namens Merseburg [Germánok, Mars és sóder. Merseburg nevének titka]

Szerkesztő: HARALD BICHLMEIER. Baar-Verlag, Hamburg, 2016. 148 lap + 3 térkép

1. Két eseménynek (II. Henrik császár és Vitéz Boleszláv lengyel király merseburgi találkozásának, illetve a merseburgi dóm felszentelésének) a közelmúltban ünnepelt ezredik évfordulója új lendületet adott a Merseburg város történetére és nevére vonatkozó kutatásoknak, amelyek sorába a szóban forgó kötet is illeszkedik. A három szerző – HARALD BICHLMEIER indogermanista (Halle/Jena), KARLHEINZ HENGST szlavista (Lipcse/Chemnitz) és CHRISTIAN ZSCHIESCHANG történész (Lipcse) – tanulmányaikban azt a célt tűzték maguk elé, hogy különböző szempontokból kiindulva kerüljenek közelebb a helynév eddig etimológiailag nem teljes biztonsággal értelmezett első tagjának megfejtéséhez.

2. Az első, A Merseburg helynév indogermán nyelvészeti megközelítése (9–40) című, HARALD BICHLMEIER tollából származó tanulmány a CHRISTIAN ZSCHIESCHANG által (ugyanabban a kötetben) összefoglalt eddigi lehetséges eredeztetési kísérletekhez kapcsolódik. Ezeket az alábbiakban röviden vázoljuk és tárgyaljuk:

1. ófn. *meri*, *mari*, ószász *meri*, germ. **mari* 'állóvíz, tó';
2. germ. **mairja*- 'határ, határterület', vö. angolsz. *mære*;
3. személynév, nyug. germ. **Meriso* vagy *Marso*;
4. törzsnév, a Rajna torkolatvidékén élt *Marsi* megjelölése;

5. idg. **mor* 'állóvíz'.

6. **Mersa* < germ. **mersō* < idg. **merh₂* 'szétnyom'.

BICHLMEIER elveti az 1. és 2. értelmezést, mert ebben az esetben olyan **-res* > **-rse* hangátvitést kellene feltételeznünk, amelyre nem találhatók párhuzamok. Nincs példa olyan összetett szóra sem, amelynek első tagjához genitívuszi *-s* járul úgy, hogy a második tag *-burg*. A 3. és 4. megoldás a szerző szerint elméletileg lehetséges, azonban aligha bizonyítható, amire több indokot is felsorol.

Az 5. ponttal kapcsolatban (20) utal ERNST EICHLER értelmezésére – az idg. **mor* *-s* szuffixummal bővítve: **Marisa* 'állóvíz' –, amely végső soron JÜRGEN UDOLPH interpretációjára vezethető vissza. Eszerint az összetétel első tagja leginkább a nyug. germ. **Marisa* < közgerm. **Mariso* alakkal (a germán nyelvréteghez tartozó *-s* szuffixumos szóképzéssel) azonosítható. BICHLMEIER kifogásolja, hogy UDOLPH a tanulmányában (1994) nem foglalkozik az *-s* szuffixum etimológiájával. Azt is megjegyzi, hogy Merseburg környékén nincs más hasonló, e típusba sorolható helynév.

Az ALBRECHT GREULE által javasolt, 6. számú értelmezés norvég kutatók (BJORVAND, NYMAN) etimológiáján alapszik, akik az etimont a víznevek közé sorolják (*Mors* folyónév, *Mjøsa* tónév; a megnevezés motivációja: 'kavicsos folyóágy'), amely végső soron az idg. **mer-/mar-* 'szétnmorzsol, szétnyom' töből származó ősgerm. **mers-/murs-* töhangzóváltó alakra vezethető vissza. Az *-s-* ebben az értelmezésben nem szuffixum, hanem a szótó része, s ebből az következne, hogy néhány *Maars-* < *Mers(e)-* alakú holland helynév rokonságban állna a *Merseburg* névvel. Továbbá az *-i-* igen korai kiesését kellene előfeltételeznünk, amely azonban csak az ófelnémet kor korai szakaszában jelent meg szórványosan.

A 6. javaslat mélyreható, rendkívül alapos mérlegelése után (amelyben az indogermán nyelvészet terminológiáját és jelöléseit alkalmazó érvelés a nem beavatottak számára alig követhető) BICHLMEIER arra a következtetésre jut, hogy a nyelvészeti eredmények egyelőre egyértelműen a **mersō* 'kavics/közúzalék' irányába mutatnak, amely ennek megfelelően előnyben részesítendő EICHLER, illetve UDOLPH értelmezésével szemben, és összhangban áll a környékbeli és a merseburgi várhegyen található geológiai leletekkel is.

A tanulmány utolsó mondatában a szerző ismételtén rámutat az általa kifejtettek viszonylagosságára. Eszerint az, hogy a megoldás végleges-e, egyelőre nem mondható meg, és teljesen más utat is találhatunk a megoldásra.

3. KARLHEINZ HENGST a *Merseburg* – 'kilátó'? (41–84) című tanulmányában érvek egész sora alapján, BICHLMEIER fejtegetéseire utalva arra az eredményre jut, hogy megfontolandó és teljes biztonsággal nem is tagadható a feltételezés, miszerint valamely, az önálló nyelvek kialakulása előtti időben keletkezett hidronimával van dolgunk. HENGST a *Merse-* esetében valószínűnek tartja, hogy azt egy, a mai templomhegyen (Domberg) található helyet jelölő szóból származtathatjuk. Fontosak a régi forrásokban előforduló hangváltozásra vonatkozó fejtegetései: eszerint a **Marsi-* alak legkorábban a 6–7. századra rekonstruálható, az */i/* hatására bekövetkező */a/* > */e/* elsődleges umlaut a 8. század második felétől feltételezhető; a 10. században még léteztek ugyan */i/-t* tartalmazó alakok, de a források többségében redukált */e/* lépett az */i/* helyébe, míg helyenként */a/-ra* végződő alakok is előfordulnak.

4. CHRISTIAN ZSCHIESCHANG a *Merseburg* jelentősége a kora- és virágzó középkorban (85–120) című tanulmányában térképek segítségével is bemutatja a *Merseburg* környékén

található helynevek világát, amelyre a Saale folyótól nyugatra fekvő területen germán, később német és szláv helynevek jellemzőek. A tanulmány etimológiát vizsgáló fejezetében a szerző hat pontban foglalja össze a név eredeztetésére tett eddigi legfontosabb kísérleteket (lásd feljebb). A név virágzó középkori szerepét tárgyaló fejezet a különböző névadásokhoz kapcsolódó mítoszokról szól. Eszerint a kor olyan értelmezéseket részesített előnyben, amelyek növelték az adott hely presztízsét. Így a *Merseburg* helynevet *Marsburg*-ként, azaz 'Mars vára'-ként értelmezték (sőt a megnevezést Julius Caesarnak tulajdonították). A tanulmány a Merseburgra vonatkozó gazdag irodalomjegyzékkel zárul.

5. A *Merseburg* helynév említései Corvey-i Widukind és Merseburgi Thietmar szövegeiben (121–136) című kitekintésében BICHLMEIER az *-r*-t tartalmazó, illetve *-r*- nélküli, valamint a szinkópát, magánhangzó-kiesést felmutató névelőfordulások hangtani fejlődését vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy a 10. században az írott nyelvi *Merseburg* és *Mersburg* alakok mellett egy beszélt nyelvi *Mesburg* alak is létezhetett.

A kötet a rövidítések jegyzékével (137–138), a köznevek és tulajdonnevek mutatójával (139–147), valamint a szerzők jegyzékével (148) zárul.

6. A szerzők többször is utalnak arra, hogy a kutatás jelenlegi állását nem tekintik végérvényesnek, többek között azért sem, mert túl csekély összehasonlító anyag áll rendelkezésre, s így további vizsgálatokat tartanak szükségesnek. Ez utóbbiakra nem kellett sokáig várnunk, amint azt KIRSTIN CASEMIR és JÜRGEN UDOLPH recenziója mutatja (Zum Ortsnamen *Merseburg* [A *Merseburg* helynévről]. *Namenkundliche Informationen* 109–110: 108–146). A szóban forgó cikkel a szerzők a téma további tárgyalásához kívánnak hozzájárulni. Ennek eleget téve KIRSTIN CASEMIR és JÜRGEN UDOLPH az itt ismertetett műben olvasható értelmezési javaslatok kritikus értékelését végzi el, s ennek során lényeges pontokban más eredményre jut, amelyet a következőképpen lehet összefoglalni:

1. Az eddigiekben fontos cikkeket hagytak figyelmen kívül (pl. ALBRECHT GREULE egyik tanulmányát).

2. A *Merseburg* név első tagjának értelmezéséhez a szerzők sokkal több párhuzamos névalkotást vesznek figyelembe, mint amennyi az eddig közzétett tanulmányokban szerepel.

3. Az adatok összessége biztos fogódzkodókat kínál a név értelmezéséhez.

Az eddigi értelmezések rövid bemutatása során szintén a CHRISTIAN ZSCHIESCHANG által a fenti tanulmányban összefoglalt eddigi származtatási kísérletek szolgálnak kiindulópontként, amelyeket HARALD BICHLMEIER tekintett át. A szerzők kifejezetten egyetértenek mindazzal, amit KARLHEINZ HENGST az */i/* régi adatokban való megjelenésével kapcsolatban kifejtett. Ezt követően az adatok részletes áttekintése következik, amelynek során 33 példát sorakoztatnak fel az */i/* előfordulására, ugyanakkor az */e/-t* tartalmazó alakok vannak többségben, melyekből csak néhány válogatott példa bemutatására adódik lehetőség.

A figyelmen kívül hagyott tanulmányoknak szentelt részben a szerzők utalnak a GREULE egyik tanulmányában szereplő eredeztetésre, miszerint a germán **mar-i* többől Germánia egész területén képeztek helyneveket, melyekből a legtöbb Németország középnyugati részén és Németalföldön található. A szerzők **Mari-sa*, illetve **Marsa-* kezdetű neveket sorolnak fel, s köztük előfordul a *Merseburg* név is. UDOLPH egy 2004-es munkája pedig a helynevek képzésének formáját és funkcióját vizsgálta, többek között az *-ja-* és *-s-* derivátumokat, amelyeknek különös jelentőségük van a helynevek vonatkozásában.

A párhuzamos névalkotásokkal foglalkozó részben 30 (Németországban és a nyugati szomszédos országokban előforduló) nevet sorolnak fel a specifikus jelentéstani probléma részletes bemutatásával, majd rendszerezik is a helyneveket.

A gazdag forrásanyag kiértékelése a helynév alábbi értelmezését eredményezte: Az összetétel első tagja a germ. **Marsi* 'mocsaras, nedves hely [itt a Saale partján]' szóból származó **Marsi-* alakra vezethető vissza. Az *-i-* kapcsolóelem hatására következett be az umlaut, az *-s-* pedig nem szuffixum, hanem a képzőmorféma része. A hangváltozás eredménye a *Merse-* alak, amelyből a *-burg* későbbi hozzáadásával jött létre a *Merseburg* helynév. A fejtegetés utolsó mondata így hangzik (saját fordításomban): „Számkra a *Merseburg* helynév – összefoglalva – nem jelent rejtélyt.”

JOSEF SCHWING

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0620-1201>

Mannheimi Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

**Place-Name Changes. Proceedings of the Symposion in Rome,
17–18 November 2014 [Helynévváltozások. A 2014. november
17–18-án Rómában tartott szimpózium előadásai]**

Szerkesztők: PETER JORDAN – PAUL WOODMAN. Verlag Dr. Kovač, Hamburg,
2016. 492 lap

1. A kötet a helynévkutatás kérdéseit vizsgáló, PETER JORDAN és PAUL WOODMAN által szerkesztett *Name & Place – Contributions to Toponymic Literature and Research* [Név és hely. Közlemények a helynévtani szakirodalom és kutatás témakörében] című sorozat¹ ötödik kiadványa.

A kötet 17 ország 41 szerzőjének angol nyelvű tanulmányait tartalmazza, összesen 34 írást. Az előszóban (3–5) a helynévkutatás multidiszciplináris jellegéről és a tudományterület jelentőségéről olvashatunk, majd arról, hogy a kötet szerzői történelmi, politikai, szociológiai, kulturális és nyelvészeti szempontok alapján is vizsgálták a helynévváltozással kapcsolatos kérdéseket.

A kötetben szereplő tanulmányokat a szerkesztők öt tematikus egységbe sorolva adják közre: módszertani kérdések; helynévváltozások egy adott országban vagy régióban; helynévváltozások városi környezetben; helynévváltozások multikulturális közösségekben; konkrét történelmi események hatása a helynevekre. Az írások ily módon történő csoportosítása észszerű és követhető logikai vázat ad a kiadványnak: az általános módszertani kérdésektől a helynévváltozással kapcsolatos konkrét esettanulmányokig jut el az olvasó. A legtöbb tanulmány saját tartalomjegyzékkel is rendelkezik, és ennek alapján számozott logikai egységekre van felosztva.

¹ A sorozat első négy kötetének ismertetését l. a *Névtani Értesítő* 38. évfolyamában (2016: 259–264.)

2. A kötet első fejezetében négy tanulmány szerepel (13–53), melyek az alábbi, általános helynévtani kérdésekkel foglalkoznak: PAUL WOODMAN írása a *helynévváltozás* fogalmának definiálását kíséri meg (13–18); ENZO CAFFARELLI a helyneveket érintő transzonímiát (azaz a névtípusok érintkezését, egymásba való átcsapását, pl. egy adott személynév helynévként való használatát) mutatja be (19–31); REIMER REINSMAN tanulmánya arról ad képet, hogyan fogadják városok és országok nevének megváltoztatását az adott területen kívül élők (33–43); végül ROMAN STANI-FERTL írása a European Location Framework [Európai Hely Keretrendszer] projektről számol be, melynek célja egy felhő-alapú egységes európai földrajzinév-tár létrehozása.² Az utóbbi szerző kísérletet tesz a helynévváltozások tipologizálására is (45–53).

3. A második fejezet tizenkét tanulmányt foglal magába (57–216), melyek egy adott országhoz vagy régióhoz kapcsolódó helynévváltozásokat ismertetnek. Öt írás is foglalkozik az olaszországi helynevek változásaival, míg a többi, alább felsorolt ország helynévváltozásait – Dél-Afrika kivételével – csupán egy-egy munka ismerteti. Ennek kézenfekvő oka, hogy a szimpóziumot Rómában tartották.

A fejezet ÉLISABETH CALVARIN szokatlan francia helységnevekről szóló írásával kezdődik: a tanulmány jelentős részét etimológiai magyarázattal ellátott francia helységnevek gyűjteménye teszi ki (57–76). Az olaszországi helynévváltozások témakörét a következő szerzők tárgyalják: COSIMO PALAGIANO (77–87), LAURA CASSI (89–91), EMANUELE POLI (93–107), LAURA FEDERZONI (109–120) és a MASSIMILIANO GRAVA – PAOLO MACCHIA szerzőpáros (121–136). A félsziget gazdag történelmi névanyagának következtében az olaszországi helynévváltozások áttekintése érdekes eredményekre vezet, így a *Milánó* helységnevének etimológiai vizsgálata is sok hasznos információval szolgál.

A soron következő tanulmányok Spanyolország, Hollandia, Dél-Afrika, Brazília és Suriname területéhez köthető helynévváltozásokat és egyéb toponímiai vonatkozású jelenségeket mutatnak be: a spanyolországi helynevek morfológiai vizsgálata (STEFAN RUHSTALLER, 137–145), a helynév-standardizáció egyes problémái (FERJAN ORMELING, 147–157), a szan (busman) nyelvek dél-afrikai helynevekre gyakorolt hatása (PETER E. RAPER, 159–170), a helynévváltozások következtében kialakult konfliktusok a helyi közösségekben (THEODORUS DU PLESSIS, 171–187), a brazil helynévkutatás és térképészet kialakulása, fejlődése (PAULO DE MENEZES – JOÃO BARRETO DOS SANTOS – ANA CRISTINA RESENDE, 189–205) és a helynév mint identitásjelölő Suriname-ban (HEIN RAGHOEBAR, 207–216). A szerzők különböző kiindulópontok alapján közelítették meg a helynévváltozással kapcsolatos kérdéseket, így a helynévkutatás multidiszciplináris jellege jól érzékelhető: a helynévváltozásokra irányuló vizsgálódások során szükségesnek mutatkozott bizonyos közigazgatási, történelmi, nyelvészeti, térképészeti, szociológiai és politikai szempontokat is figyelembe venni. A suriname-i és dél-afrikai szerzőknél a multikulturalizmus is fontos vizsgálódási szempont, így véleményem szerint ezeket az írásokat az e témát taglaló negyedik fejezetben is el lehetett volna helyezni.

4. A városi környezetben zajló helynévváltoz(tat)ások témakörével a harmadik fejezet tanulmányai foglalkoznak (219–382). Ebben a részben többségében európai nagyvárosokhoz

² Lásd: <https://www.opengeospatial.org/projects/initiatives/e.l.f.>

köthető esettanulmányok szerepelnek, de Havanna, Shanghai, Algír és Fokváros helyneveinek változ(tat)ásai is előkerülnek. Ebben a szakaszban számos politikai motivációjú helynévváltozásra találunk példát (pl. Ljubjana, Uppsala, Shanghai egyes helynevei esetében), ami önmagában nem meglepő, hiszen a városi közterek átnevezése gyakran politikai indíttatású. Az ebben a fejezetben szereplő tanulmányok vizsgálódásainak tárgyát svédországi (STAFFAN NYSTRÖM, 219–237; MATS WAHLBERG, 239–248), szlovéniai (MATJAZ GERŠIČ – DRAGO KLADNIK, 249–274), erdélyi (BARTOS-ELEKES ZSOMBOR, 275–291), olaszországi (GABRIELLA AMIOTTI, 293–300; MARISA MALVASI, 301–316; GIAN PAOLO SCARATTI, 317–330), algériai és franciaországi (AMMARA BEKKOUCHE, 331–340), dél-afrikai (JOAN-MARIÉ STEENKAMP – THEODORUS DU PLESSIS, 341–355), kubai (ADYANIS COLLAZO ALLEN, 357–372) és kínai városok (WENCHUAN HUANG, 373–382) helynevei alkotják. Ebben a fejezetben szó esik többek között az emlékállító funkciójú helynevekről és egyes városok helynévváltozásainak történetéről, valamint arról, hogy a helynévváltozás egyben a társadalmi változások tükrözője is. Magyar vonatkozása miatt kiemelhető az erdélyi városok helynévváltozásait bemutató írás (BARTOS-ELEKES, 275–291): ebben a régióban 1867-től napjainkig számos, etnikai összetételt és országhatárokat érintő politikai változás ment végbe, melyek lenyomata tisztán érzékelhető a helynévváltozások diakrón szempontú vizsgálata során.

5. A negyedik fejezetben szereplő tanulmányok etnikailag heterogén közösségek helynévváltoz(tat)ásait vizsgálják (385–434). A fejezet első tanulmánya a Cipruson és a volt Jugoszlávia tagállamai területén lezajlott helynévváltoz(tat)ásokat mutatja be (385–401). A bevezetésben a szerzők, TÁTRAI PATRIK és ERŐSS ÁGNES a kritikai szemléletű helynévkutatás egyik fontos tételét ismertetik, amely tulajdonképpen a fejezet mindhárom tanulmányában megjelenik. Az elnevezésnek egyfajta birtoklást kifejező funkciója van, így az átnevezés szimbolikus jelentőséggel is bír: a politikai erőviszonyok megváltozása ezért gyakran jár együtt helynévváltoztatással. A Bánság és Arad, valamint az Isztria területén lezajlott helynévváltozásokat bemutató tanulmányok (RAULARIAN RUSU, 403–415; IVANA CRLJENKO – IVAN ZUPANC, 417–434) egyaránt a politikai erőviszonyok, az országhatárok és a lakosság etnikai összetételének változásához kötik a helynévváltoz(tat)ásokat. TÁTRAI és ERŐSS szerint ilyen esetekben egyfajta „toponimaháborúról” beszélhetünk, melyben a domináns fél státuszának kifejezése és megszilárdítása a cél.

6. Az ötödik fejezet négy cikke konkrét történelmi események által kiváltott helynévváltozásokat mutat be (437–492). Elsőként a dekolonizáció utáni Algéria területén történt helynévváltozásokat ismerheti meg az olvasó (BRAHIM ATOUI, 437–442), majd a Roya folyó völgyének második világháború utáni helyneveiről esik szó (GUIDO LUCARNO, 443–459). Ezután PETER JORDAN (461–473) a Josip Broz Tito emlékét őrző helyneveknek a Jugoszlávia felbomlása utáni időszakban tapasztalható megítélését vizsgálja, végül a tajvani katonai diktatúra 1987-es megszűnésének helynevekre gyakorolt hatásáról olvashatunk (PETER KANG, 475–492).

7. A felépítéssel kapcsolatban megjegyezhető, hogy mivel a negyedik fejezet írásaiiban előkerülő, etnikailag heterogén közösségek kialakulása jellemzően politikai okokra (és az erőviszonyok megváltozására) vezethető vissza (l. pl. Ciprus, Jugoszlávia vagy a Bánság esetét), a negyedik és az ötödik fejezet tanulmányai összevonhatóak lettek volna

egyetlen egységbe, ezáltal az írárok témakörök szerint való eloszlása és a fejezetek hossza is kiegyensúlyozottabb lehetne. Ugyanakkor fontos kiemelni mind a kötet, mind a sorozat hiánypótló jellegét. A kiadvány egy adott témakört tárgyal, mégsem egyhangú, mert a vizsgálati módszerek és a határtudományok sokszínűsége olvasmányossá teszi, és az előszóban elemzési kíváncságnak megfelelően megfogalmazott multidiszciplináris jelleg is végig jelen van a kiadványban.

OLÁH BENCE ATTILA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3557-857X>

Károli Gáspár Református Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

**Challenges in Synchronic Toponymy. Structure, Context and Use /
Défis de la toponymie synchronique. Structures, contextes et usages
[A szinkrón névföldrajz kihívásai. Rendszer, kontextus és használat]**

Szerkesztők: JONAS LÖFSTRÖM – BETINA SCHNABEL-LE CORRE. Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co. KG, Tübingen, 2015. 372 lap

1. A névföldrajzi kutatások eredményeit tartalmazó tanulmánykötet a 2012 márciusában Rennes-ben Les défis de la toponymie synchronique, contextes et usage [A szinkrón névföldrajz kihívásai, kontextusok és használat] címmel tartott konferencia előadásait adja közre, az időközben elhunyt Sarah Leroy emlékének is adózva. A kiadványba harmincegy európai és észak-afrikai szerző huszonöt tanulmánya került be. A konferencia egyik célja a tizenegy nyelven készülő tulajdonnevek szótára (DiNoPro) háttérmunkálatainak előkészítése volt, ezért sem meglepő a tanulmánykötetben szereplő számos, főként francia nyelvű elméleti munka a tulajdonnév és a község elhatárolásának kérdéseiről, morfoszintaktikai vonatkozásairól.

A tíz angol és tizenöt francia nyelvű tanulmány nem tematikusan, hanem szerzők szerinti betűrendben követi egymást. Különböző országokból (pl. Algéria, Egyiptom, Finnország, Franciaország, Hollandia, Kína, Olaszország, Skócia) származó földrajzinév-adatok, nemzetközi szervezetek, többnyelvű kiadványok, térképek, szótárak, regényfordítások vizsgálata is szerepel a tanulmányok között. A magyar vonatkozású kutatásról szóló dolgozat (BÖLCSKEI ANDREA írása) Kovászna megyei névföldrajzi adatokat dolgoz fel. Érdemes megfigyelni, hogy milyen változatosan szerveződő témakörökbe csoportosíthatjuk a cikkeket. Ebben segítségünkre van az alapos, angol nyelvű szerkesztői bevezető is, amelyben négy nagy tematikus csoportot állítanak fel a kötet cikkeinek, de több olyan írás is van, amely nemcsak egy témakörbe sorolható, hanem szinte minden egyes fogalomkörrel érinti.

2. A nyelvi struktúrák témakörébe olyan cikkeket sorolhatunk, amelyek morfoszintaktikai alapon, francia nyelvi anyagon vizsgálódnak. Közülük több tanulmány foglalkozik a földrajzi nevek alcsoportjaival; ennek kapcsán a névelők, prepozíciók stb. szerepének, meglétének vagy hiányának elemzése is a kutatás tárgya. MARIE-NOËLLE

GARY-PRIEUR és MICHÈLE NOAILLY (139–150) írása például a helyneveknek a tulajdonneveken belül elfoglalt helyét, illetve a két kategória viszonyát elemzi, de főként a városnevek morfológiai vizsgálatára épül; PIERRE JAILLARD (151–161) munkája pedig francia adatok alapján a földrajzi nevek végződéseiről, az ebből következő nem-, illetve névelőhasználatról, prepozíciókról, állandósult névkapcsolatokról értekezik. MARIE-CLAUDE LE BOT és MARTINE SCHUWER (203–218) a földrajzi nevek jellemző szóalkotásmódok közül a szóösszetételek szintén morfoszintaktikai szempontú vizsgálatát végzi el; nyelvi példaanyagukat, gyűjtésüket blogok és honlapok adják. Ugyancsak francia anyagot elemez SARAH LEROY (247–265) a földrajzi nevek többszintű, alapos konstrukciós megközelítésű vizsgálatán keresztül, szemléletes táblázatok segítségével. A dolgozat szocioonomasztikai kitekintést is tartalmaz, egy algériai városnév különböző nyelvű kontextusainak és használati lehetőségeinek interpretációs lehetőségeit mutatva be.

Több nyelv földrajzi neveinek struktúráit összevető tanulmányt is tartalmaz a konferenciakötet. WILLY VAN LANGENDONCK (343–353) angol–francia összevetése jól illeszkedik a fenti munkákhoz, ráadásul kulturális nyelvészeti kitekintést is tesz. HERVÉ LE BIHAN (195–201) tanulmánya morfofonetikai jelenségek előfordulásának szintaktikai következményeire hívja fel a figyelmet, a szókezdő mássalhangzók zöngétlenedésének három esetét mutatva be a breton és a walesi földrajzi és személynévben. BETTINA SCHNABEL-LE CORRE (311–323) a germán és román nyelvcsalád egyes nyelveinek földrajzinév-anyagán keresztül tanulmányozza a prepozíciós módosítók előfordulását, szerkezeti sajátosságait és szerepét (pl. *Frankfurt am Main*, *Noyal-sur-Vilaine* stb.).

A földrajzi nevek változatos referenciapontjainak, vonatkozási rendszerének szemléltetését hálózatos jelentésmodellekkel, a szemantikai mezők közös jelentésmetszeteinek modellálásával mutatja be a kötet több írása is. GEORGETA CISLARU (99–119) nyomtatott és digitális sajtóból való, változatos példaanyagon keresztül, kontextusba ágyazva szemlélteti a közös jelentésmetszeteket. MICHELLE LECOLLE (219–234) írása is sajtópéldákkal illusztrálja a földrajzi nevek sokarcúságát, többjelentésű ábrázolási lehetőségét. Szintén a referencialitás kérdésével foglalkozik RIHAM EL KHAMISSY tanulmánya (129–137), mely egyetlen nyelvi példán (az egyiptomi *Tahrir*-én) keresztül mutatja be a sajtónyelvben megjelenő számos multireferenciális értelmezési lehetőséget.

3. A kötet több tanulmánya foglalkozik a standardizáció kérdéskörével és nehézségeivel, illetve ehhez kapcsolódóan a földrajzi nevek fordíthatóságának kérdésével, továbbá a különböző írásrendszerek eltéréseiből adódó átírási problémákkal. Ide kapcsolódik az egy nyelven belüli standard és nyelvjárási változatok összevetése, az endo- és exonimák használata, a nemzetközi standardizálás, valamint a nemzetközi szervezetek névegyeségsítő törekvéseinek bemutatása.

A normakövetésnek a standardizáció ellenére tapasztalható hiányára hívja fel a figyelmet MICHEL A. RATEAU írása (285–297). A szerző egy Dordogne megyei címre érkező hivatalos levelek, iratok postai címzését vizsgálva megállapítja, hogy gyakran következtelen és hibás a különböző intézmények ékezet- és helységnévhasználati gyakorlata, emiatt sérül a kulturális örökség részét képező földrajzi nevek hagyományos írásmódja.

ALISON BURNS (55–63) Aberdeenshire-ben végzett terepmunkája a helyi dialektusokban használatos legelőneveket térképezi fel szocioonomasztikai megközelítésben: környékbeli gazdákkal készült nyelvhasználati interjúk anyagát dolgozza fel a standard és a helyi változatok összevetéséhez, egy eltűnőben lévő kulturális örökség bemutatásához. Hasonló

terepmunkával gyűjtötte anyagát GIOVANNI AGRESTI és SILVIA PALLINI (21–32) Abruzzo hegyei között: az idős adatközlők interjúból bontakozik ki két falu földrajzinév-használata. Szintén olaszországi névanyagot dolgoz fel MARIA GABRIELLA CHIAPUSSO (81–97), Piemont tartomány vízneveinek vizsgálatával. BÖLCSKEI ANDREA (65–76) egy hosszabb kutatócsoporti terepmunka anyagából válogat: az erdélyi Kovászna megye öt falujában végzett gyűjtésből két falu (Angyalos és Kökös) földrajzi neveivel foglalkozik. Bemutatja a vernakuláris, a félhivatalos és a kataszteri változatok eltéréseit, valamint a magyar földrajzinév-anyag folyamatos jelenlétét.

TERHI AINIALA (33–45) munkája is a földrajzi nevek standard és vernakuláris (esetenként szlengbeli) változatainak bemutatására vállalkozik, egy csoportos interjú segítségével, melyet Helsinkiben élő fiatalokkal készített. RIEMER REINSMA (299–309) hét holland város és egy városrész névváltozatait vizsgálva mutatja be két, standardként elfogadott névváltozat egymás mellett élését, a régi és az új, a történelmi és a modern névváltozat versengését, lehetséges használati köreit.

PETER JORDAN (163–179) írása sokszempontú elemzéssel igyekszik elhatárolni egymástól az endonimákat és az exonimákat; a szempontok között szerepelnek például a földrajzi nevekhez fűződő érzelmek, attitűdök, a kulturális örökség, az identitás, a hivatalos és nem hivatalos névhasználati szokások is. Érvelését szemléletes példákkal, ábrákkal és képanyaggal támasztja alá, nyelvi kisebbségek, migráns közösségek földrajzinév-használatát is bemutatva.

MALGORZATA MANDOLA (267–283) tanulmánya az exonimák standardizációjának kérdésével foglalkozik, lengyel földrajzi nevek francia nyelvű leírásokban való előfordulását vizsgálva, s a nemzetközi standardizációs nehézségeket illusztrálendő, kitekint egyes allonimák használatára (pl. *Kárpátok*, *Carpates*, *Karpaty*, *Karpaten*). E témához szorosan kapcsolódik ROMAN STANI-FERTLNEK a nemzetközi kartográfiai gyakorlatról szóló írása (325–341), mely a nyomtatott térképekből kiindulva, a mai digitális térképek (Bing, Google, Encarta World Atlas) és adattárak (GeoNames, EuroGeoNames) nyelvhasználati módszereit is számba veszi. MARÍA BARROS (47–54) szintén nemzetközi standardizációs gyakorlatot mutat be: az ENSZ egyes intézményeinek földrajzinév-használatát a spanyol nyelvű országok esetében. Elemzi az átírási, helyesírási, névelőhasználati stb. nehézségeket, reflektálva a fordítók, tolmácsok, terminológusok munkájának összetettségére.

Tíznyelvű korpuszon mutatja be a földrajzi nevek fordítási, értelmezési lehetőségeit ÉMELINE LECUIT, DENIS MAUREL és DUŠKO VITAS (235–246) tanulmánya, Jules Verne *Nyolcvan nap alatt a Föld körül* című regényének különböző nyelvű fordításait és kiadásait véve alapul. PIERRE DE LA ROBERTIE (181–191) írása a latin betűs földrajzi névanyag kínaira való átírásának nehézségeit veszi számba. Példákkal szemlélteti, hogy esetenként fordítást vagy hibridfordítást, máskor értelmezést vagy fonetikus átírást alkalmaznak-e a szakemberek. Az arab nyelvű és írásrendszerű elnevezések franciára való vissza-/átírási nehézségeit mutatja be OUERIDA YERMÈCHE (355–372) algériai példaanyagot tartalmazó, a gyarmati névanyagot a függetlenség után bevezetett új névrendszerrel több szempont alapján összehasonlító elemzése. Szintén algériai példaanyagot tartalmaz NEBIA DADOUA HADRIA és BELKACEM BOUMEDINI (121–128) írása, amely Oran városrészeinek régi (francia gyarmati) és új (a függetlenség után adott) elnevezéseit és használati körét vizsgálja.

4. A kötet több szempontú megközelítésmódját, interdiszciplináris, a nyelvi diverzitást előtérbe állító szemléletét a háromnyelvű (francia, angol, német) rezümék is jól tükrözik.

Haszonnal forgathatják e kiadványt a terminológiai, fordítási, átírási nehézségekkel szembesülő szakemberek, kutatók, fordítók, tolmácsok, illetve az ismertett témákban alaposabban elmélyülni kívánó egyetemi hallgatók is. A kötet tanulmányai mind kutatás-módszertani szempontból, mind témájukat tekintve igen változatosak, azonban közös bennük, hogy mindegyiket magas szintű szakmai igényesség és tudományos alaposág jellemzi, kiváló összefoglalót adva az aktuálisan folyó névföldrajzi kutatásokról.

SZABÓ T. ANNAMÁRIA ULLA
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4343-4920>
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

GWILYM LUCAS EADES, *The Geography of Names. Indigenous to post-foundational* [A nevek földrajza. Ősi és kései]

Routledge Studies in Human Geography 62. Routledge Press, London–New York. 150 lap

Az alábbiakban ismertetett, hét nagyobb egységből álló kötet egyszerre mutatja be a szerző névtani vizsgálatainak legújabb eredményeit és vázolja fel kutatómódszertani eljárásait. A bevezető részben (1–17) a szerző a következő kérdéseket teszi fel: Milyen feltételezhető koncepció alapján alakultak ki az angolszász kultúrában a földrajzi nevek? Hol, hogyan és miképp változott meg a vizsgált nyelvterületek helynévadása? Elsőként a vizsgált dokumentumok helymegnevezéseinek variációit gyűjti össze, igyekezve felfedni a köztük lévő összefüggéseket. Ezt követően azt próbálja eldönteni, élnek-e még ezek a település- és településrésznevek. A helynévadási szokások pontos megismeréséhez EADES fontosnak tartja a történeti kontextus vizsgálatba való beemelését, az elnevezés okainak feltárását: annak a kommunikációs láncnak a megismerését, amelynek mentén a helynév mint információ továbbítódott, lecserélődött vagy átalakult. A helynevek mint kulturális-anyagi entitások néprajzi és régészeti szempontból is elemzési alapot képezhetnek.

A szerző alapvető vizsgálati szempontként határozza meg a kulturális evolúció elméletét, több ponton hivatkozik WITTGENSTEIN filozófiájára, többek között a névkövető hálózat elképzelésének meghatározásakor vagy az elnevezés és a fizikai tér összefüggésének vizsgálatakor. EADES hangsúlyozza, hogy kései munkáiban WITTGENSTEIN a hipotézisei alátámasztására maga is gyakran vizsgált földrajzi metaforákat.

A következő fejezet (18–37) a táj, a nyelv és a környezet összefüggéseit tárgyalja részletesebben. EADES itt SAPIRre hivatkozik, aki többször utalt a helynevek jelentőségére az írásaiban, de a szerző meglátása szerint kevés tézisért dolgozta ki alaposan. Ezek a megállapítások képezik azonban az alapját a nevek földrajzával kapcsolatos mélyebb vizsgálatnak. Az emberi lét fizikai terei számára a nyelv legszükségesebb részei a nevek, mivel segítik az egyes helyek átalakulásainak nyomon követését. A szerző itt támaszkodik LÉVI-STRAUSS elméletére, és igyekszik összegyűjteni azokat a lehetséges térstruktúrá-változásokat, amelyek hatást gyakorolhatnak a helymegnevezési eljárásokra. Ezt követően a kulturális fejlődés szerepéről értekezik, majd a kwakiutl indiánok helynévadási hagyományait elemzi, illetve a kanadai Nunavik autonóm tartomány teljes névtani életrajzát vázolja fel.

Ezután az egyes vallási, szakrális tradíciók és a földrajzi elnevezések összefüggéseiről szól a szerző, figyelembe véve a vizsgált esetek tér- és időbeli jellemzőit (38–61). Véleménye szerint bizonyos földrajzi nevek elválaszthatatlanok a mágiától és a vallástól. A helynévadás a vizsgált esetekben voltaképp rituális esemény, a település neve egyfajta szakrális védelmi funkciót lát el. A maja helynevek jellegzetessége például, hogy hieroglifikus földrajzi referenciákban egyesítik a képi világot és az írásjeleket. A maja szövegek tehát erőteljesen vizuálisak, ami egyértelműsíti az írott szövegnek a szójhagyománnyal való összefüggését. A maja fénykor idejéből származó szövegemlékeken keresztül rálátunk a maja földrajzi környezet nyelvi reprezentációjára.

A névadási folyamatok antik gyökereit is tárgyalja a fejezet. Homérosz Iliászában például egy elnevezési láncolat rajzolódik ki, számtalan szereplő reprezentálódik a műben a földrajzi utalások alapján. Ezek a helynevek többnyire az istenekkel való összefüggésről árulkodnak; Platón Kratüloszában például Szókratész számtalan példát ismertet ezek közül mint „helyes neveket”. Az ókori görögök kultúrájában minden „helyes név” kapcsolatban állt valamelyik isten misztikus kódrendszerével. EADES szerint a névadás, a dedikáció folyamata a kereszténység megjelenésével még nagyobb szakrális jelentőséget kapott, a keresztelés rituáléja által a név egyfajta összekötő kapoccsá vált a megkeresztelt gyermek és a mindent látó, mindent irányító transzcendens erő között. A fejezet további részében arra a történelmi időszakra is utal a szerző, amikor Angliában még nem a világi közigazgatás irányításával történt az egyes birtok- és településrészhatarok meghúzása, hanem az egyházi szervezetek feladatkörébe tartozott. Ebből kifolyólag a birtokadományozás és -kijelölés folyamatainak egyértelmű részét képezte a szakralitás, a transzcendens hatalomhoz fordulás.

A könyv negyedik részében a nevek neurogeográfiájának fogalmával és részletes értelmezésével találkozhatunk (62–83). EADES szerint a nevek egyszerre értelmezhetők utalásként és az utalások megfejtéseként, valamint feliratként, a nevet viselő helyhez vagy entitáshoz tartozó funkció megjelöléseként, a fizikai megtestesülés és a képviselt minőség közötti kódként. A szerző ennek alátámasztására ismertet egy adatgyűjtés eredményeit, többek között azt, hogy milyen megnevezéseket használva kommunikálnak a wemindjii indián gyerekek az idősebb generációval, miképpen pozicionálják önmagukat a felnőttekkel folytatott párbeszéd során. A nyelvi félreértésre, illetve a nyelvi tudatosság kialakulásának jeleire is hoz példát a Québec tartományban készített felmérésből.

Az ötödik fejezetben a földrajzi nevek és a politika összefüggését vizsgálja a szerző (84–109). Ugyanitt kerül sor a különböző katasztrófák, járványok, öngyilkossági hullámok alapján kialakuló helynevek vizsgálatára, azaz a kollektív helytörténeti emlékezet alapján létrejövő településrésznevek értelmezésére. A multidiszciplinaritás jegyében EADES részletesen elemzi a kanadai bennszülött közösségek névadásainak háttérében álló társadalmi jelenségeket is. Meglátása szerint például a térstruktúra átrendeződésével, a közösségi épületek és a sürgősségi szolgálatok felbukkanásával jelentős mértékben csökkent az öngyilkosságok száma. A szerző az adott társadalmi jelenségek politikai nyelven történő megfogalmazására is kitér: JOHN SNOW orvosprofesszort említi, aki a kolerajárvány terjedésének feltérképezésével foglalkozott. Ezzel egy új adatmegjelenítési rendszer vette kezdetét, amely módszereiben EADES szerint kiterjeszthető a névvizsgálat folyamataira is. További elképzelései között szerepel egy általános térképalapú rendszer kialakítása az óslakos és autentikus elnevezések megőrzése érdekében.

A hatodik fejezet a földrajzi és névadási változások közötti összefüggéseket mutatja be (110–137). A föld felülete folyamatosan változik, ez változásokat igényel a közigazgatásban, ennek hatására pedig átalakul a helynévanyag is. A szerző Thomas Hardy példáját említi, aki a változó világot próbálta ábrázolni írásaiban, ennek kifejezésére pedig megalkotta a képzeletbeli, délnyugat-angliai megyét, Wessexet. EADES részletesen elemzi az író Egy tiszta nő című regényében megjelenő névadási hagyományrendszert, illetve az ezen belüli változásokat. Foglalkozik továbbá a Google Térkép névkezelő rendszerével, archiváló tendenciáival és a kollektív nemzettudatok névadásban való megjelenésével.

A hetedik rész a kötet tartalmát foglalja össze (138–149). EADES itt hibrid, leíró, analitikus munkaként határozza meg a művét, amelyben egy névmegjelölő hálózati keretrendszer érvényesül. Ez a keretrendszer a földrajzi név időbeli és térbeli jellegének vizsgálatára szolgál, kimutatja, hogy az őshonos, vallási gyakorlaton alapuló névadási hagyomány az elmúlt időszakban háttérbe szorult az ismertetett területeken. A szerző egy ábra segítségével modellálja az általa említett elméletet, továbbá kisebb részben a filozófia tudományával és különböző irodalmi művekkel való összefüggését is bemutatja.

KOVÁCS VIKTOR

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3467-3313>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

KOVÁCS DOMINIK

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8316-7110>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

A Névtani Értesítő szerkesztőségébe 2018-ban beérkezett magyar névtani kiadványok

- BÁRTH M. JÁNOS 2018. *Névföldrajzi térképlapok Erdélyből. A helynévadás területi variabilitása a történeti adatok tükrében*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. <https://doi.org/10.26546/5061189>
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2018. *Helynév-szociológia*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 47. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- HAJBA RENÁTA – TÓTH PÉTER szerk. 2017. „A véges végtelen”. *Tanulmányok Vörösférenc 60. születésnapjára*. Savaria University Press, Szombathely.
- HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- KANIZSAI MÁRIA 2017. *Nevek, nyelvek, sorsok. Személynévvizsgálatok a Mura menti horvátok körében 1794-től 1998-ig*. Értekezések, tudományos dolgozatok 26. Eötvös József Főiskolai Kiadó, Baja.
- ÖRDÖG FERENC – OLLÉ VIKTÓRIA – SZÉCHENYI MAGDOLNA összeáll. 2018. *Családnévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához*. Sajtó alá rendezte SLÍZ MARIANN – IMREH RÉKA. Csupi Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Nagykanizsa–Budapest. <https://doi.org/10.26546/9782662>
- SLÍZ MARIANN 2017. *Anjou-kori személynévtár 1343–1359*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. <https://doi.org/10.26546/5061158>

- SLÍZ, MARIANN 2017. *Personal Names in Medieval Hungary*. Beiträge zur Lexikographie und Namenforschung 9. Baar-Verlag, Hamburg.
- SZOTÁK SZILVIA szerk. 2017. *Őrvidéki házinevek*. Imre Samu Nyelvi Intézet Kiadványai VI. UMIZ – Imre Samu Nyelvi Intézet, Alsóőr.
- TUŠKOVÁ, TÜNDE szerk. 2017. *Komlóšske priezviská* [Kolósi családnevek]. Vydavateľstvo Ivan Krasko, Nadlak.
- VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT 2018. *Az írói névadás sajátosságai. Karinthy Frigyes művei alapján*. Magyar Névtani Értekezések 6. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. <https://doi.org/10.26546/4890065>
- VÖRÖS[,] FERENC – LEHOČKI-SAMARDŽIĆ[,] ANNA szerk. 2018. *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig IX. Név és társadalom a magyar nyelvterület peremén. A 2018. május 24–25-i eszéki névföldrajzi tanácskozás előadásai. / Od geografske lingvistike do geografske onomastike IX. Ime i društvo na periferiji madarskog govornog područja. Izlaganja Geografskog društva 24. do 25. svibnja 2018. godine u Osijeku*. Savaria University Press – Glotta Nyelvi Intézet / Institut za jezik Glotta, Szombathely–Eszék/Osijek.

FOLYÓIRATSZEMLE

Helynévtörténeti Tanulmányok 13. (2017)

Szerkesztők: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 195 lap

A Helynévtörténeti Tanulmányok 13. kötetében 8 írás kapott helyet. A tanulmányok szerzői a Debreceni Egyetem Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoportjában folyó kutatómunka legfrissebb eredményeit adják közre.

A kötet első, jelentős terjedelmű tanulmányában (7–60) KOVÁCS HELGA az ispánsági várak neveinek névtani vizsgálatát végzi el. A történettudományi szakmunkák alapján bemutatja magát az erődítménytípust, illetve a hozzá kapcsolódó várnévanyagot. A nevek elemzése során kitér a szerkezeti felépítésükre, a névadás motivációs hátterére, valamint a keletkezésük módjára. A szerző árnyalja azt az elképzelést, hogy minden vár az első ispánjáról kapta a nevét, illetve számos név esetében cáfolja vagy pontosítja a szakirodalomban korábban felvetett etimológiákat.

A következő tanulmányban BÁTORI ISTVÁN a 'település, lakott hely' jelentésű földrajzi köznevekkel, azaz a *falva* ~ *falva*, *telek* ~ *telke*, *ház(a)*, *föld(e)*, *lak(a)*, *ülés(e)*, *egyház(a)*, *szállás(a)* településnév-formánsokkal foglalkozik (61–90). A szerző arra a kérdésre keresi a választ, hogy az ezekkel alakult településnevek mögött milyen nyelvi, illetve nyelven kívüli, főleg történeti jellegzetességek húzódnak meg. A közel 2000 név elemzése és az adatok térképre vetítése révén rámutat a nevek mennyiségi jellemzőire, valamint a településnévadásban játszott szerepükre.

BÁBA BARBARA a 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznevek kronológiai és szóföldrajzi rétegződését kutatja a korai ómagyar kor adatai alapján (91–102). Megállapítja, hogy a szláv eredetű *patak* viszonylag gyorsan kiszorította az ősi *jó* és *ügy* közneveket, s dominanciája gátolta más vízrajzi köznevek nagyobb fokú terjedését. A köznevek között éles földrajzi elkülönülés is megfigyelhető, ami nyelvjárási, lokális kötöttségükkel és a földrajzi környezettel hozható kapcsolatba. Bár a korszak végére a 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznevek állománya bővült, a *patak* terjedésének ez sem szabott gátat.

PELCZÉDER KATALIN egy kihalt, de mind etimológiai, mind névtani szempontból figyelemre méltó földrajzi köznevet, az *igy* ~ *ügy* főnevet vizsgálja (103–116). Összefoglalja a szó vitatott, s máig tisztázatlan etimológiájával kapcsolatos nézeteket, majd sorra veszi azokat a helyneveket, amelyekben a feltételezések szerint ez a főnév található. A köznévként önállóan nem adatolható lexéma csak néhány, bizonytalan etimológiájú helynévben fordul elő, de a szerző ezek közül is számos esetben megcáfolja a korábbi névmagyarázatokat.

PÓCZOS RITA a korai ómagyar kori szórványemlékeink közül a pécsi püspökség alapítólevelének két helynévi szórványával, az *Ozora* és a *Győr* nevekkkel foglalkozik (117–142). Mindkét név esetében felvet újabb lehetséges etimológiai magyarázatokat, de a nyelvi és

nyelven kívüli szempontok figyelembevételével elvégzett alapos elemzése után sem lehet egyértelmű állásfoglalást tenni a nevek eredetét illetően.

KOVÁCS ÉVA folytatja a hamisnak vélt ómagyar kori oklevelek elemzését (143–154). Vizsgálatának középpontjában a 11. századi keletkezésű, de csak egy 1267-es átírásból ismert Százdi alapítólevél áll. Tanulmányában az alapítólevél hitelességének kérdését járja körül három helynévi szórvány (*Dusnuky, Chabarakusa, Kuurew*) segítségével.

Az újabb szocioonomasztikai kutatások ráirányították a figyelmet a névközösség fogalmára. GYÖRFFY ERZSÉBET a névközösség és a helynévismeret kérdését, összefüggéseit tárgyalja írásában (155–170). Az általa végzett névismereti vizsgálatok eredményei azt mutatják, hogy a *névközösség* viszonylagos fogalom, jellemzői aszerint változnak, hogy milyen hatókörű csoport (család, településrész, település, megye, ország) leírására kívánjuk alkalmazni. Meghatározása nem alapozható kizárólag egy kisebb-nagyobb közösség közös helynévismeretére, nagyon fontos szerepe van benne a helynév-kompetencia alaposabb megismerésének.

A kötet utolsó tanulmányában SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA az egykori ugoccai Kisbáony belterületi helyneveivel foglalkozik (171–192). Arra keresi a választ, hogy a helyi lakosság etnikai-felekezeti és társadalmi rétegei a település egyes részeit hogyan nevezik meg, milyen falurészeket, tereket, objektumokat tartanak számon, amikor otthonukról van szó. Az eredmények azt igazolják, hogy az egy utcás aprófalu magyar és cigány lakossága nyelvileg ugyan nem, de vallásában és területileg elkülönül egymástól, ami a közösségek mentális térképein és névhasználatában is tetten érhető.

SEBESTYÉN ZSOLT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1817-424X>

Nyíregyházi Egyetem

Onoma 48. (2013)

Szerkesztők: UNNI-PÄIVÄ LEINO – PER VIKSTRAND. Editions Peeters, Leuven. 252 lap

1. Az ICOS (International Council of Onomastic Sciences) folyóiratának, az *Onomá*-nak a 48., tematikus száma a név és vallás kérdéskörét járja körül. Az elemzések tág időkeretben ölelik fel a kereszténység előtti időktől a modern kor névhasználati szokásait, ugyanakkor egyértelműen a keresztényi névadás dominanciája figyelhető meg bennük.

E témakör egyes részterületei korábban is megjelentek már nemzetközi fórumokon, TÓTH VALÉRIA szerkesztésében látott például napvilágot 2011-ben a patrocíniumi településnevek európai sajátosságainak nyelvterületek szerinti bemutatása (*Patrociny Settlement Names in Europe. Onomastica Uralica* 8. Helsinki–Debrecen, 2011). Az OLIVIU FELECAN szerkesztette, átfogó jellegű kötetben pedig a névadás egyházi és világi motivációival, illetve a vallásokhoz kötődő névanyaggal foglalkozó tanulmányokat találunk (*Sacred and Profane in Onomastics. Editura Mega–Editura Argonaut, Cluj–Napoca, 2017*).

2. A kötet vendégszerkesztőjének, PER VIKSTRANDnak a célja az volt, hogy a névkutatókon kívül vallástörténészek és antropológusok is megszólaljanak a témában (8).

OLOF SUNDQVIST vallástörténeti nézőpontból mutatta be például, hogy a legfontosabb késő vaskori észak-germán isten, Freyr nevének magyarázatában megmutatkozó különbségek miként támogathatják a karakter különböző értelmezéseit (11–35). A szerző eddig figyelmen kívül hagyott források tanúvallomását is segítségül hívva meggyőzően érvel amellett, hogy az isten nevének 'úr'-ként, 'uralkodó'-ként való értelmezése jól illeszkedik Freyr funkcióihoz. Ennek megfelelően az látszik bizonyosnak, hogy Freyr több volt mint termékenység-isten, a név hagyományos értelmezése tehát nem helyettesíthető a 'termékenység-isten' magyarázattal. A szerző szerint vallástörténeti szempontból mindkét etimológiának lehet létjogosultsága, a kérdés tisztázása érdekében azonban további, főként nyelvészeti vizsgálatokra van szükség.

A kereszténység előtti vallásos gyakorlatok és hiedelmek tanulmányozása szempontjából Európa északi területeinek helynevei felbecsülhetetlen forrásértékkel rendelkeznek. Mint a másik, e témakörhöz kapcsolódó írásból kiderül, Skandináviával ellentétben Németalföldön csekély számú kutatás választotta témaként ennek a kornak a helynevek alapján történő bemutatását. Pedig itt is vannak a pogány kultikus múlt utaló nevek, még ha nem is olyan mennyiségben, mint Skandináviában; ez minden bizonnyal a kereszténység korai felvételével magyarázható. A mai Hollandia területének kereszténység előtti helynévanyagát így CLAUDIA BOSHOUWERS mutatja be elsőként angol nyelven (37–57).

3. A kereszténység előtti időkről szóló munkák mellett a keresztény valláshoz köthető nevekkel foglalkozó tanulmányokkal is találkozunk a kötetben, pontosabban ezek teszik ki a 48. szám nagyobb részét. Három írás helynevekkel foglalkozik.

OLIVIU és NICOLAE FELECAN szentek neveiből alakult román településnevek segítségével kívánja hangsúlyozni a vallás és a nevek közti erős kapcsolatot (89–107). A tanulmányban elemzett román településnevek jól illeszkednek az ismert európai mintához, hogy a szentnevek településnévvé való átalakulásának folyamatában a templomnevek szolgálnak összekötő kapocsként. Az istentiszteletek helyszíneit egy-egy oltalmazó (például Jézus Krisztus, Szűz Mária vagy még gyakrabban a naptárban szereplő szentek) tiszteletére szentelték fel, a védőszentek nevei pedig idővel a templom körül kialakult települések neveként is használatba kerültek. Ez a jelenség alapvetően Európa nyugati országaiban (például Olaszországban, Franciaországban, Spanyolországban, Portugáliában) volt jellemző, de a Kárpát-medence területén is szép számmal fordulnak elő ebbe a névtípusba tartozó helynevek, s e térségben – a nyugati kiindulási régió mellett – a névtípus egyik gócpontjának Erdély tűnik (erre l. még TÓTH VALÉRIA írását a fentebb hivatkozott kötetben: OU. 8: 189). A hagonimákból alakult településneveket négy csoportba sorolva elemzik a szerzők.

CAROL JEAN LÉONARD tanulmánya ugyancsak a szentnévi eredetű településneveket fogja vallatóra (109–128); ezekre a *hagiotoponymy* terminust használja. A kanadai prérítartományok (Alberta, Saskatchewan, Manitoba) neveire irányuló elemzés az elmúlt két évszázadot öleli fel. E területen a katolikus szentnévi eredetű helynevek egykor igen meghatározóak voltak, ezzel szemben a 20. század fordulóján jelentős mértékben csökkenni kezdett a számuk. A szerző célja tanulmánya megírásával az volt, hogy számos példán keresztül bemutassa azokat a körülményeket, amelyek a nevek kialakulásához, majd számuk fokozatos csökkenéséhez vezettek.

BÖLCSKEI ANDREA tanulmányában a középkori Magyar Királyság egyházi birtoklásával összefüggő helyneveit veszi vizsgálat alá (129–157). A szerző a helynevek kulturális

és nyelvi történetét kívánta feltárni, hangsúlyozva a középkori egyház mint feudális földtulajdonos szerepét. A tanulmány elsőként a 896–1301 közötti Magyarország politikai, gazdasági és kulturális változásainak áttekintését adja, különös hangsúlyt fektetve az egyházszervezés magyar sajátosságaira és azok földtulajdonra gyakorolt hatásaira. Ezek után következik a nyelvi elemzés, a következő jelenségek részletes kifejtésével: 1. szemantikai utalás a névformában az egyházi birtokosra, 2. a névtípus megjelenése és elterjedése térben és időben, 3. szerkezeti jellemzők (pl. a névformákban jelentkező lexémák, az egy- és kétrészes nevek szintaktikai és szemantikai szerkezete), 4. a névformákat befolyásoló szerkezeti és szemantikai, valamint hangváltozások mintázatai. A szerző a kognitív nyelvészet módszereivel tárja fel, miként választották ki a neveket úgy, hogy bennük a kortárs valóság egyházi nézőpontból nyelvileg megjelenjen, és miként használták fel a neveket arra, hogy a beszélők figyelmét a megnevezni kívánt hely egy bizonyos egyházi vonatkozású aspektusára ráirányítsák.

4. A tanulmányok fele a kereszténységhez kötődő személynevek vizsgálatát tűzte ki célul; az öt tanulmány közül négy részben vagy egészében napjaink neveit (is) elemzi.

SLÍZ MARIANN a szentek neveinek hatását a dinasztikus névadás szempontjából vizsgálja a középkori Magyarországon, de eredményeit tágabb kontextusba helyezi azáltal, hogy számos példát idéz Európa más részeiről is (157–183). A szerző felhívja a figyelmünket arra a körülményre, hogy a dinasztiai névállományai jelentős eltéréseket mutathatnak országuk teljes népességének névállományához képest, a dinasztiai névadó gyakorlata ugyanis például politikai célokat és ideológiai törekvéseket fejezhet ki. A tanulmány felvázolja a szentek kultuszára reflektáló dinasztikus névadás lehetséges tipológiáját, emellett a névadásban megmutatkozó nemi különbségek bemutatását is fontosnak tartja. A dinasztiai névadói gyakorlata a szerző meglátása szerint eltérő volt a kereszténységre való áttérés időszakában és a kereszténység megerősödése után. A kereszténység felvételekor jellemzőbbnek tűnik az evangelisták és a mártírok neveinek a választása, a kereszténység stabilizálódása után azonban a szentkultuszok már kevésbé voltak hatással a dinasztikus elnevezésekre, addigra ugyanis megszilárdultak a dinasztiai saját névadási szokásai.

VOLKER KOHLHEIM elemzése kronológiai szempontból a kötet első két tanulmányához is kapcsolódik, a német nyelvterület kereszténység által motivált keresztnévadásának bemutatását ugyanis a kereszténység előtti időktől indítja, és végigvezeti egészen napjainkig (59–87). A valamennyi népességréteget érintő, a vallás által motivált névadásról német nyelvterületen a 12. századtól kezdve beszélhetünk. A szentek nevei a liturgia, a dicshimnuszok vagy a könyörgő énekek nyomán azonban már korábban is ismertek voltak a nép körében, a fenti változás tehát nem a szentkultuszok erőteljesebb terjedésére, hanem egy újfajta névadási elv meghonosodására utal. A szerző határozottan érvel amellett, hogy a szentnevek által motivált keresztnévek, illetve a szentek intenzívebb tisztelete között nem lehet automatikus kapcsolatot feltételezni. Tanulmányában a szerző a vallási különbségekre visszavezethető eltérő névadási szokásokat is számba veszi, amelyek csak a 17–18. században jelentkeznek egyértelműen. Végül napjaink keresztnévadási szokásairól megtudhatjuk, hogy bár ma is jellemző a bibliai, illetve szentnevek adományozása, de azok leggyakrabban egy-egy divatos változatukban válnak keresztnévvekké.

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ a keresztnévek helyett a kereszténységgel összefüggésbe hozható magyar és német családneveket veti össze tanulmányában (185–205). E családnevek

egyik nagy csoportját az apa nevéből képzettek alkotják, a másik csoport pedig olyan családnevekből áll, amelyek például a hit bizonyos elemeire vagy egyházi szolgálatra utalnak (*Angyal, Káptalan*). A szerző részletesen bemutatja, hogy a keresztény hit kulturális-történeti hatásának mindkét nyelvben fontos szerepe van a családnevek kialakulásában.

SELENE JIMÉNEZ-SEGURA és szerzőtársa, ROGELIO LACHINO-LACHINO a mexikói keresztneveket vizsgáló tanulmányukban abból az alaptételből indulnak ki, hogy a keresztnevek és a társadalmi környezet között szoros kapcsolat van (207–230). Elemzésük tárgyát a 20. századi nevek képezik, céljuk pedig az, hogy minél pontosabban feltárják a katolikus naptárnak a keresztnévadásra gyakorolt hatását. Vizsgálatukhoz egyrészt egy kis közösség tíz lakosával készítették interjúkat, valamint közel másfél ezer születési anyakönyvi kivonatot néztek át. Mindkét elemzés azt a tendenciát tárja elénk, hogy a vizsgált időszakban csökken a katolikus naptár jelentősége a keresztnevek kiválasztásakor. Mindez azzal magyarázható, hogy a vizsgált terület egyre inkább bekapcsolódott az ipari és kereskedelmi tevékenységekbe, vagyis a nyelven kívüli tényezők változása rövid időn belül a névhasználatban is elmozdulásokat idézett elő.

A kötet végén VALERIIA NEKLESOVA a modern ukrán, 'Apokalipszis' és 'Armageddon' jelentésű nevekről tesz közzé egy esettanulmányt (231–252). Az Apokalipszis a Biblia egyik könyvének a címe, az Armageddon pedig a Messiás és az Antikrisztus közötti végső csata helyszíne. A szerző amellet sorakoztat fel érveket, hogy a neveknek mind a társadalom minden korosztályában megfigyelhető használata, mind a modern közszói jelentése a félelemmel lehet kapcsolatban. A két említett név szinonimaként szerepel a modern ukránban, de egyértelműen az 'Apokalipszis' a gyakoribb. A legtöbb anyanyelvi beszélő tisztában van a nevek vallási eredetével. A szerző célja az volt, hogy a lehető legtöbb forrásból (pl. közösségi háló, újságcikkek, televízió) összegyűjtse a két névre vonatkozó adatokat, és bemutassa, hogy a nevek változása különböző körülmények között, eltérő történelmi és társadalmi tényezők hatására ment végbe.

SZŐKE MELINDA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2726-4973>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

Namenkundliche Informationen 109–110. (2017)

Szerkesztők: SUZANNE BAUDISCH – ANGELIKA BERGEN – ALBRECHT GREULE –
KARLHEINZ HENGST – DIETER KREMER – DIETLIND KREMER – STEFFEN PATZOLD
Deutsche Gesellschaft für Namenkunde (GfN) – Philologische Fakultät der Universität
Leipzig. Leipziger Universitätsverlag, Lipcse. 685 lap

1. A Namenkundliche Informationen (NI.) 109/110. száma a Német Névtani Társaság (Gesellschaft für Namenkunde, GfN.) két vezetőjének, Dieter Kremernek és Albrecht Greulénak a tiszteletére kiadott ünnepi kötet. Központi témája: Nevek Európában (Namen in Europa), tanulmányai jelenkori és történeti névkincset vizsgálnak kulturális kontextusban.

A kötet a KARLHEINZ HENGST által megfogalmazott méltatással kezdődik (7–8). A 75. születésnapját ünneplő Kremer és Greule két cikluson át, 2011–2017 között vezette a GfN.-t. Számos eredményük közül kiemelendő, hogy elnökségük alatt egy nagyszabású projekt keretében digitalizálták és az interneten hozzáférhetővé tették az NI. valamennyi eddig megjelent számát.¹

A kötet 33 tanulmányt tartalmaz, melyek nagyrészt német nyelvűek, de néhány angol és spanyol nyelvű írás is helyet kapott benne. A tanulmányok többsége helynevekkel kapcsolatos kérdéseket tárgyal, de személyneveket és egyéb névfajtákat vizsgáló kutatások eredményeit is közli a folyóirat.

2. A toponomosztikai tárgyú írások nagyobb része helynév-etimológiai vizsgálatot ismertet: PETER ANREITER az alpokbeli *Brenner(-hágó)* helynév (9–29), HARALD BICHLMEIER az *Inn* víznév (53–60), KIRSTIN CASEMIR és JÜRGEN UDOLPH a *Merseburg* városnév (108–146), JOHN INSLEY a már nem létező, de családnevekben továbbélő *Lox(h)am* településnév (352–357), RUDOLF STEFFENS a német szőlőültetvénynevekben előforduló *Hölle* fajtajelölő közszó (566–591), WALTER WENZEL Lipcse nevének első adatolt változata, a *Libzi* helynév és „rokonai” (615–627), PETER WIESINGER pedig két régi felső-ausztriai településnév, a *Vitta* és *Fürling* nevek (628–638) lehetséges magyarázatát mutatja be.

A lipcsei helynévkutató iskola hagyományos kutatási területe, a névkutatás és a településtörténet kapcsolata szintén több tanulmányban megjelenik. DIETER GEUENICH a helynevek településtörténeti forrásértékét vizsgálja: azt az általánosan elfogadott tézist cáfolja meggyőzően, hogy a délnyugati német területeken az *-ingen* és a *-heim* utótagú helynevek a legrégebbi névrétegéhez tartoznak, és első említésük korától függetlenül visszavezethetők az alemannok vándorlásának idejére (188–205). A szerző korai helynévi és személynévi adatokkal, valamint a régi települések neveinek változását megfigyelve bizonyítja, hogy ennek a névtípusnak nincs ilyen jellegű kormeghatározó értéke. STEFAN HACKL és WOLFGANG JANKA a Csehországot Bajorországgal összekötő ún. *Bajor út* menti középkori (1500 előtti első előfordulású) településnevek helynév-tipológiai és településtörténeti vizsgálatának eredményeit összegzi (235–249). WOLFGANG HAUBRICHS a felső-itáliai langobard-frank helynevek három típusát mutatja be *Stuttgart*, *Gamundio* és *Herstall/Wardstall* példáján keresztül (269–290). RICHARD COATES egy angol nyelvű közleményben korai brit (kelta) és óangol nyelvi érintkezéseket feltárva támaszkodik a helynévi és egyéb lexikális adatokra (147–173). A lipcsei iskola vezető kutatója, KARLHEINZ HENGST a helynévkutatásnak a helytörténeti vizsgálatokban betöltött szerepe mellett kiálló „védőbeszéddel” köszönti az ünnepeket: két, névtani szempontból eddig alig vizsgált korai dokumentum, egy 11. századi hamis és egy 12. századi eredeti oklevél névanyaga alapján von le népesség-, birtok- és egyháztörténeti következtetéseket (325–351).

A helynevek néhány egyéb kérdésével foglalkoznak a következő írások: DIANA ASCHER a fuldai térség településneveinek változásait elemzi, a kérdés elméleti áttekintése után a jellegzetes (és jórészt az utótagot érintő) változások típusait tárja fel (30–40). INGA SIEGFRIED Bázeli nem hivatalos helyneveit gyűjtötte kérdőíves módszerrel, s az e korpuszon végzett tipológiai vizsgálatok eredményeit ismerteti tanulmányában (538–547). SVANTE STRANDBERG ALBRECHT GREULE frissen megjelent német víznévszótárának a

¹ <https://www.namenkundliche-informationen.de/baende/journal/>

hasznosíthatóságát mutatja be a svéd víznévfejtéseken keresztül; példákat a lexikális, morfológiai és szemantikai szempontú elemzések köréből említ (602–614). RÜDIGER HARNISCH a nevek remotivációját (főként népetimológias és analógiás változásokat) tanulmányozza pragmatikai keretben, a vizsgált jelenségeket pedig tipologizálja is (250–268). A köszöntő kötet két spanyol helynévi vizsgálatot is tartalmaz. STEFAN RUHSTALLER spanyol nyelvterületen található forrás- és kútnevek névadási indítékait veszi számba, ezek fajtajelölő közszavait, illetve megkülönböztető elemeit osztályozza a motiváció-típusok alapján, valamennyi típust gazdag példaanyaggal szemléltetve (498–524). MARIA DOLORES GODRÓN PERAL egy spanyol nyelvű tanulmányban középkori spanyol helynevek elemzésének névkeletkezéssel, nyelvi kontaktusokkal kapcsolatos eredményeit ismerteti (206–234).

3. A kötetben a személynév kutatás legújabb eredményeit bemutató írások is teret kapnak; ezek kevés kivétellel történeti vizsgálatok. NICOLE ELLER-WILDFEUER és ALFRED WILDFEUER mondai hősök bajor neveit elemzi, főként kultúrtörténeti aspektusból (174–187). VOLKMAR HELLFRITZSCH egy korábban kevésbé kutatott forráscsoport, Drezda címtárai (Adressbücher) alapján a családnevek 16–17. fejlődését követi végig; vizsgálatának főbb szempontjai a gyakoriság, a hangalak és a helyesírás, illetve a változékonyság; kitér továbbá a címtárakban fellelhető utcanévek egyes sajátosságaira is (291–324). ROSA KOHLHEIM és VOLKER KOHLHEIM egy 15. századi urbáriumnak a bajorországi Hof járásban feljegyzett személynéveit tanulmányozzák (358–386). A késő középkori nevekből összeállított korpusz keresztnéveit eredet szerint csoportosítják, a családnevekhez etimológiai szótárt is közölnek. DIETLIND KREMER arra a kérdésre keresi a választ, hogy volt-e hatása a reformációnak a névadásra Lipcsében és a környékén (387–407). 16–17. századi templomi anyakönyvek, valamint Johann Sebastian Bach népes családjának keresztnéveit vizsgálva azt állapítja meg, hogy még a 18. században sem jelentkezik a névadásban a reformáció hatása: a gyermekek a szülők vagy keresztszülők neveit öröklik, azaz tradicionálisan valamelyik egyházi szent nevét. VOLKER SCHIMPF a Meroving-családból való trónkövetelő, *Ballomeris-Gundovald* nevének eredetét kutatja (525–537), FRANZISKA MENZEL az irodalmi névadás területéről közöl tanulmányt, Balzac Emberi színjátékának személynéveit elemezve (435–473), KATHARINA LEIBRING pedig az új svédországi személynévtörvényt mutatja be, annak a névadásra, névhasználatra és névváltoztatásra gyakorolt következményeivel (406–419). A személynévek kérdéseit tárgyaló cikkek között is találhatunk egy spanyol nyelvűt: ANA ISABEL BOULLÓN AGRELO a 18. századi galíciai személynév-kincset elemzi, részletesen jellemezve olyan alapvető változásokat, mint az *-ez* képző szerepének megváltozása, illetve a második keresztnév megjelenése (78–107).

4. Kisebb számban ugyan, de az egyéb névfajtákkal kapcsolatos kutatások is megjelennek ebben a számban: ANTJE LOBIN a dél-franciaországi város, Aix-en-Provence üzlet- és étteremneveiben fellelhető frazémákat vizsgálja (420–434), SANDRA REIMANN és ANDREAS TRPAK passauai kávézók étlapjainak reggelineveiben keresi a névadási indítékot (472–497), INGRID SPITZNER a cégnevek szemantikai komponensei közül a tartósságot tanulmányozza, részben a legrégebbi (16–18. századi), részben a legújabb (21. századi) cégnevekből összeállított korpuszban; elsősorban kozmetikai, élelmiszeripari, textilipari cégek neveiben (548–565).

5. A tulajdonnevek egyéb nyelvészeti és nem nyelvészeti kutatások számára szolgáltatnak vizsgálati anyagot az alábbi tanulmányokban. DIETER STELLMACHER német egyesületnevek nyelvjárási jegyeit, az azokhoz kapcsolódó beszélői attitűdöt mutatja be (592–601). ERIKA WINDERBERGER-HEIDENKUMMER a tulajdonnévi frazémákat (azaz a többrészes, szemantikailag transzparens neveket) elemzi két nyelvészeti terület, a frazeológia és a névtan szemszögéből (639–668). ANGELIKA BERGIEN a nevek városmarketing-kampányokban betöltött szerepét elemzi, imázsfaktorként mutatva be a szlogenekben szereplő városneveket, illetve híres személyek neveit; esettanulmányként a magdeburgi Otto-kampányt ismerteti (40–52).

Az ismertetett szám egyetlen nem névkutatással foglalkozó cikkét INGE BILY közli: egy nyelvtörténeti kutatás eredményeit összegzi, amelynek során a szász-magdeburgi jog kelet- és közép-európai vonatkozásait vizsgáló interdiszciplináris akadémiai projekt keretében egy ócseh szöveg jogi terminusait vizsgálta, ócseh és újfelnémet terminológiai megfeleléseket elemezve (azaz átvételeket, fordításokat, egyéb megoldásokat) (61–77).

6. A kötet egy recenzióval zárul, VOLKMAR HELLFRITZSCH a német családnévatalasz 6., a hatalmas projektet tartalmilag lezáró kötetét ismerteti.

PÓCZOS RITA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2534-6265>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

Rivista Italiana di Onomastica 23. (2017)

Főszerkesztő: ENZO CAFFARELLI. Società Editrice Romana – ItaliAteneo, Róma. 916 lap
(1. 434 lap, 2. 482 lap)

A RION. 2017. évi két kötetének összterjedelme 918 oldal, így anyagukat csak vázlatosan tudjuk bemutatni. A 2. kötet a nemrég elhunyt jeles névtanos, Davide De Camilli emlékének van dedikálva.

1. Tanulmányok, kisebb közlemények, vitacikkek. A 26 tanulmány szerzői túlnyomórészt olaszok, így a tanulmányok nagyobb része is olasz vonatkozású.

Ebben az évfolyamban a személynevekről nyolc tanulmány szól: A. FADELLI az északi Pordenone járás három falvának feltűnően nagy számú kettős családnévéről ír (35–39); P. MARTÍNEZ LIMA gallego-portugál ragadványneveket, illetve ezek családnévi továbbélését vizsgálja (71–88); X. BALLESTER a *Hernandis* és a *Ferrandis* családnév katalán, illetve kasztíliai eredetét elemzi (89–92); P.-H. BILLY a 14. századi *Serrescudiero* név etimológiájának megfigyeltére tesz kísérletet (93–95); R. BRACCHI a *Monceccchi* családnév és a *Moncecco* helynév összefüggéseit tárta fel (106–108), illetve *Seneca* nevének köznevesült változatait és jelzős kapcsolatait gyűjtötte össze (481–498); R. RANDACCIO a *Ciceruacchi* nevet elemezte (513–522); E. CAFFARELLI a kitett gyermekeknek adott nevekkal kapcsolatos európai, illetve itáliai névadási stratégiákat foglalta össze (580–607).

A helynevekről szóló tíz tanulmány a következő: E. DE ALBENTIS az önkormányzatoknak az olasz egység létrejötte és a faszizmus kora közötti időszakban véghezvitt „köz-ponti racionalizációját” (azaz: sok kis önálló egység összevonását) és ennek következtében számos helynév eltűnését tárgyalja (21–34); F. DEGL’INNOCENTI az 1941 után Itáliához csatolt dalmát és szlovén részek utcanévváltozásait veszi górcső alá, elsősorban Ljubljana, Split és Sušak helységekben (41–69); L. FLÖSS néhány helynév (*Bàfelan, Malga Bòfetal*) etimológiájáról vitázik G. RAPELLIvel (98–102), illetve a trentinói *Lóver, Lóvro* helynevekre ad új magyarázatot (523–525); M. PITTAU a *Genova, Ginevra* helynevekre ad új etimológiát (103–105); E. CAFFARELLI az Itáliában a hajléktalanok számára biztosított ún. települési lakcímekről ad áttekintést, öt alcsoportba sorolva ezeket (149–158), illetve a 2013–2017 között, szintén települések összevonásával született többtagú helyneveket vizsgálja (560–564); A. ROSSEBASTIANO levéltári adatokkal is dokumentálja a középkori Piemont *Comunie* ’a faluközösség közös földterületei’ és *Donie* ’az urasági földek’ intézményeiről írt összefoglalását (453–479); M. MAXIA a középkori szárd *Patata de Cunucula* helynév etimológiáját fejtegeti (608–610); G. ZARRA a *Porto – Oporto* nevek összefüggéseiről értekezik (611–616).

Az egyéb névfajtaokról szóló hat tanulmány a következő: M. DEL SAVIO Aragóniai I. Ferdinánd vadászólymainak a nevére ad összefoglalást (110–119); E. CAFFARELLI amerikai elnökök családnévének köznevesülésére gyűjtött adatokat (120–128); L. PIACENTINI az olasz Touring Club Italiano (a fasiszta időkben kikényszerített) kényszerű névváltoztatásának történetét írja le (129–148); M. MAXIA a *Pasqua* ’húsvét’ szó (az olaszban tulajdonnév) további négy, a szárd nyelvben meglévő jelentését mutatja be (499–512); E. DE ALBENTIS az olasz hajónevekről ad történeti áttekintést (527–549); M. CASTIGLIONE a játékautomaták, illetve „pénznyelő játékok” megnevezéseit mutatja be egy palermói vizsgálat alapján (552–559).

Több alcsoportba is besorolható lenne két szerző munkája: P. D’ACHILLE írásának témája híres csatahelyszínek neve (*Magenta, Solferino*) és a belőlük megalkotott színnevek kérdésköre (15–19); A. GALKOWSKI összefoglalása pedig a helynevek és az intézménynevek kategóriája között elhelyezkedő olasz repülőternevekről szól (565–578).

2. Minima onomastica. A 2016-os évfolyamban elindított rovat továbbra is igen népszerű a RION. szerzői körében, ugyanis a két kötetben (arányosan megfelelően) összesen 42 egyoldalas írás látott napvilágot. A rövid írások tematikája igen változatos (pl. több olasz hely- és családnév etimológiájának pontosítása, az olasz gyártású biciklik márkanevei, Ferenc pápa ragadványnevei). Szerepel e rövid tanulmányok között FÁBIÁN ZSUZSANNA két írása is a *Filatorigát* helynév olasz vonatkozásairól (169), illetve a hazai kéményseprőipar olasz gyökereiről és a hozzá kapcsolódó olasz eredetű családnév-anyagról (627).

Szemle. E rovatok gazdagsága ezúttal sem tesz lehetővé alaposabb beszámolót. 23 terjedelmesebb könyvrecenzió és 6 további (szintén a recensens nevével is jelzett) tanulmányt ismertető íráson túl 49 egyéni és gyűjteményes kötetnek, 20 szótárnak és 25 névtani folyóiratnak (köztük a Névtani Értesítő 2016. évfolyamának; 722–723) a tartalmával is megismerkedhetnek az olvasók. Az ismertett munkák között két magyar vonatkozású van (mindkettő FÁBIÁN ZSUZSANNA összefoglalója: 698–700, 671–672): A nyelv-földrajztól a névföldrajzig című konferenciasorozat VÖRÖS FERENC által szerkesztett kötete (Szombathely, Savaria University Press, 2015) és HARDI TAMÁS e kötetben (187–211)

publikált írása (A földrajzi nagyterek értelmezése a szomszédos államokban egy felmérés alapján).

Rendezvények. A rovat a 2016 nyara és 2018 májusa között a világ minden táján már lezajlott vagy tervezett névtani eseményekről közöl beszámolót vagy előzetest, némely rendezvényről mindkét számban is, mint például a debreceni ICOS-kongresszusról (312, 770). Meg van említve (a szervezők és az előadók nevével) a Károli Gáspár Református Egyetemen 2016 szeptemberében megrendezett Névtan és terminológia 5. Névtan és identitás című konferencia is (312–313).

Folyamatban levő munkák, események. A rovatban több tucat olasz és nemzetközi eseményről, projektmunkáról, felhívásról, újonnan megjelent vagy kiadás előtt álló könyvről stb. számol be a főszerkesztő. A következő híreket emeljük ki közülük: a Torinói Egyetemen folytatódnak a kitett gyermekek nevével kapcsolatos kutatások (350–352); M. MAXIA gondozásában új szárd történeti-etimológiai névszótár készül (382), M. BONIFACIO pedig isztriai névszótárat állít össze (797); megjelent a PatRom. 2. kötete (793–794); a Nomina régebbi számai már az interneten is elérhetők (823). A migrációnak a nevekkal kapcsolatos vonatkozásairól is esik szó két rövid írásban: a franciaországi migránsok utónévválasztásáról (382) és a migránsok családnévének svédországi kiejtéséről (809–810). Mindkét kötetben szó esik arról a felhívásról, amelyet névkutatók adtak közre az olasz névállományban Alto Adige tartományban való további fenntartása érdekében (355–357, 795–797). Beszámol a folyóirat arról is, hogy 2016-ban PÓCZOS RITA nyerte el a Kiss Lajos-díjat (810), továbbá rövid előzetest közöl FÁBIÁN ZSUZSANNÁNAK a debreceni ICOS-kongresszusra készült előadásáról, melyben a szerző magyarországi olasz eredetű családok nevei és bizonyos jellegzetes foglalkozási csoportok közötti összefüggésekre hívja fel a figyelmet (810–811).

Névgyakorisági vizsgálatok. E rovatban E. CAFFARELLI elemzése szerepel az olasz családnévállomány változásairól (825–846): általános módszertani fontossága miatt a vizsgálatot részletesebben is leírjuk. A szerző a 2000. évi olasz telefonkönyv (SEAT PagineGialle) családnévadatait veti össze az aktuális névstatistikai adatokkal (ISTAT 2012: száz nagy és közepes önkormányzat családnévei), és azt vizsgálja, hogy az 1000 leggyakoribb olasz családnév körében melyek kerültek előbbre és melyek hátrább a gyakorisági rangsorban. A vizsgálat két fontos eredményt hozott: először is dokumentálta, hogy igaz az az eddig is gyanított feltételezés, hogy a telefon-előfizetők jegyzéke nem megbízható adatbázis névgyakorisági vizsgálatok készítéséhez; másodszor pedig kimutatta, hogy a 2012-es statisztikai adatok alapján a déli családnevek tendenciaszerűen előbbre kerültek a rangsorban, az északiak pedig hátrább (ezek közül többet részletesen is elemez a szerző). Így azután valószínűsíthető, hogy a ma még leggyakoribb *Rossi* családnévet egy évtized múlva már meg fogja előzni a déli *Russo* változat. A vizsgálatot CAFFARELLI kiegészítette az E. DE FELICE által 1981-ben szintén telefonkönyvi adatok alapján készített – és máig sokak által hivatkozott – névgyakorisági lista rövid összevetésével is, kijelentve, hogy a neves genovai professzor adatai immár csak „egy 60–70 évvel korábbi Itália családnéveinek értékes történelmi dokumentációjaként” foghatók fel.

Széljegyzetek. Ennek a főszerkesztő által összeállított, névadással, névváltoztatással, névhasználattal kapcsolatos, kisebb fontosságú nemzetközi hírekkel, kuriózumokkal foglalkozó rovatnak a hírei közül most csak néhányat említünk. Az olasz Nomix névportál a gyermekek nevének megválasztásához ad „irányelveket” (<http://www.nomix.it/news-618-7-errori-da-evitare-nella-scelta-del-nome-di-un-bambino.php>): a családnév ne rímeljen

az utónévvel (*Isabella Stella*); ne legyen ugyanaz a két név és egyúttal legyen világos, hogy melyik a családnév és melyik az utónév (*Rosa De Rosa*, vö. *Gábor Gábor*); ne szüllessen nevetséges névlánc (*Lampa Dario*: összeolvasva 'csillár'); ne legyen se túl hosszú, se túl rövid a névlánc; és végül – hiszen „nem Hollywoodban vagyunk!” – kerüljük az angol divatneveket, különösen ha a családnév (túl) egyszerű és gyakori belső név (a *Jennifer Porcu* névben a családnév 'erősen tájszólási: tipikusan szárd és jelentése 'disznó') (388). A szentnévi eredetű helynevek európai sorrendjét vizsgálta egy lengyel kutatócsoport, a térképpel is illusztrált eredmény az Interneten is elérhető (The Map of holy places in Europe, <http://biqdata.wyborcza.pl/biqdata/7,159116,22172206,the-map-of-holy-places-in-europe.html?disableRedirects=true>): sorrendben az első három Franciaország, Spanyolország és Olaszország lett; Magyarország a nyolcadik (az utolsó két helyen Norvégia és Svédország áll, 2–2 ilyen helynévvel (848). Egy 2016-ban publikált felmérés alapján a francia utcanévek között a leggyakoribb névadók: *Charles De Gaulle*, *Louis Pasteur* és *Frédéric Mistral* (<http://m.slate.fr/story/116421/rues-departements-heros-regionaux>) (848–849).

Nekrológok. 2016–2017-ben a következőkben felsorolt névtanos kollégáktól kellett búcsút vennie a RION-nak: Tullio De Mauro (1932–2017), Aldo Luigi Prosdocimi (1941–2016), Heinz Jürgen Wolf (1936–2016), Eduardo Blasco Ferrer (1956–2017), Davide De Camilli (1938–2017), Ojars Bušs (1944–2017).

A 2016. év (olasz vonatkozású) névtani bibliográfiája (855–882). 2017-ben is a RION. főszerkesztője, E. CAFFARELLI bizonyult a legtermékenyebb szerzőnek (több mint két oldalon felsorolt publikációkkal, melyek között 9 recenzió és 5 nekrológ is van, 858–860). Az olasz szerzők közül öt követi LEONARDO TERRUSI (6 írással), MASSIMO PITTAU és ROBERTO RANDACCIO (6–6 írással). Magyar szerző a bibliográfiában: FÁBIÁN ZSUZSANNA (összesen 5 írás: 865, 878) és GYÖRFFY ÉRZSÉBET (1 angol nyelvű írása mentális térképek szocioonomasztikai vizsgálatáról: 869).

FÁBIÁN ZSUZSANNA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3597-8773>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Onomastica 61. (2017)

Főszerkesztő: BARBARA CZOPEK-KOPCIUCH. Polska Akademia Nauk – Komitet Językoznawstwa i Instytut Języka Polskiego, Kraków. 1. 327 lap, 2. 476 lap

A lengyel névtani folyóirat 2017-ben két kötetben jelent meg. Az alábbiakban a tanulmányokat eredeti sorrendjükben ismertetem.

1. Az első kötet élén kapott helyet a 2016 végén elhunyt Zofia Zierhofferowa munkásságának a méltatása, illetve a már lezárt életmű teljes bibliográfiája (5–14).

A névtan és a jelenkori kultúra. E tematikus egység első szerzője, JURAJ HLADKÝ szerint a tulajdonnevek egy-egy kisebb-nagyobb közösség kulturális hagyományának a részeként is értelmezhetők. Többek között a mai Szlovákiában lévő Vágvörösvár szlovák neveinek a példája kapcsán írja, hogy noha a település hivatalos neve, a *Červeník* már 80 éve

létezik, a népi szlovák névhasználat a mai napig őrzi a magyar eredetű szlovák *Verešvar* névformát, ami ezzel összefüggésben különböző művészeti események, építmények, egyesületek stb. nevében továbbra is megjelenik (15–24). IVETA VALENTOVÁ a szlovák anoikonimákat (azaz a természeti vagy ember építette környezet nem lakott helyeinek neveit) tartalmazó digitális adatbázis felépítéséről és munkálatairól számol be. A munka előzményeiről és várható hasznáról is ír, számos példával szemléltetve, hogy az anoikonimák kutatása nemcsak a nyelvészeti kutatások számára jelenthet hasznót, hanem más tudományokban és szélesebb társadalmi körben is (25–41). HANNA MEZENKA az urbanonimákat (azaz az utcaneveket és a városi épített környezet egyéb neveit) egy ritkábban kutatott szempontból elemzi. Azt vizsgálja ugyanis, hogy a számok milyen szerepet töltenek be a szláv urbanonimák rendszerében. Elsősorban belarusz nevekkal foglalkozik, de ezeket összeveti a hasonló orosz, lengyel és bolgár urbanonimák sajátosságaival is (43–53). ARTUR GAŁKOWSKI a krematonimáknak (azaz események, rendezvények, intézmények, szervezetek, termékek stb. neveinek) a jelenkori kultúrában betöltött szerepét mutatja be. A krematonimák kategorizációja kapcsán azonban nemcsak a funkciójukról, hanem a felépítésükről és a keletkezési módjaikról is részletesebben szól (55–71). KATARZYNA SKOWRONEK hosszabb tanulmányt szentel a női nevek gendernyelvészeti megközelítésének. A cikk felveti a kurrens genderelméletek névtani hasznosíthatóságának a lehetőségét, s példaként bemutatja, hogy a lengyel női magazinokban milyen formákban és kontextusokban jelennek meg a női nevek; ezen keresztül a női nem reprezentációjának a kérdését járja körül (73–95).

Tanulmányok. MAŁGORZATA RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA a tulajdonneveket a kognitív idegtudomány nézőpontjából közelíti meg. Többek között arról ír, hogy az újabb vizsgálatok eredményeképpen egyre több jel utal arra, hogy a tulajdonnevek és a köznevek a mentális lexikonban – részben legalábbis – elkülönülten reprezentálódnak (97–109). GRANT W. SMITH a tulajdonneveket szemiotikai szempontból vizsgálja. S noha a nevek elsődlegesen index típusú jelekként értelmezhetők, a szerző példákkal illusztrálva azt mutatja be, hogy azok egyúttal ikonként és szimbólumként is interpretálhatók (111–118). ANKICA ČILAŠ ŠIMPRAGA és BRANIMIR BRGLEŠ a horvát *bog* 'isten' szó személynévi származékait tekinti át gazdag történeti adatállomány és térképes kronológia segítségével. Igyekeznek feltárni a vizsgálatba vont nevek használatának és a történeti, kulturális, vallási és ideológiai változásoknak az összefüggéseit (119–138). JUSTYNA B. WALKOWIAK a családnevekben található funkciószavakat vizsgálja. Az elméleti áttekintés után azt vizsgálja, hogy az európai személynévrendszerekben előforduló prepozíciós (pl. *de, von, van*) és kötőszó jellegű (pl. *y, e, vel*) elemek milyen módon jelentek meg a lengyelországi családnevekben (139–151). IZABELA ŁUC egy délkelet-sziléziai régió 19. századi családneveinek egy sajátos típusát kutatja. A közzavakból formáns nélkül keletkezett neveket abból a szempontból vizsgálja, hogy azokban a lakosság kultúrája és értékrendszere miképpen tükröződik. A szerző a szemantikai osztályozás módszerét szociolingvisztikai és statisztikai nézőpontokkal is kiegészíti (153–169). ZBIGNIEW BABIK a szláv **žbgar'b* szóval összefüggésbe hozható lengyel helynevek etimológiai problémáit tekinti át, kitérve más szláv nyelvek hasonló neveinek a kérdéseire is (171–199). JAROMÍR KRŠKO és SHIRLEY LAZAROVÁ BAUKO JÁNOS korábbi munkáihoz kapcsolódva bemutatják a szlovákiai sziklamászóutak neveinek a sajátosságait, különös tekintettel a névadási motivációk feltárására (201–210). RENATA PRZYBYLSKA a lengyelországi kitüntetések neveit elemzi szerkezeti és jelentéstani szempontból, s javasolja ennek a kategóriának a megnevezésére a

lauronima terminus bevezetését (211–223). ARTUR REJTER a 20. századi lengyel riportok tulajdonnév-használatával foglalkozik. A lengyelországi sztálinizmus (1945–1956) és a lengyel rendszerváltás utáni évtizedben (1989–2000) megjelent szövegeket elemzi abból a szempontból, hogy a kulturális és társadalmi kontextus milyen hatással van a tulajdonnevek riportokban való használatára (225–239).

Névtani kutatások Lengyelországban és a világban. HALSZKA GÓRNY és KATARZYNA SKOWRONEK A 16–18. századi lengyel személynévtár című szótársorozat utolsó kötetének megjelenése apropóján bemutatja a szótár koncepcióját, a munkálatokat, az egyes szócikkek szerkezetét, a felhasznált forrásokat, valamint röviden szólnak a szótár által megnyitott kutatási perspektívákról is (241–253). HALSZKA GÓRNY ezt követő, önálló írásában egy nagyobb kutatási projektet ismeret, amely a személynévi eredetű régi lengyel helyneveket nyelvészeti, történettudományi, szociológiai, földrajzi és gyakorisági szempontból dolgozza fel. Jelen tanulmány a személynévből névformánsokkal alakult helynevek morfológiai szerkezetét mutatja be (255–264). KRISTÝNA BÍLKOVÁ a cseh víznév kutatás történetét tekinti át a legkorábbi időszakról a modern kutatásokig (265–280). JANA RAUSOVÁ tanulmányának fő célja, hogy tisztázza a *szocioonomasztika* terminus jelentését, s leírja a tudományterület viszonyát a szociolingvisztikához és a névtanhoz. Ehhez áttekinti, hogy a korábbi, személynévekkel és helynevekkel foglalkozó munkákban hogyan jelent meg a szocioonomasztika nézőpontja, s magának a megközelítésnek a terminológiája (281–293).

Recenziók. A rovat három könyvet és öt folyóiratot szemlél (295–320), köztük a Névtani Értesítő 38. számát is (314–316).

Tudományos élet. Ebben a részben a 20. Nemzetközi és Lengyel Névtani Konferenciáról (2016) olvashatunk összefoglalást (321–326).

2. A második kötet Maria Malec előtt tiszteleg. A professzor életrajzát (5–10) és bibliográfiáját (11–26) követően BOGDAN WALCZAK tágabb összefüggésekben méltatja a szerző munkásságát (27–34).

A Mária névről. A tisztelegés jegyében négy olyan tanulmányt olvashatunk, amelyek a *Mária* személynévhez kapcsolódnak. RENATA PRZYBYLSKA a név lengyel becéző formáival foglalkozik a lengyel női és férfi becenevek kontextusában (36–41). BARBARA CZOPEK-KOPCIUCH történeti helynévanyagon vizsgálja, hogy a *Maria* miként fordul elő a lengyel településnevekben (43–51). ARTUR GAŁKOWSKI a *Maria* név megjelenését mutatja be az olasz névrendszerben (53–64), IWONA NOBIS pedig a *Maria* névvel összefüggésbe hozható lengyel krematonimák típusait és sajátosságait tekinti át (65–75).

A tulajdonnevek elmélete és grammatikája. A fejezet első tanulmánya BOGUSŁAW DUNAJ munkája: a szerző a tulajdonnevek funkciójáról írva az általánosan elfogadott azonosító funkció mellett kitér a nevek expresszív és impresszív szerepére is (77–89). MARIUSZ RUTKOWSKI az angolszász szakirodalomból kiindulva lengyel tulajdonnevek példáján azt járja körül, hogy a tulajdonnevek kapcsán miként értelmezhető a konceptuális metafora fogalma (91–104). KRYSZYNA KOWALIK a helynevekből képzett mellékneveket vizsgálja lengyel példák kapcsán. S noha az efféle szóképzésnek kötött alaktani szabályai vannak a lengyelben is, arra jut, hogy számos nyelven kívüli tényező is befolyással lehet a képzett alak formájára (105–116). EWA WOLNICZ-PAWŁOWSKA az *Onomastica* 2002-es évfolyamától kezdődően a cikkekhez kapcsolt kulcsszavakat vizsgálja meg statisztikai, tartalmi és szerkezeti szempontból (117–127).

Személynévkutatás. HALSZKA GÓRNY a *Cz(s)cibor* nevet és származékait vizsgálja, s azt mutatja be, hogy a név különböző hangtani változatai miként jelennek meg lengyel hely- és személynévokban (129–141). IRENA SARNOWSKA-GIEFING a 16–17. századi poznańi forrásokban található keresztnéveket kutatja abból a szempontból, hogy a reformáció és az ellenreformáció időszakában a római katolikus egyház, illetve a meghirdetett szentévek milyen hatással voltak a katolikus keresztnévadási gyakorlatra (143–163). JÓZEFA KOBYLŃSKA szintén történeti személynévanyaggal foglalkozik: egy lengyel településre vonatkozó 16–18. századi forrás *-a*-ra végződő férfineveit vizsgálja. Tanulmányából kitűnik, hogy a vizsgált időszakban a keresztnévek deklinációja változóban volt, s csak a 18–19. századra alakult ki a mai rendszere (165–174). ZOFIA ABRAMOWICZ egy történeti lengyel régió, Podlasie utóbbi öt évszázadának zsidó és keresztény személynévhasználatát vizsgálja meg. Bemutatja a két rendszer közötti különbségeket, illetve azt is, hogy a zsidók és keresztények együttélése milyen hatással volt a személynévrendszereik alakulására (175–191). ELŻBIETA UMIŃSKA-TYTOŃ a törvénytelen gyermekeknek a lengyel Działoszyn település 19. századi anyakönyveiben szereplő neveit vizsgálja meg. Arra jut, hogy az ilyen gyermekek gyakrabban kaptak szokatlan és ritka neveket, mint azok, akik törvényes házasságból születtek (193–217). PAWEŁ SWOBODA azt mutatja be írásában, hogy a 2. világháború idején milyen változások voltak megfigyelhetők a keresztnévek választásában a Harmadik Birodalom részeivé vált korábbi lengyel területeken a német nyelvpolitikának köszönhetően (219–237). JULIA GURSKA szintén történeti személynévi adatokon vizsgálódva a belarusz családnevek és a nyelvi divat összefüggéseit tárja fel, egészen a 14. századtól kezdődően (239–252). ELENA PALINCIUC-DUDEK és PAWEŁ DUDEK a keresztnévválasztást befolyásoló tényezőket vizsgálja meg különböző nyelvek és kultúrák érintkezésének a kapcsán. Kérdőíves adatok alapján a Lengyelországban élő, etnikailag vegyes, illetve homogén, de bevándorló háttérű családok esetében szociolingvisztikai megközelítésben mutatják be a keresztnévválasztás és -használat sajátosságait (253–263). MAŁGORZATA MAGDA-CZEKAJ annak a kérdésnek járt utána, hogy napjaink Lengyelországában a szülők milyen források alapján (pl. családi hagyomány, tömegmédia, könyvek, különböző ezoterikus források) választanak nevet gyermekeiknek (265–275). RENATA KUCHARZYK a szubstandard *-icha/-ycha* végződés kérdéseit vizsgálja a politikához akár politikusként, akár egy férfi politikus hozzátartozójaként kapcsolódó nők internetes fórumokon történő említésekor (277–287).

Helynévkutatás. EWA JAKUS-BORKOWA tanulmányában az *-atka*, illetve az ebből alakult *-owatka*, *-awatka*, *-ewatka* végződéssel keletkezett lengyel oikonimákat elemzi történeti adatok és térképek segítségével (290–302). URSZULA WÓJCIK szintén történeti helynévanyaggal foglalkozik, s írásában a formánssal létrejött mazóviai helyneveket elemzi etimológiai szempontból (303–322). ZBIGNIEW BABIK a tavak részeit megnevező *przerośl(a)* lengyel földrajzi köznévvvel összefüggő földrajzi neveket vizsgálja, s a földrajzi köznév új etimológiai magyarázatára tesz kísérletet (323–334). KAROL ZIERHOFFER és ZOFIA ZIERHOFFEROWA bemutatja, hogy a 14–18. században a litván, lett és észti helynevek milyen módon adaptálódtak hangtanilag és alaktanilag a lengyel nyelvbe. A kölcsönzések szempontjából figyelembe veszik azt is, hogy az átvételek gyakran orosz és német közvetítéssel, azaz lényegében kettős adaptációval mentek végbe (335–342). RUDOLF ŚRÁMEK Stájerország szláv eredetű vagy szláv elemeket tartalmazó helyneveit vizsgálja abból a szempontból, hogy azok milyen módon adaptálódtak a helyi német nyelvbe, illetve névrendszerbe. A probléma kapcsán a helynévkölcsönzéseket érintő elméleti

kérdéseket is tárgyalja (343–365). YAROSLAV REDKVA 14–15. századi ukrán és lengyel oikonimákat vizsgál a mai Nyugat-Ukrajna területéről, amelyek kapcsán bemutatja a kétnyelvű környezet hatását a nevek nyelvi formájára és a névhasználatra (368–379).

Név – természet – kultúra. E rovatban URSZULA BIAK a fáknak adott tulajdonneveket, azaz a dendronimákat vizsgálja. Ezek a lengyel névhasználatban a 19. századtól kezdtek elterjedni, s az írásból megismerhetjük, hogy milyen névadási módok és motivációk figyelhetők meg közöttük (381–400). JADWIGA WANIAKOWA munkája is a növénynevekkel foglalkozik: azt a négy módot mutatja be, ahogyan a családnevek egy-egy növény elnevezésében megjelenhetnek (401–412). MAŁGORZATA RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA cikke a szemantikai diffúzió jelenségét mutatja be olyan márkanevek kapcsán, amelyek valamilyen intézménytípust jelölő közszót tartalmaznak (413–429). RAFAŁ ZARĘBSKI a régi lengyel katolikus és protestáns Biblia-fordításokat hasonlítja össze abból a szempontból, hogy milyen módon fordították az Újszövetség helyneveit (431–445). MARIA BIOLIK egy 19. századi népdalgyűjtemény hely- és személynéveit veti vizsgálat alá, vizsgálja a nevek előfordulási gyakoriságát és nyelvi formájukat (447–459). A második kötet záró tanulmányában KATARZYNA SKOWRONEK bemutatja, hogy az Onomastica 1955–2016 közötti számaiban hány női szerző által írt publikáció jelent meg. Az egyes évtizedek közötti statisztikai különbségek hátterét társadalmi és tudománypolitikai tényezők mentén igyekszik értelmezni (461–476).

KENYHERCZ RÓBERT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6312-3532>

Debreceni Református Hittudományi Egyetem

Kölcsey Ferenc Tanítóképzési Intézet

Acta onomastica 58. (2017)

Főszerkesztő: PAVEL ŠTEPÁN. Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha. 292 lap

A folyóirat 58. száma 13 tanulmányt tartalmaz. A csehül, lengyelül, szlovákul, szerbül, ukránul és németül közölt cikkek mindegyikét angol, az angol nyelvű cikkeket pedig cseh nyelvű összefoglaló előzi meg.

Személynévi témájú tanulmányok. JANA MATUŠOVÁ a német eredetű családneveknek a mai Cseh Köztársaság területén 1945 után kötelező megváltoztatásával foglalkozik írásában, a dokumentumokban előforduló helyneveket is vizsgálva (92–99). OKSANA NESTERČUK egy helyi közösség személynéveiben előforduló identifikáló szuffixumokat vizsgálja (100–105). SVATOPLUK PASTYŘIK 15–16. századi közép-morvaországi személynéveket elemmez (115–120). BEATA RADZIWOŃOWICZ a családnevek fejlődéstörténetét vázolja fel Pokrovszk város egy egyházközségének 1846–1902 közötti nőinév-anyagán (121–134). TEREZA SLAMĚNIKOVÁ a kínai személynévek írásrendszerhez köthető sajátosságait veszi sorra a riói olimpián részt vevő kínai versenyzők neve alapján (135–149).

Helynévi témájú tanulmányok. HARALD BICHLMEIER két cseh város, Kadaň és Kaaden (Északnyugat-Csehország) nevének javasol új, a kelta helyett cseh etimológiát (16–33). BÖLCSKEI ANDREA az egyházi birtoklásra utaló magyar és angol településneveket veti össze tanulmányában, kitérve az egyházi építményre, illetve a birtokos személyre vagy

intézményre utaló névrészekre is (34–52). OLGA CHESNOKOVA, KSENIA BOLOTINA és PEDRO LEONARDO TALAVERA-IBARRA az Egyesült Államok, Kanada és Latin-Amerika térképein szereplő baszk helyneveket vizsgál (53–62). JAROMÍR KRŠKO internetes turista-kalauzokban található hegymászóútneveket vizsgál írásában (75–91). RADEK VOLEJNÍK 1898–2010 közötti cseh és csehszlovák filmekben szereplő helyneveket elemző tanulmányában (150–157).

Írói nevekkal foglalkozó tanulmányok. ROBERT ADAM Anna Bolavá cseh író nő regényeiben vizsgálja az irodalmi névadást. A tanulmány második része az író nővel e témában készített interjút tartalmazza (6–15).

Egyéb névtani tanulmányok. NATALJA KOLESNIK ukrán népdalokban elemzi az Istent jelölő neveket (63–74). MILKA és VIDAN NIKOLIĆ Matija Bećković szerb költő egy versében elemzi a bárányok névadását (106–114).

Szakdolgozatokból és szemináriumi munkákból. E rovatban két cikk olvasható. MICHAELA CASKOVÁ Česká Lípa városalakóinak neveit veszi számba a város legrégebbi, 1461–1722 között vezetett könyve alapján (158–164). MICHAL HAVRDA és MARKÉTA MATUROVÁ Láz és Čenkov települések személyneveit elemzi (165–171).

Vita. MILAN FARSKÝ a bányászok körében ismert *Zuckmantel* név etimológiáját járja körül (172–176). SAMUELA TOMASIK a krematonimáknak (azaz termékek, események stb. neveinek) az általános kérdéseivel foglalkozik.

Recenziók. A rovat négy könyvet: egy német és egy lengyel helynévi témájú, valamint két személynévi témájú cseh kiadványt ismertet (191–210).

Krónika. E részben Ludmila Švestkovára emlékeznek, műveinek bibliográfiáját is közreadva (211–221).

Hírek és megjegyzések. A rovatban számos névtani folyóiratot és kiadványt ismertetnek, köztük a Névtani Értesítő 37. számát (222–234). Beszámolót olvashatunk továbbá a 20. szlovák névtani konferenciáról, valamint a köznevek és tulajdonnevek közti kapcsolatokról tartott prágai konferenciáról (235–237).

Bibliográfia. A rovatban a Naša reč folyóirat indulásának 100. évfordulója alkalmából egy átfogó bibliográfia kapott helyet (238–283).

A folyóiratszámot a megszokott módon a szerzőknek szóló tájékoztató, valamint az Acta onomastica szerkesztőségébe beérkezett kiadványok felsorolása zárja.

ANGYAL LÁSZLÓ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0252-9832>

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

Közép-európai Tanulmányok Kara

Вопросы Ономастики 14. (2017)

Főszerkesztő: JELENA BEREZOVICS. Uráli Állami Egyetem, Jekatyerinburg.

1. 160 lap, 2. 210 lap, 3. 250 lap

Az alábbiakban az orosz Voproszű Onomasztiki (illetve angol címén: Problems of Onomastics) névtudományi folyóirat 2017-ben megjelent 14. kötetének 1–3. számát ismertetem.

1. szám

Tanulmányok. Az első számban hat tanulmány kapott helyet. A. I. SZOBOLJEV az Onyega-tó délkeleti térségének balti finn személyneveit vizsgálja, megkülönböztetve karjalai, vepsze és beazonosíthatatlan balti finn eredetű alakokat. A nevek etimológiájának meghatározása, illetve pontosítása mellett arra a következtetésre jut, hogy a 15–16. században a Ladoga-tó északkeleti térségéből elűzött népcsoportok telepedtek meg itt, amelyek névanyaga elsősorban karjalai típusú keresztény volt, bár orosz és nem keresztény személynevek is előfordultak köztük (7–34). T. NY. DMITRIJEVA a Pelim folyó térségének Reguly Antal 1844–1845-ös, kézzel rajzolt térképein található helyneveit elemzi más felfedezők és az Uráli Egyetem 60-as, 70-es években vezetett terepmunkáinak adatai és modern térképek alapján. A térképek vizsgálata számos helynév bizonytalan etimológiáját erősítheti meg, illetve segíthet az ismeretlen eredetűek felderítésében (35–55). A. BREEZE angol nyelvű tanulmánya a 9. századi, óvelszi Historia Brittonum *Caer Urfe* nevű városát próbálja beazonosítani. Egy másik helynév, az *Arbeia* eredetére is kitér: szerinte a velszi *erfin* 'tarlórépa' szóból eredhet, és egy erről a zöldségről híres folyóról kapta a nevét (56–65). E. KACZYŃSKA 4666 krétai víznév közül vizsgálja azt a 284-et, amely helységnévből származik: 134 metonimikusan, 150 pedig szóképzéssel keletkezett, szerkezetük szempontjából pedig 85 egyszerű, 128 összetett és 71 elliptikus név van közöttük (66–86). K. V. OSZIPOVA etnolingvisztikai kutatásában az ételnevekből származó kollektív és egyéni ragadványneveket tanulmányozza észak-orosz dialektusokban. A nevek rámutatnak az egyes alrégiók közötti különbségekre, például a gazdasági fejlettség vagy az ételfogyasztási szokások terén, sőt az orosz és finnugor népcsoportok korábbi egymás mellett élésére is bizonyítékkal szolgálnak (87–109). M. V. AHMETOVA az olyan katoikonimákat (lakosok elnevezéseit) elemzi, amelyek a használat periferiáján állnak. A beszélő tudatlanságából fakadó alkalmi alakok mellett léteznek következetesen használtak is: viccekben előforduló, szójátékos nevek; exonimaként és endonimaként is használt expresszív alakok; az elterjedtebb forma mellett alternatívaként létező megnevezések. Az egyes előfordulások motivációját csak a szöveggörnyezetből magyarázhatjuk meg (110–131).

Közlemények. G. BRODERICK angol nyelvű cikke a *Broderick* brit családnév eredetét tárgyalja. A nevet korábban a *Rhydderch* egyénnévre vezették vissza, azonban az új oxfordi családnévészótár szerint egy 'széles vállú' jelentésű középgangol szóösszetételből ered. A szerző ennél jóval korábbinak tartja a nevet, és kísérletet tesz a *Rhydderch*-ből származtatás hangtani nehézségeinek megoldására (132–139).

Recenziók. A rovat egyetlen recenziója B. ZIAJKA 2014-ben megjelent könyvét ismerteti, amely a dél-lengyelországi Babice faluban használt egyéni és családi ragadványnevek használatáról szól (140–145).

Tudományos élet. S. TOMASIK a 2016-os, 20. Nemzetközi és Összlengyel Névtani Konferenciáról (MiOKO) számol be (146–148).

Megemlékezések. A rovat a 2016-ban elhunyt nyelvész professzor, R. Ju. Namitokova életét és munkásságát mutatja be, kiterjedt bibliográfiával (149–157).

2. szám

Tanulmányok. A második szám hét tanulmányt tartalmaz. SZ. L. NYIKOLAJEV az Elmult idők krónikája (óorosz őskrónika) különböző kézírataiban található északi germán

(skandináv) eredetű nevekkal végez fonetikai összehasonlító vizsgálatot. A cikk első szakasza a Szvjatoszláv Igor fejedelem 944-ben Bizánccal kötött egyezségénél jelen lévő követek neveinek cirill betűs írásával foglalkozik; majd a varég eredetű neveknek a vártól eltérő szláv változatai alapján próbálja rekonstruálni az orosz földön beszélt északi germán dialektust; ezután azokat a skandináv eredetű orosz neveket mutatja be, amelyek eltérnek az „orosz-varég” nyelvjárástól; ezt követi egy összefoglaló táblázat és két rövid etimológiai megjegyzés (7–54). T. V. TOPOROVA az Edda Grímnir-énekének (Grímnismál) belső kohézióját elemzi a műben található tulajdonnevek alapján. Arra a következtetésre jut, hogy ezek a szemantikailag motivált nevek központi szerepet játszanak a kulcsfogalmak és -sémák megjelenítésében, illetve nagyban hozzájárulnak a mű integritásához, így például a prózai keretszöveg és a közte helyet kapó költemény összekapcsolásához (55–70). JU. A. KRIVOSCSAPOVA az orosz dialektusok (elsősorban az északiak) folyónevekből képzett derivátumaival foglalkozik. Az alaktani vizsgálat során azt találja, hogy a legtöbb ilyen derivátum képzővel alkotott szó vagy melléknevet tartalmazó összetétel. Szemantikai szempontból kilenc témakört különböztet meg (pl. halak, egyéb állatok és növények, szelek, folyami szállítás), amelyek közül néhány csak a folyónevekből való képzésre jellemző (71–89). I. V. BRODSZKIJ a finn-permi nyelvek személynéveket tartalmazó összetett növényneveit elemzi; elsősorban a finnben és észtben talál sok példát ilyen összetételekre, feltehetően a kisebb nyelvek gyengébb adatoltsága miatt. Különbséget tesz a bibliai és az egyéb eredetű személynéveket tartalmazó növénynevek között: az előbbieket közül a két leggyakoribb a *Johannes* és a *Maria*, illetve ezek különböző változatai. Ezenkívül érdekes tulajdonsága több balti finn összetett növénynévnek az alliteráció (pl. finn *simonsien*) (90–99). LJ. A. FEOKTYISZTOVA alkoholos italok azon neveiről ír, amelyek a *Jerofej* és *Ivan* személynévekből keletkeztek: a képzés alapja lehetett közvetlenül a személynév, de egy becenév vagy a névhez tartozó névnap is. A szerző felülvizsgálja és kiegészíti a már meglévő etimológiákat, s általános megfigyeléseket tesz a jelenséggel kapcsolatban (100–114). G. B. MAGYIJEVA és V. I. SZUPRUN tanulmánya az orosz városok belső egységeinek elnevezéseit járja körül: az utcák és terek nevei alkotják a névállomány magját, hiszen belőlük tevődnek össze a címek, míg a különböző épületek, hidak, városrészek és a közlekedési eszközök megállóit a perifériához tartoznak. A szerzők párhuzamot vonnak a városok és falvak belső egységeinek elnevezései között, azonban a *vikonima* helyett inkább a *rusztikonima* kifejezést javasolják az utóbbira. Emellett arra is felhívják a figyelmet, hogy az urbanonimák összetett alakja miatt a nyelvhasználók gyakran egyszerűsítésekkel élnek, ami esetenként félreértésekhez vezethet (115–125). T. A. GRIGYINA és N. I. KONOVALOVA vizsgálatának tárgya a késő 19. és kora 20. századi orosz regionális sajtóban használt újságírói álnevek mint az önreprezentáció eszközei (126–142). Négy típust különböztetnek meg: 1. anonimitást kifejező álnevek (pl. *Некто* 'egy bizonyos valaki'); 2. beszélő nevek (pl. *Наблюдатель* 'megfigyelő'); 3. megtörtént eseményekre vagy személyekre utaló nevek (pl. *Плиний* 'Plinius'); 4. szójátékos nevek (pl. a Színház és zene című rovatban a *Дон-Диезо*, amelyben a 'kereszt [zenei módosítójel]' jelentésű *duez* szót fedezhetjük fel).

Fórum. A rovatban két angol nyelvű tanulmányt olvashatunk. R. COATES egy rendkívül produktív szerző angol földrajzi neveket magyarázó köteteinek tudománytalan voltára hívja fel a figyelmet (143–158). K. LOZIĆ KNEZOVIĆ és M. MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ Split régi helyneveivel foglalkoznak: elsődleges forrásaik a szájhagyomány, írásos emlékek és térképek, illetve azok az intézménynevek, amelyekben egy régi helynév őrződött meg.

A szerzők újlatin és szláv (horvát) kategóriába sorolják e neveket, végül a névkategória-váltás szerepéről fogalmazzák meg nézeteiket (159–173).

Recenziók. A rovatban (174–195) két recenzió kapott helyet: E. V. KOPILOVÁnak az asztraháni személynevek 1800–2000 közötti változását bemutató monográfiájáról (174–182), illetve M. M. VALENCOVA kötetéről, amely a csehek és szlovákok népi kalendáriumával foglalkozik etnolingvisztikai szempontból (183–195).

Tudományos élet. A rovat (196–207) első közleményében A Volgai-térség onomasztikája című konferenciát mutatják be (196–200), majd kilenc rövidebb könyvismertetés következik (201–207).

3. szám

Tanulmányok. A harmadik számban öt tanulmány szerepel. N. V. KABINYINA az észak-oroszországi *Mezén* folyó nevének eredetét kutatja. Kritikus szemmel összefoglalja a már létező ugor és balti finn–számi etimológiákat, és egy új, permi megoldást javasol: eszerint a folyó neve az összpermi **mes-*ből és egy feltehetően 'folyó' jelentésű **-en* utótagból alkotott összetétel, amelyhez hasonlókat találhatunk Oroszország más vidékein is (7–34). D. DANA francia nyelvű tanulmánya a Fekete-tenger északi partján lévő két görög város, Tyras és Olbia dák személyneveit mutatja be. Elemzése szerint ezek a dák nevek mind a régi ión lakosságot uraló új elit réteg tagjaihoz tartoznak, ami Boirebisztasz dák király hódításával magyarázható (35–51). M. VLAHOVA-ANGELOVA a Bolgár Nyelvtudományi Intézet egy nagyobb volumenű kutatásáról számol be, amelynek tárgyát a 2010-ben Szófia régiójában született gyermekek utónevei képezik. A nem, gyakoriság, összetettség és eredet alapján elemzett adatokat kördiagramokon és táblázatokban szemlélteti, ezután pedig általánosabb következtetéseket von le az aktuális névadási trendekről: a külföldi nevek, az uniszex becenevek, a kettős utónevek és a becenevek mint hivatalos utónevek népszerűsége a globalizáció hatásáról tanúskodik (52–71). G. SZ. HAZIJEVA-DEMIRBAS a hagyományos tatár kultúra gyógyító-őrző funkciót betöltő személyneveit vizsgálja. Két fő kategóriát különböztet meg: bajt megállító, védelmet kívánó és rosszat elriasztó nevek; illetve névváltoztatásra vagy a gyermek eladására utaló nevek. Ezek a sémák feltehetőleg ótörök névadási modellekre vezethetők vissza (72–83). B. JU. NORMAN és A. M. PLOTNYIKOVA cikke korpuszalapú elemzést ad az orosz nyelv személynevekből képzett mellékneveiről. Az orosz és nemzetközi írók és politikusok családneveiből alkotott melléknevek szemantikailag különböző csoportokba sorolhatók, például a *sztálini* szó utalhat a Sztálin-korszakra, magára a rendszerre, annak kegyetlenségeire, a diktátor kinevezetére stb. Az így képzett melléknevek összetett információt hordoznak, amelynek megértéséhez több-kevesebb háttérismeretre van szükség (84–96).

A finnugor nyelvek személynévrendszerei. A rovat négy cikket tartalmaz, amelyeknek központi témáját a finnugor nyelvek névadási stratégiái képezik. T. AINIALA angol és orosz nyelven is olvasható rövid összefoglalója egy 2015–2019 között működő, a Finn Tudományos Akadémia által finanszírozott nemzetközi kutatási projektet mutat be, amely a finnugor nyelvek (elsősorban a balti finn ág és a mari) személynévrendszerére összpontosít. A projekt célja a kereszténység előtti névadási szokások felderítése, valamint egy uráli személynév-adatbázis megalkotása a finnugor nyelvek névadási stratégiáinak további elemzéséhez (97–104). D. V. KUZMIN a karjalai női neveket kutatja, hangsúlyozva, hogy a korpusz igencsak hiányos, és egyelőre nagyon kevesen foglalkoztak vele.

A szerző egyedülálló ötlete, hogy az állatneveket is megvizsgálja, mert a kereszténység felvétele után számos pogány név nem veszett el, csupán lecsúszott ebbe a szférába. A pogány nevek mellett a keresztény neveknek is nagy figyelmet szentel: gazdag példanyaggal elemzi az orosz–karjalai hangmegfeleléseket, s táblázatban foglalja össze az egyes nevek különböző alakjait a két nyelvben (105–127). A. L. PUSZTJAKOV a keresztény orosz neveknek a mariba történő adaptációjával foglalkozik: a történelmi háttér és a helyi orosz nyelvjárások ismertetése után részletesen bemutatja a különböző hangok megfeleltetéseit, kitér az átvételkor végbement morfológiai változásokra, valamint azokra a keresztény nevekre is, amelyek a szomszédos török nyelvek közvetítésével kerültek a mariba (128–167). J. SAARIKIVI az orosz észak toponimái alapján vizsgálja a kereszténység előtti balti finn neveket. Nyolc térképen szemlélteti a leggyakrabban előforduló elemeket tartalmazó helyneveket, amelyek régi finn törzsek elnevezéseit rejtik. A kilencedik térképen bemutatott 'templom, szentély' jelentésű *hiite- tö előfordulása egybeesik az e törzsneveket tartalmazó toponimák elterjedésével, ami azt támasztja alá, hogy a térséget korai balti finn népesség lakhatta. A szerző felveti, hogy karjalai és vepsze népcsoportok mellett élehetett itt egy számunkra ismeretlen balti finn nyelvet beszélő nép is (168–184).

Fórum. A rovatban M. V. GOLOMIDOVA a legfontosabb orosz városok példái alapján elemzi a névadási és átnevezési stratégiákat, valamint a városok belső egységességére és imázsának kialakítására irányuló törekvéseket (185–203).

Közlemények. A. BREEZE a Dél-Anglia partjainál elhelyezkedő *Goodwin Sands* névének jelentését magyarázza: 'jó barát'. A név feltehető magyarázata, hogy a zátony jóval több hajót mentett meg azáltal, hogy megvédte a belső oldalán lévő vizeket a nyílt tenger hullámlásától, mint amennyit elpusztított (204–209).

Recenziók. A rovat (210–240) három recenziót tartalmaz: a S. BRENDLER által szerkesztett *Cognitive Onomastics* című tanulmánykötetről, amely az első ilyen jellegű munkának számít a kognitív névtan terén (210–221); V. V. NAPOLSZKIH interdiszciplináris összefoglalójáról, mely a finnugor népek történetét tárgyalja (222–232); valamint S. WARCHOL ötkötetes össz-szláv állatnévszótáráról (233–240).

Tudományos élet. A rovat (241–247) a 2017-es besztercebányai 20. Szlovák Névtani Konferenciáról számol be, illetve a 2016–2017-ben megjelent névtani disszertációk listáját adja közre (246–247).

GALAC ÁDÁM

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8915-8821>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Namn och bygd 105. (2017)

Szerkesztők: STAFFAN NYSTRÖM – EVA NYMAN – INGE SÆRHEIM. Kungl. Gustav Adolf Akademien för Folkkultur, Uppsala. 194 lap

A folyóirat 2017. évi száma tíz, főként etimologizáló, angol és svéd nyelvű, absztrakttal is ellátott tanulmányt, két kisebb írást, valamint tizenegy recenziót tartalmaz.

THORSTEN ANDERSSON az *Öninge* településnév magyarázatának szentelte írását (7–13). A név érdekessége, hogy két 'sziget' jelentésű lexémából épül fel, melyek a település két egymástól független részére utalnak. PER VIKSTRAND a *Gudhem* nevet vette górcső alá, s az elnevezést a korábbi szakirodalommal ellentétben (ti. hogy a név a **gudhem* összetett szóból ered) a *-hem* 'farm; település' utótagú nevek közé sorolja; eredeti jelentése 'az istenek otthona' lehetett (15–37).

LENNART HAGÅSEN az *Ilsbo* nev eredetét tárja fel (39–49). E név előtagjában az ósvéd **Ighil* férfi ragadványnevet véli felfedezni, mely olyan személyre utal, aki csökönyös, élőszködő (vö. mai svéd *igel* 'pióca').

A középkorban *Hændla* formában élő, mai *Hälle* (Brunflo egyházközségben) és *Hällne* (Alsen és Oviken egyházközségekben) neveket OLOF HOLM az ósvéd **hændil* 'valami, ami kézhez hasonló' főnévből származtatja (51–70). A névadás minden bizonnyal metaforikus: egy esetben egy különös kő alakja szolgáltatta a névadás motivációját, más esetben egy szabálytalan szikla, végül pedig a terep kontúrja.

BIRGITTA ROECK-HANSEN írása a késő vaskori és kora középkori vasmegmunkáláshoz igyekszik kapcsolni négy smålandi hely nevét (*Husby*, *Husaby*, *Huseby*) (71–83). Az említett nagy farmok vagy kis falvacskák adminisztrációs központokként és adóbegyűjtő helyekként is működtek. A vassfeldolgozás már a késő vaskortól igazolható két településen. A másik két hely szintén korai alapítású lehet, azonban a 6. századi klímakatasztrófa miatt elnéptelenedtek, s csak később, Svealand megerősödésekor települtek be újra.

SIMON KARLIN BJÖRK a *Särsö* szigetnevet elemzi tanulmányában (85–90). Ahogyan a *Sarslövn* neveken, úgy itt is a protoskandináv **Saiwi-harjaz*, óizlandi **Sævarr/Siðvarr* személynevet gyanítja a szerző, mely meglátásai szerint köznévi eredetű (vö. protoskandináv **saiwi-harjaz* 'tengeri harcos').

A tengerészeket segítő, tengerpart menti nevek világába vezeti be az olvasót INGE SÆRHEIM (91–108). A bemutatott egyrészes nevek a hely valamilyen tulajdonságát írják le. A metaforikus *Kniven* ('kés') például veszélyes sziklás zátont nevez meg, míg a *Springaren* ('ugrik, fut') elnevezés a hirtelen megtörő hullámokra figyelmeztet. Sok név valamilyen tradícióhoz vagy babonához köthető. A *Kjerringa* ('öreg nő, feleség') a tengerben lévő veszélyes sziklákat nevezi meg, s a névadás mögött az a babona állhat, mely szerint az asszonyok rossz szerencsét hoznak a halászokra.

MARIA LÖFDAHL Bellevue régió nyelvi tájképének vizsgálatával igyekszik megragadni, hogy a városi nevek (elsősorban a kereskedelmi nevek) hogyan alakítják és határolják el a területet (109–132). E szociolingvisztikai elemzés a területiség, multimodalizmus és többnyelvűség kérdéskörei mentén zajlik.

A kötet fő részének utolsó darabja a NORNA skandináv névtani szervezet 2016. évi beszámolója (133–156). Ezt követően THORSTEN ANDERSSON két rövid közleménye következik a *Roden* és a *Lägerbovade* nevekről (157–161).

A kiadvány elsősorban skandináv szakmunkák recenziójával zárul.

GYÖRFFY ERZSÉBET

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4776-1734>

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

Ortnamnssällskapet i Uppsala Årsskrift (2017)

Szerkesztők: MATS WAHLBERG – STAFFAN NYSTRÖM. Ortnamnssällskapet i Uppsala, Uppsala. 111 lap

Az Uppsalai Helynévtársaság 2017-ben kiadott kiadványában tíz tanulmányt olvashatunk. A szakmunkák mindegyike angol absztraktot is tartalmaz.

A kötetet nyitó írás öt rövidebb beszámolót foglal magába, melyek a Halmstad Főiskola 2016-ban végzett hallgatóinak szociolingvisztikai témájú diplomamunkáit mutatják be (5–13). Két dolgozat a személynevekhez, kettő pedig az állatnevekhez közelít e perspektívából. MARIA PAGOLDH nyugdíjasok körében készített kvalitatív elemzést a név és az identitás közötti kapcsolatáról, LISA VIKSTRÖM pedig a gyermekirodalom személyneveit vonta górcső alá szociálkonstruktivista nézőpontból. MICHELLE LANGEALD lónevek körében végzett genderanalízist, míg HELÉN DAVIDSSON összehasonlító vizsgálatait a különböző kutyafajták neveire irányultak. Az ötödik szerző, JULIA TRULSSON a cégnévvadás folyamatát vizsgálta helynév-szociológiai aspektusból.

Ezután a közelmúltban elhunyt THORSTEN ANDERSSON szakmai pályájáról olvasható visszaemlékezés a kutató saját tollából, egyik utolsó írásaként (15–18). Ebből megtudhatja az olvasó, hogyan alakultak ANDERSSON tanulmányai a középiskolai évektől kezdődően, s hogyan tevődött át érdeklődési köre az irodalomtörténetről a skandináv nyelvek irányába, mely a helynévkutatást is magában foglalta.

A modern svéd becenevek világába vezet be bennünket LINNEA GUSTAFSSON (41–55). A munka két kérdés köré épül: milyen szerkezet jellemzi a beceneveket, illetve milyen funkció kapcsolható hozzájuk. Mindezt interdiszciplináris megközelítésben, saját adatbázisa alapján vizsgálja. A leggyakrabban a gyerekes családok (34%), illetve a gyerekkori barátok (31%) adnak becenevet egy személynek; az első csoport inkább a lányoknak, míg a második a fiúknak ad nevet. Elsősorban a korai gyermekkortól a középiskolás kor befejeztéig születnek becenevek. E nevek funkciói közül az affektív, a kapcsolati és a pozicionáló funkciókat emeli ki a szerző. Az elsőben a névhasználó kifejezésre juttathatja véleményét a névviselőről; a másodikban a névadó és a névviselő közötti intímabb viszony fejeződik ki a név használatakor; a harmadik pedig kizárja a hallgatóságot a becenevek kölcsönös használatából, ezáltal hangsúlyozva a névhasználók közötti szolidaritást és intimitást.

LENNART HAGÅSEN a 11. század közepéről származó Malsta rúnakő *nur i uika* kifejezésének szentelte írását (57–70). A korábbi szakirodalmi előzményekkel szemben a szerző a rúnasvéd **Vīkar* többes számú genitívuszi alakban lévő, településhelyre utaló szót véli fedezni az elemzett szövszerkezetben, mely a mai svédben is meglévő *vik* 'öböl' szóból ered. A név tehát az öböl közelében fekvő településekre utalhat. Ezek után a rúnán található sor olvasatát is megadja, ennek fényében újragondolva. A szövegrészben említett *Sved*, *Byn* és *Bästdal* nevű farmok a tenger keskeny öblei mellett fekszenek, ezzel erősítve az elemzett szerkezet magyarázatát.

Ugyancsak a rúnák világába kalauzol el MAGNUS KÄLLSTRÖM írása, mely három upplandi rúnakő neveivel kapcsolatos problémákra kínál megoldást, többek között Anders Celsius egykori rajzai segítségével (71–87). A szerző a rajzoknak köszönhetően

megerősítette, hogy a korábban *suaini*-nak olvasott elem valójában *suain*. A csupán hiányosan olvasható *munul...r* alakot *Munulfr*-ként azonosítja, míg a harmadik kő esetében az illusztráció valószínűsíti, hogy nem lexikális rúnafelirat olvasható a kővön.

A kötet hasábjain folyamatosan helyet kapnak etimológiával foglalkozó írások. LENNART ELMEVIK a *Sagån* folyónév eredetét kutatja (19–21). Leszámolva a korábbi eredményekkel (ti. hogy a név az ósvéd *sæver* 'csendes, nyugodt' szóval hozható kapcsolatba) a szerző úgy látja, hogy az elnevezés az nyugati óskandináv *saga*, ósvéd *sagha* 'fűrész, vág' igéből származik, s ehhez motivációul a víz erozív ereje szolgálhatott, amit topográfiai tények is alátámasztanak.

STAFFAN FRIDELL három smålandi helynév nyomába ered munkájában (23–39). A korábbi szakirodalom tanulmányozása után a *Finnveden* nevet a *finn(e)* és az *ede* lexémák összetételeként magyarázza, melynek jelentése 'út, mely a vadászok/nomádok (vagy a számik) területére vezet'. *Lerike* település elnevezését a **Læirwiku* alakra vezeti vissza, mely eredetileg az itt található keskeny öblöt nevezte meg, majd ez vonódott át a településre. A viking kori rúnájáról is híres Replösa falu nevét az ósvéd **røp* 'hívás, kiáltás' és a *-lösa* 'tisztás, rét' elemekkel hozza kapcsolatba. A névadás háttérében az állhatott a szerző szerint, hogy a falutól északra keltek át a Lagan folyón, s ehhez kiáltani kellett a révnél. E magyarázatot több hasonló szerkezetű, átkelőhelyet megnevező név is alátámasztja.

A kötetben SVANTE STRANDBERG három etimológizáló írása is helyet kapott. Az első munka a *Bjudby* településnév eredetét adja meg: a név előtagjaként a nyugati óskandináv *bjóð* 'asztal, tál', utótagjaként pedig a *-by* 'farm, falu' áll (89–95). Számos skandináv helynév egy folyóvíznév és a *-bro* 'híd' névformáns összekapcsolásával keletkezett, ezt véli felfedezni a szerző a *Kesebro* mai farmnév esetében is. A *Kese-* (< **keis-* 'hajlít') egy kanyargós folyóvízre utalhat (97–101). A mai *Töle* farmnév etimológiáját a középkori adatolás hiányosságai miatt nehéz megfejteni. Legkorábbi adatai alapján a *Töle* első névrészben álló folyóvíznév a **tordh* 'pizok, sár' lexémára vezethető vissza, míg a második névrész az *ed(e)* 'út, ösvény vizek között vagy mellett; földnyelv' szó (103–106).

Az évkönyv a társaság előző évi tevékenységét bemutató rövid összefoglalóval zárul.

GYÖRFFY ERZSÉBET

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4776-1734>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

MEGEMLEKEZÉS

Milan Majtán (1934–2018)

Milan Majtán 1934-ben született Ruttka (Vrútky) településen. A főiskolai éveket (1953–1957) követően Pozsonyban középiskolai tanárként tevékenykedett, majd 1961-től a Szlovák Tudományos Akadémia Ludovít Štúr Nyelvtudományi Intézetében kezdett dolgozni, melynek nyugdíjba vonulásáig, 2008-ig az alkalmazottja volt. A Szlovák Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Dialektológia Osztályán kezdte meg kutatómunkáját, majd 1965-ben átlépett a Szlovák Nyelvtörténeti Osztályba, melynek 1984-ben a vezetője lett. 1995–1999 között a Nyelvtudományi Intézet igazgatóhelyettese is volt.

A kutatóintézetben folytatott munkán kívül pedagógiai tevékenységet is végzett: szlovák nyelvtörténetet és szlavisztikát oktatott, szakdolgozatokat és doktori értekezéseket vezetett a nyitrai Pedagógiai Főiskolán, az eperjesi Pavol Jozef Šafárik Egyetemen, a nagyszomati Cirill és Metód Egyetemen. A névtan egyetemeken való oktatásában segédletként használták a Milan Majtán és Michal Blichá által írott Metodika výskumu vlastných mien (A tulajdonnevek kutatásának módszerei, 1975) és Úvod do onomastiky (Bevezetés a névtanba, 1986) című egyetemi jegyzetét.

Milan Majtán gazdag publikációs tevékenysége arról tanúskodik, hogy a nyelvtudomány különböző részterületeivel foglalkozott, de nyelvtörténeti és névtani témájú írásainak száma a legnagyobb. A 60-as években bekapcsolódott a szlovák nyelvjárási atlasz (Atlas slovenského jazyka) első kötetének munkálataiba. Doktori értekezésében a honti és nógrádi nyelvjárások vizsgálatával foglalkozott. Főszerkesztőként, a kutatócsoport vezetőjeként, társszerzőként részt vett a hétkötetes szlovák nyelvtörténeti szótár (Historický slovník slovenského jazyka, 1991–2008) munkálataiban. 1995-ben védte meg Onymické systémy (Onimikus rendszerek) című munkáját, melynek köszönhetően megszerezte a nyelvtudomány doktora címet.

Milan Majtán a szlovák és szláv névtudomány jeles képviselőjeként ismert, a szlovák névtani iskola alapítói közé tartozott. Kutatómunkájáért számos szakmai elismerésben részesült. A kezdetektől tagja, majd 1984–2001 között elnöke volt a Szlovák Tudományos Akadémia Ludovít Štúr Nyelvtudományi Intézetében működő Szlovák Névtudományi Bizottságnak (Slovenská onomastická komisia pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied), mely 1964-ben alakult, és intézményes keretek közt biztosította a névkutatás szervezettebbé válását. Elnökségi tagja volt a Cseh Tudományos Akadémia Névtani Bizottságának, valamint a Nemzetközi Szlavisztikai Komité Onomasztikai Bizottságának is. Aktívan bekapcsolódott a tudományos szervező és -terjesztő tevékenységbe, számos konferenciát szervezett, részt vett a kiadványok szerkesztésében, lektorálásában. A nyugdíjba vonulását követően is járt a Szlovák Névtudományi Bizottság üléseire.

A Szlovák Névtudományi Bizottság 1967-ben szervezte az első Szlovák Névtudományi Konferenciát, melynek előadásai a mai és történeti személy- és helynevek kutatásáról, a helynevek standardizálásáról szóltak, s a tanulmányokat tartalmazó kötet Milan Majtán és Vincent Blanár szerkesztésében 1968-ban jelent meg. Milan Majtán a névtani konferenciák szervezésében továbbra is aktívan részt vett, a 4., 6–10. konferenciakötetet egyedül szerkesztette, az 5., 12–15. kötetnek pedig a társszerkesztője volt.

Névtani publikációinak legnagyobb része a helynévkutatás témakörét érintette, de foglalkozott az onomasztika egyéb részterületeivel is.

A szlovákiai helységnevek jegyzékét és az egyes toponimák 1773–1997 közötti névváltozatait tartalmazza a több kiadásban (1972, 1998) megjelent *Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773–1997* (A Szlovák Köztársaság településeinek nevei. Változásuk az 1773–1997 közötti években) című könyve.

A helynevek standardizációjával kapcsolatos kérdéseket több írásában taglalta. A Szlovák Köztársaság Földügyi, Térképészeti és Kataszteri Hivatala Földrajzinév-bizottságának tagja, majd 1992–2001 között elnöke volt. Részt vett a standardizált helyneveket tartalmazó kiadványok előkészítésének munkálataiban.

Társszerzője volt a *Zemepisná jména Československa* (Csehszlovákia földrajzi nevei, 1982) című kiadványnak, melyben mintegy 1200 helynév (helységnév, hegynév, víznév) etimológiája szerepel névcikkek formájában; Majtán a névanyag 31%-át, a Szlovákia területén lévő helynevek eredetmagyarázatát adta meg.

Az utóbbi években Szlovákiában újra fellendült a víznevek kutatása, melyet egykor Šmilauer kezdeményezett. Milan Majtán társszerzőként az *Árva* (Kazimierz Rymuttal közösen, 1985) és *Ipoly* (Pavol Žigoval közösen, 1999) folyók vízneveit dolgozta fel.

Milan Majtán irányításával 1966–1975 között megvalósult egy egész Szlovákiára kiterjedő kérdőíves helynévgyűjtés, melynek eredményeképpen mintegy 250 000 mikro-toponima gyűlt össze (ezen névkorpusz digitális feldolgozása napjainkban zajlik a Szlovák Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Szlovák Nyelvtörténeti, Onomasztikai és Etimológiai Osztályán). Ennek részleges eredményeit közölte *Lexika slovenskej toponymie* (A szlovák toponímia lexikája, 1996) című monográfiájában.

Milan Majtán Matej Považajjal együtt írta a szlovákiai keresztnévszótárat, amely 1983-ban látott napvilágot, később több kiadásban megjelent; bővített változata 1998-ban, *Vyberte si meno pre svoje dieťa* (Válasszon keresztnévet gyermekének) címen.

2014-ben jelent meg *Naše priezviská* (Családneveink) című monográfiája, melyben a szlovák családnevek kialakulásáról, etimológiájáról, gyakoriságáról, a családnévadás indítékairól, a nevek képzési módjairól, a családnévkutatás és a genealógia közötti összefüggésekről olvashatunk.

Milan Majtán gazdag munkássága, publikációs tevékenysége figyelemreméltó, mintául és forrásul szolgált és szolgál a névkutatók számára is.

BAUKO JÁNOS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1297-6177>

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

Közép-európai Tanulmányok Kara

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

1. Kérjük szerzőinket, hogy a **Névtani Értesítőbe** szánt írásait **elektronikus formában**: .rtf vagy .doc(x) formátumban juttassák el szerkesztőségünknek. Tanulmányaikhoz rövid, 10-15 soros magyar nyelvű **tartalmi összefoglalót** is illesszenek (az angol nyelvű absztrakt számára). A cikk végén, a szerzői nevet követően tüntessék fel **intézményüket** (felsőoktatási intézmény esetében a karta is), illetve működési helyüket, ORCID azonosítójukat¹ és nyilvános (hivatalos) ímécímüket (ezeket a folyóiratban közölni fogjuk). A további kapcsolattartás megkönnyítésére, kérjük, adják meg mellékelten egyéb **elérhetőségeiket** (ez utóbbit természetesen nem tesszük nyilvánossá).

A beérkezett tanulmányok két-két lektor által végzett, mindkét irányban anonim lektorálási folyamaton mennek keresztül. A kéziratok megjelentetésében a lektoráltatás, a lektori megjegyzéseket figyelembe vevő szerzői átdolgozás, valamint a szerkesztési munkák időigényével is számolni kell.

Folyóiratunk **egységes arculatának** érdekében kérjük, hogy kézírataik megformálásában kövessék az alábbiakban megfogalmazott szerkesztési elveket. A kéziratok elkészítéséhez ajánljuk a folyóirathoz készült sablonfájl használatát, illetve kérjük az (ebben a tájékoztatóban is) alkalmazott laptükör és egyéb **beállítások használatát**. Szerkesztési kérdésekben mintaként használhatjuk folyóiratunk **legújabb** számát is.

2. A tanulmányok (és a táblázatok, ábrák) szövegében Times New Roman **betűtípust** alkalmazunk. A cikkek szövegének betűmérete 10 pontos; a táblázatok és a különféle ábrák (esetleges lábjegyzetek és az irodalomjegyzék) esetében 9 pontos. Kérjük, hogy a dolgozat elkészítése során kerüljék azokat a technikai eljárásokat, melyek később zavart okozhatnak a szöveg végleges megformázásában (pl. tabulátorok és betűközök alkalmazása a térközök kialakításában: helyettük a behúzás, illetve a táblázatok használatát ajánljuk).

A szövegben alkalmazandó **kiemelések** a következők. A tartalmi kiemelés eszköze a **félkövér** szedés, ezt használjuk a címekben is. A nyelvi adatokat *dőlt betűs* szedéssel közöljük (mást viszont nem), s a toldalékot kötőjellel kapcsoljuk hozzájuk (*Penteléből*, az *aszó*-nak stb.). A szaktudományi szerzők nevét minden esetben és alkalommal (szövegbeli említéskor, hivatkozásként, bibliográfiában is) KISKAPITÁLIS betűtípussal szedjük (BÁRCZI szerk., GYÖRFFYNÉL stb.). Ritkítást, csupa nagybetűs szedést, aláhúzást nem alkalmazunk.

A **mondanivaló tagolásának** alapvető eszköze a szakaszt nyitó bekezdés elejére illesztett félkövér arab szám: **1., 2., 3.** stb. A főbb szakaszokat emellett megelőző (12 pontos)

¹ Útmutató az azonosító létrehozásához: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/33839>.

térköz választja el egymástól. A további tagolás eszközeként – megfelelő mértékkel – alkalmazhatjuk a decimális rendszert: **1.2., 1.2.1., 1.2.2.** stb. Ezeket az eszközöket (bekezdés)címekkel is kombinálhatjuk, melyeket félkövérral szedünk. (Az egyes szakaszokon belül, névtani rendszerezések közreadásában használhatók az egyéb, hagyományos megoldások, mint a római és arab számok, betűjelek.) – A tagolásban, a címek alkalmazásában is következetes, koherens rendszert alkalmazunk.

A **táblázatok** és **ábrák** szerkesztésekor vegyük figyelembe kiadványunk gyakorlatát, mintáit és a rendelkezésre álló laptükör méretét is. A táblázatokat, ábrákat külön-külön sorszámozzuk, s címüket a táblázat, ábra fölött közöljük. – Végjegyzeteket egyáltalán ne, és **lábjegyzeteket** is csak mérsékelten használjunk. A kézirat elkészítésére vonatkozó általános megjegyzéseket (pl. pályázati támogatás megnevezése) a címhez bekezdéssel és * jellel illesztett lábjegyzetben, a további lábjegyzeteket bekezdéssel és arab indexszámozással közöljük. – A szöveg (és a táblázatok, ábrák) megformálásában általában törekedjünk az áttekinthetőségre, a helykímélésre és a tipográfiai visszafogottságra.

Itt utalunk **továbbá** néhány további, a kéziratok megszerkesztésére, formázására vonatkozó eljárásra. – A legfontosabb rövidítések közül a *lásd* és a *például* folyó szövegben kiírva, hivatkozások vagy nyelvi példák előtt rövidítve (*l.*, *pl.*) szerepel. – A folyóiratban arab számokat használunk az évszázadok, továbbá az évfolyamok és a többkötetes munkák jelölésére, kivéve, ha a római szám megkülönböztető szerepű (vö. TNyt. II/1–2.). – Több-
szörös zárójelet lehetőség szerint nem használunk; ha elkerülhetetlen, a sorrendjük: ([...]). Az idézőjelek sorrendje: „»...«”. – Az itt nem tárgyalt tartalmi, szerkesztési, helyesírási kérdésekben a szakmai publikálás általános elvei a mérvadóak.

3. A felhasznált irodalomra szövegekben, zárójelben hivatkozunk; a teljes leírást a tanulmány végén közölt irodalomjegyzék tartalmazza. A szövegekben **hivatkozások** formája a következőképpen alakul. Teljes mű (kötet, cikk) esetén: (HAJDÚ 1999) vagy (KÁZMÉR–VÉGH szerk. 1970). Annak egy részlete esetén: (MELICH 1914: 11–13). Többkötetes műnél: (Gy. 1: 37–159) vagy (B. GERGELY – HAJDÚ szerk. 1997. 1: 5–9). Adott szerzőtől felhasznált több, azonos évből származó műnél: (BENKŐ 1997a) vagy (BENKŐ 1997b: 62). Meg-
egyező családnév esetén: (TÓTH E. 2000) és (TÓTH V. 2002). – Több hivatkozás esetén pontosvesszővel, egy szerző művei közt vesszővel: (BÁRCZI 1951, 1953; PAIS 1959).

A hivatkozásokban a közismert, illetve a szerző által gyakran használt és bevezetett **rövidítések** használhatók, illetve használandók (TESz., Gy. 4: 290 stb.), és ezek az irodalomjegyzékben mind feloldandók (erről l. még később). A rövidítések alkalmazandó formáira a Magyar Nyelv folyóirat rövidítésjegyzékét tekintjük mérvadónak (elérhető: <http://www.c3.hu/~magyarnyelv>, a Szerzőink figyelmébe cím alatt).

A folyó szövegben említett önálló művek címét idézőjelek és kurziválás nélkül (a Magyar utónévkönyv című munkában, Magyar Nyelv-beli stb.) közöljük.

4. A tanulmány végén megadott **irodalomjegyzék** szorítkozzon a hivatkozott szakirodalom megadására. Az alábbiakban adunk mintát a folyóiratcikként, tanulmányként, önálló kötetként vagy sorozatban megjelent; hazai vagy külföldi, egy vagy több szerző által alkotott; többkötetes és több kiadást megért munkák feltüntetésére.

Az egyes szakirodalmi tételek bibliográfiai **sorrendjét** a betűrend, azonos szerző munkáin belül az időrend határozza meg. A szövegben hivatkozott **rövidítéseket** is betűrend szerint soroljuk be. A rövidítések feloldása az általános leírásnak felel meg. Pl.:

OSZK Kt. = *Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára.*

Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Első helyen a **szerző(k)** teljes **neve** áll (tehát a keresztnévet is kiírjuk), a teljes név kiskapitálissal szedve. Külföldi szerző (ill. magyar szerző idegen nyelvű műve) esetén a családnév után vesszővel elválasztva adjuk meg a keresztnévet. Több szerző (szerkesztő) esetén a személyneveket (szóközők közé vett) nagyköötőjellel kapcsoljuk. Pl.:

HAJDÚ MIHÁLY 1999. A személynevek közszoói elemeiről. *Névtani Értesítő* 21: 274–280.

HAUSNER, ISOLDE – PABST, CHRISTIANE M. – SCHRANZ, ERWIN Hrsg. 2011. *Erstes Burgenländisches Familiennamenbuch*. Burgenländisch-hianzische Gesellschaft, Oberschützen.

A szerző(k) nevét követi a **megjelenés éve**. A szerzői név és az évszám közt nincs írásjel, az évszám után pont áll. Egy szerzőtől ugyanazon évben megjelent több tétel esetén az évszámot – mint a hivatkozásoknál – a latin ábécé kisbetűivel egészítjük ki. Egy mű első és későbbi kiadását – ha ez különösen indokolt – a két évszám / jellel összekapcsolt megadásával tüntethetjük fel. – A megjelenés évét követi a lehetőleg **teljes cím**, amelyet ponttal zárunk le. A több részből álló címek egyes részei között is pont áll. Pl.:

BENKŐ LORÁND 1997a. Anonymus beszélő személynevei. *Magyar Nyelv* 93: 144–154.

BENKŐ LORÁND 1997b. Megjegyzések a *Begej* névhez. In: KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR szerk., *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 62–70.

ÖRDÖG FERENC 1981/2008. Zala megye helységneveinek rendszere. In: ÖRDÖG FERENC, *Válogatott tanulmányok*. Szerk. KISS JENŐ. Czupi Kiadó, Nagykanizsa. 43–52.

A különböző típusú szakirodalmi tételeket a következőképpen írjuk le.

Folyóiratban megjelent tanulmány esetében a cikk címét követően a folyóirat, periodika nevét adjuk meg (dőlt betűvel). Az évfolyamot, kötetszámat is jelöljük (normál betűtípussal). Az évfolyamon belüli kötetszámat csak az éven belül nem folyamatos lapozásos periódikáknál tüntetjük fel, az évfolyamhoz / jellel kapcsolva. Pl.:

GASQUE, THOMAS J. 2010. The American Name Society and International Onomastics. *Onoma* 45: 87–106.

KÁLMÁN BÉLA 1986. Átvétel, fordítás, új név. *Névtani Értesítő* 11: 48–53.

LADÓ JÁNOS 1988. Látszat a családnevekben. *Édes Anyanyelvünk* 9/2: 11.

Önálló kötetek esetében lehetőleg a teljes címet közöljük. Sorozatban megjelent kiadványoknál a kötet (dőlt betűs) címe után (immár normál betűtípussal) a sorozat címét és a kiadvány sorszámát is megadjuk. Végezetül közöljük a kiadó nevét, majd attól vesszővel elválasztva a megjelenés helyét. Kéziratok esetében a lelőhelyet közöljük. Pl.:

BÁRCZI GÉZA 1951. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Nyelvészeti Tanulmányok 1. Akadémiai Kiadó, Budapest.

B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk. 1997. *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30)* 1–2. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest–Miskolc.

TAKÁCS TERÉZ 1989. *Névmagyarosítások Bánhidán 1895–1947*. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest.

Tanulmánykötetben, konferenciakötetben megjelent írás esetében a tanulmány címet követő „In:” után a szerkesztő(k) nevét (kiskapitálissal), a kötet címét (dőlt betűvel), esetleges sorozatcímét és -számát, majd a kiadót és a kiadás helyét adjuk meg. Pl.:

BALÁZS JÁNOS 1970. A nevek általános nyelvészeti vonatkozásai. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia. Budapest, 1969.* Nyelvtudományi Értekezések 70. Akadémiai Kiadó, Budapest. 295–301.

SCHMUCK, MIRJAM – DRÄGER, KATHRIN 2008. The German Surname Atlas Project – Computer-Based German Surname Geography. In: AHRENS, WOLFGANG – EMBLETON, SHEILA – LAPIERRE, ANDRÉ eds., *Names in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Ethnic Contact. Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences. August 17–22, 2008, York University, Toronto, Canada.* York University, Toronto. 319–336. <https://yorkspace.library.yorku.ca/xmlui/handle/10315/2901>

A kifejezetten az **interneten** elérhető munkákra történő hivatkozásokat lehetőség szerint a fentebbi típusokhoz igazítjuk, megadva az internetes elérés helyét. Pl.:

COHEN, GILLIAN – BURKE, DEBORAH M. 1993. Memory for proper names: A review. *Memory* 1: 249–263. <https://doi.org/10.1080/09658219308258237>

FEJES LÁSZLÓ 2014. Miért nem írunk családnevekről? *Nyelv és Tudomány.* <http://www.nyest.hu/hirek/miert-nem-irunk-csaladnevekreol>

Kivételesen (rövid recenzió, personalia és csupán néhány szakirodalmi hivatkozás esetén) a hivatkozott munkák minden bibliográfiai adatát megadhatjuk a szövegben (BENKŐ LORÁND, Üver. Erdélyi Múzeum 1944. 49: 133–134; HAJDÚ MIHÁLY, Családnevek enciklopédiája. Tinta Kiadó, Budapest, 2010) is, külön irodalomjegyzék nélkül.

5. A Névtani Értesítő a Tanulmányok, illetve Műhely rovatában megjelent önálló közleményeket a továbbiakban DOI (digitálisobjektum-)azonosítóval látja el, mely az interneten megjelenő változatok jobb elérhetőségét szolgálja. A folyóiratban publikált közlemények azonosítóit a szerkesztőség biztosítja.

A folyóiratunk által alkalmazott, ún. CrossRef DOI szabályai szerint az így közzétett cikkek bibliográfiájában minden olyan szakirodalmi tételnél, amely maga is rendelkezik hasonló DOI azonosítóval, ezt az azonosítót a szerzőnek **fel kell tüntetni**. DOI azonosítóval rendelkezhetnek folyóiratcikkek, önállóan megjelent kötetek, könyvfejezetek, valamint egyéb típusú digitális állományok (pl. doktori disszertációk pdf változatai) is.

A hivatkozott irodalom DOI azonosítóinak feltárásához segítséget nyújt a következő internetes oldal: <http://search.crossref.org/references>. Itt feltölthető egy cikk teljes bibliográfiája, melynek tételeit az oldal ellenőrzi, s a valószínűsíthető találatokat megjeleníti. (A felkínált találatokat szükséges egyenként is ellenőrizni, hogy ténylegesen a hivatkozott szakirodalmi tételre, s ne például egy arról később megjelent ismertetésre utaljanak.) Ugyanezen, vagy a szolgáltatótól független (központi) <http://doi.org> oldalon a DOI azonosítók felől is kereshetünk, és ellenőrizhetjük azokat.

A **bibliográfiában** szereplő, DOI azonosítóval rendelkező folyóiratcikk vagy teljes kötet esetében ezt a DOI azonosítót adjuk meg a bibliográfiai leírás végén. Könyvfejezet esetében – ha van ilyenje – a könyvfejezet DOI azonosítóját tüntessük fel a bibliográfiában; ha nincs, de a befoglaló kötet rendelkezik DOI azonosítóval, akkor azt közöljük.

Ha az adott bibliográfiai tételnek DOI azonosítója és egyéb internetes elérhetősége is van, csak az előbbi, azaz az állandó elérhetőséget biztosító DOI azonosítót közöljük. DOI azonosító feltüntetése esetén az utolsó letöltés idejét nem adjuk meg. A DOI azonosítót a bibliográfiai tétel végén, a közvetlen elérhetőséget biztosító internetes (<https://doi.org/> kezdetű) formában közöljük. Pl.:

BÁBA BARBARA 2017. A földrajzi köznevek funkcionális jellemzői. *Magyar Nyelv* 113: 167–178. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2017.2.167>

HOUGH, CAROLE ed. 2016. *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.001.0001>

LAWSON, EDWIN D. et al. 2016. Personal Naming Systems. In: HOUGH, CAROLE ed., *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.31>

6. A Névtani Értesítő megjelenő számait a hagyományos megjelentetés mellett **elektronikus formában, szabad hozzáférésű** (Open Access) formában is közzétesszük a folyóirat honlapján (<http://nevtart.elte.hu>), illetve az ELTE és az MTA repozitóriumában. A dokumentumok elektronikus formában szabadon elmenthetők, másolhatók; változtatások nélkül, a forrásra való hivatkozással használhatók. Az alkalmazás kereskedelmi célokat nem szolgálhat, az kizárólag saját célokra történő felhasználásra értendő. A szerzői és egyéb jogok a kiadót és a szerzőt illetik. Minden más terjesztési és felhasználási forma esetében az 1999. évi LXXVI. szerzői jogról szóló törvény és az ahhoz kapcsolódó jogszabályok az irányadók. A periodika elektronikus változatára a CC BY-NC-ND (Creative Commons – Attribution-NonCommercial-NoDerivatives) licenc feltételei érvényesek.

A folyóirat kiadói a szerzőknek korlátozás nélkül lehetővé teszik, hogy cikküknek akár a szerkesztőség által elfogadott, esetleg még nem végleges kéziratát (ún. pre-print verzióját) közzétegyék. A jog magában foglalja a kézirat szabad közzétételét ímélen, a szerző vagy intézménye honlapján, a szerző kutatóhelyének zárt vagy korlátozás nélkül elérhető repozitóriumában, illetőleg egyéb nonprofit szervereken. Amikor a szerző ily módon terjeszti művét, figyelmeztetnie kell olvasóit, hogy a szóban forgó kézirat nem a mű végső, kiadott változata. Ha a cikk végső változata már megjelent, engedélyezzük és javasoljuk a szerzőnek ezt (az ún. post-print) változatot hasonló módon közzétennie. Ebben az esetben meg kell adnia a folyóiratban való megjelenés pontos helyét, adatait is.

A szerző kéziratának benyújtásakor **ezen irányelveket** automatikusan **elfogadja**.

Számunk szerzői

Rövidítések: BTK = Bölcsészettudományi Kar, DE = Debreceni Egyetem, egy. = egyetemi, ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem, f. = főiskolai, KRE = Károli Gáspár Református Egyetem, ME = Miskolci Egyetem, MTA = Magyar Tudományos Akadémia, ny. = nyugalmazott, tud. = tudományos, UKF = Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem.

Dr. Angyal László, egy. adjunktus, UKF Közép-európai Tanulmányok Kara Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyitra (Nitra, Szlovákia), e-mail: langyal@ukf.sk — Bátori Gyopár, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvészet Doktori Program, Budapest, e-mail: batori.gyopi@gmail.com — Dr. Bauko János, egy. docens, UKF Közép-európai Tanulmányok Kara Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyitra (Nitra, Szlovákia), e-mail: jbauko@ukf.sk — Bencze Norbert, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Alkalmazott Nyelvészet Doktori Program, Budapest, e-mail: benczenorbert@gmail.com — Dr. Benyovszky Krisztián, egy. docens, UKF Közép-európai Tanulmányok Kara Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyitra (Nitra, Szlovákia), e-mail: kbenyovszky@ukf.sk — Dr. Berecz Ágoston, Max Weber Fellow, European University Institute, Firenze (Olaszország), e-mail: BereczA@ceu.edu — Dr. Bölcskei Andrea, egy. docens, KRE BTK Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest, e-mail: bolcskei.andrea@kre.hu — Constantinovits Milán, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Alkalmazott Nyelvészet Doktori Program, Budapest, e-mail: milanum@gmail.com — Dr. Császári Éva, egy. tanársegéd, ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, Szláv Filológiai Tanszék, Budapest, e-mail: csaszari.eva@btk.elte.hu — Dr. Fábián Zsuzsanna, egy. tanár, ELTE BTK Romanisztikai Intézet, Olasz Nyelvi és Irodalmi Tanszék, Budapest, e-mail: fabian.zsuzsanna@btk.elte.hu — Dr. Farkas Tamás, egy. docens, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: farkas.tamas@btk.elte.hu — Dr. N. Fodor János, egy. adjunktus, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: nfodor.janos@btk.elte.hu — Galac Ádám, egy. hallgató, ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék, Budapest, e-mail: adam.galac@gmail.com — Dr. Gercsák Gábor, egy. docens, ELTE Informatikai Kar Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, Budapest, e-mail: gercsak@map.elte.hu — Dr. B. Gergely Piroska, professor emeritus, ME BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Intézeti Tanszék, Miskolc, e-mail: bengerpiroska@t-online.hu — Dr. Györffy Erzsébet, egy. adjunktus, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: gyorffy.erzsebet@arts.unideb.hu — Hankusz Éva, doktorandusz, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: szemak_eva@yahoo.com —

Hauber Kitti, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: hauber.kitty@gmail.com — Dr. Hoffmann István, egy. tanár, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: hoffmann@mnytud.arts.unideb.hu — Dr. Kecskés Judit, egy. docens, ME Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Intézeti Tanszék, Miskolc, e-mail: kecskes.judit@uni-miskolc.hu — Dr. Kenyhercz Róbert, egy. adjunktus, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Kölcsey Ferenc Tanítóképzési Intézet, Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék, Debrecen, e-mail: kenyhercz.robert@drhe.hu — Dr. Kocán Béla, középiskolai tanár, Vetési Albert Gimnázium, Veszprém, e-mail: kocan.bela@vetesi.hu — Korompay Eszter, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvészet Doktori Program, Budapest, e-mail: ekorompay@gmail.com — Kovács Dominik, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: kovacsdominik960407@gmail.com — Kovács Viktor, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: kovacsviktor960407@gmail.com — Mikešy Gábor, vezető főtanácsos, Budapest Főváros Kormányhivatala, Földmérési, Távérzékelési és Földhivatali Főosztály, Budapest, e-mail: mikesy.gabor@bfkh.gov.hu — Oláh Bence Attila, egy. hallgató, KRE BTK Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Budapest, e-mail: olah.bence.attila@gmail.com — Dr. Pelczeder Katalin, egy. adjunktus, Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar Magyar és Alkalmazott Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Intézeti Tanszék, Veszprém, e-mail: pelczeder.katalin@mftk.uni-pannon.hu — Dr. Póczos Rita, egy. adjunktus, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: poczosr@gmail.com — Dr. Presinszky Károly, egy. adjunktus, UKF Közép-európai Tanulmányok Kara Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyitra (Nitra, Szlovákia), e-mail: kpresinszky@ukf.sk — Dr. Reszegi Katalin, egy. adjunktus, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: kataszakall@gmail.com — Dr. Josef Schwing, egy. tanár, Mannheimeri Egyetem Bölcsészettudományi Kar Germanisztikai Intézet, Mannheim (Németország), e-mail: dr.schwing@t-online.de — Dr. Sebestyén Zsolt, f. docens, Nyíregyházi Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Magyar Nyelvészeti Intézeti Tanszék, Nyíregyháza, e-mail: sebestyen1977@gmail.com — Dr. Slíz Mariann, egy. adjunktus, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: sliz.marianna@btk.elte.hu — Szabó Panna, informatikus könyvtáros, ELTE Egyetemi Könyvtár, Budapest, e-mail: szabo.panna@lib.elte.hu — Dr. Szabó T. Annamária Ulla, egy. tanársegéd, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar mint Idegen Nyelv Tanszék, Budapest, e-mail: szta83@caesar.elte.hu — Szarvas Angéla, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: szarvas26@freemail.hu — Dr. Szilágyi-Kósa Anikó, egy. docens, KRE BTK Német és Holland Nyelvű Kultúrák Intézete, Német Nyelv és Irodalom Tanszék, Budapest, e-mail: szilagyi.kosa@gmail.com — Szilágyi-Varga Zsuzsa, doktorandusz, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: szilazsu@gmail.com — Dr. Szőke Melinda, tud. munkatárs, MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport, Debrecen, e-mail: koteles-szoke.melinda@arts.unideb.hu — Dr. Takács Judit, egy. docens, Eszterházy Károly Egyetem Bölcsészettudományi és Művészeti Kar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Magyar Nyelvészeti Tanszék, e-mail: takacs.judit@uni-eszterhazy.hu — P. Tóth Teodóra,

egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: toth.teodora@gmail.com — Dr. Török Tamás, egy. adjunktus, Selye János Egyetem Tanárképző Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Komárom (Komárno, Szlovákia), e-mail: torokt@ujs.sk — Vácziné dr. Takács Edit, Fót, e-mail: v.takacs.edit@gmail.com — Dr. Zelliger Erzsébet, ny. egy. docens, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: zelliger.erzsebet@btk.elte.hu

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

A Magyar Nyelvtudományi Társaság és az ELTE Eötvös Loránd
Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetének
lektorált folyóirata

Felelős szerkesztő: FARKAS TAMÁS (ELTE)

Szerkesztő: SLÍZ MARIANN (ELTE)

Szerkesztőbizottság:

BAUKO JÁNOS (UKF), BÖLCSKEI ANDREA (KRE), FÁBIÁN ZSUZSANNA (ELTE),
GERSTNER KÁROLY (MTA), HEGEDŰS ATTILA (PPKE), HOFFMANN ISTVÁN (DE),
JUHÁSZ DEZSŐ (ELTE), LACZKÓ KRISZTINA (ELTE), TÓTH VALÉRIA (DE)

A szerkesztőség címe:

ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/A – Telefon: (36-1) 411-6500/5353
Postacím: 1364 Budapest, Pf. 107 – E-mail: nevtert@btk.elte.hu

Internetes elérhetőség: <http://nevtert.elte.hu>

ISSN 0139-2190 (nyomtatott) – ISSN 2064-7484 (online)

40. szám

Budapest, 2018

A kötet megjelentetését támogatta:

ELTE BTK HÖK

és N. Fodor János